

**FRANK MAES
&
AN CLIQUET**

**HET BELGISCH BELEID INZAKE DE
BESCHERMING VAN DE NOORDZEE**

Project in het kader van het Impulsprogramma Zeewetenschappen
Federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden

Onder leiding van: Prof. Dr. E. Somers

volume 3

UNIVERSITEIT GENT
Vakgroep Internationaal Publiekrecht

november 1996

DEEL II: DIVERSE GEBRUIKSFUNCTIES EN FACETTEN VAN DE NOORDZEE EN KUSTZONE: INTERNATIONAAL EN NATIONAAL BELEID

HOOFDSTUK 8. NATUURBEHOUD

1. Natuurwaarden aan de Belgische kust

Alhoewel de Belgische kustlijn niet groot is, mag het belang van de natuurwaarden van de (Belgische) Noordzee niet worden onderschat. De identificatie van belangrijke natuurgebieden en van de aanwezige fauna en flora is van bijzonder groot belang, teneinde de vereiste beschermingsmaatregelen te kunnen nemen. Het ligt niet in de bedoeling om binnen dit project een volledige beschrijving van de natuurwaarden aan de kust te geven. Niettemin lijkt het nuttig een summiere beschrijving te geven van enkele belangrijke gebieden in de kustzone evenals van de aanwezige diersoorten in de Noordzee en voor onze kust. Alhoewel niet prioritair binnen het Impulsprogramma is het onontbeerlijk om ook kort de situatie in het landsgedeelte van de kustzone te schetsen. Vanuit dit oogpunt komen bijvoorbeeld de duinen aan bod (van belang als natuurlijke zeekering, van belang als natuurelement).

1.1. Begripsverduidelijking

Een *ecosysteem* is een functionele eenheid in de natuur, waarbinnen een stabiele kringloop van materie wordt in stand gehouden tussen abiotische en biotische componenten, gesteund op een doorstroming van energie. De abiotische componenten omvatten anorganische en organische substanties, evenals de fysische en klimaatsfactoren. De biotische componenten bestaan uit de organismen en levensgemeenschappen³⁹⁶³. Het ecosysteem bestaat aldus uit de som van alle levensgemeenschappen samen met de niet-levende omgeving in een begrensd gebied³⁹⁶⁴. Alle ecosystemen op aarde vormen de biosfeer. Luidens het Biodiversiteitsverdrag³⁹⁶⁵ wordt een ecosysteem gedefinieerd als een dynamisch complex van gemeenschappen van planten, dieren en micro-organismen en hun niet-levende omgeving, die in een onderlinge wisselwerking een functionele eenheid vormen (art. 2).

Een marien ecosysteem zal aldus bestaan uit het water, de zeebodem en de aldaar voorkomende levensgemeenschappen van soorten. De Noordzee is een voorbeeld van een marien ecosysteem. Een ander voorbeeld is het Antarctisch marien ecosysteem. In het Verdrag van 1980 van

³⁹⁶³ KUIJKEN, E., *Syllabus landschapsecologie en natuurbeheer*, Universiteit Gent, 1995, (46p. en bijlagen), 3-5.

³⁹⁶⁴ NYS, R., *Ecologie. Theorie en praktijk*, Monografie Stichting Leefmilieu, Kapellen, DNB/Uitg. Pelckmans, 1987, (360p.), 17.

³⁹⁶⁵ Verdrag van Rio de Janeiro van 5 juni 1992 inzake biologische diversiteit. Tekst Verdrag in: *ILM*, 1992, 822. Nederlandse tekst Verdrag in: *P.B.L.* 309, 13 december 1993.

Canberra inzake het behoud van de Antarctische mariene levende rijkdommen³⁹⁶⁶ wordt het Antarctisch marien ecosysteem omschreven als het geheel van relaties van de Antarctische mariene levende rijkdommen met elkaar en met hun fysisch milieu (art. I (3)).

De populaties van planten en dieren vormen samen de *levensgemeenschap* of *biocoenose* van het ecosysteem³⁹⁶⁷. Een levensgemeenschap is een verzameling van populaties van verschillende soorten die binnen een welafgebakend gebied op een waarneembare wijze tezamen voorkomen.

De term *habitat* duidt op de plaats waar een bepaalde soort leeft. De term habitat wordt ook gebruikt voor de plaats waar een levensgemeenschap voorkomt³⁹⁶⁸. Elke soort of individu heeft zijn specifiek milieu of habitat³⁹⁶⁹. In het Biodiversiteitsverdrag wordt een habitat omschreven als de plaats of het soort gebied waar een organisme of een populatie van nature voorkomt. De EU-Habitatrichtlijn³⁹⁷⁰ omschrijft natuurlijke habitats als land- of waterzones met bijzondere geografische, abiotische en biotische kenmerken, en die zowel geheel natuurlijk als halfnatuurlijk kunnen zijn (art. 1 (b)). Onder habitat van een soort wordt in de Richtlijn verstaan een door specifieke abiotische en biotische factoren bepaald milieu waarin de soort tijdens een van de fasen van zijn biologische cyclus leeft (art. 1 (f) Habitatrichtlijn). In het voorontwerp van decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu van het Vlaamse Gewest wordt de term habitat omschreven als "*een land - of waterzone met bijzondere geografische, abiotische of biotische kenmerken, die zowel natuurlijk als halfnatuurlijk kan zijn, waarin een bepaalde soort leeft*". De termen habitat en biotoop worden ook als synoniemen gebruikt.

De term mariene habitat (of biotoop), duidt dus op de plaats waar een (mariene) soort of levensgemeenschap voorkomt. Een met zeewater overstroomde zandbank waar bepaalde bentische organismen, vissen en zeevogels voorkomen, is een voorbeeld van een mariene habitat. Een koraalrif is een ander voorbeeld van een mariene habitat, waar specifieke soorten en levensgemeenschappen voorkomen. Indien het geheel aan levensgemeenschappen en de niet-levende omgeving van het koraalrif wordt beschouwd, vormt dit een specifiek ecosysteem.

Het mariene leefmilieu wordt vaak ten onrechte gezien als een uniforme massa. De zee en de zeebodem omvatten echter een grote variëteit en een complex geheel aan habitats. Mariene habitats kunnen variëren van koude vlakten en diepe onderwater gelegen bergen tot ondiepe kustwateren. De kustwateren worden doorgaans als de meest productieve beschouwd. Voorbeelden van mariene en kusthabitats zijn onderwaterkliffen, riffen, uitgestrekte zandbanken,

³⁹⁶⁶ Verdrag inzake het behoud van de Antarctische mariene levende rijkdommen, Canberra, 20 mei 1980. Tekst Verdrag in: ILM, 1980, 841. Zie ook in: BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basic Documents on International Law and the Environment, Oxford, Clarendon Press, 1995, (688 p.), 628.

³⁹⁶⁷ KUIJKEN, E., Syllabus landschapsecologie en natuurbeheer, 7.

³⁹⁶⁸ NYS, R., o.c., 90 en 97.

³⁹⁶⁹ KUIJKEN, E., Syllabus landschapsecologie en natuurbeheer, 7.

³⁹⁷⁰ Richtlijn 92/43/EEG van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora. Tekst Richtlijn in: P.B.L., 206, 22 juli 1992.

mangroves, koraalriffen, kiezelbanken, zoutmoerassen, lagunes, delta's, estuaria, enz.

In het mariene milieu zijn permanente geografische grenzen die biologische gemeenschappen en processen scheiden, eerder zeldzaam. De derde dimensie in het mariene milieu, met name de waterkolom boven de zeebodem, is immers actief. De waterkolom voedt en onderhoudt levensgemeenschappen van planten en dieren. Bovenop de in essentie tweedimensionale levensgemeenschap van de zeebodem komt aldus de driedimensionale waterkolom met eigen gemeenschappen en elementen van gemeenschappen van de zeebodem (zoals bijvoorbeeld soorten die zich in de planktonfase door het water begeven en die in volwassen stadium op de zeebodem leven)³⁹⁷¹. Naast soorten die de waterkolom als habitat hebben (bv. walvissen), zijn er soorten die enkel voorkomen op de zeebodem. Andere soorten (bv. veel vissoorten) gebruiken dan weer de zeebodem voor het leggen van eieren en hebben in volwassen stadium het water als habitat. Bepaalde soorten (bv. zeevogels of zeeschildpadden) leven in het water of voeden zich in het water, maar hebben het aangrenzende kustland nodig als bv. voortplantingsplaats. Een voorbeeld hiervan aan de Belgische kust zijn de sternkolonies in Zeebrugge die broeden op het land en de aangrenzende kustzone gebruiken om te foerageren.

1.2. Mariene habitats

1.2.1. Mariene habitats in de Noordzee

De Noordzee en de aangrenzende kustzone omvatten een aantal van de rijkste habitats ter wereld. Het North Sea Quality Status Report van 1993 geeft een aantal voorbeelden van belangrijke habitats en het belang voor hun behoud. Belangrijke habitats zijn bijvoorbeeld:

- zeekliffen (bv. Caithness Cliffs, Ile d'Ouessant, Lummenfelsen, Gullmarsfjord), van belang voor nestdragende zeevogels (zoals Papegaaiduikers, Jan van Genten, Zeekoeten, Alken, Aalscholvers) en zeeplanten;
- zandduinen (bv. North Norfolk coast, de Westhoek, Marquenterre, de westkust van Jutland, de Waddenzee) en kiezelbanken (bv. Dungeness, Culbin Sands, Sillon de Talbert), van belang voor hun kenmerkende flora en de invertebratenfauna en geomorfologische systemen;
- brakwatermoerassen (bv. Baie du Mont-Saint-Michel, het Zwin, Minsmere en Walberswick, Stigfjord), van belang voor broedende waad- en zeevogels (Bergeend, Tureluur, Zwartkop-meeuw) en de specifieke flora;
- intergetijde slikken (bv. The Wash, de Waddenzee, Baie de Somme, Kurefjord), van groot internationaal belang als voedselgebied voor 4 miljoen waadvogels, zoals Kanoetstrandloper, van belang als kinderkamers voor vis en als plaats voor de Gewone zeehond;
- subtidale sedimenten (bv. Bluemell Sound, Lower Humber, Oosterschelde, Aalborg Bay, Gullmarsfjord), van belang voor ondermeer Zeegras, zeldzame vissoorten en invertebrate gemeenschappen;
- subtidale rotsen (bv. Cap Griz-Nez, Dover tot Kingsdown Cliffs), met rijke invertebrate gemeenschappen van boreale en lusitaniane oorsprong³⁹⁷².

³⁹⁷¹ KENCHINGTON, R., *Managing Marine Environments*, New York, Taylor & Francis, 1990, (248p.), 28-29.

³⁹⁷² NORTH SEA TASK FORCE, *North Sea Quality Status Report 1993*, Londen, Oslo and Paris Commissions, 1993, (132 p.), 18-19.

De aanwezigheid van belangrijke habitats in de Noordzee en de aangrenzende kustzones blijkt ook uit het voorkomen van tal van habitats vermeld in Bijlage I bij de Habitatrictlijn (typen natuurlijke habitats van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is). Van de 168 habitats op deze lijst zijn een groot aantal mariene of kustzonehabitats. 117 ervan zijn geïdentificeerd in de Atlantische biogeografische regio en 32 ervan zijn mariene of kustzonehabitats, waarvan 8 prioritair te beschermen. De lijst van mariene en kustzonehabitats in de Atlantische biogeografische regio (Europese Commissie en CORINE-Databank) omvatten ondermeer open zee en getijdegebieden (met inbegrip van zandbanken die permanent overspoeld zijn door zeewater, estuaria, slikken die niet door zeewater zijn bedekt bij laagtij, lagunes, baaien, riffen), rotsige habitats, zeekliffen en kiezelstranden, Atlantische en continentale brakwatermoerassen, zeeduinen van de Atlantische, Noordzee en Baltische kusten³⁹⁷³.

Het ecosysteem van de Noordzee en de daarin aanwezige habitats zijn onderhevig aan een aantal bedreigingen als gevolg van menselijke activiteiten. Het QSR vermeldt hierover ondermeer eutrofiëring, de inbreng van chemische contaminanten, de impact van visserijactiviteiten, veranderingen in habitats, de effecten van vuilnis. Veranderingen in de habitats van de Noordzee kunnen optreden als gevolg van verschillende factoren, zoals kustverdediging, landaanwinning, haveninstallaties, baggeractiviteiten, het storten van baggerspecie, maricultuur, recreatie, enz.³⁹⁷⁴

1.2.2. Mariene habitats in België

Hierna volgt een korte beschrijving van enkele belangrijke habitats die voorkomen voor de kust van België en in de aangrenzende kustzone.

Zandbanken voor de kust

België heeft slechts een kustlijn van 65 km lang en een continentaal plat van ongeveer 2534 km²³⁹⁷⁵. Alhoewel klein in oppervlakte komen er in dit gebied een aantal zeer waardevolle habitats voor. Op het Belgisch continentaal plateau liggen een aantal zandbanken die permanent door zeewater worden overstroomd (ook bij laag water)³⁹⁷⁶. Deze zandbanken kunnen worden beschouwd als een onderwaterduinenlandschap. Het gebied van deze zandbanken strekt zich uit van Zeeland tot Calais. Een dergelijk gebied komt enkel nog voor in het zui-

³⁹⁷³ BUCK, A.L., 'The Habitats Directive: Coastal and Marine Habitats and Species of the Atlantic Biogeographical Region' in *Directions in European Coastal Management*, HEALY, M.G. en DOODY, J.P. (eds.), Cardigan, Samara Publishing Limited, 1995, (37-45), 38-43.

³⁹⁷⁴ NSQSR, 80-98.

³⁹⁷⁵ De grenzen tussen het Belgische en het Nederlandse continentaal plat liggen nog niet definitief vast bij formeel akkoord. De juiste oppervlakte van het Belgisch continentaal plat is dus nog niet gekend.

³⁹⁷⁶ Zie hierover: SEYS, J., *De Belgische kustwateren in vogelperspectief*, Brussel, WWF en Instituut voor Natuurbehoud, juni 1993, 24p.; SEYS, J., MEIRE, P., DEVOS, K. en KUIJKEN, E., *De Kust- en Vlaamse Banken: ecologisch belang, raakvlakken met andere functies en beheerssuggesties. Conceptrapport*, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, mei 1993, 27 p. en bijlagen.

doosten van Engeland.

Het gebied van de Kustbanken en de Vlaamse Banken (gelegen ter hoogte van Oostende en de Belgisch-Franse mariene grens) is van bijzonder belang omdat dit in aansluiting met de waardevolle habitats op het vasteland een volledig aaneengesloten gebied met diverse kustbiotopen omvat (zandbanken in zee, strand, slik en schor, estuarium, duin).

De zandbanken voor de Belgische kust kunnen op basis van hun oriëntatie en hun diepte worden ingedeeld in vier groepen: de Kustbanken, de Vlaamse banken, de Zeelandbanken en de Hinderbanken.

De Kustbanken strekken zich uit over bijna de hele kustlijn. Ze liggen evenwijdig met de kustlijn binnen een afstand van 10 km. Ze zijn maximaal 20 km lang en zelden meer dan 1 km breed. De Vlaamse Banken liggen westelijk van Oostende op een afstand van 10 tot 30 km van de kust. De lengte ervan bedraagt 15 tot 25 km en de breedte varieert van 3 tot 6 km. Tussen twee banken in ligt nog een geul van 4 tot 6 km. Ten oosten van Oostende, op een afstand van 15 tot 30 meter uit de kust, liggen de Zeelandbanken. De Hinderbanken liggen 35 tot 60 km uit de kust.

De zandbanken vormen een natuurlijke beveiliging voor de kuststreek tegen stormvloed. Hoge golven worden tegen de zandbanken gebroken waardoor ze aan kracht minderen. De zandbanken vertonen bovendien een grote biologische waarde. De Vlaamse banken kennen een rijke fauna. Op sommige plaatsen is er een grote rijkdom aan bentische fauna (weekdieren zoals tapijtschelp, witte dunschaal, nonnetje, rechtgestreepte platschelp). Dit heeft dan weer een grote ornitologische rijkdom tot gevolg³⁹⁷⁷. Voor veel vogelsoorten zijn de zandbanken voor onze kust van belang als doortrek- of overwinteringsplaats of als voedselplaats. Zo zijn de Kustbanken een belangrijke overwinteringsplaats voor de Zwarte zee-eend (meer dan 1% van de totale populatie komt hier voor, wat de aanleiding was om het gebied te beschermen onder het Ramsar-Verdrag³⁹⁷⁸). Andere soorten die vaak voorkomen op de zandbanken zijn Eidereenden, Grote zee-eenden, IJseenden en Toppereenden, Zeekoeten, Alken, Futen, duikers, en verschillende soorten meeuwen (Zilvermeeuw, Zwartkopmeeuw, Dwergmeeuw, Drieteenmeeuw)³⁹⁷⁹.

De zandbanken zijn tevens van belang voor andere organismen zoals vissen (bv. Schol, Schar en Tong) en Garnalen.

Voorts worden ook zeezoogdieren waargenomen, zoals de Gewone zeehond en de Bruinvis³⁹⁸⁰.

³⁹⁷⁷ VANHERCK, L. en VAN DER VEKEN, H., Beschermde gebieden in Vlaanderen, Brussel, AROL, Bestuur voor Landinrichting, Dienst Natuurbehoud, 1988, (108 p.), 23.

³⁹⁷⁸ Internationale Overeenkomst gesloten inzake watergebieden die van internationale betekenis zijn in het bijzonder als woongebied voor watervogels, Ramsar, 2 februari 1972. Tekst in: ILM, 1972, 963.

³⁹⁷⁹ SEYS, J., MEIRE, P., DEVOS, K. en KUIJKEN, E., o.c., 9-12.
Over zeevogels in dit gebied, zie ook: OFFRINGA, H., SEYS, J., VAN DEN BOSSCHE, W. en MEIRE, P., Seabirds on the Channel Doormat, Rapport IN 95.12, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1995, 122 p.

Het Schelde estuarium³⁹⁸¹

De Schelde is als gevolg van de getijdenwerking een waardevol zoet-, zout- en brakwaterrieviersysteem. Naast het leven in de waterkolom, zijn er een aantal belangrijke buitendijkse gebieden zoals slikken, schorren en platen. De slikken en schorren (gebieden tussen hoog en laag water) van de Schelde vormen een zeldzaam ecosysteem. In de Benedenschelde bevinden zich een aantal belangrijke brakwaterschorrengebieden: het Groot Buitenschoor, het Galgenschoor (rechteroever) en de Schorren van Doel (linkeroever), dat een aansluiting vormt met het Verdrongen Land van Saeftinge. Tussen de Belgisch/Nederlandse grens en Hansweert is er een grote oppervlakte aan platen, slikken en schorren (ondermeer het Verdrongen Land van Saeftinge, dat een schorrengebied is van ongeveer 3.000 ha). De verschillende schorren- en slikkencomplexen worden gekenmerkt door specifieke plantenvegetaties.

Het Schelde estuarium is een belangrijk gebied voor vogels, voor zowel trekvogels, wintergasten en broedvogels. Het gebied is van belang voor verschillende soorten steltlopers (zoals Scholekster, Kluut, Rosse grutto, Wulp, Tureluur, enz.), eenden (zoals Wilde eend, Wintertaling en Bergeend) en ganzen (zoals de Grauwe gans)³⁹⁸².

De IJzermending

De IJzermending kent een grote concentratie van kustgebonden landschapstypes met uitgesproken natuurwaarde: zee, strand, duinen, slikken en schorren, brak tot zout water, dijkmilieus en brakke poldergraslanden³⁹⁸³. Het gebied heeft een zeer rijke fauna en flora. Het is bijzonder rijk aan bodemleven en is bijgevolg een belangrijk voedselgebied voor tal van vogelsoorten. Behalve voedselgebied is het ook een belangrijke hoogwatervluchtplaats aan onze kust. Het gebied is tevens van belang tijdens de trek (bv. Bontbekplevier, Strandplevier) of als overwinteringsplaats (bv. Tureluur, Zilverplevier, Bontestrandloper, Steenloper)³⁹⁸⁴.

De natuurwaarden in het gebied staan onder grote druk als gevolg van menselijke ingrepen (opsprengen van het grootste deel van het schor, verzanding van het resterende schorren- en

³⁹⁸⁰ Over de ecologische waarde van het gebied zie: SEYS, J., MEIRE, P., DEVOS, K. en KUIJKEN, E., o.c., 6-13.

³⁹⁸¹ Voor een zeer overzichtelijke beschrijving, zie: MEIRE, P., HOFFMAN, M. en YSEBAERT, T. (red.), De Schelde: een stroom natuurtalent, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, Rapport 95.10, 1995, 32 p. Voor meer uitgebreide informatie, zie: MEIRE, P., ROSSAERT, G., DE REGGE, N., YSEBAERT, T. en KUIJKEN, E., Het Schelde-estuarium: ecologische beschrijving en een visie op de toekomst, Rapport RUG-WWE nr. 28, Rapport I.N. nr. A. 92.57, Hasselt/Gent, Instituut voor Natuurbehoud/ Universiteit Gent, juli 1992, (150 p.), 15-58.

³⁹⁸² Zie hierover ondermeer: STUART, J., MEININGER, P., MEIRE, P., Watervogels van de Westerschelde, Middelburg, Rijkswaterstaat, Dienst Getijdewateren, Afdeling Biologie, Gent, Rijksuniversiteit Gent, Laboratorium voor Oecologie der dieren, Zoögeografie en Natuurbehoud, 1990, 175 p. en figuren.

³⁹⁸³ DECLER, K. en MEIRE, P., Mogelijkheden voor natuurontwikkeling en natuurherstel aan de IJzermending (Nieuwpoort), Gent, Universiteit Gent/Instituut voor Natuurbehoud, 21 mei 1992, (5 p. en bijlagen), 1.

³⁹⁸⁴ BOSSU, P. (red.), Het Plan Zeehond. Een actieplan voor de IJzermending en omgeving, Natuurreservaten v.z.w., snelschrift 93/2, Brussel, november 1993, (15 p. en bijlagen), 4-5.

slikkengebied, verslechtering van de waterkwaliteit van de IJzer, zwerfvuil, jachthaven)³⁹⁸⁵. De IJzermonding vormt in aansluiting met de voormalige marinebasis van Lombardzijde een belangrijk potentieel voor natuurontwikkeling. Door het ontmantelen van de voormalige marinebasis te Lombardzijde³⁹⁸⁶ en door het afgraven van grondstorten langs de rivier kunnen nieuwe mogelijkheden voor de natuur worden geboden. Het slik- en schorhabitat kan als gevolg van de ingrepen worden uitgebreid van 9 ha tot ruim 30 ha.

Het Zwin

De Zwinstreek is het meest zuidelijk gelegen deel van het Zeeuws-Zuidhollands Deltagebied van Rijn, Maas en Schelde. Deze streek is gelegen binnen de vierhoek die wordt gevormd door Heist, Damme, Sluis en Breskens³⁹⁸⁷.

Het Zwin omvat verschillende biotopen: een getijdegebied met kreken, slikken en schorren, duinen, naald- en loofbos en weilanden (Zwinbosjes, groenpleinduinen, korte duinen, Oude Hazegraspolder, Zwinpolders). Binnen het Zwin ligt een zeldzaam voorkomend binnenduinenrandgebied (overgangszone tussen de duinstreek en de polderstreek): het zuidelijk weidengebied van de Zwinbosjes, de Korte Duinen ten oosten van de Oosthoek en de Oude Hazegraspolder te Knokke³⁹⁸⁸.

Het Zwin kent een grote vogelrijkdom: het is ondermeer een belangrijk broedgebied voor de Blauwe reiger, Bergeend, Kluut, Zwartkopmeeuw, Vissdiefje. Voorts broeden er de Wilde eend, Zomertaling, Scholekster, Bontbek- en Strandplevier. Tijdens de trek en winterperiode zijn vele soorten aanwezig, zoals de Dwergstern, Goudplevier, Riet-, Kol- en Brandgans. Bovendien kent het Zwin een bijzonder rijke flora met zoutminnende vegetaties en duinvegetaties³⁹⁸⁹.

Duinen

Ecologisch kunnen maritieme duinen worden omschreven als een bodemkundige streek met een in hoofdzaak zandig sediment (al dan niet met een wisselend slibgehalte) en zoet grondwater³⁹⁹⁰.

³⁹⁸⁵ DECLEER, K. en MEIRE, P., *o.c.*, 1.

³⁹⁸⁶ Bij Besluit van de Vlaamse Minister van Leefmilieu en tewerkstelling van 5 juni 1996 werd de onteigening te algemenen nutte bevolen van een gebied van 29 ha 35 a 90 ca, gelegen te Nieuwpoort, gekend als Marinebasis, met het oog op de oprichting van een staatsnatuurreservaat.

³⁹⁸⁷ HERRIER, J.-L., LUST, P. en MAERTENS, L., De Hazegrasduinen. Landschapsecologisch benaderd. Een beschrijving van het Hazegrasduinencomplex te Knokke, Natuurreservaten v.z.w. Duinenwerkgroep/Natuur en Milieu Oostkust vzw, 1992, 1.

³⁹⁸⁸ VOGELAERS, D. en HERRIER, J.-L., Richtplan - Voorontwerp - A.P.A. voor Knokke-Heist: een kritische analyse vanuit het perspectief van het natuurbehoud, Natuurreservaten v.z.w. Duinenwerkgroep, 12 augustus 1991, (18 p.), 3.

³⁹⁸⁹ VANHERCK, L. en VANDER VEKEN, H., *o.c.*, 22.

De dwarse doorsnede van de duinstreek bestaat uit de voorduinen, die ontstaan door zandophoping onder invloed van de wind rond en over obstakels langs de hoogste vloedlijn. Eenmaal de voorduinen voldoende omvangrijk zijn om neerslagwater vast te houden, kunnen er zich bepaalde plantensoorten vestigen. De voorduinen evolueren zo tot een zeereep. De achterduinse strandvlakte gaat ontzilten tot een primaire duinvalei. Het zand van de duinen kan tengevolge van de wind landinwaarts verplaatst worden en doet een geremaneëerd duinenmassief ontstaan. De binnenduintrand is de overgangszone naar de polders³⁹⁹¹.

Vroeger (begin 20ste eeuw) vormden de kustduinen één aaneengesloten landschap. De Vlaamse kustlijn bestond uit een geheel van stuifduinen, uitgestoven valleien en duinmoerassen, slikken en schorren. De grote infrastructuurwerken zoals de aanleg van de kusttram in 1886 en de voltooiing van de koninklijke kustbaan in 1933 (in duinengebied), waarlangs nieuwe badplaatsen ontstonden, betekenden een eerste aantasting van de duinengordel. De grootste aantasting van het duinengebied kwam er echter na de Tweede Wereldoorlog met de opkomst van het massakusttoerisme (bebouwing, parkings, campings). Van de oorspronkelijke 5.000 ha duinen blijft er nog een 2.700 ha over. Zeereepduin (de duinengordel onmiddellijk achter het strand) is er slechts langs 33 km van de 65 km lange kustlijn³⁹⁹².

Duinen zijn onderhevig aan zowel kwantitatieve als kwalitatieve degradatie. Kwantitatief worden de duinen bedreigd door bebouwing (badsteden groeien naar elkaar toe) en erosieverschijnselen. De eroderende werking van de zee wordt mee in de hand gewerkt door overbetreding van de duinen als gevolg van het toerisme. De duinen worden ook kwalitatief bedreigd (overbetreding, waterwinning en aanleg van golfterreinen)³⁹⁹³.

1.3. Soorten

1.3.1. Noordzee³⁹⁹⁴

De Noordzee kent een grote rijkdom aan flora en fauna. Een aantal factoren zijn verantwoordelijk voor een gunstige leefomgeving. De Noordzee is een ondiepe zee en kan daardoor goed worden opgewarmd door de zon. Er wordt bovendien warm water vanuit de Atlantische Oceaan langs het Kanaal de Noordzee ingestuurd. Via de rivieren die in de Noordzee uitmonden, wordt voedsel aangevoerd. Deze factoren zorgen ervoor dat er een overvloed aan plankton aanwezig is (dit zijn microscopisch kleine wiertjes en diertjes: fytoplankton en zoöplank-

³⁹⁹⁰ HERRIER, J.-L. en LETEN, M. (o.l.v. Prof. Dr. E. KUIJKEN), Inventaris van de knelpunten tussen het natuurbehoud en de gewestplannen in de duinstreek van de Vlaamse kust, Rapport A 93.39, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 2 maart 1993, (82 p. en kaarten), 4.

³⁹⁹¹ Ibid., 4-5.

³⁹⁹² BOSSU, P., 'Het ruimtelijk wanbeleid aan de Vlaamse kust', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 20-21.

³⁹⁹³ WESTVLAAMS EKONOMISCH STUDIEBUREAU (WES), Strukturplan kustzone. 1ste Fase: Karakteristieken en knelpunten. Behoeftesramingen en algemene visievorming. Samenvattend rapport, Brugge, mei 1992, (93 p.), 17.

³⁹⁹⁴ Voor een beschrijving hiervan, zie: NSQSR, 62-79.

ton). Het plankton vormt de basis van de hele voedselketen in de Noordzee. Het fytoplankton bestaat uit een drietal groepen kleine algen die in de bovenste waterlagen zweven. Ze fixeren de energie van de zon waarmee de in het water aanwezige nutriënten in levend materiaal wordt omgezet. Het fytoplankton dient als voedsel voor het zoöplankton, minuscule kleine diertjes die aan de oppervlakte van het water leven. Dit zijn voornamelijk roeipootkreeftjes. Larven van krabben, zeesterren en platvissen voeden zich op hun beurt met de roeipootkreeftjes. Na het larvaal stadium zakken ze af naar de zeebodem. Sommige soorten zoals kwallen, Haring en Zandspiering blijven na het larvaal stadium in het plankton leven en gaan zich voeden met de levensgemeenschap waar ze vroeger deel van uitmaakten. De Haring staat hiermee aan de top van de voedselketen en staat terzelfdertijd aan de basis van een hogere voedselketen waar hij ten prooi valt aan roofvissen als Makreel en Kabeljauw. Op deze basis steunt een hiërarchie van steeds grotere visetende vissoorten. Niet alleen vissen, maar ook vogels voeden zich met vis uit de Noordzee. De vissen en vogels vormen op hun beurt een voedselbron voor zeehonden, dolfinen en walvissen en uiteindelijk ook voor de mens.

Het fytoplankton vormt tevens de basis voor het bodemvoedselweb (benthische voedselweb). De zeebodem van de Noordzee is rijk aan leven. Op de zeebodem leven verschillende planten- en dierengemeenschappen, die afhankelijk zijn van de bodemstructuur (slib, zand, grind, keien en rotsen). In deze omgeving leven schelpdieren en schaaldieren (Krab, Kreeft, Garnaal)³⁹⁹⁵.

Er zijn in de Noordzee reeds 224 soorten vis vastgesteld, waaronder Haring, Makreel, kabeljauwachtigen, platvissen zoals Tong en Schol, Zalm, Paling, Zeeduivel, Zeewolf, enz.

Open water in de Noordzee bevat belangrijke populaties van zeevogels, met inbegrip van zowel offshore soorten als "inshore" soorten. Het belang van de vogelsoorten die voorkomen in de Noordzee blijkt uit een inventarisatie van belangrijke vogelgebieden, gemaakt door Birdlife International. Door Birdlife werden twintig belangrijke vogelgebieden met internationaal belang voor zeevogels geïdentificeerd in de Noordzee, het Kanaal en het Kattegat. De zes belangrijkste gebieden zijn goed voor meer dan 80% van de behoudswaarde voor de vogels die voorkomen in deze twintig gebieden. Deze zes gebieden zijn het noordelijke Kattegat, Orkney en Shetland, de Moray Firth - Aberdeen Bank - Tees, het Skaggerak - zuidwestelijke Noorse Trog, de oostelijke Duitse Bocht en Cap Griz Nez - Schiermonnikoog. Dit laatste gebied is een lang smal gebied van ongeveer 16.000 km², dat zich ongeveer 1.000 km² over het Franse continentaal plat, 1.700 km² over het Belgische continentaal plat en 13.000 km² over het Nederlandse continentaal plat uitstrekt. 6.400 km² is minder dan 20 meter diep. Het is een voornamelijk ondiep gebied met zandbanken en een modderige zeebodem. In het noordelijke deel stroomt water binnen afkomstig van de Rijn, de Maas en de Schelde. Het meeste zout water is afkomstig van het Kanaal. De fronten waar het brakke water wordt gescheiden van het water van de Noordzee en het Kanaal kunnen voedsel concentreren voor zeevogels. Door de getijdestroming wordt het water gemengd gedurende het hele jaar. Dit gebied sluit onmiddellijk aan bij de Waddenzee en de Voordelta, waarbij de Waddeneilanden belangrijke broedplaatsen

³⁹⁹⁵ Zie hierover: MACGARVIN, M., *Het Greenpeace Boek. De Noordzee*, Weert, M & P, 1990, (144 p.), 28-59; MAERTENS, D., 'Een grote ondiepe plas', *Panda* (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 4-8.

vormen voor een aantal zeevogels³⁹⁹⁶. Naast de gebieden die worden besproken in de studie van Birdlife, zijn er nog een aantal andere belangrijke gebieden zoals de Waddenzee en de Deense en Noorse fjorden.

De Noordzee kent ook een aantal belangrijke populaties van zeezoogdieren. Zo is ongeveer 40% van de wereldpopulatie Grijze zeehonden terug te vinden in de Noordzee en ongeveer 10% van de Gewone zeehond, evenals belangrijke populaties van kleine walvisachtigen, zoals de Tuimelaar, Bruinvis en Witsnuitdolfijn. Ook andere walvissoorten worden in min of meerdere mate waargenomen (zoals de Gewone dolfijn, de Witflankdolfijn)³⁹⁹⁷.

Het belang van de soorten die voorkomen in de Noordzee blijkt ook uit de soorten die worden genoemd in Bijlage II bij de Habitatrichtlijn (dier- en plantensoorten van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is). Van de 623 soorten die voorkomen op de lijst zijn er 124 die voorkomen in de Atlantische biogeografische regio, waarvan 18 mariene of kustzone soorten zijn. Voorbeelden zijn de Grijze zeehond, de Gewone zeehond, Tuimelaar en Bruinvissen. Bijlage II bevat tevens een aantal mariene, kustzone of anadrome vissoorten die voorkomen in de Atlantische Oceaan of de Noordzee (Zeelamprei, Steur, Zalm)³⁹⁹⁸.

De verschillende trofische niveaus die voorkomen in de Noordzee zijn aan een aantal bedreigingen onderhevig, als gevolg van menselijke activiteiten en gebruiken.

Het Quality Status Report North Sea, Subregio 4³⁹⁹⁹, geeft volgende impact aan voor de verschillende trofische niveaus.

Ernstige impact op de planktonpopulaties worden enkel gemeld als een gevolg van eutrofiëring. De impact op het benthos bestaat uit verstoring van de zeebodem door het vissen met bodemnetten ("bottom trawling"), waarbij belangrijke korte termijn effecten op bodemfauna worden gemeld. De mate van verstoring zal afhankelijk zijn van het gebruikte vismateriaal. Door de visserij kunnen benthische leefgemeenschappen worden aangetast door het verwijderen of kwetsen van zowel op de oppervlakte levende organismen (epibenthische fauna) als bodemorganismen. Bewijzen voor lange termijn effecten op regionaal vlak zijn nog niet duidelijk, alhoewel er aanwijzingen zijn dat populaties van (epi) benthische soorten verdwijnen of verminderen. Om de lange termijn effecten te kennen, is het vereist dat gebieden worden aangeduid waarbij het "trawlen" volledig wordt gebannen⁴⁰⁰⁰. Alhoewel minder verspreid, heeft

³⁹⁹⁶ SKOV, H., DURINCK, J., LEOPOLD, M.F. en TASKER, M.L., Important Bird Areas for Seabirds in the North Sea, Cambridge, Birdlife International, 1995, 156 p.

³⁹⁹⁷ NSQSR, 19 en 75-76.

³⁹⁹⁸ BUCK, A.L., Id., 43-44.

³⁹⁹⁹ NORTH SEA TASK FORCE, North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, (195 p.), 189-191.

⁴⁰⁰⁰ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 149-150.

verontreiniging veroorzaakt door offshore activiteiten een impact op een aanzienlijk deel van het gebied van subregio 4. Andere lokale impacten op de benthische gemeenschappen zijn bio-accumulatie van pollutanten in benthische organismen, een lage soortendiversiteit, toegeschreven aan het gecombineerd effect van hoge nutriënten en verontreinigingsniveaus, verdikking van de schelp en steriliteit veroorzaakt door tributiltyn, directe verwijdering van organismen en verandering van habitat als gevolg van zand- en gravelextractie, zeebodemveranderingen of het dodelijk begraven van organismen als gevolg van strandsuppletie of stortingsoperaties⁴⁰⁰¹.

Bij de effecten op de vispopulaties is verontreiniging één van de mogelijke causale factoren in het voorkomen van visziektes. De effecten op de vispopulaties zijn niet gekend, maar verwacht wordt dat deze van een geringe invloed zijn. Hetzelfde geldt voor de lokaal optredende effecten van verontreiniging door tributiltyn, dumping en constructiewerken. Voorts kan een relatie tussen eutrofiëring en de productie op hogere trofische niveaus niet worden uitgesloten, maar deze wordt waarschijnlijk verdoezeld door de effecten van de visserij⁴⁰⁰².

Inzake de effecten van de visserij op de visstocks⁴⁰⁰³ vermeldt het QSR, subregio 4 dat de kuitschietende ("spawning") stocks van bijvoorbeeld Tong, Kabeljauw, Makreel, Wijting en Sprot aanzienlijk zijn gedaald gedurende de laatste 20 tot 30 jaar. Haringstocks die ineengestort waren op het einde van de jaren '70 herstelden na het sluiten van de haringvisserij gedurende een aantal jaren. Momenteel hebben de kuitschietende stocks van Kabeljauw en Makreel een kritiek laag niveau bereikt. Ook niet-commerciële vissoorten kunnen zwaar worden aangetast door de visserij. Zo is de Grote pieterman bijna uitgestorven in Nederlandse kustwateren. Vispopulaties worden ook aangetast door de grote aantallen vis die overboord worden gegooid door vissersvaartuigen ("discards"). Experimenten inzake het overleven van rondvissen, platvissen en Haring die ontsnappen uit de visnetten, geven aan dat er waarschijnlijk een aanzienlijke mortaliteit is. Onderzoek naar het overleven van terug overboord gegooide vis, die meer kan bijdragen tot het totale gewicht van de vangsten dan van het aantal te verlandende vis, geeft aan dat er een zeer kleine kans is op overleven⁴⁰⁰⁴.

Bij de impact door menselijke activiteiten op zeevogels zijn bijvoorbeeld volgende effecten vastgesteld: een hoge concentratie van cadmium, kwik en PCB's in sterns, dood van zeevogels als gevolg van accidentele olieverontreiniging en chronische aanwezigheid van kleinschalige olieslikken, inname van kleine plasticen voorwerpen die schadelijk kunnen zijn, veranderingen in de voedingsplaatsen als gevolg van het ontbreken van voedsel veroorzaakt door visserij of door een overvloed aan voedsel als gevolg van de "discarding" van vis of een toegenomen aanwezigheid van kleinere vissen, het verlies aan habitats door verstoring door recreatie of constructiewerken, verstoring door militaire activiteiten⁴⁰⁰⁵. Inzake de effecten van toerisme en recreatie blijkt dat de biotopen voor vogels die broeden op zandige stranden bijna

⁴⁰⁰¹ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 191.

⁴⁰⁰² North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 191.

⁴⁰⁰³ Cf. *supra* inzake exploitatie levende rijkdommen.

⁴⁰⁰⁴ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 147-149.

⁴⁰⁰⁵ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 189.

volledig verloren gaan door de regelmatige aanwezigheid van mensen op de stranden⁴⁰⁰⁶. Zeevogels kunnen voorts ook terecht komen en verstrikt geraken in visnetten⁴⁰⁰⁷. Gegevens inzake lange termijn populaties zijn niet voorhanden, zodat het onmogelijk is het totale effect van deze activiteiten op het populatieniveau te kwantificeren. De impact is echter zwaar genoeg om zeevogels op populatieniveau aan te tasten, hetzij lokaal of op grote schaal. Voor de bedreigingen waaraan zeevogels onderhevig zijn (verontreiniging, habitatverandering, visserij, enzovoort) kan voorts nog worden verwezen naar een studie van het Wereld Natuur Fonds van 1993⁴⁰⁰⁸.

Bij de effecten op zeezoogdieren vermeldt het QSR, subregio 4, volgende gevallen: accumulatie van kwik afkomstig van diverse bronnen, zelfs tot een niveau dat dodelijk wordt beschouwd, effecten van PCB-niveaus op de reproductiviteit bij zeehonden, mortaliteit als gevolg van verstriking in visnetten, teruggedrongen groei en populatiegrootte van Bruinvissen als gevolg van gebrek aan voedsel, verlies van habitats voor zeehonden als gevolg van recreatieve verstoring en constructiewerken, verstoring als gevolg van militaire activiteiten. Verstoring door een groot aantal toeristen aan boord van kleine boten of op surfplanken is waarschijnlijk een van de voornaamste oorzaken van het verdwijnen van de Gewone zeehond van de Delta regio in de zomer. Ook voor zeezoogdieren ontbreken lange termijn populaties gegevens. De effecten van de visserij op zeezoogdieren bestaat uit het optreden van competitie voor voedselbronnen voor deze soorten en het verstrikt geraken in de visnetten⁴⁰⁰⁹.

1.3.2. België

De kustwateren zijn belangrijke paai- en kinderkamergebieden voor veel vissoorten. In de Belgische kustwateren komen ondermeer Schol, Schar, Tong, Kabeljauw, Wijting, Haring en Sprot voor.

De Belgische kust is van belang voor veel vogelsoorten en dit voornamelijk tijdens de doortrek en de winterperiode⁴⁰¹⁰. Veel vogels passeren voorbij onze kust op hun trek naar het zuiden. Tot deze soorten behoren ondermeer de sterns (Grote stern, Visdiefje, Noordse stern, Dwergstern), meeuwen (Dwergmeeuw en Drieteenmeeuw). Soorten die normaal gezien ver op zee verblijven maar ingeval van zware storm naar onze kust gedreven worden zijn ondermeer de Jan van Gent, Noordse stormvogel, Grauwe en Noordse pijlstormvogel. Bij de invallende koude trekken vele soorten watervogels over zee langs onze kust (zoals Futen en Smienten). Naast vogels op doortrek komen aan onze kust ook veel vogelsoorten voor die blijven over-

⁴⁰⁰⁶ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 187.

⁴⁰⁰⁷ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 151.

⁴⁰⁰⁸ FURNESS, R. W., *An Assessment of Human Hazards to Seabirds in the North Sea*, WORLD WIDE FUND FOR NATURE (WWF), 1993, 88p.

⁴⁰⁰⁹ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 147-151 en 189.

⁴⁰¹⁰ Zie hierover: MEIRE, P. en DEVOS, K., 'Vogels voor de Belgische kust', *Panda* (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 9-11; VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels: leven of overleven', *Milieuorama*, 1989, afl. 7, 3-6; OFFRINGA, H., SEYS, J., VAN DEN BOSSCHE, W. en MEIRE, P., *o.c.*, 122 p.

winteren. Hiertoe behoren soorten als de Zwarte zee-eend, Eidereend, Toppereend, IJseend en Grote zee-eend. Alken en Zeekoeten zijn zowel op doortrek als tijdens de winter voor onze kust aanwezig.

De tellingen van stookolieslachtoffers bij vogels aan onze kust worden sinds 1991 gecoördineerd door het Instituut voor Natuurbehoud. Voordien gebeurde de coördinatie van de tellingen door de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie⁴⁰¹¹. Sinds 1992 worden maandelijks wintertellingen van de volledige kust gehouden en wekelijkse tellingen voor het traject Oostende-Nieuwpoort⁴⁰¹².

Aan de Belgische kust worden geregeld zeezoogdieren waargenomen⁴⁰¹³. Van de walvisachtigen (*Cetaceae*) zijn er twee soorten die tot de normale fauna van de zuidelijke Noordzee worden gerekend: de Bruinvis (*Phocoena phocoena*) en de Tuimelaar (*Tursiops truncatus*). De Bruinvis komt voornamelijk voor in kustwateren. Het is tevens de kleinste en meest waargenomen soort in de zuidelijke Noordzee. In vergelijking met de jaren vijftig toen deze soort nog zeer regelmatig voorkwam, is de soort nu sterk achteruitgegaan. Oorzaken zijn vermoedelijk vervuiling, vermindering van hun voedselbron (door overbevissing) en accidentele verdrinkingsdood in visnetten. De Tuimelaar was eveneens een veel voorkomende soort, maar werd vanaf de jaren zeventig en tachtig nog zeldzaam waargenomen. Oorzaken zijn ook hier hoogstwaarschijnlijk verontreiniging van hun leefomgeving, verminderen van hun voedselbronnen en verdrinkingsdood in visnetten. Naast deze twee inheemse soorten worden tevens nog een tiental andere soorten af en toe waargenomen in de zuidelijke Noordzee (Belgische en Nederlandse kust). Tot de soorten die vrij geregeld voorkomen in de zuidelijke Noordzee behoren soorten als de Witsnuitdolfijn, de Griend en de Dwergvinvis. Andere soorten die eveneens worden waargenomen in de zuidelijke Noordzee zijn de Witflankdolfijn, de Gewone dolfijn, de Orca, de Grijze dolfijn, de Beloega, de Butskop, de Potvis, de Gewone vinvis en de Noordse vinvis. Zo zijn in november 1994 vier Potvissen gestrand aan de Belgische kust, waarvan drie in Koksijde en een in Nieuwpoort. Ook in 1989 was een Potvis gestrand aan de Belgische kust.

Van de vinpotigen (*Pinnipedia*) komt enkel de Gewone zeehond (*Phoca vitulina*) voor in de kustwateren. Deze soort komt voor in heel de Noordzee en voornamelijk in de omgeving van zandbanken, slikplaten en estuaria. Andere soorten zoals de Grijze zeehond, Ringelrob en Klapmuts komen sporadischer voor aan onze kusten.

⁴⁰¹¹ Nu: Jeugdbond voor Natuur en Milieustudie - JNM.

⁴⁰¹² Voor de resultaten hiervan, zie ondermeer: SEYS, J. en MEIRE, P., Resultaten stookolieslachtoffertellingen langs de Vlaamse kust in de periode januari-april 1992, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, juni 1992, 17p. en SEYS, J., MEIRE, P. en KUIJKEN, E., Resultaten van stookolieslachtoffer-onderzoek langs de Vlaamse kust tijdens de winter 1992-93, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, oktober 1993, 24p.; OFFRINGA, H. en MEIRE, P., Tellingen van gestrande zeevogels langs de Vlaamse kust, oktober 1994-maart 1995, Rapport IN 95.13, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1995, 15 p. en bijlagen.

⁴⁰¹³ Zie hierover: PEET, G., NIJKAMP, H., NELISSEN, P.-H. en MAAS, F.-J., Bruinvissen, dolfinen en walvissen van de Noordzee, Weert, M & P, 1992, 80p.; VAN GOMPEL, J., 'Zoogdieren: zeldzame vogels?', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 12-13; VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels: leven of overleven. Deel 2. Zeezoogdieren', Milieurama, 1989, afl. 9, 20-23; VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels en zeezoogdieren: leven of overleven?', Studie- en Beleidsdag. De Noordzee: een zee voor het leven, Oostende, 20 mei 1989.

2. Internationale regelgeving inzake natuurbehoud

Bij de hierna volgende bespreking van de reglementering inzake het natuurbehoud in de Noordzee komen diverse deelmaatregelen aan bod. In de diverse internationale instrumenten is een duidelijk afgebakend onderscheid tussen de verschillende deelaspecten van het natuurbehoud soms moeilijk terug te vinden. Zo zullen gebiedsbeschermende maatregelen en soortenbeschermingsmaatregelen vaak samen aan te treffen zijn in eenzelfde instrument. Beiden kunnen ten andere niet los van elkaar worden gezien. Zo kunnen bepaalde leefgebieden worden beschermd omwille van de aanwezigheid van bepaalde soorten, die bescherming behoeven. Ook de grens tussen maatregelen omwille van het beheer met het oog op een eventuele exploitatie van bepaalde soorten, of het behoud en de bescherming is niet steeds eenduidig te maken. Door het nemen van beheersmaatregelen waarbij de exploitatie wordt beperkt, zal ook worden bijgedragen tot de bescherming van een bepaalde soort. Ook omgekeerd, in de meer behouds/bescherminggerichte verdragen, worden vaak bepalingen opgenomen in verband met de vangst van soorten.

Omwille van praktische redenen wordt hierna een onderscheid gemaakt in maatregelen inzake gebiedsbescherming en maatregelen inzake soortenbescherming.

Onder gebiedsbeschermende maatregelen wordt voor de indeling in dit hoofdstuk begrepen, de maatregelen die het identificeren of instellen of aanduiden van bepaalde leefgebieden of ecosystemen beogen. De gevolgen van de instelling van een beschermd gebied voor andere functies en maatregelen die bepaalde activiteiten beperken in beschermde gebieden komen hier slechts summier aan bod. Voor de maatregelen inzake het beperken van bepaalde activiteiten zoals scheepvaart of visserij kan naar andere hoofdstukken worden verwezen.

Bij de soortenbeschermingsmaatregelen worden de maatregelen omschreven die betrekking hebben op ondermeer het doden en vangen van bepaalde diersoorten, evenals de handel in soorten. De bescherming en het beheer van vissstapels kwam echter reeds aan bod in hoofdstuk 2 inzake de exploitatie van levende rijkdommen.

2.1. Gebiedsbescherming⁴⁰¹⁴

2.1.1. Mariene gebiedsbescherming

De eerste maatregelen inzake (marinen) natuurbehoud waren hoofdzakelijk gericht op het beheren van geëxploiteerde stocks, zoals de visserijreglementering of de reglementering inzake de walvisvangst. Nadien werden ook andere soorten beschermd door het invoeren van een verbod op het doden of vangen, of het beperken van de handel in soorten. Dergelijke maatregelen zullen echter niet voldoende zijn, indien niet de leefgebieden van in het wild voorkomende soorten voldoende worden beschermd. In het internationaal en nationaal recht werden instrumenten uitgewerkt om leefgebieden van bepaalde soorten te beschermen. In de eerste plaats wordt naar instrumenten gekeken die specifiek gericht zijn op het mariene milieu.

⁴⁰¹⁴ Het luik inzake gebiedsbescherming werd reeds grotendeels gepubliceerd, cf. CLIQUET, A., 'Mogelijkheden in internationaal en nationaal recht voor de bescherming van mariene habitats', Colloquium Het Natuurbeschermingsrecht, Brussel, Belgische Vereniging voor milieurecht, 12 januari 1996 (in druk).

2.1.1.1. Zeerechtverdragen

De eerste zeerechtverdragen die werden afgesloten op de Eerste Zeerechtconferentie van de Verenigde Naties (UNCLOS I) in Genève in 1958, met name het Verdrag inzake de territoriale zee en de aansluitende zone (VTZ)⁴⁰¹⁵, het Verdrag inzake het continentaal plat (VCP)⁴⁰¹⁶, het Verdrag inzake de volle zee (VVZ) en het Verdrag inzake de visserij en de instandhouding van de levende rijkdommen van de volle zee (VVLRL), besteden geen aandacht aan de bescherming van mariene habitats. Wel wordt de soevereiniteit van een kuststaat over zijn territoriale zee bevestigd (art. 1 VTZ) en wordt in het VCP bepaald dat een kuststaat soevereine rechten heeft met het oog op de exploratie en exploitatie van de levende rijkdommen van het continentaal plat (art. 2 (1) VPC). Hieruit kunnen impliciet rechten van kuststaten in verband met het beschermen van mariene habitats worden vastgelegd, maar de zeerechtverdragen bevatten geen bepalingen inzake bijvoorbeeld het identificeren of beschermen van bepaalde ecologische belangrijke gebieden. Het VVLRL is beperkt tot soortenbeschermingsmaatregelen.

Het internationaal zeerecht zoals dit is gecodificeerd in de verdragen van 1958 en in het Zeerechtverdrag van 1982⁴⁰¹⁷ vormt wel de basis waarin de rechten van kuststaten en andere staten worden vastgelegd. Deze bepalingen zijn dus van enorm belang teneinde de mogelijkheden van een kuststaat voor mariene gebiedsbescherming te kunnen inschatten. Alhoewel reeds voordien werd ingegaan op de verschillende mariene rechtsgebieden⁴⁰¹⁸, wordt hier specifiek kort ingegaan op de mogelijkheden van het instellen van mariene beschermde gebieden in de onderscheiden mariene rechtsgebieden.

Als gevolg van de soevereiniteit van de kuststaat over zijn **territoriale zee** (cf. art. 1 (1) VTZ en art. 2 (1) Zeerechtverdrag van 1982) is de kuststaat bevoegd om maatregelen te nemen inzake bijvoorbeeld de visserij in de territoriale zee, evenals maatregelen inzake het behoud en beheer van de natuurlijke rijkdommen en de natuurwaarden. Voor het instellen van een marien reservaat of een ander beschermd gebied in de territoriale zee zijn er dus geen juridische bezwaren⁴⁰¹⁹. In verscheidene kuststaten zijn trouwens reeds mariene reservaten of andere beschermde gebieden ingesteld.

De soevereiniteit over de territoriale zee wordt enkel beperkt door het oorspronkelijke gewoonterechtelijk beginsel van het recht op onschuldige doorvaart door vreemde schepen (art.

⁴⁰¹⁵ Verdrag inzake de territoriale zee en de aansluitende zone, Genève, 29 april 1958. Tekst in: THE INSTITUTE OF MARITIME LAW, *The Ratification of Maritime Conventions*, Londen, Lloyd's of London Press, 1990, II.1.24. Nederlandse tekst in: *B.S.*, 2 februari 1972.

⁴⁰¹⁶ Verdrag van 29 april 1958 van Genève inzake het continentaal plateau. Tekst in: THE INSTITUTE OF MARITIME LAW, *The Ratification of Maritime Conventions*, Londen, Lloyd's of London Press, 1990, II.1.30.

⁴⁰¹⁷ Overeenkomst van 10 december 1982 van de Verenigde Naties inzake het zeerecht. Tekst in: *ILM*, 1982, 1261. Het Verdrag is internationaal in werking getreden op 16 november 1994.

⁴⁰¹⁸ Cf. deel I, hoofdstuk 3.

⁴⁰¹⁹ PEET, G. en GUBBAY, S., 'Marine Protected Areas in the North Sea' in *The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation*, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, (241-251), 243.

14 VTZ en art. 17 Zeerechtverdrag). De kuststaat kan de onschuldige doorvaart door zijn territoriale zee dus niet belemmeren (art. 24 Zeerechtverdrag), maar kan dit recht wel tijdelijk opschorten indien dit noodzakelijk is voor zijn veiligheid (art 25 (3) Zeerechtverdrag). De kuststaat is ook gerechtigd om wetten en voorschriften aan te nemen betreffende de onschuldige doorvaart door de territoriale zee. Zo kan de kuststaat maatregelen nemen betreffende de onschuldige doorvaart ten aanzien van materies zoals de veiligheid van de scheepvaart en de regeling van het scheepvaartverkeer, het voorkomen van inbreuken op de wetten en voorschriften van de kuststaat inzake visserij, het behoud van de levende rijkdommen van de zee, de bescherming van het milieu van de kuststaat en het voorkomen, verminderen en bestrijden van de verontreiniging ervan (art. 21 (1) Zeerechtverdrag). De kuststaat kan bijvoorbeeld in een marien beschermd gebied, zoals een marien reservaat, de scheepvaart door dit gebied verbieden, mits een alternatieve vaarroute wordt aangegeven waardoor het recht op onschuldige doorvaart kan worden blijven uitgeoefend. Er moet hierbij ook echter rekening worden gehouden met internationale reglementeringen inzake routeringsmaatregelen. Artikel 22 van het Zeerechtverdrag bepaalt dat de kuststaat van vreemde schepen die het recht van onschuldige doorvaart door de territoriale zee uitoefenen, kan eisen dat deze de voor de doorvaart van schepen aangewezen of voorgeschreven scheepvaartroutes en verkeersscheidingsstelsels gebruiken. Bij het instellen van scheepvaartroutes of verkeersscheidingsstelsels houdt de kuststaat rekening met de aanbevelingen van de bevoegde internationale organisatie (Internationale Maritieme Organisatie), alsook met de vaarwateren die gewoonlijk voor de internationale scheepvaart worden gebruikt, de bijzondere kenmerken van bepaalde schepen en vaarwateren, en de verkeersdichtheid.

Luidens de aanbevelingen die door IMO hierover werden aangenomen, is binnen de territoriale zee de kuststaat bevoegd voor het instellen van verkeersscheidingsstelsels en andere routeringsmaatregelen, maar worden deze verzocht de criteria vooropgesteld door IMO te volgen en het voorstel over te maken voor aanneming door IMO⁴⁰²⁰. Alhoewel er dus geen formele verplichting bestaat, worden kuststaten verzocht om de routeringsmaatregelen die ze instellen, te laten aannemen door IMO. Op internationaal niveau is IMO de enige bevoegde organisatie om routeringsmaatregelen aan te nemen⁴⁰²¹.

Als gevolg van de soevereiniteit over de territoriale zee kan de kuststaat andere gebruiksfuncties beperken of verbieden in de territoriale zee. Bij het beperken van de visserij moet wel de visserijwetgeving van de Europese Unie in acht worden genomen⁴⁰²².

In de EEZ beschikt de kuststaat over soevereine rechten inzake exploratie en exploitatie, het behoud en het beheer van de natuurlijke rijkdommen, van de wateren boven de zeebodem en van de zeebodem en de ondergrond ervan, evenals over rechtsmacht ondermeer ten aanzien van de bescherming en het behoud van het mariene milieu en het marien wetenschappelijk onderzoek (art. 56 Zeerechtverdrag). Het instellen van een marien beschermd gebied is een

⁴⁰²⁰ Zie General Provisions on Ship's Routeing, 3.12 en 3.14. Zie ook IMO-Resolutie A. 720 (17), 3.5.

⁴⁰²¹ Hoofdstuk V, voorschrift 8, b, Solas-Verdrag. Zie ook: General Provisions on Ship's Routeing, 3.1. en IMO-Resolutie A. 720 (17), 3.4.1.

⁴⁰²² Cf. hoofdstuk inzake exploitatie van levende rijkdommen.

behoudsmaatregel en dus zal een kuststaat gerechtigd zijn om binnen de EEZ een marien beschermd gebied in te stellen⁴⁰²³, waarbij bijvoorbeeld maatregelen kunnen worden genomen inzake visserij of soortenbescherming. De kuststaat moet hierbij evenwel de rechten van andere staten in acht nemen (bv. vrijheid van scheepvaart). De beperking van de scheepvaart binnen een beschermd gebied in de EEZ kan niet unilateraal worden aangenomen door de kuststaat. Zo dienen de routeringsmaatregelen binnen de EEZ te worden aangenomen door IMO⁴⁰²⁴. Het instellen van een beschermd gebied onder artikel 211 (6) van het Zeerechtverdrag (cf. *infra*) waarbij door de kuststaat bijzondere maatregelen worden genomen ten aanzien van de scheepvaart in dat gebied, moet worden voorgelegd aan IMO.

De kuststaat oefent soevereine rechten uit over zijn **continentaal plat** voor de exploratie en exploitatie van de natuurlijke rijkdommen ervan (art. VCP 2 (1) en art. 77 (1) Zeerechtverdrag). Onder natuurlijke rijkdommen wordt begrepen de minerale en andere niet-levende rijkdommen van de zeebodem en de ondergrond en de levende organismen die tot de sedentaire soort behoren (art. 77 (4) Zeerechtverdrag). Soevereine rechten staan niet gelijk met de soevereiniteit die over de territoriale zee wordt uitgeoefend. Het uitoefenen van soevereine rechten betekent dat de staat alle noodzakelijke rechten voor en verbonden met de exploratie en exploitatie van de natuurlijke rijkdommen van het continentaal plat uitoefent. Een kuststaat kan dus in principe een marien beschermd gebied instellen op zijn continentaal plat met het oog op het behoud van de aanwezige rijkdommen. Alhoewel de maatregelen in een dergelijk gebied enkel betrekking kunnen hebben op de zeebodem en de ondergrond, kan het instellen van een beschermd gebied, waarin de exploitatie van de zeebodem wordt verboden of beperkt, tevens een gunstige impact hebben op het gehele mariene ecosysteem.

In de **volle zee** geldt het principe van de vrijheid van de volle zee (art. 2 VVZ en art. 87 Zeerechtverdrag). De vrijheid van de volle zee betekent echter niet dat dit een volledig rechteloos gebied zou zijn. Op volle zee dienen regels en gebruiksvoorschriften nageleefd te worden. Het instellen van mariene beschermde gebieden in volle zee zal niet kunnen door één enkele staat, maar kan enkel gebeuren op basis van een verdrag of op basis van een beslissing van een internationaal bevoegd orgaan. Voorbeeld hiervan is het walvisreservaat in Antarctica of het walvisreservaat in de Indische Oceaan of nog het instellen van bijzondere gebieden onder het Marpol-Verdrag.

In het Zeerechtverdrag van 1982 worden de mogelijkheden voor kuststaten voor de bescherming van het mariene milieu uitgebreid, in het bijzonder door de bepalingen inzake het instellen van een EEZ. Het Zeerechtverdrag vermeldt echter niet expliciet het instellen van mariene beschermde gebieden zoals bijvoorbeeld mariene reservaten of mariene parken. Het geeft wel de mogelijkheid tot het instellen van gebieden waarin beperkende maatregelen ten aanzien van de scheepvaart en verontreiniging door scheepvaart mogelijk zijn. Artikel 211 (6) van het Zeerechtverdrag biedt de mogelijkheid tot het aanduiden van een gebied als kwetsbaar gebied, voor gebieden gelegen binnen de EEZ. Indien omwille van erkende technische redenen met

⁴⁰²³ Zie: KENCHINGTON, R., *o.c.*, 24.

⁴⁰²⁴ Cf. Solas-Verdrag, Hoofdstuk V, voorschrift 8, b. Zie ook: General Provisions on Ship's Routing, 3.1. en IMO-Resolutie A. 720 (17), 3.5.2.

betrekking tot de oceanografische en ecologische omstandigheden in het gebied, en het gebruik of de bescherming van de rijkdommen daarvan en het speciale karakter van het verkeer daarin, de aanneming van bijzondere verplichte maatregelen ter voorkoming van verontreiniging door schepen is vereist, dan kan de kuststaat voor dat gebied aan IMO een mededeling richten. IMO beslist of het gebied aan de hierboven vermelde eisen voldoet. In dat geval kan de kuststaat wetten en voorschriften aannemen ter voorkoming, vermindering of bestrijding van verontreiniging door schepen, met toepassing van de internationale regels of normen of gebruiken bij de navigatie die via IMO van toepassing zijn verklaard op bijzondere gebieden.

2.1.1.2. Gebiedsbeschermende maatregelen inzake de scheepvaart

Naast het bepaalde in artikel 211 (6) van het Zeerechtverdrag zijn er nog een aantal mogelijkheden om beschermde gebieden in te stellen, waarin beperkende maatregelen gelden inzake scheepvaart. Zo kunnen op grond van het **Marpol-Verdrag**⁴⁰²⁵ "bijzondere gebieden" worden ingesteld, waar strengere regels worden opgelegd aan de scheepvaart. De maatregelen die gelden in het bijzonder gebied onder het Marpol-Verdrag zijn vastgelegd in het Verdrag zelf en zijn beperkt tot lozingsmaatregelen. In het geval een kwetsbaar gebied wordt ingesteld in de EEZ op basis van artikel 211 (6) van het Zeerechtverdrag, doen de kuststaten zelf voorstellen voor het nemen van specifieke maatregelen ten aanzien van de scheepvaart. Deze moeten niet beperkt zijn tot lozingsvereisten. Door het feit dat artikel 211 (6) melding maakt van de bescherming van de rijkdommen, kan de toepassing ervan ruimer worden gezien dan het concept van een bijzonder gebied onder het Marpol-Verdrag.

Het voorstel voor het aanduiden van een gebied als bijzonder gebied onder Bijlage I, II of V bij het Marpol-Verdrag gebeurt door de lidstaten. Het voorstel wordt aangenomen door IMO en maakt het voorwerp uit van een amendement bij het Marpol-Verdrag⁴⁰²⁶. Een bijzonder gebied onder Marpol is meestal een groot gebied, zoals een zee of een half-ingesloten zee⁴⁰²⁷. Een klein gebied zoals bijvoorbeeld de Vlaamse Banken komt dus minder in aanmerking. Dit gebied maakt wel deel uit van het bijzonder gebied bij Bijlage V, aangezien de Noordzee is aangeduid als bijzonder gebied voor deze bijlage⁴⁰²⁸. Het aanduiden van de Noordzee als bijzonder gebied bij de andere bijlagen dient te gebeuren in samenwerking met de andere Noordzeestaten (cf. ook par. 44 Vierde Noordzeeverklaring).

Een gebied kan ook worden aangeduid als **bijzonder gevoelig zeegebied** ("*particular sensitive sea area*") onder IMO. In de territoriale zee kan de kuststaat zelf een dergelijk bijzonder

⁴⁰²⁵ Internationaal Verdrag ter voorkoming van verontreiniging door schepen, Londen, 2 november 1973 en Protocol van 17 februari 1978. Tekst verdrag in *ILM*, (11) 1972, 1294, tekst protocol in *ILM*, (17) 1978, 546.

⁴⁰²⁶ Voor een beschrijving van de procedure voor het aanduiden van een gebied als bijzonder gebied onder het Marpol-Verdrag, zie: IMO-Resolutie A. 720 (17), 2.3.

⁴⁰²⁷ IMO-Resolutie A. 720 (17), 1.4.9.

⁴⁰²⁸ Met ingang van 18 februari 1991. Zie: *IMO News*, 1990/1, 12 en *IMO News*, 1991/3, 20.

gevoelig zeegebied identificeren, gebaseerd op de criteria zoals aangegeven door IMO⁴⁰²⁹. Buiten de territoriale zee worden gebieden als bijzonder gevoelig zeegebied geïdentificeerd door IMO. De voorstellen voor deze maatregelen berusten echter bij de kuststaten⁴⁰³⁰. Er werden nog geen gebieden die onder Belgische bevoegdheid vallen, aangeduid als bijzonder gevoelig zeegebied. Wel werd op vraag van de Raad Leefmilieu van de Europese Unie inzake de identificatie van gebieden als "*ecologisch kwetsbare gebieden in mariene en kustgebieden*" ("*environmentally sensitive areas - marine and coastal*") (ESA's), met het oog op het laten aannemen door IMO van beperkingen aan het scheepvaartverkeer, het gebied "Vlaamse Banken" door het Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu als ESA voorgesteld (bij brief van 29 oktober 1993)⁴⁰³¹.

2.1.1.3. Agenda 21

Met uitzondering van de gebieden waarin beperkingen gelden inzake de scheepvaart, blijken er tot dusver in het internationaal recht weinig verplichtingen te bestaan inzake het identificeren en instellen van mariene habitats. Een dergelijke bepaling is wel terug te vinden in Hoofdstuk 17 van Agenda 21⁴⁰³². In het hoofdstuk inzake integraal beheer en duurzame ontwikkeling van kustzone en mariene gebieden, met inbegrip van de EEZ, worden de kuststaten opgeroepen tot het nemen van maatregelen voor het behoud van biologische diversiteit en de productiviteit van mariene soorten en habitats onder nationale jurisdictie. Deze maatregelen kunnen ondermeer inhouden, het onderzoek naar mariene biodiversiteit, het inventariseren van bedreigde soorten en van kustzone en mariene habitats, het instellen en beheren van beschermde gebieden, en steun aan wetenschappelijk onderzoek en de verspreiding van de resultaten ervan (Agenda 21, 17.7).

Ook in het hoofdstuk inzake het duurzaam gebruik en behoud van mariene levende rijkdommen onder nationale jurisdictie, worden de staten opgeroepen tot het instellen van beschermde gebieden. Staten dienen mariene ecosystemen, die een hoge mate van biodiversiteit en productiviteit vertonen en andere kritische habitatgebieden te identificeren en dienen in de nodige beperkingen van het gebruik in die gebieden te voorzien, ondermeer door het aanduiden van beschermde gebieden. Prioriteit moet worden gegeven ondermeer aan estuaria en paaigebieden en kinderkamers (Agenda 21, 17.86).

Agenda 21 is echter geen bindend instrument. Het kan echter wel een belangrijke impuls betekenen voor het te voeren beleid van de kuststaten.

⁴⁰²⁹ Voor de criteria voor het aanduiden van een gebied als bijzonder gevoelig zeegebied, zie IMO-Resolutie A. 720 (17), 3.3. De criteria omvatten ecologische criteria, sociale, culturele en economische criteria en wetenschappelijke en educatieve criteria.

⁴⁰³⁰ Zie voor de procedure: IMO-Resolutie A. 720 (17), 3.2.

⁴⁰³¹ Ad hoc Technische Commissie Noordzee, MNZ/93/11/12-N.

⁴⁰³² Tekst in: ROBINSON, N. (ed.), Agenda 21: Earth's Action Plan, New York, Oceana Publications, 1993, 683 p.

2.1.1.4. Noordzeeverklaringen

Een dergelijke impuls gaat ook uit van de diverse Noordzeeconferenties en de daaruit volgende verklaringen inzake de bescherming van de Noordzee. In de eerste twee Noordzeeverklaringen (Bremen, 1984 en Londen, 1987) zijn echter geen bepalingen terug te vinden inzake gebiedsbescherming. Deze verklaringen waren hoofdzakelijk beperkt tot bepalingen inzake preventie van verontreiniging van de Noordzee. Wel wordt in de Tweede Noordzeeverklaring⁴⁰³³ het belang van de Waddenzee voor de Noordzee erkend: de deelnemers erkennen de kwetsbaarheid van de Waddenzee en haar belang voor de Noordzee als geheel, en nemen met zorg kennis van het feit dat haar ecologische waarde wordt bedreigd door een aantal verschillende factoren (Verklaring van Londen, XII). Voorts komen de partijen overeen de gezamenlijke verantwoordelijkheid van de Noordzeekustlanden ter bescherming van de Waddenzee tegen vervuiling te erkennen en het reproducerend vermogen van deze gebieden die van belang zijn voor de levende rijkdom van de gehele Noordzee te vrijwaren (Verklaring van Londen, XVI, 43).

De Verklaring verwijst verder naar de Gezamenlijke Verklaring van de Waddenzeelanden, die als bijlage bij de Ministeriële Verklaring is gevoegd (Annex F). Deze gezamenlijke verklaring van de Waddenzeelanden wordt door de Noordzeeministers verwelkomd met als doel het terugbrengen en uiteindelijk stopzetten van de verontreiniging in dit gebied om zo haar belangrijke functie voor de Noordzee als geheel te handhaven en waar noodzakelijk te herstellen (Verklaring van Londen, XVI, 44). In de Verklaring van de drie Waddenzeelanden, Nederland, Denemarken en Duitsland, wordt besloten al het mogelijke te doen, in samenwerking met andere Noordzeelanden, om vervuiling van de Noordzee door welke bron dan ook verder terug te brengen, met het doel het behoud en bescherming van het Waddengebied. De acties hiertoe moeten gebaseerd zijn op het voorzorgsprincipe en emissies van alle verontreinigende stoffen moeten aan de bron worden beperkt. Voorts zijn er bepalingen in verband met gevaarlijke stoffen, scheepvaart, offshore-installaties en onderzoek.

In de **Derde Noordzeeverklaring** (Den Haag, 1990⁴⁰³⁴) wordt wel aandacht besteed aan de bescherming van de leefomgeving en de soorten. De partijen komen overeen de bescherming van de mariene fauna te verbeteren en derhalve, in overeenstemming met Bijlage 5, een gezamenlijke en gecoördineerde aanpak aan te nemen voor de ontwikkeling van de bescherming van soorten en hun leefomgeving en geschikte natuurbeschermingsmaatregelen voor de Noordzee, in het bijzonder ter bescherming van zeehonden, zee- en kustvogels, leefomgeving en vindplaatsen, te ontwikkelen (Verklaring van den Haag, 39).

In Bijlage 5 bij de Verklaring van Den Haag (Bescherming van soorten en natuurlijke leefomgeving) worden ondermeer maatregelen inzake de inspectie van vindplaatsen en gebieden vastgesteld, waarover moet worden gerapporteerd aan de North Sea Task Force. Tot deze maatregelen behoort het verkennen van mariene vindplaatsen met inbegrip van kustgebieden en estuaria en de open zee, teneinde vindplaatsen te kunnen vaststellen die van nationaal of

⁴⁰³³ Tweede Internationale Conferentie over de Bescherming van de Noordzee, Londen, 24-25 november 1987.

⁴⁰³⁴ Ministeriële Verklaring van de Derde Internationale Conferentie over de Bescherming van de Noordzee, Den Haag, 8 maart 1990.

internationaal belang zijn, dit in overeenstemming met door de North Sea Task Force vast te stellen criteria voor de desbetreffende soorten en leefgemeenschappen (punt 2.2 Bijlage 5).

Voor deze vindplaatsen moeten de geschikte methoden worden toegepast voor beheer, behoud en bescherming. Deze maatregelen kunnen omvatten:

- aanwijzing uit hoofde van het Verdrag van Ramsar of de EG-Vogelrichtlijn;
- wettelijk toezicht op bepaalde vormen van gebruik van de zee in aangewezen gebieden;
- het nemen van passende maatregelen voor het behoud of het herstel van de Gewone zeehonden die ernstig in aantal zijn teruggelopen door ziekte of vervuiling, met inbegrip van beperkingen ten aanzien van het doden of verstoren, en het instellen van reservaten die beperkt toegankelijk zijn voor het publiek, teneinde de zeehondenkolonies in staat te stellen zich te herstellen zonder te worden verstoord (punt 3, Bijlage 5).

In de Derde Ministeriële Verklaring wordt opnieuw bijzondere aandacht besteed aan de Waddenzee. De partijen komen overeen hoge prioriteit toe te kennen aan de uitvoering van de maatregelen, overeengekomen in de Ministeriële Verklaring, die waarschijnlijk van bijzondere betekenis zijn voor de Waddenzee, een gebied dat van vitaal belang is voor de Noordzee als geheel.

Daartoe moeten de partijen:

- kennis nemen van de Gezamenlijke Verklaring van de Waddenzeestaten;
- indien van toepassing, de aanbevelingen van de Waddenzeestaten uitvoeren;
- de Waddenzeestaten verzoeken door te gaan met het rapporteren over de geboekte vooruitgang met betrekking tot de bescherming van de Waddenzee;
- doorgaan met aanbevelingen te doen aan de Noordzeeconferenties over beleidslijnen die belangrijk zijn voor de bescherming van dit gebied (Verklaring van Den Haag, 34).

Bijlage 4 bij de Ministeriële Verklaring omvat een nieuwe verklaring van de Waddenzeelanden die veel uitgebreider is dan de verklaring afgelegd tijdens de Tweede Noordzeeconferentie. Volgens de Verklaring is de Waddenzee een natuurgebied van groot internationaal belang en van vitaal belang voor het ecologische functioneren van de Noordzee. Gezien de sterke onderlinge afhankelijkheid van de Waddenzee en de Noordzee, is het essentieel dat er een geïntegreerde en uitgebreide benadering wordt toegepast ter bescherming van het mariene milieu van de Noordzee en haar levende rijkdommen (Bijlage 4, 1). Teneinde de bescherming van de Waddenzee verder te verbeteren en haar functie voor de hele Noordzee veilig te stellen, komen de Waddenzeestaten overeen een aantal specifieke acties te ondernemen, ondermeer inzake milieueffectrapportage (Bijlage 4, 2).

De Waddenzeestaten zijn bezorgd over het toegenomen broeikas effect en de daaruit voortvloeiende stijging van de zeespiegel, hetgeen een zeer ernstige bedreiging vormt voor het behoud van de Waddenzee op lange termijn en voor andere watergebieden langs de Noordzeekust en elders in de wereld. De Waddenzeestaten steunen het werk van de Intergouvernementele Commissie over klimaatverandering en in het bijzonder de acties vermeld in de Verklaring van Noordwijk over de atmosferische verontreiniging en klimaatverandering (november 1989) (Bijlage 4, 4).

De Waddenzeelanden doen tevens een aantal aanbevelingen aan de Noordzeestaten over te nemen maatregelen. De maatregelen betreffen schadelijke stoffen, uitbanning van PCB's en PCT's (gezien de problemen die deze stoffen veroorzaken bij de voortplanting van zeehonden

en de schade die ze toebrengen aan het mariene milieu in het algemeen), atmosferische vervuiling en scheepvaart. Er worden tevens een aantal aanbevelingen gedaan inzake natuurbehoud. Gezien het grote internationale belang van de Waddenzee in het kader van natuurbehoud en de ecologische relatie tussen de Waddenzee en de Noordzee, verzoeken de Waddenzeestaten de Noordzeestaten maatregelen te nemen om de natuur van de Noordzee te behouden, te beschermen, en waar nodig te herstellen, in het bijzonder met betrekking tot:

- het opstellen van overzichten van het voorkomen van bedreigde of op een andere manier niet goed beschermde trekkende soorten en op basis daarvan gemeenschappelijk stappen te ondernemen in het kader van het Verdrag van Bonn inzake trekkende wilde diersoorten;
- het opstellen van een gezamenlijk actieprogramma om de kwetsbare of sterk afgenomen populaties van zeedieren te herstellen met het actieprogramma van de Waddenzeestaten voor het herstel van de zeehondenpopulatie als voorbeeld;
- het opnemen van belangrijke "wetlands" in kustgebieden en estuaria van de Noordzee in de Lijst van watergebieden van internationale betekenis uit hoofde van het Verdrag van Ramsar;
- het instellen van natuurreservaten in deze gebieden en het opnemen van monitoring van wilde diersoorten in de monitoringsactiviteiten.

De Waddenzeestaten verzoeken de Noordzeelanden dringend initiatieven te ondersteunen in het kader van de internationale organisaties voor natuurbehoud, bijvoorbeeld in het kader van de Verdragen van Bonn, Bern en Ramsar (Bijlage 4, 10-11).

In de **Vierde Noordzeeverklaring** (Esbjerg, 1995⁴⁰³⁵) wordt een volledig hoofdstuk gewijd aan de bescherming van soorten en habitats in kustwateren en offshoregebieden. Hierbij wordt ondermeer gewezen op de mogelijkheden die worden geboden door de EU-Habitatrichtlijn voor de realisatie van Natura 2000 in de kustzonewateren. De EG-lidstaten komen overeen om samen te werken voor de volledige realisatie van Natura 2000 ondermeer in de kustwateren van de Noordzee (Verklaring, I.4)⁴⁰³⁶.

Alhoewel de ministers erkennen dat het mariene ecosysteem van de Noordzee een onderling afhankelijk geheel is, moet de bescherming ervan niettemin worden gezien binnen het kader van diverse nationale, Europese en internationale systemen. De ministers erkennen dat er twee niveaus van actie zijn die gecoördineerd dienen te worden: een eerste niveau is het nemen van maatregelen binnen de territoriale zee, met als belangrijke component hierin de implementatie van de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn. Een tweede soort maatregelen dient genomen te worden in de rest van de Noordzee. Dit kan eventueel nieuwe vormen van samenwerking tussen de Noordzeestaten vereisen (Verklaring van Esbjerg, I.5). De ministers vragen de Europese Commissie en het Europees Milieuagentschap om een classificatiesysteem te ontwikkelen voor mariene biotopen in de Noordzee. Deze classificatie dient te worden gebruikt als basis voor de identificatie van mariene habitats en soorten die speciale beschermingsmaatregelen vragen (Verklaring van Esbjerg, I.6).

⁴⁰³⁵ Ministerial Declaration on the Fourth International Conference on the Protection of the North Sea, 9 June 1995.

⁴⁰³⁶ Zie *infra* inzake de Habitatrichtlijn.

Aangezien algemene milieubeheersmaatregelen onvoldoende kunnen zijn om een adequate bescherming van bepaalde soorten en hun leefomgeving te verzekeren, komen de ministers overeen om een integrale visie te ontwikkelen voor specifieke behoudsmaatregelen nodig voor ecologisch belangrijke of biodiversiteitsindicatorsoorten en hun habitats die bedreigd of kwetsbaar zijn of dit kunnen worden (Verklaring van Esbjerg, I.9). De waarde van de mariene habitats is hier dus verbonden met de soorten die erin voorkomen, maar worden dus niet erkend als hebbend een intrinsieke waarde⁴⁰³⁷.

Een aantal maatregelen wordt voorgesteld inzake gebiedsbescherming, zoals bijvoorbeeld het identificeren en in kaart brengen van bedreigde of ecologisch belangrijke habitats (Verklaring, I, 9, iii) en de evaluatie van het gebruik van beschermde gebieden in de Noordzee als middel om bedreigde en kwetsbare soorten te beschermen (Verklaring van Esbjerg, I, 9, vi).

Inzake visserij en scheepvaart worden ook nog een aantal maatregelen voorgesteld inzake gebiedsbescherming. In het hoofdstuk inzake visserij en Bijlage I bij de Verklaring (opvolgingsmaatregelen inzake visserij) is er sprake van ongestoorde gebieden. Door ICES werd advies gegeven inzake het instellen, op experimentele basis, van ongestoorde gebieden in de Noordzee voor wetenschappelijke doeleinden teneinde onderzoek te kunnen doen naar het herstel en herontwikkeling van het mariene ecosysteem. De Noordzeeministers vragen de Europese Commissie om in samenwerking met Noorwegen een voorstel vóór 1997 te overwegen voor de keuze van de locatie en het instellen van dergelijke ongestoorde gebieden in de Noordzee (Verklaring, II, 16, ix). Inzake de scheepvaart komen de ministers overeen om binnen IMO actie te ondernemen teneinde de Noordzee te laten instellen als bijzonder gebied onder Bijlage I en II bij het Marpol-Verdrag (Verklaring van Esbjerg, V, 44).

De laatste Noordzeeverklaring erkent dus duidelijk het belang van de bescherming van de mariene soorten en hun leefomgeving van de Noordzee. Alhoewel de Noordzee als een onderling afhankelijk geheel wordt gezien en de nood aan een integrale benadering wordt erkend, wordt geen eenheid in de aanpak voor de verbetering van het behoud van de soorten en leefomgeving voorzien. Daarentegen worden de verschillende niveaus van acties benadrukt, met de territoriale zee (en de rol van de EU-wetgeving hierbij) enerzijds en de rest van de Noordzee anderzijds. Hierdoor wordt een integrale aanpak voor gebieden zowel binnen als buiten de territoriale zee bemoeilijkt. Het onderscheid dat wordt gemaakt in de Noordzeeverklaring vloeit voort uit het gebrek aan wetgeving en rechtsmacht voor de bescherming van soorten en hun leefomgeving buiten de territoriale zee. Volgens MAGGS ware het beter geweest om in de Verklaring de problemen van rechtsmacht te erkennen en overeen te komen om de nationale behoudswetgeving te amenderen door het uitbreiden van de geografische toepassing ervan, wat mogelijk is door het instellen van een EEZ. Voor gebieden buiten de territoriale zee voorziet de Verklaring echter nieuwe vormen van samenwerking zonder dat expliciet melding wordt gemaakt van de EEZ⁴⁰³⁸. De Noordzeeverklaring bevat, behalve verwijzing naar andere instrumenten zoals de Habitatrichtlijn, geen bepalingen inzake het instellen van mariene beschermde gebieden, zoals mariene reservaten. Enkel een evaluatie van

⁴⁰³⁷ MAGGS, J., 'The Ministerial Declaration of the Fourth North Sea Conference. A Review', *North Sea Monitor*, juni 1995, (4-24), 6.

⁴⁰³⁸ MAGGS, J., *Id.*, 5.

het gebruik van dergelijke beschermde gebieden wordt voorzien. Meer concrete maatregelen zijn er niet. In de aanbevelingen gedaan door Birdlife International voor de Vierde Noordzeerconferentie, werd expliciet voorzien in het instellen van piloot-beheersgebieden of mariene beschermde gebieden met inbegrip van belangrijke kinderkamers voor vis en gebieden die worden gesloten voor bepaalde activiteiten met het oog op het herstel van schade⁴⁰³⁹.

2.1.2. Landbeschermingsinstrumenten

Uit het voorgaande blijkt dus dat bij de instrumenten in het internationaal recht, specifiek van toepassing op het mariene milieu, de mogelijkheden veelal gericht zijn op de beperking of regulering van een enkele activiteit binnen een bepaald gebied (voor het beperken of reguleren van de scheepvaart of de visserij). Voor de bescherming van ecologisch waardevolle gebieden zijn echter instrumenten aangewezen die specifiek het behoud van waardevolle habitats beogen en daartoe natuurbehouds- en beschermingsmaatregelen opleggen. Dergelijke instrumenten in het internationaal recht, gericht op het instellen van mariene beschermde gebieden, waarbij een gebied wordt beschermd omwille van het ecologisch belang, zijn echter vrij beperkt. De mogelijkheden zullen verder moeten worden gezocht in "landbeschermingsinstrumenten". Verschillende natuurbehoudsverdragen of andere regelgeving zoals EU-richtlijnen die niet specifiek of uitsluitend zijn gericht op de bescherming van mariene habitats, kunnen ook worden toegepast op mariene gebieden. Veelal zal het toepassingsgebied van dergelijke verdragen zich uitstrekken over de gebieden waar de lidstaten bij dit verdrag bevoegdheden of jurisdictie over uitoefenen. Tenzij anders bepaald in de verdragstekst zal dit van toepassing zijn in de territoriale zee en, indien deze werd ingesteld, in de exclusieve economische zone. Een aantal verdragen omvatten in hun bijlagen mariene habitats of soorten die voorkomen in mariene gebieden, wat evenzeer de toepassing van deze instrumenten impliceert. Hierna worden een aantal van deze verdragen en richtlijnen besproken, waarbij telkens wordt onderzocht wat hun mogelijkheden zijn voor mariene gebiedsbescherming. Een aantal instrumenten beoogt de bescherming van een bepaalde soort habitats (zoals "wetlands"), andere beogen de leefomgeving van bepaalde soorten (zoals trekvogels). Er zijn echter ook instrumenten met een meer algemene draagwijdte (op mondiaal vlak het Biodiversiteitsverdrag en het Werelderfgoedverdrag, op regionaal vlak het Verdrag van Bern en de Habitatrichtlijn). Eerst worden de mondiale en dan de regionale instrumenten besproken.

2.1.2.1. Het Verdrag inzake biologische diversiteit

Het Verdrag inzake biologische diversiteit (kort: Biodiversiteitsverdrag) van Rio de Janeiro van 5 juni 1992⁴⁰⁴⁰ werd afgesloten tijdens de UNO-conferentie over milieu en ontwikkeling, de zogenaamde "Earth Summit"⁴⁰⁴¹. Het behoud van de biologische diversiteit binnen mariene ecosystemen is één van de belangrijkste doelstellingen om mariene beschermde gebieden in te stellen. Het Biodiversiteitsverdrag is expliciet van toepassing in mariene gebieden. Dit blijkt uit

⁴⁰³⁹ Aanbeveling 7, BIRDLIFE INTERNATIONAL, *A North Sea View. Birdlife International's Recommendations to 4th International Conference on the Protection of the North Sea*, februari 1995, (55 p.), 24.

⁴⁰⁴⁰ Tekst in: *ILM*, 1992, 822.

⁴⁰⁴¹ UNCED, Rio de Janeiro, 3-14 juni 1992.

artikel 2: onder biologische diversiteit wordt in het Verdrag verstaan, variatie van levende organismen, behorende tot ecosystemen op het land, mariene en andere aquatische ecosystemen en de ecologische systemen waarvan zij deel uitmaken. Biodiversiteit omvat diversiteit van ecosystemen, diversiteit van soorten en diversiteit binnen soorten.

De artikelen 7 tot en met 14 omvatten een reeks concrete maatregelen voor de verdragsstaten inzake het behoud van de biologische diversiteit. Behoud moet bij voorkeur *in situ* plaatsvinden: zo moeten de verdragsstaten ondermeer een systeem oprichten van beschermde gebieden waar speciale maatregelen moeten worden genomen inzake het behoud van de biodiversiteit (art. 8).

Inzake het behoud van de biologische diversiteit in mariene ecosystemen kunnen op basis van artikel 8 van het Verdrag beschermde gebieden worden ingesteld. Het Verdrag is van toepassing op bestanddelen van de biologische diversiteit in gebieden gelegen binnen de grenzen van de nationale rechtsmacht. Een verdragsstaat kan aldus beschermde gebieden aanduiden in gebieden in zee die onder zijn rechtsmacht vallen (zoals de territoriale zee en de EEZ).

Op niveau van de Europese Unie werd bij Besluit 93/626/EEG van de Raad van 25 oktober 1993 het Biodiversiteitsverdrag goedgekeurd⁴⁰⁴². Het Verdrag werd ondertekend door alle EEG-lidstaten en door de EEG. Het Verdrag stond immers open voor ondertekening en ratificatie voor alle staten en voor regionale economische organisaties. In uitvoering van artikel 34 (3) van het Verdrag, wordt in het Besluit tevens een verklaring afgelegd over de mate van bevoegdheid van de EG inzake de materies die bestreken worden door het Verdrag (Annex B bij het Besluit). In deze bijlage wordt een opsomming gegeven van de belangrijkste maatregelen die door de EG werden genomen en die betrekking hebben op de materies die aan bod komen in het Verdrag.

Deze maatregelen zijn:

- Besluit 82/72/EEG van de Raad van 3 december 1981 betreffende het sluiten van het Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa⁴⁰⁴³;
- Besluit 82/461/EEG van 24 juni 1982 betreffende het sluiten van het Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten⁴⁰⁴⁴;
- Verordening 3626/82/EEG van de Raad van 3 december 1982 betreffende de toepassing in de Gemeenschap van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten⁴⁰⁴⁵;
- Richtlijn 79/409/EEG van de Raad van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand⁴⁰⁴⁶;
- Richtlijn 92/43/EEG van de Raad van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlij-

⁴⁰⁴² P.B.L. 309, 13 december 1993.

⁴⁰⁴³ P.B.L. 38, 10 februari 1982.

⁴⁰⁴⁴ P.B.L. 210, 19 juli 1982.

⁴⁰⁴⁵ P.B.L. 384, 31 december 1982.

⁴⁰⁴⁶ P.B.L. 103, 25 april 1979.

ke habitats en de wilde flora en fauna⁴⁰⁴⁷;

- Richtlijn 85/337/EEG van de Raad van 27 juni 1985 betreffende de milieueffectbeoordeling van bepaalde openbare en particuliere projecten⁴⁰⁴⁸;
- Verordening 2078/92/EEG van de Raad van 30 juni 1992 betreffende landbouwproductiemethoden die verenigbaar zijn met de eisen inzake milieubescherming en betreffende milieubeheer⁴⁰⁴⁹;
- Beschikking 89/625/EEG van de Raad van 20 november 1989 betreffende een Europees programma voor wetenschap en technologie inzake milieubescherming (STEP)⁴⁰⁵⁰;
- Verordening 3760/92/EEG van de Raad van 20 december 1992 tot instelling van een communair systeem voor de visserij en de aquacultuur⁴⁰⁵¹;
- Richtlijn 90/219/EEG van de Raad van 23 april 1990 inzake het ingeperkte gebruik van genetisch gemodificeerde micro-organismen⁴⁰⁵²;
- Richtlijn 90/220/EEG van de Raad van 23 april 1990 inzake de doelbewuste introductie van genetisch gemodificeerde organismen in het milieu⁴⁰⁵³;
- Verordening 1973/92/EEG van de Raad van 21 mei 1992 tot instelling van een financieel instrument voor het leefmilieu⁴⁰⁵⁴.

Het Biodiversiteitsverdrag is internationaal reeds in werking getreden (op 29 december 1993). Het is echter nog niet geratificeerd door België. Het Verdrag werd wel reeds goedgekeurd door het Brusselse, het Waalse en het Vlaamse Gewest, de Franse Gemeenschap en de Duitstalige Gemeenschap⁴⁰⁵⁵. Er rest dus nog de goedkeuring door de federale overheid. Nochtans kunnen een aantal nationale en regionale wetten en besluiten, al dan niet in uitvoering van andere internationale instrumenten, worden ingepast in de implementatie van het Biodiversi-

⁴⁰⁴⁷ P.B.L. 206, 22 juli 1992.

⁴⁰⁴⁸ P.B.L. 175, 5 juli 1985.

⁴⁰⁴⁹ P.B.L. 215, 30 juli 1992.

⁴⁰⁵⁰ Beschikking tot vaststelling van twee specifieke programma's voor onderzoek en technologische ontwikkeling op milieugebied: STEP en EPOCH (1989-1992), P.B.L. 359, 8 december 1989.

⁴⁰⁵¹ P.B.L. 389, 31 december 1992.

⁴⁰⁵² P.B.L. 117, 8 mei 1990.

⁴⁰⁵³ P.B.L. 117, 8 mei 1990.

⁴⁰⁵⁴ P.B.L. 206, 22 juli 1992.

⁴⁰⁵⁵ Goedkeuringsbesluiten Biodiversiteitsverdrag:

Franse Gemeenschap: Decreet van 27 maart 1995, B.S., 13 september 1995.

Waals Gewest: Decreet van 6 april 1995, B.S., 10 juni 1995.

Brussels Gewest: Ordonnantie van 25 april 1996, B.S., 27 juni 1996.

Duitstalige Gemeenschap: Decreet van 5 februari 1996, B.S., 12 juli 1996.

Vlaamse Gemeenschap: Decreet van 19 maart 1996, B.S., 24 mei 1996.

teitsverdrag in het Vlaamse Gewest⁴⁰⁵⁶.

2.1.2.2. Het Verdrag inzake de bescherming van het culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld

Een ander belangrijk mondiaal verdrag is het Verdrag inzake de bescherming van het culturele en natuurlijke erfgoed van de wereld van 23 november 1972⁴⁰⁵⁷. Dit verdrag werd afgesloten onder de auspiciën van UNESCO. De doelstelling van dit verdrag is het verwezenlijken van een efficiënt systeem voor de bescherming van het culturele en natuurlijke erfgoed van uitzonderlijke waarde. In de preambule bij het Verdrag wordt vastgesteld dat het culturele en natuurlijke erfgoed meer en meer wordt bedreigd, niet alleen door traditionele oorzaken van verval, maar ook door veranderende sociale en economische omstandigheden. Een dergelijke vernietiging zorgt voor een verarming van het gehele erfgoed van alle landen. Bescherming van deze gebieden is op nationaal vaak onvoldoende door een gebrek aan economische, wetenschappelijke en technische middelen. Nochtans zijn delen van het cultureel en natuurlijk erfgoed van een bijzondere waarde en dienen behouden te worden als een deel van het werelderfgoed van de mensheid. Het belang van de internationale gemeenschap bij die bescherming wordt hierbij benadrukt.

In het Verdrag wordt onder natuurlijk erfgoed verstaan: *"natural features consisting of physical and biological formations or groups of such formations, which are of outstanding universal value from the aesthetic or scientific point of view; geological and physiographical formations and precisely delineated areas which constitute the habitat of threatened species of animals and plants of outstanding universal value from the point of view of science or conservation; natural sites or precisely delineated natural areas of outstanding universal value from the point of view of science, conservation or natural beauty"* (art. 2).

Het komt aan de verdragsstaten toe om de verschillende gebieden aan te wijzen en af te bakenen (art. 3). Elke verdragspartij erkent dat de verplichting inzake identificatie, bescherming, behoud en overdracht naar volgende generaties van het culturele en natuurlijke erfgoed, gelegen op zijn grondgebied, in de eerste plaats aan de verdragstaat toekomt. Om te verzekeren dat effectieve maatregelen worden genomen voor de bescherming en het behoud van het erfgoed, zal elke verdragstaat trachten, in de mate van het mogelijke, een aantal maatregelen te nemen. Zo moet hij trachten om de bescherming van het erfgoed te integreren binnen uitgebreide planningprogramma's, diensten binnen zijn grondgebied op te richten voor de bescherming en behoud van het erfgoed, wetenschappelijke en technische studies te ondernemen, de gepaste wettelijke, wetenschappelijke, administratieve en financiële maatregelen te nemen met het oog op het beschermen van het erfgoed (artt. 4 en 5).

Aan de verdragspartijen wordt tevens een verplichting opgelegd om te rapporteren. De verdragspartijen rapporteren aan de Algemene Conferentie van UNESCO over de wettelijke en administratieve bepalingen die zij hebben aangenomen, evenals andere acties die werden

⁴⁰⁵⁶ Zie hierover: CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., 'De regelgeving in Vlaanderen inzake het natuurbehoud als kader voor de implementatie van het Biodiversiteitsverdrag', *TMR*, 1995/4, 283-293.

⁴⁰⁵⁷ In werking getreden op 17 december 1975.
Tekst Verdrag in: *ILM*, (11) 1972, 1358.

genomen met het oog op de uitvoering van het Verdrag (art. 29 (1)).

Naast de nationale bescherming, erkennen de verdragspartijen dat de hele internationale gemeenschap verplicht is samen te werken bij de bescherming van het culturele en natuurlijke erfgoed. De verdragspartijen zijn ertoe gehouden elkaar te helpen bij de bescherming van het erfgoed. Bovendien zijn ze ertoe gehouden zich van opzettelijke maatregelen te onthouden die kunnen schade aanbrengen aan het erfgoed gelegen op het grondgebied van andere verdragspartijen (art. 6).

Door het Verdrag wordt een comité opgericht voor de bescherming van het wereld culturele en natuurlijke erfgoed (World Heritage Committee) (art. 8 en volgende). Het comité is samengesteld uit 21⁴⁰⁵⁸ verdragspartijen, die om de twee jaar worden verkozen door de Algemene Vergadering van de verdragspartijen, bijeen tijdens de Algemene Conferentie van UNESCO.

Elke verdragspartij overhandigt aan het Comité een lijst van gebieden gelegen binnen zijn grondgebied die geschikt zijn om te worden opgenomen in een lijst met gebieden van bijzondere universele waarde (World Heritage List). Deze lijst wordt bijgehouden en om de twee jaar bijgewerkt door het World Heritage Committee. Een gebied kan enkel opgenomen worden binnen de lijst met toestemming van de verdragspartij. Het comité houdt tevens een tweede lijst bij, de List of World Heritage in Danger, waarin die gebieden van de World Heritage List worden opgenomen waarvoor het behoud aanzienlijke behoudsmaatregelen nodig zijn en waarvoor bijstand is aangevraagd. Deze lijst mag enkel gebieden bevatten die deel uitmaken van het culturele en natuurlijke erfgoed en die worden bedreigd door serieuze en specifieke gevaren zoals het gevaar van het verdwijnen van de gebieden door ondermeer grootschalige projecten, verstedelijking of toeristische ontwikkelingsprojecten, vernietiging veroorzaakt door een veranderd gebruik, het gevaar of uitbreken van een gewapend conflict, branden, aardbevingen, verandering van het waterniveau, enz. (art. 11 (4)).

Het World Heritage Comité rapporteert om de twee jaar over zijn activiteiten aan de Algemene Conferentie van UNESCO (art. 29 (3)).

Naast het bijhouden van de lijsten bestaat een andere belangrijke taak van het World Heritage Committee erin om verzoeken van verdragspartijen om internationale bijstand te onderzoeken. Een verdragspartij mag om internationale bijstand verzoeken voor een gebied dat deel uitmaakt van het culturele of natuurlijke erfgoed dat opgenomen is of in aanmerking komt om opgenomen te worden in de World Heritage List. Doelstelling van zo een aanvraag kan zijn de bescherming, het behoud, of herstel van een gebied te verzekeren. Verzoek om bijstand kan ook gebeuren met het oog op het identificeren van culturele of natuurlijke gebieden. De voorwaarden en regeling inzake internationale bijstand worden bepaald in het Verdrag. Het World Heritage Committee ontvangt en bestudeert de verzoeken van de lidstaten in verband met internationale bijstand. Het Comité beslist welke acties kunnen worden genomen na dit verzoek evenals de ordening van prioriteiten van de acties (art. 13).

Door het Verdrag wordt tevens een Internationaal Fonds opgericht ter bescherming van het

⁴⁰⁵⁸ In het oorspronkelijke Verdrag was dit aantal beperkt tot 15. Het werd uitgebreid tot 21 in 1976 (KISS, A. en SHELTON, D., *International Environmental Law*, Londen, Graham & Trotman, 1991, (541 p.), 246).

wereld culturele en natuurlijke erfgoed, het World Heritage Fund (art. 15 e.v.). De financiering van het Fonds gebeurt enerzijds door verplichte bijdragen van de lidstaten en anderzijds door vrijwillige bijdragen en giften van verdragspartijen en andere staten, evenals van internationale gouvernementele en niet-gouvernementele organisaties of individuen. Het World Heritage Committee beslist over de toewijzing van de fondsen (art. 13 (6)).

Het Verdrag inzake de bescherming van het culturele en natuurlijk erfgoed is ongetwijfeld een belangrijk instrument voor de bescherming van gebieden met een belangrijke universele waarde. In 1991 waren 116 staten partij bij het Verdrag. 358 locaties zijn opgenomen in de lijst, waarvan 84 met bijzondere natuurlijke waarde⁴⁰⁵⁹. Door zowel in één verdrag het culturele als natuurlijke erfgoed te beschermen wordt de link gelegd tussen de mens en het milieu. Concreet gezien zijn de werelderfgoedgebieden de meest aantrekkelijke toeristische gebieden over de hele wereld⁴⁰⁶⁰.

Inzake toepassing van het Verdrag in mariene rechtsgebieden wordt niets daarover vermeld in het Verdrag. Het Verdrag is van toepassing op het grondgebied van de lidstaten, en geldt dus ook voor interne wateren en de territoriale zee. Het Verdrag kan dus van belang zijn voor de bescherming van kustgebieden. Tot dusver werden nog geen gebieden in Europa opgenomen in de werelderfgoedlijst en zijn dus ook geen gebieden in de Noordzee opgenomen. Het is weinig waarschijnlijk dat gebieden in de Noordzee in aanmerking komen om te worden opgenomen in de lijst⁴⁰⁶¹.

Het Verdrag werd inmiddels wel goedgekeurd in België door het Vlaamse Gewest, de Duitstalige Gemeenschap en het Waalse Gewest⁴⁰⁶².

2.1.2.3. Het Ramsar-Verdrag

De Internationale Overeenkomst inzake watergebieden die van internationale betekenis zijn in het bijzonder als woongebied voor watervogels werd in 1971 ondertekend te Ramsar (Iran) en is het eerste mondiale natuurbehoudsverdrag waarin de bescherming wordt voorzien van de

⁴⁰⁵⁹ BIRNIE, P. en BOYLE, A., *International Law and the Environment*, Oxford, Clarendon Press, 1993, (563 p.), 468.

⁴⁰⁶⁰ Zie: FORSTER, M.J. en OSTERWOLDT, 'Nature Conservation and terrestrial living resources' in SAND, P.H. (ed.), *The effectiveness of international environmental agreements. A survey of existing legal instruments*, Cambridge, Grotius Publications, 1992, (59-122), 73.

⁴⁰⁶¹ BIRNIE, P., BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea' in *The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation*, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, (252-270), 266-267.

⁴⁰⁶² Goedkeuringsbesluiten Erfgoedverdrag:
Vlaamse Gemeenschap: Decreet van 1 juni 1994, *B.S.*, 5 augustus 1994.
Duitstalige Gemeenschap: Decreet van 19 december 1994, *B.S.*, 25 april 1995.
Waals Gewest: Decreet van 7 juli 1994, *B.S.*, 26 juli 1994.
Zie tekst Verdrag in: *B.S.*, 6 november 1996.

leefomgeving van soorten⁴⁰⁶³.

De bedoeling van de Overeenkomst van Ramsar is waterrijke gebieden te beschermen. Vanuit dit oogpunt moeten de verdragspartijen op basis van een aantal criteria, een aantal gebieden aanduiden en dan maatregelen nemen om de fauna en flora optimaal te beschermen binnen die gebieden. Het belangrijkste criterium bij het aanduiden van de gebieden is de 1%- norm. Wanneer in een gebied regelmatig meer dan 1% van de totale populatie van een soort voorkomt, dan is dit gebied van internationaal belang voor de instandhouding van die soort⁴⁰⁶⁴.

Elke verdragspartij wijst de daarvoor in aanmerking komende, binnen haar grondgebied liggende watergebieden aan voor opname in een Lijst van Watergebieden van Internationale Betekenis (List of Wetlands of International Importance). De grenzen van elk watergebied worden nauwkeurig beschreven en in kaart gebracht, en daarin kunnen tevens de aan de watergebieden grenzende oever- en kustgebieden en binnen de watergebieden gelegen eilanden of zeewatergedeelten, waarvan de diepte bij eb meer is dan zes meter, worden opgenomen, indien zij van belang zijn als woongebied voor watervogels (art. 2 (1)). Watergebieden dienen voor opname in de lijst in aanmerking te komen op grond van hun internationale betekenis in ecologisch, botanisch, zoölogisch, limnologisch of hydrologisch opzicht (art. 2 (2)). Bij de ondertekening of ratificatie moeten de verdragssluitende partijen ten minste één watergebied aanwijzen voor opname in de internationale lijst (art. 2 (4)). Iedere verdragspartij heeft het recht andere in haar grondgebied gelegen watergebieden aan de lijst toe te voegen, de grenzen van de reeds in de lijst opgenomen watergebieden te verruimen of, om dringende redenen van nationaal belang, de grenzen op te heffen of in te krimpen (art. 2 (5)). De verdragspartijen worden gewezen op hun internationale verantwoordelijkheid voor het behoud, het beheer en het verstandig gebruik van de aanwezige trekkende vogels en dit zowel bij het aanwijzen van de watergebieden als bij de mogelijkheid tot wijziging van de grenzen van die gebieden (art. 2 (6)).

De partijen formuleren en verwezenlijken hun plannen op zodanige wijze dat het behoud van de in de lijst opgenomen watergebieden en, voor zover mogelijk, het verstandig gebruik van de in hun grondgebied gelegen watergebieden worden bevorderd (art. 3 (1)). Dit moet gebeuren door het stichten van natuurreservaten in de watergebieden, ongeacht of zij in de lijst zijn opgenomen of niet. Passende maatregelen voor de bewaking daarvan moeten worden genomen (art. 4 (1)). Indien een verdragspartij om dringende redenen van nationaal belang de grenzen van een in de lijst opgenomen watergebied opheft of beperkt, dient zij voor zover mogelijk een verlies van een gedeelte van de watergebieden te compenseren en dient zij in het bijzonder aanvullende natuurreservaten te stichten voor watervogels en voor de bescherming, hetzij in hetzelfde gebied, hetzij elders, van een passend deel van hun oorspronkelijk woongebied (art. 4 (2)). De partijen bevorderen het wetenschappelijk onderzoek en de opleiding van personeel voor het onderzoek, het beheer en het bewaken van watergebieden en ze trachten de watervogelstand in het gebied te vermeerderen (art. 4 (3)-(5)).

⁴⁰⁶³ Tekst in: *ILM*, 1972, 963. Nederlandse tekst in: *B.S.*, 12 april 1979.
Internationaal in werking getreden op 21 december 1975.

⁴⁰⁶⁴ Dit criterium werd voorgesteld in het rapport van de Conferentie van Cagliari van 1980.

Partijen plegen mondeling overleg over de uitvoering van de Overeenkomst, in geval dat een watergebied zich uitstrekt over de grondgebieden van meer dan één verdragspartij of indien een waterloopstelsel door verdragspartijen wordt gedeeld (art. 5).

De partijen kunnen, indien nodig, conferenties bijeenroepen inzake het behoud van watergebieden en watervogels. De conferenties hebben een adviserend karakter (artt. 6 en 7). Door de amendementen van 1987 werden deze artikelen gewijzigd waardoor de conferenties van de partijen een grotere bevoegdheid kregen.

De administratieve werkzaamheden worden uitgeoefend door een daartoe opgericht Bureau, dat ondermeer de internationale lijst met watergebieden bijhoudt (art. 8). Het Bureau of Secretariaat wordt verzekerd door de IUCN (International Union for the Conservation of Nature). Het wordt bijgestaan in zijn taak door het IWRB (International Waterfowl Research Bureau) als wetenschappelijk adviseur.

In 1982 werd in Parijs een protocol afgesloten bij het Verdrag van Ramsar⁴⁰⁶⁵. Dit protocol is internationaal in werking getreden op 1 oktober 1986. Door dit protocol krijgen de versies van de verdragsteksten in andere talen dan het Engels een gelijkwaardige authenticiteit. Voorts wordt door het Protocol een amenderingsprocedure ingesteld, daar die in het oorspronkelijke Verdrag ontbrekende was. Elke verdragspartij kan een voorstel tot amendering van het Verdrag indienen. Een amendement kan worden aangenomen op een bijeenkomst van de verdragspartijen, bijengeroepen door eenderde van de verdragspartijen. Het amendement wordt aangenomen met een tweederde meerderheid (aanwezigheid en stemmen). Een amendement wordt van kracht voor de verdragsstaten die het aanvaard hebben, vier maanden na aanneming van het amendement. Voor de verdragsstaten die het amendement na de datum van aanneming hebben aanvaard, wordt het van kracht vier maanden na datum van neerlegging van het aanvaardingsinstrument (art. 10bis).

De amenderingsprocedure liet toe om in 1987 amendementen aan te nemen waardoor de artikelen 6 en 7 van het Verdrag werden gewijzigd⁴⁰⁶⁶. Als gevolg hiervan kreeg de conferentie van de partijen een grotere bevoegdheid. Op basis van deze amendementen werd door de partijen een permanent secretariaat opgericht met een onafhankelijk bureau binnen de IUCN. Door deze amendementen kregen de partijen tevens meer slagkracht voor het vastleggen van een financieel regime gebaseerd op de verplichte bijdragen van de lidstaten. Bijkomende financiële bijdragen worden gegeven door niet-gouvernementele organisaties.

Inzake de toepassing van het Verdrag van Ramsar in mariene rechtsgebieden, wordt in artikel 1 het begrip watergebieden omschreven. Voor de toepassing van de Overeenkomst zijn watergebieden moerassen, vennen, veen- of plasgebieden, natuurlijk of kunstmatig, blijvend of tijdelijk, met stilstaand of stromend water, zoet, brak of zout, met inbegrip van zeewater,

⁴⁰⁶⁵ Protocol van 1 december 1982 tot wijziging van het Verdrag inzake watergebieden van internationale betekenis, in het bijzonder als woongebied voor watervogels.
Tekst in: *ILM*, 1983, 698-702.

⁴⁰⁶⁶ Aangenomen op de Buitengewone Conferentie, Regina, Canada, 28 mei-3 juni 1987.

waarvan de diepte bij eb niet meer is dan zes meter. Er wordt in het Verdrag dus een dieptecriterium weerhouden. Een kuststaat kan gebieden in zee als Ramsar-gebied aanduiden mits de diepte niet meer dan zes meter bedraagt.

Uitvoering door België van het Ramsar-Verdrag

Het Ramsar-Verdrag werd in België goedgekeurd door de Wet van 22 februari 1979⁴⁰⁶⁷ en geratificeerd op 4 maart 1986. Het Protocol bij het Verdrag werd nog niet geratificeerd. Het Ramsar-Verdrag werd uitgevoerd door het K.B. van 27 september 1984⁴⁰⁶⁸, waarbij verschillende gebieden als Ramsar-gebied werden aangeduid. Door dit K.B. wordt het gebied van de Kustbanken in de territoriale zee als Ramsar-gebied aangeduid (in het K.B. is sprake van de Vlaamse Banken in de kustwateren). In het gebied wordt de internationale 1%-norm bijna jaarlijks overschreden voor de Zwarte zee-eend (*Melanitta nigra*).

Er werden echter geen verdere beschermingsmaatregelen genomen in het gebied met het oog op het behoud van het gebied (zoals voorzien door art. 3 (1) van het Verdrag). In het Vlaamse Gewest werden slechts bijkomende maatregelen genomen door de regelgeving inzake milieu-effectrapportage⁴⁰⁶⁹ en het Vegetatiewijzigingsbesluit van 16 juli 1996⁴⁰⁷⁰. Uit hoofdstuk 4 (Deel I) blijkt echter dat het Vlaamse Gewest slechts bevoegd is binnen haar grondgebied. Het gebied van de Vlaamse Banken is gelegen in de territoriale zee buiten het grondgebied van het Vlaamse Gewest en aldus zijn bovengenoemde besluiten niet van toepassing op het gebied. Het gebied werd evenmin als natuurreservaat aangeduid (zoals voorzien door art. 4 (1) van het Verdrag).

Behalve de aanduiding van de Vlaamse Banken, werden door het K.B. van 27 september 1984 nog twee andere gebieden aangeduid als Ramsar-gebied, die van belang zijn voor de kustzone, met name:

- het Zwinreservaat te Knokke;
- de schorren te Doel (Beveren), het Galgeschoor te Lillo (Antwerpen) en het Groot Buitenschoor te Zandvliet (Antwerpen).

⁴⁰⁶⁷ Wet van 22 februari 1979 houdende goedkeuring van de Overeenkomst inzake watergebieden die van internationale betekenis zijn in het bijzonder als woongebied voor watervogels, B.S., 12 april 1979.

⁴⁰⁶⁸ K.B. van 27 september 1984 tot aanwijzing van de watergebieden van internationale betekenis, B.S., 31 oktober 1984.

⁴⁰⁶⁹ B.VI.Ex. van 23 maart 1989 houdende bepaling voor het Vlaamse Gewest van de categorieën van werken en handelingen, andere dan hinderlijke inrichtingen, waarvoor een milieu-effectrapport is vereist voor de volledigheid van de aanvraag van bouwvergunning, B.S., 17 mei 1989.

⁴⁰⁷⁰ Besluit van de Vlaamse regering van 16 juli 1996 tot instelling van een vergunningsplicht voor de wijziging van vegetatie en van lijn- en puntvormige elementen, B.S., 22 augustus 1996 (het vroegere Vegetatiewijzigingsbesluit van 4 december 1991, B.S., 24 maart 1992, werd vernietigd wegens onvoldoende rechtsbasis. Het nieuwe besluit is genomen op basis van art. 37bis van de Wet op het Natuurbehoud, ingevoerd door het Decreet van 16 juli 1996, B.S., 2 augustus 1996).

Door een Besluit van de Vlaamse Executieve van 27 mei 1987⁴⁰⁷¹ werd het opgenomen gebied "Galgenschoor" ingekrompen voor de aanleg van een containerterminal in de Antwerpse haven. Ter compensatie werd het watergebied "De Blankaart" uitgebreid met een valleigebied bestaande uit de broeken van het IJzerbekken te Lo-Reninge en Diksmuide (verplichting opgelegd door art. 4 van het Verdrag). Hierdoor legde de Vlaamse Executieve het ongunstige advies van de Administratie voor Ruimtelijke Ordening en Leefmilieu (AROL) naast zich neer. In dit advies werd een alternatieve oplossing voorgesteld om de containerterminal te vestigen ten noorden van de Zandvlietsluis. In het gewestplan was dit gebied reeds aangeduid als industriegebied om de aanleg van kaaien mogelijk te maken. In het advies van AROL staat: *"Het feit dat het betrokken gebied met zoveel wettelijke middelen wordt beschermd kan geen toeval zijn, temeer dat de verschillende beschermingsmiddelen werden toegepast door verschillende ministers"*⁴⁰⁷². Het Galgenschoor is naast Ramsar-gebied ook een reservaatgebied op het gewestplan en het is een erkend landschap. Ook het Groot Buitenschoor is gerangschikt als landschap en aangeduid als natuurreservaat op het gewestplan⁴⁰⁷³. Het Groot Buitenschoor en Galgenschoor (261,15 ha) zijn een erkend natuurreservaat, beheerd door Natuurreservaten vzw⁴⁰⁷⁴. De gebieden vallen ook onder de bescherming van de EG-Vogelrichtlijn.

Het Zwin, zoals opgenomen in de Ramsar-lijst, omvat een vogelreservaat met de erbij aansluitende groenpleinduinen, de Zwinbosjes en een zone rond het Isabellafort en de Jezuïtenvaart, gelegen in de Hazegraspolder. Het hele gebied is ongeveer 530 ha groot. Het is grotendeels in eigendom van de compagnie Het Zoute, die tevens instaat voor het beheer en uitbating van het Zwinreservaat. Naast de bescherming onder het Ramsar-Verdrag, is het gebied ook nog onder andere maatregelen beschermd. Het hele gebied heeft het statuut van beschermd landschap. Op het gewestplan heeft het de bestemming van reservaat- en natuurgebied. 150 ha werd in 1952 ingericht als natuurgebied⁴⁰⁷⁵. Er is ook een voorstel geweest om het gebied als beschermde zone aan te duiden in uitvoering van de Benelux-overeenkomst inzake natuurbehoud en landschapsbescherming⁴⁰⁷⁶, maar dit werd niet doorgevoerd. Het Zwin wordt eveneens beschermd onder de EG-Vogelrichtlijn. Het Zwin valt voor een gedeelte ook onder de bescherming van het Duinendecreet⁴⁰⁷⁷. Nochtans is ook het Zwin niet vrij van een mogelijke bedrei

⁴⁰⁷¹ B.S., 1 augustus 1987.

⁴⁰⁷² Hand., VI. Raad, 1986-1987, 19 februari 1987, 583.

⁴⁰⁷³ VANHERCK, L. en VANDER VEKEN, H., *o.c.*, 59; MEIRE, P., DEMAN, R., VOET, H. en YSEBAERT, T., 'Het Groot Buitenschoor. Een uniek gebied langs de Beneden Schelde: hoe lang nog?', *Natuurreservaten*, 1990/5, 4-7.

⁴⁰⁷⁴ Erkend bij M.B. van 3 september 1985. De erkenning werd verlengd voor een periode van 10 jaar (ingaaend van 3 september 1995) bij M.B. van 11 december 1995, *B.S.*, 28 februari 1996.

⁴⁰⁷⁵ Hiervoor wordt de term natuurreservaat gebruikt: dit is echter geen natuurreservaat in de juridische zin (en vindt dus geen grondslag in de Wet op het natuurbehoud van 1973).

⁴⁰⁷⁶ VANHERCK, L. en VANDER VEKEN, H., *o.c.*, 21-22.

⁴⁰⁷⁷ Cf. Besluit van de Vlaamse Regering van 4 oktober 1995 betreffende de definitieve aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden die aangeduid werden door het besluit van de Vlaamse Regering van 16 november 1994 betreffende de aanwijzing van de beschermde duin-

ging in de toekomst. Reeds geruime tijd is er sprake van de aanleg van een jachthaven of het ombouwen van het verlaten oude zwembad tot een hotel- of villacomplex. Bovendien wordt het natuurgebied bedreigd door verzanding.

2.1.2.4. Het Verdrag van Bonn inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten

Het Verdrag van Bonn inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten van 23 juni 1979⁴⁰⁷⁸ bevat een aantal maatregelen inzake de bescherming van de leefgebieden van de door het Verdrag beschermde soorten. Daarnaast zijn er ook nog andere soortenbeschermingsmaatregelen voorzien (cf. bij soortenbescherming). Inzake de bescherming van bedreigde trekkende soorten, opgenomen in Bijlage I bij het Verdrag, worden de verdragspartijen, die deel uitmaken van het verspreidingsgebied van een dergelijke soort, ondermeer opgeroepen om alles in het werk te stellen om de leefgebieden van deze soort die van belang zijn om het dreigend gevaar van uitsterven af te wenden, te behouden en waar mogelijk en passend, in hun oude staat terug te brengen (art. III (4) (a)).

Daarnaast worden de voor de in Bijlage II vermelde trekkende soorten de partijen bij het Verdrag opgeroepen tot het sluiten van overeenkomsten met betrekking tot het behoud en het beheer van deze soorten. In deze overeenkomsten dient, indien dit wenselijk en mogelijk blijkt te zijn, te worden voorzien in het behoud en eventueel het herstel van de leefgebieden die belangrijk zijn voor de instandhouding van de mate en de aard van de bescherming alsmede de bescherming van deze leefgebieden tegen de diverse schadelijke factoren. Voorts dient te worden voorzien in de instandhouding van een netwerk van op adequate wijze langs de trekroutes verspreid liggende, voor de desbetreffende trekkende soort geschikte leefgebieden en dienen nieuwe geschikte leefgebieden ter beschikking worden gesteld (art. V (5) (e) (f) en (g)).

Het Verdrag van Bonn voorziet dus niet in een nieuwe categorie van beschermde gebieden (in de zin van bijvoorbeeld de Ramsar-gebieden).

Inzake de toepassing van het Verdrag in mariene gebieden, wordt onder verspreidingsgebied van trekkende soorten verstaan, alle land- en wateromvattende gebieden waarbinnen een trekkende soort leeft of tijdelijk verblijft of waardoor zij trekt of waarover zij vliegt op een bepaald moment op de gebruikelijke trekroute (art. 1 (f)). Met een staat die deel uitmaakt van een dergelijk verspreidingsgebied wordt bedoeld een staat die rechtsbevoegdheid uitoefent over enigerlei deel van het verspreidingsgebied van die trekkende soort of ook een staat waarvan de schepen de vlag van die staat voeren en die buiten de landsgrenzen worden ingezet om dieren aan de populatie van die soort te onttrekken (art. 1 (h)). In de bijlagen bij het Verdrag worden tevens diverse mariene soorten opgenomen, met inbegrip van de Noordzee en Baltische populaties van een aantal walvissoorten (Bijlage II).

gebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, maar niet door het besluit van de Vlaamse regering van 15 september 1993 betreffende de aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, B.S., 25 oktober 1995. Cf. *infra*.

⁴⁰⁷⁸ Tekst in: HOHMANN, H., Basic Documents of International Environmental Law, Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1992, 1401. In België goedgekeurd door de Wet van 27 april 1990, B.S., 29 december 1990.

Voorts bepaalt artikel XII: de bepalingen van dit Verdrag laten onverlet de codificatie en de nadere uitwerking van het zeerecht door de Conferentie der Verenigde Naties over het Zee-recht, bijeengeroepen op grond van Resolutie 2750 C (XXV) van de Algemene Vergadering der Verenigde Naties, alsmede de huidige of toekomstige aanspraken en juridische standpunten van elke staat inzake het zeerecht en de aard en omvang van zijn rechtsmacht ten aanzien van het zeegebied langs zijn kust en de onder zijn vlag varende schepen (art. XII (1)).

In uitvoering van artikel V van het Verdrag van Bonn werd de **Overeenkomst van New York van 17 maart 1992 inzake de instandhouding van kleine walvisachtigen in de Oostzee en de Noordzee** gesloten (afgekort als ASCOBAN)⁴⁰⁷⁹. Door deze overeenkomst wordt geen reservaat ingesteld, maar worden specifieke maatregelen voorgesteld met betrekking tot het behoud van de soorten in het gebied dat onder toepassing valt van de Overeenkomst (cf. bijlage bij de Overeenkomst, Instandhoudings- en beheersplan, punt 1, bescherming en beheer van het leefgebied)⁴⁰⁸⁰.

Nog in uitvoering van artikel IV (4) van het Verdrag van Bonn werd de **Overeenkomst inzake het behoud van zeehonden in de Waddenzee** van 16 oktober 1990 gesloten tussen de drie Waddenzeelanden, Duitsland, Nederland en Denemarken⁴⁰⁸¹. Naast de soortenbeschermingsmaatregelen, moeten de lidstaten de nodige maatregelen nemen voor de bescherming van habitats. Ze moeten de nodige aandacht schenken aan de noodzaak van het oprichten en behouden van een netwerk van beschermde gebieden, ook in de migratiegebieden van de zeehonden. Aandacht moet tevens gaan naar de noodzaak tot het behoud van de gebieden die noodzakelijk zijn voor het behoud van de vitale biologische functies van zeehonden. De lidstaten moeten habitats en de aanwezige zeehonden beschermen tegen verstoringen of veranderingen voortkomend uit menselijke activiteiten. De lidstaten moeten aandacht besteden aan effecten van activiteiten die plaatsvinden buiten het verdragsgebied. De lidstaten moeten de mogelijkheid onderzoeken inzake het herstellen van gedegradeerde habitats en het creëren van nieuwe habitats (art. VII).

2.1.2.5. Het Verdrag van Bern inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa

Bij de regionale instrumenten is het Verdrag van Bern inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa van 19 september 1979⁴⁰⁸² van belang. Dit verdrag werd afgesloten onder de auspiciën van de Raad van Europa. Het is een regionaal verdrag en stond open voor ondertekening door de lidstaten van de Raad van Europa en de staten

⁴⁰⁷⁹ Tekst in: B.S., 20 oktober 1993.

⁴⁰⁸⁰ Cf. verder bij soortenbeschermingsmaatregelen.

⁴⁰⁸¹ Tekst in: FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), The North Sea: Basic Legal Documents on Regional Environmental Co-operation, Dordrecht, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1991, 280-285. De Overeenkomst is in werking getreden op 1 oktober 1991.

⁴⁰⁸² Tekst in: HOHMANN, H., Basic Documents of International Environmental Law, 1507. In België goedgekeurd door de Wet van 20 april 1989, B.S., 29 december 1990.

die geen lid van de raad zijn en die hebben deelgenomen aan het opstellen van het Verdrag ⁴⁰⁸³. Het Verdrag stond eveneens open tot ondertekening voor de EEG⁴⁰⁸⁴.

Het Verdrag omvat naast het luik over de soortenbescherming tevens bepalingen inzake de leefomgeving van soorten. Elke lidstaat neemt passende en noodzakelijke maatregelen, in de vorm van wetten en voorschriften, om de leefmilieus van de in het wild voorkomende dier- en plantensoorten te beschermen, in het bijzonder de soorten van Bijlage I en II en de bedreigde natuurlijke leefmilieus in stand te houden. Bijzondere aandacht moet worden besteed aan de bescherming van de gebieden die van belang zijn voor de in de Bijlagen II en III genoemde trekkende soorten en die gunstig liggen ten opzichte van trekroutes, zoals overwinterings-, rust-, voeder-, broed- of ruiplaatsen (art. 4).

Inzake de toepassing van het Verdrag in mariene rechtsgebieden, is niets expliciet bepaald in het Verdrag. De mariene gebieden worden in ieder geval niet uitgesloten van het toepassingsgebied. Het Verdrag heeft immers tot doel te zorgen voor de instandhouding van de in het wild voorkomende dier- en plantensoorten en de daarbij horende leefmilieus. Hierbij wordt geen beperking opgelegd ten aanzien van het soort leefmilieu. De bepalingen kunnen dus ook betrekking hebben op het mariene leefmilieu. De na te leven verplichtingen zijn afhankelijk van de in de bijlagen opgesomde soorten. Deze bijlagen omvatten een aantal walvissoorten, zeehondensoorten en tevens een aantal vogelsoorten die voorkomen op de Noordzee. Het is dus duidelijk dat het Verdrag toepasselijk is in mariene gebieden. Dit zal evenwel beperkt blijven tot de territoriale zee en eventueel in andere mariene rechtsgebieden, indien de staat daar bevoegdheden zou hebben (zoals in de EEZ). Ter uitvoering van dit verdrag dienen de lidstaten de nodige wettelijke maatregelen te nemen, waardoor de in het Verdrag genoemde soorten worden beschermd. Het Verdrag omvat echter geen expliciete mogelijkheden tot het instellen van beschermde gebieden.

2.1.2.6. Richtlijn 79/409/EEG inzake het behoud van de vogelstand

Naast internationale verdragen is er ook op vlak van de Europese Unie belangrijke natuurbehoudswetgeving inzake gebiedsbescherming. Richtlijn 79/409/EEG van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand⁴⁰⁸⁵ heeft betrekking op de instandhouding van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het Verdrag van toepassing is. Zij betreft de bescherming, het beheer en de regulering van deze soorten en stelt regels op voor de exploitatie ervan. De Richtlijn is van toepassing op vogels, hun eieren, hun nesten en hun leefgebieden (art. 1).

De Richtlijn legt aan de lidstaten een aantal verplichtingen op. Zij nemen alle maatregelen om

⁴⁰⁸³ Dit verdrag werd bekrachtigd door België, Burkina Faso, Cyprus, Denemarken, Duitsland, EEG, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, Liechtenstein, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Portugal, Senegal, Spanje, Turkije, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland. Het Verdrag is internationaal in werking getreden op 1 juni 1982.

⁴⁰⁸⁴ Besluit 82/72/EEG van de Raad van 3 december 1981 betreffende de sluiting van het Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten in hun natuurlijk leefmilieu in Europa, P.B.L. 38, 10 februari 1982.

⁴⁰⁸⁵ P.B.L. 103, 25 april 1979.

de populatie van de in artikel 1 bedoelde soorten op een niveau te houden of te brengen dat beantwoordt aan de ecologische, wetenschappelijke en culturele eisen, tevens rekening houdend met economische en recreatieve eisen. Zij nemen alle maatregelen om een voldoende gevarieerdheid van leefgebieden en een voldoende omvang ervan te beschermen, in stand te houden of te herstellen. Voor een dergelijke bescherming en instandhouding van leefgebieden worden volgende maatregelen genomen: instelling van beschermingszones; onderhoud en ruimtelijke ordening overeenkomstig de ecologische eisen van leefgebieden binnen en buiten de beschermingszones; herstel of weer aanleggen van vernietigde biotopen en de aanleg van biotopen (artt. 2 en 3).

Voor de soorten die voorkomen in Bijlage I bij de Richtlijn worden speciale beschermingsmaatregelen getroffen opdat deze soorten op de plaats waar zij nu voorkomen, kunnen voortbestaan en zich kunnen voortplanten. De lidstaten wijzen hiervoor de voor de instandhouding van deze soorten naar aantal en oppervlakte meest geschikte gebieden als speciale beschermingszones aan, rekening houdend met de bescherming die de soorten behoeven (art. 4 (1)).

Daarnaast zijn de lidstaten gehouden soortgelijke maatregelen te nemen voor niet in Bijlage I genoemde, geregeld voorkomende trekvogels. Hierbij moet rekening worden gehouden met de behoeften van het gebied van bescherming in de geografische zee- en landzone waar deze richtlijn van toepassing is, ten aanzien van hun broed-, rui- en overwinteringsgebieden en rustplaatsen in hun trekzones. De lidstaten moeten hierbij bijzondere aandacht besteden aan de bescherming van de watergebieden en in het bijzonder aan de watergebieden van internationale betekenis (art. 4 (2)).

Over de toepassing van de Vogelrichtlijn in mariene gebieden wordt verder gehandeld bij de bespreking van de Habitatrichtlijn.

Uitvoering door België van de Vogelrichtlijn

België werd door de EEG-Commissie in gebreke gesteld wegens niet-toepassing van de Richtlijn (22 februari 1984) en werd gedagvaard voor het Europese Hof van Justitie wegens niet-uitvoering van de EG-vogelrichtlijn (Comm. t. België, Zaak 247/85).

De Vogelrichtlijn werd in het Vlaamse Gewest uitgevoerd door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 17 oktober 1988⁴⁰⁸⁶ ⁴⁰⁸⁷ en dit overwegende dat de Vogelrichtlijn zo snel mogelijk moet uitgevoerd worden in het Vlaamse Gewest om een nieuwe dagvaarding van België voor het Europese Hof van Justitie te vermijden.

⁴⁰⁸⁶ B.VI.Ex. van 17 oktober 1988 tot aanwijzing van speciale beschermingszones in de zin van artikel 4 van de Richtlijn 79/409/EEG van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand, *B.S.*, 29 oktober 1988. Gewijzigd door het Besluit van 20 september 1996, *B.S.*, 12 oktober 1996. Dit wijzigingsbesluit werd genomen teneinde poldergraslanden en hun microreliëf in de Vogelrichtlijngebieden te beschermen.

⁴⁰⁸⁷ Dit besluit is in werking getreden op 29 oktober 1988 (dag waarop het besluit in het Belgisch Staatsblad werd bekendgemaakt). Door dit besluit wordt het Besluit van de Vlaamse Executieve van 29 september 1988 tot aanwijzing van speciale beschermingszones in de zin van artikel 4 van de Richtlijn 79/409/EEG ingetrokken.

In artikel 1 §2 en 3 worden 23 gebieden aangeduid als "speciale beschermingszone" in de zin van artikel 4 (1) van de Richtlijn. In de lijst van de Vogelrichtlijngebieden komen tevens de Ramsar-gebieden voor, met uitzondering van het gebied van de Kustbanken. De reden ligt bij het feit dat de aanduiding van de Vogelrichtlijngebieden gebeurde bij besluit van de Vlaamse Executieve, die moest instaan voor de tenuitvoerlegging van de Richtlijn en dus niet bevoegd was een gebied in zee te beschermen, daar waar de aanduiding van de Ramsar-gebieden gebeurde bij K.B., waardoor wel een gebied in zee kon worden beschermd. De bevoegdheid voor het aanduiden van een gebied in zee als Vogelrichtlijngebied ligt dus bij de federale overheid. Er zijn echter nog geen gebieden opgenomen als speciale beschermingszone onder de EG-Vogelrichtlijn.

Daarnaast komen in artikel 1 §3 nog twee zones voor die in het kader van deze studie van belang zijn. Voor de zones vermeld in §3 komen naast de gebieden die op de gewestplannen, in toepassing van het K.B. van 28 december 1972 betreffende de inrichting en de toepassing van de ontwerp-gewestplannen en de gewestplannen, als natuurgebieden, bosgebieden, bosgebieden met ecologisch belang en natuurreservaten vermeld zijn, de habitats die in paragraaf 3 vermeld zijn in aanmerking. Paragraaf 3 omvat:

- de op de bijlage 10 bij dit besluit aangegeven zone, gelegen in de gemeente Knokke-Heist en bekend onder de naam het Zwin en aangrenzende polders:

- zeeschorren en slikken;
- het strand;
- al dan niet gefixeerde kustduinen en duinpannen;
- duingraslanden;
- duinbosjes;
- kreken met hun oevervegetatie;
- poldergraslanden en hun microreliëf (punt 3.3.);

- de op de bijlage 13 van dit besluit aangegeven zone, gelegen in de gemeenten Antwerpen, Beveren en Sint-Gillis-Waas en bekend onder de naam "Schorren en polders van de Beneden-Schelde":

- slikken en brakwaterschorren;
- dijken;
- kreken en hun oevervegetatie (punt 3.6.).

Dit betekent dat het Galgenschoor het Groot Buitenschoor en de schorren van Doel, telkens met inbegrip van de slikken EG-Vogelrichtlijngebieden zijn.

Voor deze gebieden kunnen door de bevoegde minister specifieke maatregelen genomen worden met het oog op de instandhouding van en het herstel van natuurwaarden. De Richtlijn voorziet tevens in de verplichting voor de lidstaten om specifieke beschermingsmaatregelen te nemen voor de soorten, opgesomd in Bijlage I bij de Richtlijn (art. 4). In Vlaanderen zijn enkel volgende maatregelen van kracht: voor sommige projecten in de beschermde gebieden is een milieueffectrapportage vereist en de bepalingen van het Vegetatiewijzigingsbesluit zijn hierin van toepassing, ongeacht hun bestemming op het gewestplan. Voorts is er in de Vogelricht-

lijngebieden een verbod op eendenjacht 's nachts⁴⁰⁸⁸ en is er een jachtverbod ingevoerd op Smient en Wintertaling⁴⁰⁸⁹. Op basis van de Vogelrichtlijn moeten de lidstaten tevens bijzondere aandacht besteden aan de bescherming van de Ramsar-gebieden (art. 4 (2)). Aangezien geen bijkomende erfdienstbaarheden worden opgelegd door de besluiten ter uitvoering van het Ramsar-Verdrag en de EEG-Vogelrichtlijn, zijn deze instrumenten eerder als "lege doos" te beschouwen⁴⁰⁹⁰.

2.1.2.7. Richtlijn 92/43/EEG inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora

Richtlijn 92/43/EEG van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora⁴⁰⁹¹ heeft tot doel bij te dragen tot het waarborgen van de biologische diversiteit door het instandhouden van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het Verdrag van toepassing is (art. 2 (1)).

Deze richtlijn vindt haar grondslag in artikel 130R van het EEG-Verdrag en tevens in het vierde milieu-actieprogramma, waarin op natuurbehoud en bescherming van de natuurlijke rijkdommen gerichte maatregelen werden aangekondigd. Deze richtlijn is nog niet uitgevoerd door de lidstaten. Zij krijgen hiervoor een termijn van twee jaar (na kennisgeving van de Richtlijn).

De op grond van de Richtlijn genomen maatregelen beogen de natuurlijke habitats en de wilde dier- en plantensoorten van communautair belang in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen (art. 2 (2)). Met natuurlijke habitats wordt bedoeld: de land- of waterzones met bijzondere geografische, abiotische en biotische kenmerken, en die zowel geheel natuurlijk als halfnatuurlijk kunnen zijn (art. 1 (c)). Met typen natuurlijke habitats van communautair belang worden bedoeld:

- de habitats die op het Europese grondgebied gevaar lopen in hun natuurlijke verspreidingsgebied te verdwijnen;
- of die een beperkt natuurlijk verspreidingsgebied hebben ten gevolge van hun achteruitgang of wegens hun intrinsiek beperkt areaal;
- of opmerkelijke voorbeelden zijn van de vijf volgende biogeografische regio's: Alpiene gebied, Atlantische zone, continentale zone, Macaronesië en Middelandse-Zeegebied (art. 1 (c)).

De Richtlijn omvat twee soorten maatregelen: er zijn enerzijds maatregelen ter bescherming van habitats en anderzijds maatregelen ter bescherming van de wilde flora en fauna. Hierbij komen enkel de maatregelen inzake habitatbescherming aan bod.

⁴⁰⁸⁸ Cf. artikel 6 van het Jachtdecreet van 24 juli 1991, *B.S.*, 7 september 1991.

⁴⁰⁸⁹ B. VI. Ex. van 16 juni 1993 betreffende de jacht in het Vlaamse Gewest voor de periode van 1 juli 1993 tot 30 juni 1998, *B.S.*, 29 juni 1993.

⁴⁰⁹⁰ CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., *l.c.*, 283-293.

⁴⁰⁹¹ *P.B.L.* 206, 22 juli 1992.

Inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de habitats van soorten⁴⁰⁹², wordt door de Richtlijn een Europees ecologisch netwerk van speciale beschermingszones opgericht. Met speciale beschermingszone wordt bedoeld een door de lidstaten bij een wettelijk, bestuursrechtelijk en/of op een overeenkomst berustend besluit aangewezen gebied van communautair belang waarin de instandhoudingsmaatregelen worden toegepast die nodig zijn om de natuurlijke habitats en/of de populaties van de soorten waarvoor het gebied is aangewezen, in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen (art. 1 (l)).

Dit netwerk van speciale beschermingszones krijgt de naam "Natura 2000" mee. Het netwerk bestaat uit gebieden van in Bijlage I genoemde typen natuurlijke habitats⁴⁰⁹³ en habitats van in Bijlage II genoemde dier- en plantensoorten⁴⁰⁹⁴. Het netwerk moet de betrokken typen natuurlijke habitats en habitats van soorten in hun natuurlijke verspreidingsgebied in een gunstige staat van instandhouding behouden of in voorkomend geval herstellen. Dit ecologisch netwerk zal naast de Habitatrichtlijngebieden, ook uit de Vogelrichtlijngebieden bestaan (art. 3 (1)).

De lidstaten dragen bij tot de totstandkoming van Natura 2000 door het aanwijzen van gebieden als speciale beschermingszones (art 3 (2)). Elke lidstaat stelt een lijst van gebieden voor, waarop staat aangegeven welke typen natuurlijke habitats van Bijlage I en welke inheemse soorten van Bijlage II in die gebieden voorkomen. Voor aquatische soorten met een groot territorium worden deze gebieden alleen voorgesteld indien het mogelijk is een zone duidelijk af te bakenen die de fysische en biologische elementen vertoont die voor hun leven en voortplanting essentieel zijn (art. 4 (1)).

Aan de hand van de lijsten van de lidstaten stelt de Commissie een ontwerp-lijst op van de gebieden van communautair belang⁴⁰⁹⁵ en dit voor de vijf gebieden die worden genoemd in artikel 1 (c) (III) (dit zijn de vijf volgende biogeografische regio's: Alpiene gebied, Atlantische zone, continentale zone, Macaronesië en Middellandse-Zeegebied) en voor het gehele Europese grondgebied van de lidstaten waarop het Verdrag van toepassing is. Op deze lijst staat aangegeven in welke gebieden een of meer prioritaire typen natuurlijke habitats of een of meer prioritaire soorten voorkomen. Deze lijst van gebieden wordt binnen zes jaar na de kennisgeving van de Richtlijn vastgesteld (art. 4 (2) - (3)).

⁴⁰⁹² Een habitat van een soort is een door specifieke abiotische en biotische factoren bepaald milieu waarin de soort tijdens één van de fasen van zijn biologische cyclus leeft (art. 1, f).

⁴⁰⁹³ Bijlage I omvat de typen natuurlijke habitats van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is.

⁴⁰⁹⁴ Bijlage II omvat de dier- en plantensoorten van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is. Bijlage II vult Bijlage I aan met het oog op het totstandbrengen van een geïntegreerd netwerk van speciale instandhoudingszones.

⁴⁰⁹⁵ Een gebied (d.i. een geografisch bepaalde zone, waarvan de oppervlakte duidelijk is afgebakend) van communautair belang is een gebied dat er in de biogeografische regio of regio's waartoe het behoort, significant toe bijdraagt een type natuurlijke habitat van Bijlage I of een soort van Bijlage II in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen en ook significant kan bijdragen tot de coherentie van het Natura 2000 netwerk en/of significant bijdraagt tot de instandhouding van de biologische diversiteit in de betrokken regio. Voor diersoorten met een zeer groot territorium komen de gebieden van communautair belang overeen met de plaatsen, binnen het natuurlijk verspreidingsgebied van die soorten, die de fysische en biologische elementen vertonen die voor hun leven en voortplanting essentieel zijn (art. 1 (k)).

Wanneer een gebied volgens de bovengenoemde procedure tot een gebied van communautair belang is verklaard, wijst de betrokken lidstaat dat gebied zo spoedig mogelijk (en uiterlijk binnen zes jaar) aan als speciale beschermingszone. Tevens stelt de lidstaat de prioriteiten vast gelet op het belang van de gebieden voor het in een gunstige staat van instandhouding behouden of herstellen van een type natuurlijke habitat van Bijlage I of van een soort van Bijlage II alsook voor de coherentie van Natura 2000 en gelet op de voor dat gebied bestaande dreiging van achteruitgang en vernietiging (art. 4 (4)).

De lidstaten treffen voor de speciale beschermingszones de nodige instandhoudingsmaatregelen⁴⁰⁹⁶ (art. 6 (1)). Om aan deze verplichting te kunnen voldoen, kunnen de lidstaten aan de Commissie ramingen doen toekomen betreffende communautaire co-financiering. De Commissie stelt, in overeenstemming met de lidstaten, vast welke maatregelen voor de gebieden van communautair belang (waarvoor de co-financiering werd verzocht) van essentieel belang is voor het behoud of herstel in een gunstige staat van instandhouding van de prioritaire typen natuurlijke habitats en prioritaire soorten in de betrokken gebieden. De Commissie stelt eveneens vast wat de totale kosten van die maatregelen zijn. De Commissie maakt in overeenstemming met de betrokken lidstaat een raming van de financiering die voor de uitvoering van de maatregelen nodig is. Op basis van die raming wordt een prioritair actiekader vastgesteld van voor co-financiering in aanmerking komende maatregelen die genomen moeten worden wanneer het gebied als speciale beschermingszone wordt aangewezen. Maatregelen die bij gebrek aan middelen niet in het actiekader zijn opgenomen of maatregelen die niet of gedeeltelijk voor co-financiering in aanmerking komen, worden in een om de twee jaar plaatsvindende herziening van het actiekader opnieuw bezien. In gebieden waarin maatregelen die afhangen van co-financiering zijn uitgesteld, moeten de lidstaten zich onthouden van maatregelen die tot de achteruitgang van het gebied zullen leiden (art. 8).

De lidstaten nemen tevens passende maatregelen om ervoor te zorgen dat de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van de soorten in de speciale beschermingszones niet verslechtert en er geen storende factoren optreden voor de soorten waarvoor de zones zijn aangewezen.

Voor elk plan of project dat niet direct verband houdt met of nodig is voor het beheer van het gebied, maar dat significante gevolgen voor dat gebied kan hebben, moet een passende beoordeling worden gemaakt van de gevolgen voor het gebied. De nationale overheid kan slechts toestemming verlenen voor het plan of het project nadat zij de zekerheid hebben verkregen dat het de natuurlijke kenmerken van het betrokken gebied niet zal aantasten. Een uitzondering hierop wordt gevormd door artikel 6 (4): indien een plan of project, ondanks een negatieve beoordeling voor de gevolgen van het gebied, bij ontstentenis van alternatieve oplossingen, om dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, toch moet worden uitgevoerd, neemt de lidstaat alle nodige compenserende maatregelen om te waarborgen dat de algehele samenhang van Natura 2000 bewaard blijft. Indien het een gebied betreft met een prioritair type natuurlijke habitat en/of een prioritaire

⁴⁰⁹⁶ Deze maatregelen behelzen zo nodig specifieke of van ruimtelijke-ordeningsplannen deel uitmakende beheersplannen of behelzen wettelijke, bestuursrechtelijke of op een overeenkomst berustende maatregelen, die beantwoorden aan de ecologische vereisten van de typen natuurlijke habitats die genoemd worden in Bijlage I en de soorten die genoemd worden in Bijlage II die in deze gebieden voorkomen.

soort is, dan kunnen alleen argumenten in verband met de menselijke gezondheid, de openbare veiligheid of met voor het milieu wezenlijke gunstige effecten of, na advies van de Commissie, andere dwingende redenen van groot openbaar belang worden aangevoerd.

Wanneer lidstaten dit in verband met hun ruimtelijk orderingsbeleid en hun ontwikkelingsbeleid nodig achten en dit om Natura 2000 ecologisch meer coherent te maken, streven zij ernaar een adequaat beheer te bevorderen van landschapselementen die van primair belang zijn voor de wilde fauna en flora. Het gaat hierbij om elementen die door hun lineaire en continue structuur (zoals waterlopen met hun oevers) of hun verbindingsfunctie (zoals vijvers) essentieel zijn voor de migratie, de geografische verdeling en de genetische uitwisseling van de wilde soorten (art. 10).

De lidstaten zien toe op de staat van instandhouding van de in artikel 2 bedoelde soorten en natuurlijke habitats, waarbij zij bijzondere aandacht schenken aan de prioritaire typen natuurlijke habitats en de prioritaire soorten (art. 11). Met prioritaire typen natuurlijke habitats worden bedoeld die typen natuurlijke habitats die gevaar lopen te verdwijnen en voor wiens instandhouding de EG een bijzondere verantwoordelijkheid draagt omdat een belangrijk deel van hun natuurlijk verspreidingsgebied op het Europese grondgebied ligt (art. 1 (d)).

Het is duidelijk dat eens deze richtlijn zal uitgevoerd zijn binnen de EU-lidstaten, dit een bijzonder belangrijk natuurbehoudsinstrument vormt, waarbij, behalve de aanduiding van gebieden, de lidstaten tevens verplicht zijn de nodige instandhoudingsmaatregelen te nemen binnen deze gebieden.

Inzake de toepassing van de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn in mariene gebieden, is het duidelijk dat beide Richtlijnen van toepassing zijn in zeegebieden.

In de Vogelrichtlijn is er sprake van de geografische zee- en landzone waar deze richtlijn van toepassing is (art. 4). In de Habitatrichtlijn wordt in de definiëring van natuurlijke habitats uitdrukkelijk gesproken over land- en waterzones (art. 1 (b)). Nochtans is de Habitatrichtlijn niet zo expliciet hierover als in het voorstel tot richtlijn⁴⁰⁹⁷. In artikel 1 van het voorstel wordt gesteld dat de richtlijn tot doel heeft te zorgen voor de instandhouding van de natuurlijke en halfnatuurlijke habitats en de wilde fauna en flora op het Europese grondgebied van de lidstaten waarop het Verdrag van toepassing is, inclusief de maritieme gebieden die onder de soevereiniteit of de jurisdictie van de lidstaten vallen. Een andere bepaling uit het voorstel dat van belang kon zijn voor de Noordzee werd eveneens niet weerhouden: het betreft artikel 16 waarin werd gesteld dat de lidstaten de nodige maatregelen moeten nemen om ervoor te zorgen dat door de kustvisserij en de bescherming van gewassen met behulp van netten geen schade wordt toegebracht aan de overeenkomstig bijlage II aangewezen bedreigde soorten noch - voor zover mogelijk - aan andere soorten van de wilde flora en fauna.

⁴⁰⁹⁷ Voorstel voor een richtlijn van de Raad inzake de bescherming van natuurlijke en halfnatuurlijke habitats en de wilde flora en fauna (P.B.C. 247, 21 september 1988). Dit voorstel werd door de Raad bij de Commissie ingediend op 16 augustus 1988.

Ondanks het feit dat de expliciete verwijzing naar de maritieme gebieden niet werd weerhouden, staat het buiten twijfel dat deze onder het toepassingsgebied van de Richtlijn vallen. Dit blijkt ook uit de bijlagen bij de Richtlijn waar expliciet mariene gebieden in voorkomen of waar mariene soorten in worden genoemd. Zo worden in Bijlage I (typen natuurlijke habitats van communautair belang voor de instandhouding waarvan aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is), bij de kusthabitats, mariene wateren en getijdengebieden vermeld (hieronder behoren onder meer estuaria, permanent met zeewater van geringe diepte overstroomde zandbanken, enzovoort).

De vraag stelt zich nu tot welke mariene rechtsgebieden het toepassingsgebied van beide Richtlijnen zich uitstrekt. Beide Richtlijnen bepalen dat zij van toepassing zijn op het Europees grondgebied waarop het Verdrag van toepassing is. Het Verdrag (inzake de oprichting van de Europese Economische Gemeenschap) bepaalt in artikel 227 (1) dat het Verdrag van toepassing is op de daarin opgesomde landen. Het Verdrag verwijst dus naar de lidstaten als dusdanig en is dus in ieder geval van toepassing op die gebieden waarover de lidstaten soevereiniteit hebben (dus met inbegrip van de territoriale zee aangezien de kuststaat daarover zijn soevereiniteit uitoefent). De EG-richtlijnen moeten door de lidstaten op zo een manier worden tenuitvoergelegd dat de doelstellingen die worden vooropgesteld in de EG-wetgeving effectief worden bereikt. De doelstelling van natuurbehoud binnen de territoriale zee kan enkel worden bereikt indien de behoudsmaatregelen worden toegepast in andere mariene rechtsgebieden zoals de EEZ en eventueel de volle zee⁴⁰⁹⁸. Dit heeft voor gevolg dat soorten die ten gevolge van de Richtlijn worden beschermd, niet alleen worden beschermd binnen de territoriale zee maar tevens daarbuiten indien deze soorten migreren in territoriale zeeën van de lidstaten. Het Verdrag kan dus ook van toepassing zijn in gebieden waar de lidstaten over enige andere vorm van jurisdictie of bevoegdheden beschikken⁴⁰⁹⁹, zoals de EEZ of de visserijzone. Voor de meeste EU-lidstaten betekent dit echter dat zij de nodige wetgevende initiatieven moeten nemen om een dergelijke zone af te kondigen. Bij toepassing van dergelijke richtlijnen in de EEZ zal rekening moeten worden gehouden met het specifiek juridische regime van de EEZ (cf. Zeerechtverdrag), waarbij ondermeer de vrijheid van scheepvaart moet gevrijwaard blijven. Zoals blijkt uit de Vierde Noordzeeverklaring wordt deze mogelijkheid echter momenteel niet overwogen. De toepassing van de Habitatrichtlijn in mariene gebieden wordt aanbevolen voor de territoriale zee. Voor verder gelegen gebieden zijn, luidens de Verklaring, eventueel nieuwe vormen van samenwerking vereist. De toepassing van de Habitatrichtlijn in verder gelegen gebieden is dus blijkbaar momenteel geen (politieke) optie.

De Habitatrichtlijn moet in België nog worden uitgevoerd. Voor het Vlaamse Gewest werden ter voorbereiding van de tenuitvoerlegging door het Instituut voor Natuurbehoud rapporten en

⁴⁰⁹⁸ BUS, M., NOLLKAEMPER, A. en POST, H., The Protection of Whales under European Community Law, Utrecht, NILOS, november 1993, (18p.), 7.

⁴⁰⁹⁹ IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., Gebiedsbescherming op de Noordzee, Utrecht, NILOS/Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990, (174p.), 97.

kaartafbakeningen opgesteld⁴¹⁰⁰. Op federaal niveau werd, in uitvoering van de Habitatrichtlijn een gedeelte van het gebied van de Kustbanken (Trapegeer-Stroombank) voorgesteld als speciale beschermingszone onder de Habitatrichtlijn. Indien dit gebied wordt opgenomen in het Natura 2000-netwerk zal het nadien in de nationale wetgeving moeten worden aangeduid als "speciale beschermingszone" ("special area of conservation").

2.1.2.8. Benelux-Overeenkomst op het gebied van natuurbehoud en landschapsbescherming

Op het niveau van de Benelux kan nog de Benelux-Overeenkomst van 1982 op het gebied van natuurbehoud en landschapsbescherming worden vermeld⁴¹⁰¹. De Overeenkomst heeft tot doel het overleg en de samenwerking tussen de drie regeringen te regelen op het gebied van het behoud, het beheer en het herstel van het natuurlijk milieu en van het landschap (art. 1). Om deze doelstellingen te verwezenlijken verbinden de drie regeringen er zich toe om op de volgende gebieden samen te werken:

- harmonisatie van de beleidsuitgangspunten en -instrumenten terzake voor zover deze noodzakelijk wordt geacht met name op het vlak van de wetten en de reglementeringen betreffende het object van deze overeenkomst;
- onderlinge kennisgeving van en overleg over de nieuwe maatregelen en ontwikkelingen teneinde het in drie landen gevoerde beleid met betrekking tot de grensoverschrijdende natuurgebieden en waardevolle landschappen op elkaar af te stemmen en te coördineren;
- het organiseren van gecoördineerde voorlichtings- en educatieve campagnes;
- het uitwisselen van wetenschappelijke gegevens en zonodig het gezamenlijk verrichten van onderzoek;
- gecoördineerde uitvoering van in een ruimer internationaal verband gesloten akkoorden.

De regeringen van de Benelux-landen zijn ook gehouden volgende activiteiten te ondernemen:

- het ontwikkelen van een visie op de bescherming en het beheer van grensoverschrijdende natuurgebieden en waardevolle landschappen, met inbegrip van grensoverschrijdende parken en van gebieden die voor migrerende soorten van belang zijn; het formuleren van de criteria waaraan die gebieden en hun bescherming en beheer zouden moeten voldoen;
- het inventariseren, het begrenzen van en het verlenen van een beschermingsstatuut aan bovenbedoelde gebieden die het voorwerp uitmaken van een beschikking conform artikel 4;
- het opstellen van op elkaar afgestemde programma's voor dergelijke gebieden die het voorwerp uitmaken van een beschikking en regelmatig overleg plegen over de programma's;
- raadpleging over de voornemens en de ontwikkelingen die de grensoverschrijdende gebieden kunnen aantasten.

Voor het verwezenlijken van de doelstellingen worden door het Comité van Ministers van de Benelux Economische Unie beschikkingen genomen (art. 4).

⁴¹⁰⁰ Cf. ANSELIN, A. en KUIJKEN, E., Speciale beschermingszones voor het Vlaams Gewest, in uitvoering van de Habitatrichtlijn 92/43/EEG. Voorstel tot selectie en afbakening, Nota IN A.95/67, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, juni 1995, 20p. en kaartbijlagen.

⁴¹⁰¹ Benelux-Overeenkomst van 1982 op het gebied van natuurbehoud en landschapsbescherming, Brussel, 8 juni 1982. Tekst Overeenkomst in: B.S., 20 oktober 1983. Deze overeenkomst diende niet te worden goedgekeurd.

In de Overeenkomst wordt geen enkele verwijzing gegeven naar mariene gebieden. Er kan worden aangenomen dat de Overeenkomst van toepassing is in de gebieden waar de landen over bevoegdheden beschikken en dus ook van toepassing kan zijn in mariene gebieden. Alhoewel er nog geen grensoverschrijdende mariene parken werden opgericht, zou, indien dit wenselijk is, het juridisch mogelijk zijn om een grensoverschrijdend marien park met Nederland op te richten.

De Benelux-Overeenkomst op het gebied van natuurbehoud en landschapsbescherming werd door België bekrachtigd op 9 maart 1983 en is in werking getreden op 1 oktober 1983. Het Zwin werd voorgesteld om in uitvoering van de overeenkomst als grensoverschrijdende beschermde zone te worden aangeduid, maar dit werd niet doorgevoerd.

2.2. Soortenbescherming

De eerste natuurbehoudsverdragen omvatten voornamelijk soortenbeschermingsmaatregelen waarbij ten aanzien van bepaalde soorten beschermende maatregelen werden genomen zoals het verbod of het beperken van de vangst of het doden van deze soorten. De motivering van dergelijke maatregelen lag bij het feit dat dit dieren betrof die veelal werden overgeëxploiteerd en die met het oog op een verdere exploitatie moesten worden beschermd. Veel van deze eerste behoudsverdragen betroffen mariene soorten, zoals zeehonden en walvissen. Ook de visserijregelgeving kadert hierin.

Ook soorten die niet werden geëxploiteerd voor menselijke consumptie, bleken onderhevig aan tal van bedreigingen, zoals verlies van hun habitats, verontreiniging, incidentele vangsten⁴¹⁰². Voor geëxploiteerde soorten bleken de bestaande mechanismen vaak onvoldoende. Teneinde de wilde diersoorten te beschermen werden verdragen uitgevaardigd voor de bescherming van wilde diersoorten en plantensoorten. Ook de oorspronkelijke beheersinstrumenten zoals het Walvisvaartverdrag evolueerden meer naar een behoudsmechanisme.

Het nemen van soortenbeschermingsmaatregelen zoals het beperken of verbieden van het vangen of doden van soorten zal echter niet voldoende zijn, indien de leefgebieden waarin deze soorten voorkomen niet worden gevrijwaard. Het behouden van habitats van soorten vormt de belangrijkste soortenbeschermingsmaatregel (cf. *supra*). De maatregelen inzake handel en andere specifieke soortenbeschermingsmaatregelen behouden echter hun belang voor de bescherming van bepaalde, veelal bedreigde, soorten. Beide maatregelen kunnen vaak moeilijk los gezien worden van elkaar. De habitatbescherming vormt een belangrijke voorwaarde voor het voortbestaan van soorten. Maar de aanwezigheid van bepaalde soorten is tevens een belangrijke reden om bepaalde gebieden te beschermen. Beide maatregelen zijn dus complementair en kunnen niet worden losgekoppeld van elkaar.

Bij soortenbeschermingsmaatregelen kunnen specifiek instrumenten worden uitgewerkt ten aanzien van een bepaalde soort of een groep soorten. Veelal betreft het hier soorten die aan de top van de voedselketen staan of die het voorwerp uitmaken van exploitatie, zoals de verdragen met betrekking tot walvissen en zeehonden. In andere instrumenten worden soortenbe-

⁴¹⁰² Voor bedreigingen aan soorten in de Noordzee, zie: BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea', *l.c.*, 253-256.

schermingsmaatregelen opgenomen, niet beperkt tot een bepaalde soort, maar waarin veelal lijsten van verschillende soorten worden opgenomen (bv. in het Verdrag van Bern).

Hierna wordt eerst de regelgeving besproken die niet beperkt is tot een bepaalde soort. Deze omvat zowel regelgeving met universele als met regionale draagwijdte. Vervolgens komt de regelgeving aan bod, gericht op de bescherming van specifieke diersoorten of groepen diersoorten. De aandacht gaat hier naar zeezoogdieren (walvissen en zeehonden) en (zee)vogels. Tenslotte wordt ingegaan op de reglementering inzake de handel in soorten.

2.2.1. Soortenbeschermingsmaatregelen met algemene draagwijdte

2.2.1.1. Het Verdrag inzake de biologische diversiteit

Het verdrag dat ongetwijfeld de meest brede draagwijdte heeft, is het Verdrag inzake de biologische diversiteit van Rio de Janeiro van 5 juni 1992⁴¹⁰³ ⁴¹⁰⁴. De term biologische diversiteit of biodiversiteit heeft immers betrekking op de genetische variatie van alle soorten planten, dieren en micro-organismen evenals van de ecosystemen waarvan zij deel uitmaken. Normaal gezien worden drie aspecten onderscheiden binnen biodiversiteit: diversiteit van ecosystemen (verscheidenheid van ecosystemen), diversiteit van soorten en genomische diversiteit (diversiteit binnen de soorten). In het Verdrag wordt onder biologische diversiteit verstaan, variatie van levende organismen, behorende tot ecosystemen op het land, mariene en andere aquatische ecosystemen en de ecologische systemen waarvan zij deel uitmaken. Biodiversiteit omvat diversiteit van ecosystemen, diversiteit van soorten en diversiteit binnen soorten (art. 2).

Alhoewel verdragen zoals bv. het Verdrag van Bonn, bijdragen tot het behoud van biodiversiteit, is het Biodiversiteitsverdrag het eerste verdrag dat deze problematiek mondiaal en in zijn geheel behandelt.

De doelstellingen van het Verdrag inzake biologische diversiteit zijn: het behoud van de biologische diversiteit, het duurzaam gebruik van de onderdelen ervan en het eerlijk en billijk delen van de opbrengsten die voortkomen uit het gebruik van genetisch materiaal, door de gepaste toegang tot genetisch materiaal, door de gepaste transfer van relevante technologieën en door gepaste financiering (art. 1). Het Verdrag koppelt dus het vraagstuk van de biodiversiteit aan dat van de biotechnologie⁴¹⁰⁵. Op de bepalingen inzake biotechnologie wordt binnen dit kader niet verder ingegaan.

⁴¹⁰³ Tekst Verdrag in: *ILM*, 1992, 822.

Het Biodiversiteitsverdrag werd afgesloten tijdens de UNO-conferentie over milieu en ontwikkeling (de zogenaamde 'Earth Summit' of UNCED, Rio de Janeiro, 3-14 juni 1992). Het Verdrag is reeds internationaal in werking getreden.

⁴¹⁰⁴ Zie over dit verdrag: BOYLE, A., 'The Rio-Convention on Biological Diversity' in *International Law and the Conservation of Biological Diversity*, BOWMAN, M. en REDGWELL, C. (Eds.), Londen, Kluwer Law International, 1996, 33-49; BOYLE, A., 'The Convention on Biological Diversity' in *The Environment after Rio. International Law and Economics*, CAMPIGLIO, L., PINESCHI, L., SINISCALCO, D. en TREVES, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1994, 111-127.

⁴¹⁰⁵ HOOOGHE, M., 'Een eerste stap naar duurzame ontwikkeling? (deel 3). Het biodiversiteitsverdrag en de verklaring over de bossen', *Leefmilieu*, 1992, 177-185.

In het Biodiversiteitsverdrag wordt het soevereine recht van de verdragsstaten met betrekking tot de exploitatie van hun rijkdommen bevestigd. Wel wordt daar onmiddellijk aan toegevoegd dat zij de verantwoordelijkheid hebben om ervoor te zorgen dat activiteiten die plaatsvinden onder hun jurisdictie of controle geen schade aanbrengen aan het milieu van andere staten of van gebieden die vallen buiten nationale jurisdictie.

Het toepassingsgebied van het Verdrag is verschillend naargelang het onderwerp: inzake biologische diversiteit is het toepassingsgebied van het Verdrag beperkt tot de gebieden die onder nationale jurisdictie vallen. Voor wat de activiteiten en handelingen betreft die uitgevoerd worden onder jurisdictie of controle van een verdragsstaat is het Verdrag van toepassing zowel binnen als buiten gebieden die vallen onder de nationale rechtsmacht, ongeacht waar de effecten van de activiteiten of processen zich voordoen (art. 4). Ten aanzien van de gebieden buiten nationale rechtsmacht wordt een plicht tot samenwerking voorzien door artikel 5: staten moeten in de mate van het mogelijke en het wenselijke met andere verdragspartijen of door middel van de bevoegde internationale organisaties samenwerken voor gebieden die vallen buiten nationale rechtsmacht. Samenwerking is voorts verplicht in zaken van gemeenschappelijk belang met het oog op het behoud en duurzaam gebruik van biodiversiteit.

Het Verdrag is dus eveneens van toepassing in mariene gebieden die onder de rechtsmacht van de verdragspartijen vallen, zoals de territoriale zee en de EEZ voor wat betreft de bestanddelen van de biologische diversiteit. Voor processen en activiteiten is het Verdrag ook van toepassing daarbuiten, zoals bijvoorbeeld in de volle zee.

Aan de verdragspartijen worden een aantal verplichtingen opgelegd met betrekking tot het behoud van de biodiversiteit. Artikel 6 omvat de algemene verplichtingen voor de verdragspartijen: de verdragspartijen zijn gehouden tot het ontwikkelen van nationale strategieën, plannen of programma's voor het behoud en duurzaam gebruik van biodiversiteit. Verdragsstaten moeten, voor zover mogelijk en gepast, het behoud en duurzaam gebruik integreren binnen andere beleidsdomeinen.

De artikelen 7 tot en met 14 omvatten een reeks concrete maatregelen voor de verdragsstaten inzake biologische diversiteit. In de eerste plaats is er een verplichting tot identificatie en monitoring van de onderdelen van biologische diversiteit (art. 7). Inzake het behoud van biologische diversiteit worden diverse maatregelen vooropgesteld. Behoud moet bij voorkeur *in situ* plaatsvinden. Daarnaast worden ook een aantal maatregelen voor het behoud *ex situ* voorgesteld. De maatregelen *ex situ* vormen een aanvulling op de *in situ* maatregelen. Inzake *in situ* bescherming zijn er tevens een aantal verplichtingen inzake soortenbescherming. Zo moeten de verdragsstaten ondermeer, voor zover mogelijk en gepast, volgende maatregelen nemen:

- reguleren en beheren van biologische rijkdommen van belang voor het behoud van de biologische diversiteit met het oog op het verzekeren van hun behoud en duurzaam gebruik,
- het bevorderen van de bescherming van ecosystemen, natuurlijke habitats en de instandhouding van de levensvatbare populaties van soorten in hun natuurlijke omgeving,
- promoten van milieuverantwoorde en duurzame ontwikkeling in gebieden die grenzen aan beschermde gebieden,
- rehabiliteren en herstellen van aangetaste ecosystemen en het bevorderen van het herstel van bedreigde soorten,

- middelen voorzien voor het regelen, of controleren van risico's van het gebruik en vrijlaten van levende veranderde organismen, voortkomend van biotechnologie,
- vermijden van de introductie van vreemde soorten,
- leveren van voorwaarden nodig voor het verzoenen van het huidig gebruik en het behoud van biodiversiteit en het duurzaam gebruik van bestanddelen van biodiversiteit,
- ontwikkelen van wetgeving voor de bescherming van bedreigde soorten en populaties (art. 8).

Behoudsmaatregelen *ex situ* bestaan ondermeer uit het aannemen van maatregelen voor het behoud *ex situ* van bestanddelen van de biodiversiteit, het treffen en handhaven van voorzieningen voor behoud *ex situ* en onderzoek met betrekking tot planten, dieren en micro-organismen en het aannemen van maatregelen voor het herstel en de rehabilitatie van bedreigde soorten en voor de terugkeer naar hun natuurlijke habitats onder geschikte omstandigheden (art. 9).

Inzake het duurzaam gebruik moeten de verdragspartijen, voor zover mogelijk en gepast, ondermeer overwegingen van behoud en duurzaam gebruik van biologische rijkdommen integreren in de nationale besluitvorming. Zij moeten maatregelen treffen met betrekking tot het gebruik van biologische rijkdommen teneinde een schadelijke impact op de biologische diversiteit te verhinderen of te minimaliseren. Tevens moet de samenwerking worden bevorderd tussen de overheid en de privé-sector voor het ontwikkelen van methodes voor duurzaam gebruik (art. 10).

Het belang van het Biodiversiteitsverdrag ligt in de erkenning van de nood tot het behoud van de biologische diversiteit. In dit opzicht is het Verdrag veel ruimer dan de verdragen waarbij enkel het behoud van bepaalde (hogere) soorten vooropstond. Niettemin zal zeker gedeeltelijk de uitvoering van het Verdrag kunnen gebeuren aan de hand van de bestaande wetgeving, die op zich reeds gedeeltelijk een uitvoering vormt van andere internationale natuurbehoudswetgeving⁴¹⁰⁶. Aanvullende maatregelen kunnen nog vereist zijn voor soorten die tot dusver niet in andere instrumenten zijn behandeld.

De andere internationale regelgeving inzake soortenbescherming is beperkt hetzij in geografisch toepassingsgebied, of is beperkt in soorten.

2.2.1.2. Het Verdrag van Bonn inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten

Het Verdrag van Bonn van 23 juni 1979 inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten is een mondiaal verdrag⁴¹⁰⁷, maar is beperkt in toepassingsgebied voor wat de soorten betreft (beperkt tot trekkende soorten). Onder trekkende soorten wordt verstaan, de gehele populatie of een geografisch gescheiden deel van de populatie van een bepaalde soort of lager

⁴¹⁰⁶ Zie hierover: CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., *loc.*, 283-293.

⁴¹⁰⁷ Het Verdrag is internationaal in werking getreden op 4 oktober 1982. Het aantal staten bij het Verdrag bedraagt momenteel 37. Het Verdrag werd eveneens ondertekend en goedgekeurd door de EG (cf. Besluit 82/461/EEG van de Raad van 24 juni 1982 betreffende de sluiting van het Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten, *P.B.L.* 210, 19 juli 1982).

taxon wilde dieren, waarvan een belangrijk gedeelte één of meer landsgrenzen periodiek en op een te voorziene wijze overschrijdt (art. I (1) (a)).

De grondbeginselen van het Verdrag zijn dat de partijen erkennen dat het van belang is dat trekkende soorten worden behouden en dat de staten die deel uitmaken van het verspreidingsgebied overeenstemming bereiken over de daartoe te nemen maatregelen, waarbij zij bijzondere aandacht dienen te besteden aan die trekkende soorten waarvan de mate en de aard van de bescherming niet gunstig zijn en waarbij ieder afzonderlijk of in onderlinge samenwerking, de noodzakelijke maatregelen dient te nemen voor het behoud van deze soorten en hun leefgebieden. De partijen erkennen de noodzaak tot het nemen van maatregelen om te voorkomen dat een trekkende soort een bedreigde soort wordt. Partijen dienen onderzoek betreffende trekkende soorten te bevorderen, te ondersteunen of hun medewerking hieraan te verlenen. Zij moeten alles in het werk stellen om aan de trekkende soorten, vermeld in Bijlage I, onmiddellijke bescherming te verlenen en om overeenkomsten te sluiten betreffende het behoud en het beheer van de in Bijlage II vermelde soorten (art. II).

Het Verdrag van Bonn werkt dus met een systeem van lijsten waarin te beschermen dieren zijn opgenomen. Trekkende soorten kunnen in Bijlage I worden vermeld mits op grond van betrouwbare (wetenschappelijke) gegevens is vastgesteld dat die soort is bedreigd. Een soort die voorkomt op de lijst van Bijlage I kan slechts van deze lijst worden afgevoerd indien de soort niet langer wordt bedreigd en niet het gevaar loopt opnieuw te worden bedreigd wanneer deze niet meer voorkomt in Bijlage I (art. III (2) - (3)). In Bijlage II worden de trekkende soorten vermeld waarvan de mate en aard van de bescherming niet gunstig is en waarvoor internationale overeenkomsten moeten gesloten worden met het oog op behoud en beheer, alsmede de trekkende soorten waarvan de mate en de aard van de bescherming aanzienlijk gebaat zou zijn door internationale samenwerking, voortvloeiend uit een overeenkomst (art. IV).

De verplichtingen inzake soortenbescherming voor de staten die deel uitmaken van het verspreidingsgebied van een trekkende soort verschillen naargelang de soorten voorkomen op de lijst van Bijlage I of van Bijlage II. Aan de populaties van soorten die voorkomen in Bijlage I mogen geen dieren worden onttrokken tenzij voor wetenschappelijke doeleinden, om verbetering te brengen in de voortplanting of het voortbestaan van de soort, om aan de behoeften van hen voor wie deze soort vanouds een gebruikelijk middel van bestaan vertegenwoordigt, te voldoen of tenzij bijzondere omstandigheden zulks vereisen (art. III (5)). De negatieve gevolgen van activiteiten of hindernissen die de trek ernstig belemmeren of onmogelijk maken, moeten naargelang, worden voorkomen, weggenomen, gecompenseerd of verkleind (art. IV (b)). Voor zover mogelijk en passend moeten die invloeden die deze soort bedreigen, worden voorkomen, verzacht of in de hand gehouden, met name door het uitzetten van uitheemse soorten strikt aan banden te houden of door de reeds aanwezige uitheemse soorten strikt in de hand te houden (art. IV (c)).

Voor de soorten die voorkomen in Bijlage II moeten overeenkomsten gesloten worden. Artikel V vermeld richtlijnen voor het sluiten van de overeenkomsten. Het doel van een dergelijke overeenkomst is het herstellen of handhaven van een voldoende aard en mate van bescherming van de desbetreffende soort. In een dergelijke overeenkomst moet ondermeer worden voorzien, voor zover mogelijk en wenselijk, in een periodiek onderzoek naar de mate en de aard van de bescherming van de betrokken soort en naar de factoren die schade zouden kunnen

berokkenen aan deze bescherming, evenals in een onderzoek naar de ecologie en de populatiedynamiek. In de overeenkomst dienen tevens gecoördineerde plannen voor behoud en beheer worden voorzien. Voor zover mogelijk moet ook worden voorzien in het stopzetten van activiteiten en het verwijderen van hindernissen die de trek belemmeren of onmogelijk maken, het voorkomen dat er in het leefgebied schadelijke stoffen worden geloosd of gestort, of het verminderen of het aan banden leggen hiervan. Er dienen maatregelen te worden voorzien die erop gericht zijn het onttrekken van dieren aan de populatie in de hand te houden en te regelen, evenals het opstellen van procedures voor het coördineren van acties om te voorkomen dat er op illegale wijze dieren aan de populatie worden onttrokken.

Het besluitvormingsorgaan van het Verdrag is de Conferentie der partijen. Ze vergadert minstens eenmaal om de drie jaar. Door de conferentie van partijen werd een Wetenschappelijke Raad opgericht die belast is met het geven van adviezen over wetenschappelijke aangelegenheden. Het Secretariaat is belast met de toepassing van het Verdrag. Het Secretariaat wordt behartigd door UNEP, die tevens is belast met het beheer van het fonds van het Verdrag. De bijdragen worden betaald door de lidstaten.

De verdragspartijen moeten de Conferentie van de partijen inlichten over de maatregelen die worden genomen ter uitvoering van het Verdrag met betrekking tot de soorten die worden genoemd in de bijlagen. De partijen moeten tevens het Secretariaat inlichten over de uitzonderingen die worden gemaakt ten aanzien van het verbod op het vangen van soorten, genoemd in Bijlage I. De lidstaten moeten tevens de Conferentie op de hoogte brengen van overeenkomsten die worden gesloten in het kader van het Verdrag.

Het Verdrag en de twee bijlagen kunnen worden gewijzigd tijdens iedere gewone of buitengewone vergadering van de conferentie der partijen. De wijzigingen worden aangenomen met een meerderheid van tweederde van de aanwezige en stemuitbrengende partijen (art. X en XI). Er kan geen algemeen voorbehoud worden gemaakt bij de bepalingen van het Verdrag. Er kan wel voorbehoud worden gemaakt bij goedkeuring of toetreding en wijziging van de bijlagen bij het Verdrag, ten aanzien van de soorten die vermeld staan in de bijlagen (art. XIV). Een geschil wordt in de eerste plaats bij onderling overleg geregeld en indien dit geen resultaat oplevert, wordt dit in onderling overleg voorgelegd aan arbitrage (art. XIII).

Bij de soorten die voorkomen in de bijlagen bij het Verdrag van Bonn zijn in Bijlage II een aantal zeehonden- en walvissoorten opgenomen die voorkomen in de Noordzee. Voor de meeste daarvan worden specifiek de Noordzee- en Baltische populaties vermeld. In uitvoering van dit verdrag werden reeds een aantal overeenkomsten afgesloten. Twee daarvan zijn van belang voor de bescherming van de Noordzee: het betreft de Overeenkomst inzake zeehonden in de Waddenzee en de Overeenkomst inzake kleine walvisachtigen in de Baltische en Noordzee (cf. *infra*).

Het Verdrag van Bonn werd weliswaar goedgekeurd door België, maar er zijn geen specifieke uitvoeringsbesluiten voorzien. Aan de verplichtingen die worden opgelegd in het Verdrag werd wel reeds ten dele voldaan door de bestaande soortenbeschermingsmaatregelen inzake de vogelbeschermingswetgeving en de maatregelen inzake de bescherming van inheemse diersoort-

ten (cf. *infra*).

2.2.1.3. Het Verdrag van Bern inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa

Een ander verdrag dat voorziet in soortenbeschermingsmaatregelen is het Verdrag van Bern inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa van 19 september 1979⁴¹⁰⁸. Het Verdrag is een regionaal verdrag en is aldus beperkt in geografisch toepassingsgebied. Het is voorts ook beperkt tot de soorten die worden genoemd in de lijsten bij het Verdrag.

Het Verdrag heeft tot doel te zorgen voor de instandhouding van de in het wild voorkomende dier- en plantensoorten en de daarbij horende natuurlijke leefmilieus. Bijzondere aandacht moet hierbij worden besteed aan die soorten, met inbegrip van de trekkende soorten, die met uitsterven zijn bedreigd en die kwetsbaar zijn (art. 1).

De verdragspartijen hebben de algemene verplichting de nodige maatregelen te nemen om de populaties van in het wild voorkomende dier- en plantensoorten te handhaven of te brengen op een niveau dat overeenkomt met hetgeen vanuit ecologisch, wetenschappelijk en cultureel standpunt is vereist, rekening houdend met de eisen op economisch en recreatief gebied en met de behoeften van ondersoorten, variëteiten of vormen die plaatselijk worden bedreigd. De verdragspartijen moeten de nodige maatregelen nemen ter bevordering van een nationaal beleid voor de instandhouding van de in het wild voorkomende dier- en plantensoorten en de natuurlijke leefmilieus. Bij het beleid inzake ruimtelijke ordening en ontwikkeling en bij maatregelen tegen verontreiniging moet rekening worden gehouden met de instandhouding van de in het wild levende dier- en plantensoorten. De voorlichting en de verspreiding van informatie betreffende de noodzaak van die instandhouding moet worden bevorderd (artt. 2 en 3).

Het verdrag omvat zowel maatregelen ten aanzien van de bescherming van leefmilieus (cf. *supra*) als inzake de instandhouding van soorten. In het Verdrag wordt eveneens gewerkt met een systeem van lijsten.

Het opzettelijk plukken, verzamelen, afsnijden of ontwortelen van **planten**, opgesomd in Bijlage I, is verboden (art. 5). Bijlage I bevat geen in het Vlaamse Gewest inheemse plantensoorten⁴¹⁰⁹. Bijlage I bij het Verdrag (streng beschermde plantensoorten) werd geamendeerd op 11 januari 1991 door de Permanente Commissie⁴¹¹⁰. Deze wijzigingen zijn in werking getreden op 12 april 1991, overeenkomstig artikel 17 (3).

Inzake de bescherming van de **dieren**, genoemd in Bijlage II, is het verboden:
- iedere vorm van opzettelijk vangen, in bezit houden en opzettelijk doden,

⁴¹⁰⁸ Tekst Verdrag in: BIRNIE, P. en BOYLE, A., *Basic Documents on International Law and the Environment*, Oxford, Clarendon Press, 1995, (688 p.), 455.

⁴¹⁰⁹ DE PUE, E., STRYCKERS, P., VANDEN BILCKE, C., *Milieuzakboekje 1994*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1994, (555 p.), 239.

⁴¹¹⁰ *B.S.*, 15 juni 1991.

- het opzettelijk aantasten of vernielen van broed- of rustplaatsen,
- het opzettelijk verstoren van de diersoorten gedurende de broedperiode, de periode waarin de jongen afhankelijk zijn en de overwinteringsperiode,
- het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur of in het bezit houden van eieren,
- het houden en het binnenslands verhandelen van deze dieren, hetzij levend hetzij dood, met inbegrip van opgezette dieren, en van ieder gemakkelijk te herkennen deel of product van deze dieren (art. 6).

Voor de exploitatie van de in het wild voorkomende diersoorten, genoemd in Bijlage III bij het Verdrag, worden voorschriften vastgesteld teneinde de populaties niet in gevaar te brengen. Deze maatregelen zijn:

- het instellen van seizoenen en/of het treffen van andere maatregelen waarbij de exploitatie wordt geregeld,
- het instellen van tijdelijk of plaatselijk verbod van exploitatie, indien daartoe aanleiding bestaat, teneinde de bestaande populaties in staat te stellen weer op peil te komen,
- het uitvaardigen van voorschriften voor het verkopen, het houden of vervoeren met het oog op verkoop, of het ten verkoop aanbieden van wilde dieren, levend of dood (art. 7).

De partijen mogen afwijken van bovenstaande bepalingen op voorwaarde dat er geen andere bevredigende oplossing bestaat en dat de afwijkingen geen aantasting met zich brengen van het voortbestaan van de desbetreffende populatie ter bescherming van flora en fauna. Zij mogen ook afwijken van de bepalingen ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, veestapels, bossen, visgronden, wateren en andere vormen van bezit; in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid, de veiligheid in de lucht of andere openbare belangen van essentiële aard; ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie, het opnieuw uitzetten van exemplaren alsmede voor noodzakelijk telen, kweken en fokken; teneinde het onder streng gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en in beperkte mate bepaalde wilde dieren en planten in kleine hoeveelheden te verzamelen, te houden of op iedere andere verantwoorde manier te exploiteren. Over de afwijkingen moeten de verdragspartijen verslag uitbrengen bij de Permanente Commissie (art. 9).

Bij het vangen of doden van diersoorten, van Bijlage III of in de gevallen waarbij afwijkingen zijn toegestaan overeenkomstig artikel 9 ten aanzien van de soorten van Bijlage II, moeten de verdragspartijen het gebruik van alle niet-selectieve middelen voor het vangen en doden verbieden, evenals van de middelen die plaatselijk de verdwijning als gevolg kunnen hebben of de rust ernstig kunnen verstoren van de populaties van een soort (art. 8). In het bijzonder betreft het middelen genoemd in Bijlage IV bij het Verdrag, waarin een lijst is voorzien van verboden middelen en methoden bij de jacht en andere vormen van exploitatie.

Er zijn bijzondere bepalingen voorzien voor trekkende soorten (art. 10). Naast de reeds genoemde maatregelen verbinden de verdragspartijen er zich toe om hun inspanningen te coördineren voor de instandhouding van de trekkende soorten (genoemd in Bijlage II en III), waarvan het spreidingsgebied zich uitstrekt over hun grondgebied.

Aanvullend wordt voorts in het Verdrag bepaald dat het uitzetten van uitheemse soorten aan strenge controle moet worden onderworpen. Het uitzetten van inheemse soorten moet dan weer worden bevorderd, wanneer deze maatregel zal bijdragen tot de instandhouding van een

soort die met uitsterven wordt bedreigd, op voorwaarde dat vooraf wordt bestudeerd of een dergelijke maatregel doeltreffend en aanvaardbaar is, rekening houdend met ervaringen van andere verdragspartijen (art. 11 (2)).

Door het Verdrag wordt een Permanente Commissie ingesteld, bestaande uit een of meer afgevaardigden van de lidstaten. Elke afvaardiging beschikt over één stem. De Commissie komt ten minste eenmaal in de twee jaar bijeen en wanneer de meerderheid van de verdragspartijen daarom verzoekt. De Permanente Commissie is belast met het toezicht op de toepassing van het Verdrag. Zij kan ondermeer onderzoeken of er wijzigingen aan het Verdrag en de bijlagen nodig zijn. Zij kan ook aanbevelingen doen aan de lidstaten over te nemen maatregelen voor de uitvoering van dit verdrag (artt. 13-15). De Permanente Commissie wordt op de hoogte gehouden van de implementatie door de lidstaten van het Verdrag. Er bestaat echter geen verdragsverplichting tot het leveren van informatie ten aanzien van uitvoering van het Verdrag. Niet-gouvernementele organisaties spelen een belangrijke rol in het uitvoeren en naleven van het Verdrag. Zo zijn organisaties als IUCN, WWF en Greenpeace waarnemers. Zij kunnen het niet-naleven van het Verdrag rapporteren aan het Secretariaat. Zij geven tevens technische bijstand en stellen nieuwe maatregelen voor. Het Secretariaat valt onder de auspiciën van de Raad van Europa. De Raad van Europa voorziet in een jaarlijks budget voor de werking ervan⁴¹¹.

De wijzigingen aan het Verdrag en de bijlagen worden doorgevoerd overeenkomstig de bepalingen van de artikelen 16 en 17. Artikel 18 omvat de geschillenregeling. Bij een geschil wordt eerst getracht dit op te lossen via minnelijke schikking. Indien dit niet lukt, wordt overgegaan tot arbitrage.

In België werden geen specifieke uitvoeringsbesluiten genomen ter uitvoering van het Verdrag van Bern. Het Verdrag wordt gedeeltelijk uitgevoerd ondermeer door de bestaande vogelsbeschermingswetgeving en wetgeving inzake de bescherming van inheemse diersoorten, evenals wetgeving inzake niet-inheemse soorten. Bij de soorten genoemd in Bijlage II worden een aantal walvissoorten genoemd zoals ondermeer Tuimelaar en Bruinvis. Op de tenuitvoerlegging hiervan in België wordt verder ingegaan.

2.2.1.4. Richtlijn 92/43/EEG inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora

Richtlijn 92/43/EEG van 21 mei 1992 inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde fauna en flora⁴¹² bevat naast maatregelen inzake gebiedsbescherming (cf. *supra*) tevens een reeks bepalingen inzake soortenbescherming.

Ook de Habitatrichtlijn werkt met een systeem van lijsten. Voor de in Bijlage IV, a vermelde

⁴¹¹ Over het Verdrag zie ook: FORSTER, M.J. en OSTERWOLDT, *l.c.*, 98-102.

⁴¹² *P.B.L.* 206, 22 juli 1992.

diersoorten⁴¹¹³ moeten de lidstaten de nodige maatregelen treffen voor de instelling van een systeem van strikte bescherming van deze soorten in hun natuurlijk verspreidingsgebied. Hierbij wordt een verbod ingesteld op het opzettelijk vangen of doden van in het wild levende specimens van deze soorten; het opzettelijk verstoren van die soorten, vooral tijdens de periodes van voortplanting, afhankelijkheid van de jongen, overwintering en trek; het opzettelijk vernielen of rapen van eieren in de natuur en de beschadiging of de vernieling van de voortplantings- of rustplaatsen. Het is eveneens verboden het in bezit hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens. De lidstaten moeten tevens een systeem van toezicht instellen op het bij toeval vangen en doden van deze diersoorten (art. 12).

In tegenstelling tot de soorten genoemd in Bijlage IV, omvat Bijlage V die soorten die wel aan de natuur kunnen worden onttrokken, maar waarvoor beheersmaatregelen kunnen worden ingesteld. De lidstaten kunnen de nodige maatregelen treffen om ervoor te zorgen dat het aan de natuur onttrekken en de exploitatie van specimens van de in Bijlage V ⁴¹¹⁴ genoemde soorten, verenigbaar zijn met het behoud van die soorten in een gunstige staat van instandhouding, indien de lidstaten dit op grond van het toezicht op de staat van instandhouding van soorten en habitats (toezicht zoals voorzien in art. 11) nodig achten (art. 14). Deze maatregelen kunnen ondermeer bevatten: voorschriften betreffende de toegang tot terreinen, een tijdelijk of plaatselijk verbod op het onttrekken van specimens aan de natuur, het instellen van een stelsel van onttrekkingsvergunningen, voorschriften betreffende het verkopen ervan, enz. (art. 14).

In het geval van vangen of doden van diersoorten die genoemd worden in Bijlage V of het, op basis van de in artikel 16 toegestane afwijkingen, onttrekken aan de natuur, vangen of doden van soorten van Bijlage IV, verbieden de lidstaten alle niet-selectieve middelen die de plaatselijke verdwijning of ernstige verstoring van de rust van de populaties van deze soorten tot gevolg kunnen hebben en in het bijzonder het gebruik van de middelen die worden genoemd in Bijlage VI en elke vorm van vangen en doden vanuit de vervoermiddelen die worden genoemd in Bijlage VI (art. 15).

Artikel 16 bevat uitzonderingsregelen op de voorgaande bepalingen. Wanneer er geen andere bevredigende oplossing bestaat en op voorwaarde dat de afwijking geen afbreuk doet aan het ernaar streven de populaties van de betrokken soort in een gunstige staat van instandhouding te laten voortbestaan, mogen de lidstaten afwijken op de voorgaande bepalingen om volgende redenen:

- in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;
- ter voorkoming van ernstige schade aan gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;

⁴¹¹³ Bijlage IV omvat de dier- en plantensoorten van communautair belang die strikt moeten worden beschermd. Met soorten van communautair belang wordt bedoeld de soorten die op het Europese grondgebied bedreigd zijn, kwetsbaar zijn, zeldzaam zijn of endemisch zijn en bijzondere aandacht vereisen wegens het specifieke karakter van hun habitat en/of de potentiële gevolgen van hun exploitatie voor hun staat van instandhouding. Deze soorten zijn of kunnen worden opgenomen in Bijlage II en/of Bijlage IV of V (art. 1 (g)).

⁴¹¹⁴ Bijlage V omvat de dier- en plantensoorten van communautair belang waarvoor het onttrekken aan de natuur en de exploitatie aan beheersmaatregelen kunnen worden onderworpen.

- in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;
 - ten behoeve van onderzoek en onderwijs, reproductie en herintroductie van soorten en voor de daartoe benodigde kweek;
 - ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimens van de in Bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.
- Over deze afwijkingen moeten de lidstaten een verslag opmaken.

In de bijlagen bij de Richtlijn zijn ondermeer een aantal zeehonden- en walvissoorten opgenomen die voorkomen in de Noordzee en waarvoor dus beschermingsmaatregelen vereist zijn (cf. *infra*).

2.2.1.5. Noordzeeverklaringen

De tot dusver besproken instrumenten zijn niet specifiek gericht op of beperkt tot mariene soorten. Bepalingen inzake het behoud van mariene soorten, van toepassing in de Noordzee zijn terug te vinden in het Zeerechtverdrag van 1982. Aangezien deze betrekking hebben op visserij of op de bescherming van zeezoogdieren worden deze bepalingen in andere hoofdstukken behandeld.

Met betrekking tot de Noordzee, wordt ook in de latere Noordzeeverklaringen aandacht besteed aan soortenbescherming. Een aantal van deze maatregelen hebben zowel betrekking op zeevogels en zeezoogdieren en worden daarom hier samen behandeld.

In de **Derde Noordzeeverklaring** (Verklaring van Den Haag, 1990) komen de partijen overeen verdere bescherming te bieden aan mariene fauna in de Noordzee en belangrijke hiaten in de kennis daarover te dichten en daartoe:

- de staten die het Verdrag van Bonn nog niet hebben geratificeerd, te verzoeken dit zo snel mogelijk te doen;
- het Memorandum van Overeenstemming voor de bescherming van kleine walvisachtigen toe te juichen als tussentijdse stap in de richting van een regionale overeenkomst ter bescherming van de kleine walvisachtigen tussen de kuststaten van de Noordzee en de Oostzee uit hoofde van het Verdrag van Bonn;
- de mogelijkheden te onderzoeken om aangespoelde olieslachtoffers onder de zee- en kustvogels te gebruiken als graadmeters voor de doeltreffendheid van de maatregelen in de punten 24-30 van de Verklaring (verontreiniging door schepen en vervuiling door offshore-installaties);
- de bescherming van de mariene fauna te verbeteren en derhalve, in overeenstemming met Bijlage 5, een gezamenlijke en gecoördineerde aanpak aan te nemen voor de ontwikkeling van de bescherming van soorten en leefomgeving en geschikte natuurbeschermingsmaatregelen voor de Noordzee, in het bijzonder ter bescherming van zeehonden, zee- en kustvogels, leefomgeving en vindplaatsen, te ontwikkelen (Verklaring van den Haag, 39).

Bijlage 5 (Bescherming van soorten en natuurlijke leefomgeving) omvat volgende maatregelen:

1. Samenwerken aan onderzoeksinitiatieven met ondersteuning van de North Sea Task Force:
 - onderzoek naar de populaties van de Gewone en Grijze zeehond met inbegrip van migratie, voedsel, ziekte en milieufactoren, onderzoekstechnieken; oprichting van een bloed- en weefselbank voor toekomstige studies over ziekteverwekkers en vervuilende stoffen; opstellen van gegevensbestanden met inbegrip van voorgenomen onderzoek;
 - onderzoek om de oorzaak en de kenmerken van de zeehondenepidemie van 1988 vast te stellen, met inbegrip van de immuniteitsreactie en de rol van vervuilende stoffen; het vaststellen van kwetsbare kolonies, de oorzaken van achteruitgang, kwaliteit van de leefomgeving en technieken voor herstel;
 - een internationaal register waarin alle meldingen worden opgenomen van aangespoelde mariene zoogdieren met inbegrip van uiterlijke kenmerken, autopsie-analyse, leeftijd, gezondheid, analyse van vervuilende stoffen en onderzoek daarnaar;
 - onderzoek naar de wijze waarop aangespoelde zee- en kustvogels gebruikt kunnen worden als een graadmeter om de doeltreffendheid te beoordelen en te vergelijken van beleidsbesluiten genomen ter vermindering van olievervuiling. Daartoe moet overwogen worden in hoeverre het percentage met olieverontreinigde vogels van het totaal aangespoelde vogels gebruikt kan worden als een graadmeter en moeten mogelijkheden overwogen worden voor het vaker analyseren van de chemische eigenschappen van oliemonsters genomen van aangespoelde als graadmeter dienende soorten, ter vergelijking met waargenomen olievlekken.
2. Inspectie van vindplaatsen en gebieden, waarover moet worden gerapporteerd aan de North Sea Task Force die deze coördineert, met hulp van aanvoerende landen:
 - op een gestandaardiseerde wijze integreren en bijwerken van nationale gegevens over zee- en kustvogels op zee, om kwetsbaarheidsnormen te kunnen bepalen voor soorten en gebieden, die beschikbaar zijn voor autoriteiten, verantwoordelijk voor vervuiling en gebruikers van de zee;
 - mariene vindplaatsen met inbegrip van kustgebieden en estuaria en de open zee verkennen, teneinde vindplaatsen te kunnen vaststellen die van nationaal of internationaal belang zijn, dit in overeenstemming met door de North Sea Task Force vast te stellen criteria voor de desbetreffende soorten en leefgemeenschappen.
3. Geschikte methoden toepassen voor beheer, behoud en bescherming van de vindplaatsen zoals hierboven genoemd. Deze kunnen omvatten:
 - aanwijzing uit hoofde van het Verdrag van Ramsar of de Richtlijn van de EG inzake het behoud van de vogelstand;
 - activiteiten die mogelijke schade kunnen berokkenen, moeten zijn onderworpen aan een verplicht meldingsschema voor dergelijke vindplaatsen aan de kust, met inbegrip van zoutmoerassen en intergetijdegebieden, en aan raadpleging in andere gebieden voor de kust;
 - wettelijk toezicht op bepaalde vormen van gebruik van de zee in aangewezen gebieden;
 - het nemen van passende maatregelen voor het behoud of het herstel van de Gewone zeehonden die ernstig in aantal zijn teruggelopen door ziekte of vervuiling, met inbegrip van beperkingen ten aanzien van het doden of verstoren, en het instellen van reservaten die beperkt toegankelijk zijn voor het publiek, teneinde de zeehondenkolonies in staat te stellen zich te herstellen zonder te worden verstoord.

De Vierde Noordzeeverklaring (Verklaring van Esbjerg, 1995) wijst op de reeds bestaande

maatregelen en bepalingen ondermeer in de Derde Noordzeeverklaring en de mogelijkheden geboden door ondermeer de Habitatrichtlijn. De Ministers maken voorts een onderscheid tussen twee niveaus van coördinatie van te nemen maatregelen, in de territoriale zee enerzijds en in de rest van de Noordzee anderzijds. Zij vragen voorts aan de Europese Commissie en het Europees Milieuagentschap om verder een classificatiesysteem voor mariene biotopen te ontwikkelen, dat kan worden gebruikt als basis voor de identificatie van mariene soorten en habitats. De ministers erkennen wel dat de bestaande maatregelen onvoldoende kunnen zijn om een adequate bescherming voor bepaalde soorten en habitats te verzekeren. Zij komen daarom overeen om een integrale kijk te ontwikkelen inzake specifieke behoudsmaatregelen nodig voor ecologische belangrijke of sleutelbiodiversiteitsindicatorsoorten en hun habitats die bedreigd of kwetsbaar zijn of dit kunnen worden. De ministers verzoeken dan ook aan OSPAR om tegen 1997 de maatregelen vast te stellen, nodig voor de verbetering van de bescherming van mariene soorten en hun habitats buiten de territoriale zee en de actie die nodig is om deze maatregelen te coördineren met het overeenstemmende werk binnen de territoriale zee.

In eerste instantie dient de aandacht te gaan naar ondermeer het ontwikkelen van criteria voor het identificeren van ecologisch belangrijke of biodiversiteitsindicatorsoorten, die reeds bedreigd of kwetsbaar zijn of dit kunnen worden; het identificeren en in kaart brengen van de meest bedreigde en/of ecologisch belangrijke soorten en habitats; het definiëren van ecologische doelstellingen voor de bescherming van geïdentificeerde mariene soorten en habitats met het oog op het behouden of herstellen in een gunstige staat van instandhouding; het opstellen van maatregelen die bijdragen tot het verwezenlijken van de ecologische doelstellingen, met inbegrip van het in overweging nemen van geschikte beschermingsregimes.

Ook de maatregelen die genomen worden ten aanzien van de Waddenzee, vervullen een belangrijke rol bij de bescherming van de Noordzee, gezien de belangrijke ecologische relatie tussen de twee gebieden. Bij de Derde Noordzeeverklaring werd tevens een verklaring van de Waddenzeestaten gevoegd (Bijlage 4) waarin de Waddenzeestaten de Noordzeestaten verzoeken om maatregelen te nemen om de natuur van de Noordzee te behouden, te beschermen en waar nodig te herstellen, in het bijzonder met betrekking tot het opstellen van overzichten van het voorkomen van bedreigde of op een andere manier niet goed beschermde trekkende soorten en op basis daarvan gemeenschappelijke stappen te ondernemen in het kader van het Verdrag van Bonn; het opstellen van een gezamenlijk actieprogramma om de kwetsbare of sterk afgenomen populaties van zeedieren te herstellen; het opnemen van belangrijke "wetlands" in kustgebieden en estuaria van de Noordzee in de Ramsar-lijst en het opnemen van monitoring van wilde diersoorten in monitoringsactiviteiten. De Waddenzeestaten verzoeken de Noordzeelanden om dringend initiatieven te ondersteunen in het kader van de internationale organisaties voor natuurbehoud, bijvoorbeeld in het kader van de verdragen van Bonn, Bern en Ramsar.

2.2.2. Bescherming van zeezoogdieren

Bij de eerste **Zeerechtverdragen** van Genève van 1958 zijn geen specifieke bepalingen inzake zeezoogdieren terug te vinden. Het Verdrag inzake de volle zee voorziet in de vrijheid van de volle zee en de vrijheid van visserij, waarbij geen onderscheid wordt gemaakt naargelang de soort visserij. Ook het Verdrag inzake de visserij en de instandhouding van de levende rijk-

dommen van de volle zee bevat geen specifieke bepalingen over zeezoogdieren. De lidstaten worden weliswaar verplicht maatregelen te nemen voor het behoud van hun levende rijkdommen maar deze bepalingen zijn ingegeven eerder vanuit economisch dan vanuit een ecologisch oogpunt. De maatregelen van behoud moeten immers een gedurig maximale opbrengst opleveren.

Het Zeerechtverdrag van 1982 daarentegen bevat specifieke bepalingen over zeezoogdieren. Door deze bepalingen vallen de zeezoogdieren niet onder de vereiste van een optimale vangst en laten zelfs toe dat kuststaten in hun EEZ een volledig moratorium instellen op de walvisvangst.

Artikel 65 handelt over zeezoogdieren in de exclusieve economische zone. Dit artikel laat aan de kuststaat of een bevoegde internationale organisatie toe strengere maatregelen te nemen en de exploitatie van zeezoogdieren te verbieden, te beperken of strenger te regelen dan bepaald in het Verdrag. De staten dienen samen te werken met het oog op het behoud van zeezoogdieren en wat walvisachtigen betreft in het bijzonder via de desbetreffende internationale organisaties te streven naar het behoud, het beheer en het onderzoek ervan. Artikel 65 is eveneens van toepassing op het behoud en het beheer van zeezoogdieren in de volle zee (art. 120).

Alhoewel er een specifiek artikel is dat handelt over zeezoogdieren, omvat de bijlage bij artikel 64 (over grote afstanden trekkende soorten) tevens een aantal zeezoogdieren. De reden hiervoor is dat in het oorspronkelijke voorstel voor het Zeerechtverdrag geen specifiek artikel voorzien was voor de bescherming van zeezoogdieren. Naderhand werd artikel 65 over de bescherming van zeezoogdieren toegevoegd aan het Verdrag. Toch werd besloten om de zeezoogdieren in Bijlage I van het Verdrag te weerhouden omdat deze dieren het slachtoffer kunnen worden van incidentele vangsten tijdens de visvangst van andere soorten die worden genoemd in Bijlage I (zoals Tonijn). Het werd daarom geschikt geacht dat de regionale visserijorganisaties dit specifieke probleem zouden behandelen⁴¹¹⁵.

De concrete bescherming van walvissen in het Zeerechtverdrag wordt dus overgelaten aan de lidstaten en de desbetreffende internationale organisaties (in casu de Internationale Walvisvaartcommissie, cf. *infra*). Nochtans zijn de bepalingen in het Zeerechtverdrag niet zonder belang, aangezien expliciet het recht van de lidstaten wordt bevestigd om maatregelen te nemen met betrekking tot de bescherming van zeezoogdieren buiten de territoriale zee.

Het meest omvattende verdrag inzake walvisvangst en walvisvaart is het **Internationale Verdrag voor de reglementering van de walvisvangst** van 2 december 1946 (International Convention for the Regulation of Whaling - ICRW)⁴¹¹⁶. Andere verdragen met betrekking tot

⁴¹¹⁵BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea' *Id.*, 257-258.

⁴¹¹⁶ Gewijzigd door het Protocol van 19 november 1956, Washington. Tekst Verdrag 1946 en tekst Protocol in HOHMANN, H., *Basic Documents of International Environmental Law*, 1291 en 1309. Voor geamendeerde tekst Verdrag zie: BIRNIE, P. en BOYLE, A., *Basic Documents on International Law and the Environment*, 587. Het Walvisvaartverdrag is internationaal in werking getreden op 10 november 1948.

de bescherming van zeezoogdieren zijn veeleer beperkt tot bepaalde gebieden of tot bepaalde soorten (bv. De Interim overeenkomst inzake het behoud van de Noordelijke Pacific Pelsrob van 9 februari 1957⁴¹¹⁷ of de Overeenkomst inzake de bescherming van zeehonden in Antarctica van 1 juni 1972⁴¹¹⁸)⁴¹¹⁹.

Op 31 januari 1995 waren er 40 verdragspartijen bij het Walvisvaartverdrag⁴¹²⁰. Geografisch is het Verdrag niet beperkt tot een bepaalde regio. Het is van toepassing in alle gebieden waar walvisvaart wordt bedreven (art. I (2)), dus met inbegrip van de territoriale zee en de binnenwateren). Dit heeft voor gevolg dat de instelling van visserijzones of exclusieve economische zones, waardoor de kuststaten de bevoegdheid krijgen om vangstquota e.d. in te stellen, de bevoegdheid van de Internationale Walvisvaart Commissie niet vermindert⁴¹²¹. Zoals reeds vastgesteld, wordt in het Zeerechtverdrag van 1982 de verplichting ingesteld om inzake de bescherming van walvissen samen te werken door middel van de IWC en kunnen de lidstaten strengere maatregelen nemen dan voorzien in het Zeerechtverdrag (cf. artt. 65 en 120 Zee-rechtverdrag).

Het Walvisvaartverdrag is van toepassing op fabrieksschepen voor de walvisvaart, evenals op fabrieken aan land en op walvisvaarders die onder jurisdictie vallen van één van de verdragspartijen (art. I (2)).

De Internationale Walvisvaart Commissie (International Whaling Commission - IWC), ingesteld door het Verdrag, heeft als taak de walvisvaart te reguleren. De IWC is samengesteld uit afgevaardigden van elke lidstaat (art. III (1)). Deze afgevaardigden mogen zich laten bijstaan door experts. De Commissie mag onder haar leden en experts comités oprichten. Er bestaan momenteel drie comités: het Wetenschappelijk Comité, het Technisch Comité en het Financieel en Administratief Comité. Er bestaan voorts nog een aantal subcomités⁴¹²².

De eigenlijke regelen met betrekking tot de walvisvaart zijn vervat in het Schema ("Schedule").

⁴¹¹⁷ Interim Convention on the Conservation of North Pacific Fur Seals, Washington, 9 februari 1957, zoals gewijzigd door diverse protocollen. Geamendeerde tekst in: Lyster, S., International Wildlife Law, Cambridge, Grotius Publications Limited, 1985, (470 p.), 322.

⁴¹¹⁸ Overeenkomst inzake bescherming van zeehonden in Antarctica, Londen, 1 juni 1972. Tekst in: Lyster, S., o.c., 355. Goedgekeurd in België door de Wet van 17 januari 1978, B.S., 22 maart 1978.

Het Verdrag voorziet in een strikte reglementering van zeehondenjacht. Het is bovendien een behoudsverdrag dat werd afgesloten vooraleer enige belangrijke commerciële exploitatie van de soort die het beschermt, werd gedaan. Alhoewel in de vorige eeuw en begin van de 20ste eeuw belangrijke exploitatie plaatsvond, was op het moment van het afsluiten van het Verdrag deze reeds stopgezet (cf. hierover: Lyster, S., o.c., 48-51).

⁴¹¹⁹ Voor een volledig overzicht hiervan zie: BIRNIE, P., International Regulation of Whaling, New York, Oceana Publications, 1985, 1053p.; Over de bescherming van walvissen en zeehonden zie ook: Lyster, S., o.c., 17-54.

⁴¹²⁰ BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basic Documents on International Law and the Environment, 587.

⁴¹²¹ INGELAERE, Fr., LAVRYSEN, L. en VANDEN BILCKE, C., Inleiding tot het internationaal en Europees milieurecht, Brussel, E. Story-Scientia, 1992, (210 p.), 61.

⁴¹²² BERGESEN, H. en PARMANN, G., Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1994, New York, Oxford University Press, 1994, (344 p.), 215.

Dit Schema is aan het Verdrag gehecht en moet worden beschouwd als een integraal deel van het Verdrag (art. I (1))⁴¹²³. De Commissie kan de bepalingen van het Schema amenderen door maatregelen te nemen met betrekking tot het behoud en gebruik van walvissen. Deze regelen hebben betrekking op de bepaling van beschermde en niet-beschermde soorten, het aanduiden van de open en gesloten seizoenen, het aanduiden van open en gesloten gebieden met inbegrip van het aanduiden van reservaatgebieden⁴¹²⁴, de beperking van de grootte van elke soort, tijdstip, methoden en intensiteit van de walvisvaart, met inbegrip van de maximale vangst in een seizoen, types en specificaties van de vangstmethoden die mogen aangewend worden, methoden van metingen, vangstopgave en andere statistische en biologische gegevens en methodes van inspectie (art. V (1)).

Deze amendementen aan het Schema zijn bindend voor de lidstaten, negentig dagen na de kennisgeving van het amendement aan de lidstaten. Het amendement zal echter niet bindend zijn voor lidstaten die bezwaar hebben gemaakt tegen het amendement (art. V (3)).

De IWC kan ook (niet-bindende) aanbevelingen richten aan de lidstaten over walvissen of de walvisvaart (art. VI).

Naast de commerciële walvisvangst behouden staten het recht om een vergunning te geven voor het doden van walvissen voor wetenschappelijke doeleinden (art. VIII). Dergelijke walvisvangst gebeurt nog door IJsland, Noorwegen en Japan.

Het Schema zoals het oorspronkelijk was opgesteld, beschermde slechts twee soorten, waarvoor zelfs nog een beperkte exploitatie was toegelaten. De quota werden bepaald op basis van de zogenaamde "blue whale unit", waarin geen rekening werd gehouden met individuele soorten. Er werden geen beperkingen opgelegd inzake vangstmethoden. Het Schema is sindsdien echter grondig veranderd. In het Schema bij het Walvisvaartverdrag worden onder de beheersprocedure (de nieuwe beheersprocedure, ingevoerd in 1976), de walvissoorten ingedeeld in verschillende stocks (cf. par. 10) en worden de quota vastgesteld voor elke stock. Elke stock wordt aangeduid hetzij als initiële beheersstock, duurzame beheersstock of beschermde stock (cf. tabellen 1, 2, 3). Voor de laatste stock is commerciële vangst verboden, voor de twee andere moet de exploitatie duurzaam verlopen. In het Schema wordt voorts het gebruik van de "cold-grenade" harpoen verboden (par. 6, Schema). Er zijn voorts ook twee reservaten ingesteld in de Indische Oceaan en Antarctica (par. 7 a en 7b).

Op haar 34e jaarlijkse vergadering in 1982 besloot de IWC om een zero quota in te stellen voor alle commerciële walvisvaart vanaf het 1986-kustzone- en het 1985-1986-pelagisch seizoen. Het moratorium op de commerciële walvisvangst kan worden herzien, gebaseerd op wetenschappelijk advies en uiterlijk tegen 1990 diende de IWC een beoordeling te maken van de effecten van het moratorium op de walvisstocks en de wijziging van deze bepaling in overweging te nemen, evenals het bepalen van andere vangstbeperkingen (art. 10 (e) van het

⁴¹²³ Voor de tekst van het Reglement, zoals gewijzigd door de IWC op de 46 ste jaarlijkse vergadering, mei 1994, zie: BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basic Documents on International Law and the Environment, 593.

⁴¹²⁴ Tot dusver werden twee dergelijke "sanctuaries" ingesteld, met name het walvisreservaat in de Indische Oceaan (Indian Ocean Sanctuary) en het walvisreservaat in Antarctica (Southern Ocean Sanctuary). Cf. artikel 7a en 7b van het Schema bij het Walvisvaartverdrag.

Schema bij het Walvisvaartverdrag⁴¹²⁵). In 1990 werd beslist om het moratorium op de walvisvangst voorlopig te handhaven. Tegen het moratorium werd door een aantal staten overeenkomstig artikel V (3) van het Verdrag bezwaar aangetekend (met name door Japan, Noorwegen, Peru en de Sovjetunie). De bezwaren van Peru en Japan werden echter ingetrokken. Noorwegen en de Sovjetunie behouden hun formeel bezwaar en zijn dan ook niet gebonden door het moratorium⁴¹²⁶.

Het moratorium op de commerciële walvisvangst is aldus voor herziening vatbaar. Het bestuderen van de effecten van het moratorium en het herzien van de beheersprocedure, moet de IWC toelaten te beslissen of het instellen van zero quota wetenschappelijk te verantwoorden is. De wetenschap van de walvisstocks blijft het centrale belang van de IWC, die erop gericht is de walvisvangst opnieuw in te stellen, van zodra dat duurzame vangsten wetenschappelijk mogelijk worden geacht⁴¹²⁷.

Alvorens over te gaan tot het instellen van vangstquota diende de IWC een algemeen beheersprocedure voor de vangst uit te werken. Dit beheerssysteem werd voorgelegd aan de IWC-conferentie van mei 1991⁴¹²⁸. Op de jaarlijkse vergadering in 1992 werden door de IWC de specificaties ontwikkeld door het Wetenschappelijk Comité voor de berekening van vangstlimieten binnen de voorgestelde herziene beheersprocedures voor baleinwalvissen⁴¹²⁹.

Vooraleer dit kon worden aanvaard als deel van een volledig herzien beheersschema, dienden nog een aantal aspecten te worden opgelost (ondermeer de ontwikkeling van minimum data standaarden). Op de vergadering in 1993 werd door het Wetenschappelijk Comité meegedeeld dat de wetenschappelijke aspecten beëindigd waren, maar de IWC verwierp een resolutie voorgesteld door Japan en Noorwegen, waarin ondermeer de finale specificaties werden bekrachtigd⁴¹³⁰.

Op de 46ste vergadering van de IWC (mei 1994) werd een nieuwe herziene beheersprocedure aanvaard ("Revised Management Procedure"), waarbij de wetenschappelijke gegevens voor de ontwikkeling van een herzien Beheersschema ("Revised Management Scheme") voor de

⁴¹²⁵ Par. 10 (e) van het Schema luidt: "Notwithstanding the other provisions of paragraph 10, catch limits for the killing for commercial purposes of whales from all stocks for the 1986 coastal and the 1985/86 pelagic seasons and thereafter shall be zero. This provision will be kept under review, based upon the best scientific advice, and by 1990 at the latest the Commission will undertake a comprehensive assessment of the effects of this decision on whale stocks and consider modification of this provision and the establishment of other catch limits."

⁴¹²⁶ BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basic Documents on International Law and the Environment, 603.

⁴¹²⁷ BERGESEN, H. en PARMANN, G., Green Globe Yearbook 1993, New York, Oxford University Press, 1993, (271 p.), 161.

⁴¹²⁸ INGELAERE, Fr., LAVRYSEN, L. en VANDEN BILCKE, C., o.c., 61.

⁴¹²⁹ ROSE, G. en PALEOKRASSIS, G., l.c., 161.

Zie ook: BERGESEN, H. en PARMANN, G., Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1994, 214.

⁴¹³⁰ BERGESEN, H. en PARMANN, G., Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1994, 215.

commerciële walvisvangst in baleinwalvissen werd aangevuld. Dit herziene beheersschema zal, eenmaal het gefinaliseerd is, ondermeer de problemen aanpakken inzake het voorzien van meer effectieve controle, het stopzetten van illegale handel in walvisproducten, het onderrapporteren van vangstgegevens, en de effecten van milieudegradatie⁴¹³¹.

In 1992 (op de 44ste vergadering van de IWC) kondigde Noorwegen aan om de commerciële walvisvangst op de Dwergvinvis ("Minke whale") te hervatten en vatte de vangst opnieuw aan in 1993⁴¹³². Dus alhoewel er een moratorium is op de commerciële walvisvangst, is Noorwegen er niet door gebonden, door het niet aanvaarden van het ingestelde verbod. In de Noordzee wordt voor het overige niet meer aan walvisvangst gedaan, met uitzondering van de Faröer-eilanden waar nog steeds traditioneel jacht wordt gemaakt op Grienden. Ook andere soorten worden bejaagd, zoals de Witsnuitdolfijn. In de Noordzee werden vroeger nog meer zeezoogdieren bejaagd (zoals zeehonden en sommige grotere walvissoorten)⁴¹³³.

De IWC werd in de eerste plaats opgericht om de vangst van grote walvissen te reguleren met het oog op het ordelijk verloop van de walvisvaart. De vangst van kleine walvissoorten (zoals dolfijnen) wordt tot dusver niet geregeld door de IWC, met uitzondering van een aantal kleine walvissoorten, waaronder de Dwergvinvis en de Tuimelaar in de Noord-Atlantische Oceaan. De vrees bestaat dat, nu de grote walvissoorten worden beschermd door het stopzetten van de vangst, de kleine walvissoorten niet beschermd zijn tegen de vangst. Het Wetenschappelijk Comité van de IWC begon met de studie van de status van kleine walvisachtigen van 1971 af. Een subcomité voor kleine walvisachtigen werd geïnstalleerd. De verdragspartijen werden verzocht om informatie te verschaffen, niet over kleine walvissoorten als dusdanig, maar over kleinschalige walvisvangstoperaties, waarmee de vangst van bepaalde kleine walvissoorten werd bedoeld⁴¹³⁴. Het subcomité voor kleine walvisachtigen adviseerde dat een internationale organisatie vereist was voor het beheer van de kleine walvisachtigen. Tot nu toe is daar echter geen gevolg aan gegeven⁴¹³⁵.

Kleine walvisachtigen in de Noordzee worden wel beschermd door een Overeenkomst van 1992. De aanzet tot het sluiten van een dergelijke overeenkomst werd gegeven in een memorandum bij de Derde Noordzeeverklaring. Op de Derde Noordzeeconferentie werd naast de eigenlijke ministeriële verklaring ook een **Memorandum van overeenstemming over kleine**

⁴¹³¹ BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basic Documents on International Law and the Environment, 587.

⁴¹³² WWF News, 1994, nr. 91.

⁴¹³³ BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea', l.c., 261.

⁴¹³⁴ Voor een definitie van small-type whaling cf. par. 1 (c), Schema: "*small-type whaling*" means catching operations using powered vessels with mounted harpoon guns hunting exclusively for minke, bottlenose, beaked, pilot or killerwhales. Cf. informatieverplichting par. 24 (d) en par. 25 (b), Schema. Par. 27 (c), Schema voorziet in een notificatieverplichting van "small-type whaling operations".

⁴¹³⁵ BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea', l.c., 261-262.

walvisachtigen in de Noordzee afgesloten.

Met kleine walvisachtigen wordt in het Memorandum bedoeld: elke familie, geslacht, soort, ondersoort of populatie van kleine walvisachtigen gedefinieerd als getande walvissen *Odontoceti*, met uitzondering van de Potvis (*Physeter macrocephalus*).

In het Memorandum erkennen de ministers dat kleine walvisachtigen deel uitmaken en moeten blijven deel uitmaken van het ecosysteem van de Noordzee en dat zij bezorgd zijn over de toestand van de populaties van de kleine walvisachtigen. Er wordt herinnerd aan de algemene beginselen van de World Conservation Strategy en de Wereldcommissie voor Milieu en Ontwikkeling en aan de Verdragen van Bonn en Bern.

Zij erkennen tevens dat het opzettelijk vangen van kleine walvisachtigen in het Noordzeegebied niet plaatsvindt en algemeen verboden is onder nationale wetgevingen, maar dat in de Noordzee mariene vervuiling, bijvangst en achteruitgang van de leefomgeving, de status van deze populaties kan bedreigen en dat internationale samenwerking essentieel is voor het behoud van de kleine walvisachtigen.

De ministers hebben de overeenstemming bereikt over het volgende. Zij zullen nauw samenwerken met als doel een gunstige status te bereiken en te handhaven voor het behoud van de populaties kleine walvisachtigen in de Noordzee. Gezien de nauwe banden tussen de populaties kleine walvisachtigen in de Noordzee en de Oostzee, zullen de ministers streven naar samenwerking met de kuststaten van de Oostzee. Zij zullen de reeds gelegde contacten tussen de kuststaten van de Noordzee en de Oostzee intensiveren, teneinde een kader op te richten voor samenwerking in de vorm van een overeenkomst waarnaar wordt verwezen in de artikelen IV en V van het Verdrag van Bonn. In afwachting van het sluiten van de bedoelde overeenkomst zullen de ministers tussentijdse maatregelen nemen, zoals bepaald in Bijlage I bij het memorandum. Bijlage I omvat volgende maatregelen te nemen door de verantwoordelijke ministers:

- iedere inspanning verrichten ter bevordering van het vrijlaten van ieder dier dat onopzettelijk gevangen werd en dat nog in leven is en goed gezond is;
- passende maatregelen nemen ter bescherming van de leefomgeving, met inbegrip van maatregelen voor het beteugelen van activiteiten die het mariene milieu op een schadelijke manier verstoren en maatregelen ter voorkoming, vermindering of beteugeling van het vrijkomen in het mariene milieu van gevaarlijke stoffen die schadelijk zijn voor de betreffende soorten;
- een efficiënt systeem opzetten voor de rapportage van bijvangsten en aangespoelde dieren, in het bijzonder om onderzoek te vergemakkelijken naar de effecten van de visserij-industrie op de betrokken soorten; het schatten van populatiedichtheden, verspreidings- en migratiepatronen en het evalueren van het effect van de maatregelen onder de hierboven vermelde maatregelen;
- onderzoeken en, in het licht van de beschikbare gegevens die onaanvaardbare interacties aantonen, het ontwikkelen van aanpassingen van vistuig en visserijpraktijken teneinde bijvangsten te verminderen en te verhinderen dat vistuig op drift raakt of wordt afgedankt op zee;
- gecoördineerd onderzoek uitvoeren naar de biologie van populaties van de soorten als basis voor de planning van verdere beheersmaatregelen en initiatieven. De gebieden voor studie kunnen omvatten: leeftijdssamenstelling, voortplanting en gezondheid; oorzaken van slechte gezondheid en sterfte; analyse van vervuilende stoffen; identificatie van de populaties; stofwis-

seling; populatiedynamiek en voortplantingsprocessen;

- het voeren van informatiecampagnes voor de bewustwording van het publiek, om steun te vragen voor de bovenvermelde activiteiten, in het bijzonder om het publiek aan te moedigen waarnemingen, aangespoelde dieren en bijvangsten te rapporteren.

De ministers erkennen de autoriteiten opgesomd in Bijlage II bij het memorandum, als contactpersonen voor het doel van het memorandum. In België is de autoriteit die als contactpersoon dient, de Beheerseenheid Mathematisch Model Noordzee (Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu).

De ministers erkennen de Autoriteit aangewezen door Zweden als leidinggevende instantie om in de loop van 1990 het initiatief te nemen voor het ontwikkelen van een overeenkomst zoals hierboven bedoeld, en om te fungeren als centrale instantie voor nationale rapportages over de implementatie van dit memorandum.

Het memorandum treedt in werking de dag na de ondertekening (dit is 9 maart 1990). Iedere minister kan het memorandum op ieder moment opzeggen door middel van kennisgeving gericht aan de andere ministers.

In 1992 werd in navolging van het memorandum en in uitvoering van het Verdrag van Bonn, de **Overeenkomst van New York inzake de instandhouding van de kleine walvisachtigen in de Oostzee en de Noordzee** van 17 maart 1992⁴¹³⁶ afgesloten (afgekort als ASCOBAN). Deze overeenkomst werd ondertekend door België, Denemarken, Duitsland, EEG, Nederland, Verenigd Koninkrijk en Zweden. De Overeenkomst is nog niet in werking getreden⁴¹³⁷.

Deze overeenkomst is een overeenkomst in de zin van artikel IV (4) van het Verdrag van Bonn. In de preambule bij het Verdrag wordt tevens verwezen naar het Verdrag van Bern, waarin alle kleine walvisachtigen die geregeld in de Oostzee en Noordzee aanwezig zijn, in Bijlage II bij het Verdrag van Bern worden genoemd als streng beschermde diersoorten. Er wordt eveneens verwezen naar het Memorandum van Overeenstemming over kleine walvisachtigen, afgesloten tijdens de Derde Noordzeeconferentie.

De Overeenkomst is van toepassing op kleine walvisachtigen. Daarmee wordt bedoeld alle soorten, ondersoorten of populaties van tandwalvissen (*Odontoceti*), met uitzondering van de Potvis (*Physeter macrocephalus*) (art. 1.2 (a)). Territoriaal is de Overeenkomst van toepassing op de Oostzee en Noordzee, zoals omschreven in artikel 1.2 (b).

De partijen bij de Overeenkomst zijn verplicht nauw samen te werken teneinde gunstige omstandigheden te scheppen voor de instandhouding van de kleine walvisachtigen. Meer specifiek zijn zij verplicht om binnen hun jurisdictie de maatregelen inzake instandhouding, onderzoek en beheer die in de bijlage bij de Overeenkomst omschreven zijn, te nemen (art. 2.1

⁴¹³⁶ Tekst in: B.S., 20 oktober 1993.

⁴¹³⁷ Krachtens artikel 8.5 treedt de overeenkomst in werking negentig dagen nadat zes staten die deel uitmaken van het verspreidingsgebied hun instemming om door de overeenkomst gebonden te zijn, hebben uitgedrukt.

en 2.2). De eigenlijke instandhoudingsmaatregelen worden dus in de bijlage bij het Verdrag omschreven. Naast de verplichting om instandhoudingsmaatregelen te nemen, hebben de verdragspartijen een verplichting tot informatievergaring. Elk jaar dienen zij bij het Secretariaat een bondig rapport in over de voortgang en de moeilijkheden bij de toepassing van de Overeenkomst (art. 2.5).

De Overeenkomst doet geen afbreuk aan het recht van de lidstaten om strengere maatregelen te nemen dan die bepaald in de Overeenkomst (art. 2.6).

Voor de werking van het Verdrag wordt naast de Conferentie der partijen, een Secretariaat en een Consultatief Comité ingesteld, evenals een coördinerende autoriteit in elke lidstaat. Elke verdragspartij duidt een autoriteit aan voor de coördinatie en controle van de activiteiten bepaald in de Overeenkomst. Dit orgaan treedt op als verbindingspunt tussen de lidstaat en het Secretariaat en het Consultatief comité (art. 2.3 en art. 3). Het Secretariaat heeft als taak te zorgen voor de bekendmaking en de coördinatie van de activiteiten die ter uitvoering van de Overeenkomst worden ondernomen. Zij dient tevens de partijen advies te verlenen en hen bij te staan (art. 4). Het Consultatief Comité heeft een adviserende taak. Het verstrekt advies en informatie over de instandhouding en het beheer van kleine walvisachtigen, evenals andere inlichtingen over andere onderwerpen die verband houden met de voortgang van de Overeenkomst. Het werk van het Comité mag dat van andere internationale instellingen echter niet overlappen. Het Comité moet veeleer hun kennis benutten. Elke verdragspartij kan een lid voor het Comité aanwijzen. Deze leden kunnen bijgestaan worden door adviseurs. Het Comité mag beroep doen op deskundigen en kan werkgroepen oprichten (art. 5). De vergadering van partijen moet minstens één keer om de drie jaar een vergadering beleggen. De overeenkomst somt de instellingen en organisaties op die gemachtigd zijn een waarnemer naar de vergadering te sturen. Hiertoe behoren ondermeer de Secretariaten van het Verdrag van Bonn, CITES, Verdrag van Bern, Verdrag van Oslo en Verdrag van Parijs, de IWC, ICES, IUCN, een aantal visserijcommissies, evenals alle staten die deel uitmaken van het verspreidingsgebied⁴¹³⁸, grenzend aan het verdragsgebied en die geen partij zijn bij de Overeenkomst en de regionale organisaties voor economische integratie (art. 6.2.1.).

Financiering van de overeenkomst wordt verdeeld tussen de regionale organisaties voor economische samenwerking (2,5%) en de andere partijen (art. 7).

Ten aanzien van de Overeenkomst of de bijlage kunnen geen algemene voorbeholden worden gemaakt. Een staat die deel uitmaakt van het verspreidingsgebied of een regionale organisatie voor economische integratie kunnen, wanneer zij partij worden bij de Overeenkomst, evenwel een bijzonder voorbehoud maken inzake elke soort, ondersoort of bijzondere populatie van kleine walvisachtigen (art. 8.6).

De Overeenkomst en de bijlage kunnen worden gewijzigd op de conferentie der partijen. Elke partij kan een voorstel tot wijziging indienen (art. 6.5). Wijzigingen worden aangenomen met

⁴¹³⁸ Hieronder wordt verstaan elke staat, ongeacht of hij een verdragspartij is of niet, die rechtsbevoegdheid uitoefent over enigerlei deel van het verspreidingsgebied van een soort waarop deze overeenkomst van toepassing is, of een staat waarvan de schepen de vlag voeren en die buiten de landsgrenzen worden ingezet, evenwel binnen het verdragsgebied, voor activiteiten die schadelijke gevolgen hebben voor de kleine walvisachtigen (art. 1.2. f).

een drievierde meerderheid van de aanwezige partijen die hun stem uitbrengen (art. 6.3). De wijzigingen wordt van kracht ten aanzien van alle partijen die ze hebben goedgekeurd, negentig dagen na de neerlegging van de vijfde akte van aanvaarding (art. 6.5.3.).

De bijlage bij de Overeenkomst bevat een instandhoudings- en beheersplan. Daarin worden maatregelen voorgesteld met het oog op instandhouding, onderzoek en beheer. Deze maatregelen moeten in samenwerking met andere bevoegde internationale organen worden toegepast. Er worden maatregelen voorgesteld met betrekking tot de bescherming en het beheer van het leefgebied, studies en onderzoek, het gebruik van bijvangsten en gestrande dieren, wetgeving en informatie en bewustmaking.

Inzake de bescherming en het beheer van het leefgebied moeten de werkzaamheden gericht zijn op:

- het voorkomen van het lozen van stoffen die een potentiële bedreiging kunnen vormen voor de gezondheid van de dieren;
- het bepalen van wijzigingen aan vissersuitrusting en visserijpraktijken teneinde bijvangsten te beperken en te verhinderen dat vissersuitrusting op drift gaat of in zee wordt afgedankt;
- het reglementeren van de activiteiten die de voedselbronnen van de dieren aantasten, teneinde de nadelige gevolgen te beperken;
- het voorkomen van geluidshinder.

Inzake studies en onderzoek wordt bepaald dat onderzoeken die op doeltreffende wijze tussen de partijen en de bevoegde internationale organisaties dienen gecoördineerd en verdeeld te worden, worden uitgevoerd teneinde:

- de status en seizoensgebonden bewegingen van de betreffende populaties en bestanden te kunnen evalueren. Deze studies behelzen de verbetering van de bestaande methodes en de uitwerking van nieuwe methodes met het oog op het vaststellen van de stockidentiteit en het schatten van de populatiedichtheid, de evolutie, de populatiestructuur en -dynamiek.
- de zones die van uitzonderlijk belang zijn voor hun overleving in kaart te brengen. Deze studies dienen gericht te zijn op gebieden die van uitzonderlijk belang zijn voor de voortplanting en als groeigebied.
- de bestaande en mogelijke bedreigingen voor de verschillende soorten vast te stellen. Deze studies dienen betrekking te hebben op studies naar de vereisten voor het leefgebied, voedings-ecologie, het verband tussen voedingsgewoonten, de verspreiding en de sensoriele biologie. Hierbij dient in het bijzonder rekening gehouden te worden met de gevolgen van verontreiniging, de verstoringen die de visvangst teweegbrengt en de door de visvangst teweeggebrachte interacties met inbegrip van studiewerk inzake visserijpraktijken ter beperking van deze interacties.

In de studies zou moeten worden bepaald dat de als studieobject gevangen dieren niet mogen worden gedood en dat ze opnieuw in goede gezondheid moeten worden vrijgelaten.

Een derde soort maatregelen betreft bijvangsten en gestrande dieren. De partijen dienen zich toe te leggen op de uitwerking van een doeltreffend systeem van gegevensuitwisseling over bijvangsten, gestrande dieren en het ten nutte maken ervan. De partijen voeren autopsieën uit om weefsel te nemen voor studiedoeleinden en de mogelijke doodsoorzaak vast te stellen en gegevens te verzamelen over de samenstelling van het voedsel. De informatie zal via een internationale gegevensbank ter beschikking worden gesteld.

De partijen dienen tevens te streven naar de invoering in de nationale wetgeving van een verbod op de vangst en het opzettelijk doden van kleine walvisachtigen. De partijen dienen de verplichting in te voeren om elk levend en gezond dier dat werd gevangen, onmiddellijk weer vrij te laten. Er moeten maatregelen worden voorzien waarmee de naleving van deze voorschriften kan worden afgedwongen.

Op de partijen rust een verplichting van informatieverstrekking. In de eerste plaats dient het publiek geïnformeerd te worden teneinde verzekerd te zijn van hun steun aan de doelstellingen van de Overeenkomst en teneinde de kennisgeving van informatie inzake waarnemingen van strandingen te vergemakkelijken. Tevens dienen de vissers geïnformeerd te worden met het oog op het vergemakkelijken en aanmoedigen van de kennisgeving van bijvangst en dode dieren.

Inzake de bescherming van zeehonden, werd de **Overeenkomst inzake het behoud van zeehonden in de Waddenzee** van 16 oktober 1990 gesloten tussen de drie Waddenzeelanden, Duitsland, Nederland en Denemarken⁴¹³⁹.

Deze overeenkomst vormt eveneens een overeenkomst zoals bedoeld in artikel IV (4) van het Verdrag van Bonn. Doelstelling van de Overeenkomst is de verplichting van de lidstaten om samen te werken met het oog op het bereiken en behouden van gunstige omstandigheden voor de instandhouding van de zeehondenpopulatie (art. III). Met zeehonden wordt de Gewone zeehond bedoeld (*Phoca Vitulina*) (art. II (a)).

Om dit te bereiken gaan de lidstaten, op basis van wetenschappelijke inzichten een behoud- en beheersplan voor de zeehondenpopulatie opstellen. Dit plan moet een opsomming bevatten van de acties die de lidstaten ondernemen of zullen ondernemen om de doelstelling van het Verdrag te bereiken. Het plan moet zo nodig geamendeerd worden, rekening houdend met in het bijzonder de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek (art. IV). De verdragspartijen moeten met hun onderzoeksprogramma's het monitoren van de zeehondenpopulaties coördineren, om zo hun kennis uit te breiden ondermeer over de schadelijke effecten van menselijke activiteiten op de zeehondenpopulatie en zo te zorgen voor een basis voor het nemen van instandhoudingsmaatregelen (art. V).

De verdragspartijen moeten het vangen van zeehonden in de Waddenzee verbieden. Uitzonderingen mogen worden verleend aan instellingen die wetenschappelijk onderzoek verrichten inzake het behoud van de zeehondenpopulatie in de Waddenzee of het behoud van het Waddenzee ecosysteem, in zoverre de vereiste informatie op geen andere manier kan worden verkregen. Uitzondering mag ook worden gemaakt voor instellingen die zich bezig houden met de verzorging van zeehonden met het oog op het vrijlaten na hun herstel, op voorwaarde dat het gaat over zieke of verzwakte dieren of om achtergelaten zogende zeehondenjongen. Zeehonden die duidelijk lijden en niet kunnen overleven mogen door de vermelde personen worden afgemaakt. De partijen moeten de nodige maatregelen nemen om de illegale jacht en

⁴¹³⁹ Tekst in: FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), *The North Sea: Basic Legal Documents on Regional Environmental Co-operation*, Dordrecht, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1991, 280-285.
De Overeenkomst is in werking getreden op 1 oktober 1991.

vangst van zeehonden tegen te gaan (art. VI).

De lidstaten moeten tevens de nodige maatregelen nemen voor de bescherming van habitats (cf. ook *supra*). Ze moeten de nodige aandacht schenken aan de noodzaak van het oprichten en behouden van een netwerk van beschermde gebieden, ook in de migratiegebieden van de zeehonden. Aandacht moet tevens gaan naar de noodzaak tot het behoud van de gebieden die noodzakelijk zijn voor het behoud van de vitale biologische functies van zeehonden. De lidstaten moeten habitats en de aanwezige zeehonden beschermen tegen verstoringen of veranderingen voortkomend uit menselijke activiteiten. De lidstaten moeten aandacht besteden aan effecten van activiteiten die plaatsvinden buiten het verdragsgebied. De lidstaten moeten de mogelijkheid onderzoeken inzake het herstellen van gedegradeerde habitats en het creëren van nieuwe habitats (art. VII).

De Waddenzeestaten zijn vastbesloten om het uiterste te doen om verder de verontreiniging van de Noordzee te reduceren met het oog op de bescherming van het verdragsgebied. Vanuit dit oogpunt zullen ze trachten de bronnen van verontreiniging te identificeren, onderzoeksprojecten coördineren inzake zeehondenziektes en het effect van bepaalde stoffen op de zeehondenpopulatie, het monitoren van het niveau van dergelijke stoffen in het verdragsgebied, in het bijzonder in weefsel van zeehonden en in organismen waar zeehonden op jagen (art. VIII).

Naast deze specifieke regelingen voor de bescherming van zeezoogdieren, werd vroeger reeds vermeld dat bepaalde natuurbehoudsverdragen en andere instrumenten ook voorzien in de bescherming van zeezoogdieren.

In Bijlage I bij het **Verdrag van Bonn** worden een aantal soorten opgenomen die streng dienen te worden beschermd (onder meer door het verbod op het onttrekken van dieren aan de populatie, tenzij in het geval van de uitzonderingen voorzien in artikel II (5). Bij de groep van de *Cetacea* zijn enkel de Blauwe vinvis, de Bultrug, de Groenlandse walvis en de Noordkaper opgenomen. In Bijlage II bij het Verdrag van Bonn, worden ondermeer bij de walvisachtigen (*Cetacea*) de Bruinvis, de Tuimelaar, Witsnuitdolfijn, Witflankdolfijn, Gewone dolfijn en Griend en bij de zeehondensoorten (*Pinnipedia*) de Gewone zeehond en de Grijsze zeehond opgenomen. Voor de soorten van Bijlage II dienen overeenkomsten te worden afgesloten, wat reeds gebeurde door de Overeenkomst van 1992 inzake kleine walvisachtigen in de Noordzee en Oostzee en door de Overeenkomst van de Waddenzeestaten inzake de bescherming van de Gewone zeehond. Op basis van artikel V (4) (f) van het Verdrag van Bonn, moet in de overeenkomsten ten aanzien van iedere tot de orde van de *Cetacea* behorende trekkende soorten iedere onttrekking van dieren aan de populatie te worden verboden die niet ten aanzien van deze trekkende soort is toegestaan krachtens andere multilaterale overeenkomsten. De Overeenkomst van 1992 is van toepassing op alle tandwalvissen, met uitzondering van de Potvis. Overeenkomstig het instandhoudings- en beheersplan in de bijlage bij de Overeenkomst dienen de lidstaten onder meer te voorzien in een wetgeving waarin de vangst en opzettelijk doden van deze soorten is verboden.

In het **Verdrag van Bern** worden eveneens een aantal walvissoorten opgenomen in Bijlage II, zoals de Orca, de Griend, de Gewone dolfijn, de Witflankdolfijn, de Bruinvis en de Tuimelaar. Voor deze soorten is een strenge bescherming voorzien waarbij ondermeer een verbod is

voorzien op het opzettelijk vangen en doden. Bijlage III bij het Verdrag omvat voor de *Cetacea* alle niet in Bijlage II vermelde soorten. Voorts komen er een aantal zeehondensoorten in voor zoals de Grijze zeehond en de Gewone zeehond. Voor deze soorten moeten de verdragspartijen de nodige beschermingsmaatregelen nemen. Deze soorten kunnen wel worden geëxploiteerd mits voorschriften worden vastgesteld waardoor de populaties niet in gevaar worden gebracht. Uitzonderingen zijn wel mogelijk op basis van artikel 9.

In de **Habitatrichtlijn** worden in Bijlage II (soorten van communautair belang voor de instandhouding waarvoor aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is) ondermeer vermeld de Grijze zeehond (*Halichoerus grypus*), de Gewone zeehond (*Phoca vitulina*), Bruinvis (*Phocoena phocoena*) en de Tuimelaar (*Tursiops truncatus*). In Bijlage IV (soorten van communautair belang die strikt moeten worden beschermd) worden alle soorten van de walvisachtigen (*Cetacea*) genoemd. Bij de zeehonden wordt enkel *Monachus monachus* vermeld. De EG-lidstaten moeten voor deze soorten dus maatregelen nemen waardoor het opzettelijk vangen of doden van walvissen wordt verboden (cf. art. 12 (a)). Weliswaar zijn uitzonderingen toegestaan op basis en onder de voorwaarden van artikel 16⁴¹⁴⁰. In Bijlage V (dier- en plantensoorten waarvoor het onttrekken aan de natuur en de exploitatie aan beheersmaatregelen kunnen worden onderworpen) worden bij de zeehonden alle niet in Bijlage IV vermelde soorten opgenomen.

Voorts is er op het vlak van bescherming van zeezoogdieren nog de regeling inzake de handel in deze soorten te vermelden (cf. *infra*) en zijn er nog bepalingen in de visserijwetgeving die indirect van belang zijn voor de bescherming door het beperken van bepaalde methoden in de visserij die "by-catch" van zeezoogdieren tot gevolg kunnen hebben. Dergelijke bepalingen komen voor in de Noordzeeverklaringen en ook in de Overeenkomst van New York (punt 1 van het instandhoudings- en beheersplan). In dit verband kan ook worden gewezen op de bepalingen inzake de drijfnetten⁴¹⁴¹, die gericht zijn op het tegengaan van de incidentele vangst van dolfijnen bij de tonijnvangst. Voor de Noordzee zijn deze laatste regelingen echter niet relevant.

In het kader van de EG-visserijwetgeving werd specifiek ten aanzien van de bescherming van zeezoogdieren Verordening 3034/92/EEG van de Raad van 19 oktober 1992 houdende veertiende wijziging van Verordening 3094/86/EEG houdende technische maatregelen voor de instandhouding van de visbestanden⁴¹⁴² genomen, ter bescherming van zeezoogdieren tegen het gebruik van ringzegenvisserij. De Verordening werd genomen overwegende dat het niet-selectief gebruik van deze visserijmethode bij visserijactiviteit ten aanzien van tonijnscholen of

⁴¹⁴⁰ Zo voorziet art. 16 (e) in de mogelijkheid tot een beperkte vangst. Deze uitzondering is wat betreft de soorten genoemd in Bijlage I bij het Verdrag van Bonn, niet voorzien in het Verdrag. Aangezien de EG verdragspartij is bij het Verdrag van Bonn, komt deze aldus voor de vier walvissoorten genoemd in Bijlage I bij het Verdrag, haar verplichtingen niet na door te voorzien in een additionele uitzonderingsmogelijkheid (BUS, M., NOLLAEMPER, A. en POST, H., *The Protection of Whales under European Community Law*, Utrecht, NILOS, november 1993, (18 p.), 5-6.

⁴¹⁴¹ Cf. *supra* bij algemene beschermingsbeginselen.

⁴¹⁴² P.B.L. 307, 23 oktober 1992.

visserijactiviteit in de nabijheid van zeezoogdieren, kan leiden tot het nodeloos vangen en sterfte van de zeezoogdieren. De Verordening gaat ervan dat de ringzegenvisserij een doeltreffende methode is waarmee uitsluitend de doelsoorten kunnen worden gevangen als deze methode behoorlijk en weloverwogen wordt toegepast en dat deze methode dan geen gevaar inhoudt voor de instandhouding van zeezoogdieren. Vanuit dit oogpunt wordt aan Verordening 3094/86 volgende bepaling toegevoegd. Het is verboden scholen of groepen zeezoogdieren met ringzegens in te sluiten met de bedoeling Tonijn of andere vissoorten te vangen. Niettegenstaande artikel 1 (1) van Verordening 3094/86 ⁴¹⁴³ is deze bepaling van toepassing op alle vaartuigen die de vlag voeren van een lidstaat of die in een lidstaat zijn geregistreerd en die zich bevinden in wateren die onder de soevereiniteit of jurisdictie vallen van de lidstaten, alsmede buiten deze wateren (nieuw art. 9 (17), Verordening 3094/86).

2.2.3. Bescherming van vogels

Richtlijn 79/409/EEG van 2 april 1979 inzake het behoud van de vogelstand⁴¹⁴⁴ heeft betrekking op de instandhouding van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied van de lidstaten. Zij betreft de bescherming, het beheer en de regulering van deze soorten en stelt regels op voor de exploitatie ervan. De Richtlijn is van toepassing op vogels, hun eieren, hun nesten en hun leefgebieden (art. 1).

De Richtlijn legt aan de lidstaten een aantal verplichtingen op. Zij nemen alle maatregelen om de populatie van de in artikel 1 bedoelde soorten op een niveau te houden of te brengen dat beantwoordt aan de ecologische, wetenschappelijke en culturele eisen, tevens rekening houdend met economische en recreatieve eisen (art.2).

De maatregelen die door de verschillende lidstaten genomen moeten worden, omvatten tevens een aantal verbodsbepalingen. Zo is het verboden om opzettelijk de in artikel 1 bedoelde vogelsoorten te doden of te vangen, om opzettelijk hun nesten en eieren te vernielen of te beschadigen of hun nesten weg te nemen, om in de natuur eieren van deze vogels te rapen en deze - zelfs leeg - in bezit te hebben, om de vogels tijdens de broedperiode opzettelijk te storen, om vogels te houden die niet mogen worden bejaagd of gevangen (art. 5).

De lidstaten verbieden voor alle in artikel 1 bedoelde soorten, de verkoop, het vervoer voor verkoop en het in bezit hebben voor verkoop, het te verkoop aanbieden van levende en dode vogels en van gemakkelijke herkenbare delen van deze vogels of op uit deze vogels verkregen producten (art. 6 (1)).

In de Vogelrichtlijn worden naast de algemene bepalingen, ook specifieke bepalingen getroffen ten aanzien van de soorten die worden genoemd in de verschillende bijlagen bij de Richtlijn.

⁴¹⁴³ Art. 1 (1) van de Verordening bepaalt de gebiedsgrenzen waarbinnen de Verordening van toepassing is.

⁴¹⁴⁴ P.B.L. 103, 25 april 1979.

De Richtlijn is in werking getreden op 6 april 1981. De lidstaten moesten deze richtlijn omzetten in nationale wetgeving binnen twee jaar na kennisgeving van deze richtlijn. De Vogelrichtlijn werd gewijzigd door de Richtlijn van de Commissie van 6 maart 1991 waarbij de Bijlagen I en III bij de Richtlijn 79/409/EEG worden vervangen door de bijlagen bij deze richtlijn. De lidstaten kregen tijd tot 31 juli 1992 om aan de bepalingen van deze richtlijn te voldoen.

Voor de leefgebieden van de soorten die voorkomen in Bijlage I bij de Richtlijn worden speciale beschermingsmaatregelen getroffen opdat deze soorten op de plaats waar zij nu voorkomen, kunnen voortbestaan en zich kunnen voortplanten. Hierbij wordt gelet op soorten die dreigen uit te sterven, soorten die gevoelig zijn voor bepaalde wijzigingen van het leefgebied, soorten die als zeldzaam worden beschouwd omdat hun populatie zwak is of omdat zij slechts plaatselijk voorkomen en soorten die vanwege de specifieke kenmerken van hun leefgebied speciale aandacht verdienen. De lidstaten wijzen hiervoor de voor de instandhouding van deze soorten naar aantal en oppervlakte meest geschikte gebieden als beschermingszones aan, rekening houdend met de bescherming die de soorten behoeven (art. 4 (1)) (cf. *supra* bij gebiedsbescherming). Naast de soorten in Bijlage I, zijn de lidstaten gehouden soortgelijke maatregelen te nemen voor niet in Bijlage I genoemde, geregeld voorkomende trekvogels (art. 4 (2)). De lidstaten nemen tevens passende maatregelen om de vervuiling en verslechtering van de woongebieden in de speciale beschermingszones te voorkomen en om te voorkomen dat de vogels daar worden gestoord, voor zover de vervuiling en storing van wezenlijke invloed zijn. Ook buiten de beschermingszones dienen de lidstaten de vervuiling en verslechtering van de woongebieden te voorkomen (art. 4 (4)).

Op de soorten die worden vermeld in Bijlage II mag, omwille van hun populatieniveau, hun geografische verspreiding en de omvang van hun voortplanting, in de hele Gemeenschap worden gejaagd, volgens de bepalingen van de nationale jachtwetgeving. Op de in Bijlage II/1 genoemde soorten mag worden gejaagd in de zee- en landzone waar de Richtlijn van toepassing is. Voor de in Bijlage II/2 vermelde soorten mag enkel worden gejaagd in de lidstaten waarbij deze soorten zijn vermeld (art. 7).

Ten aanzien van de soorten die worden genoemd in Bijlage III/1 zijn de activiteiten die genoemd worden in art. 6 (1) (verkoop, enz.) niet verboden, indien de vogels op geoorloofde wijze zijn gedood of gevangen of op andere geoorloofde wijze zijn verkregen. Voor de in Bijlage III/2 genoemde soorten kunnen de lidstaten de in art 6 (1) bedoelde activiteiten op hun grondgebied toestaan en hierbij beperkingen opleggen indien de vogels op geoorloofde wijze zijn gedood of gevangen of op een andere geoorloofde wijze zijn verkregen.

Voor de soorten genoemd in Bijlage III/3 verricht de Commissie studies over hun biologische status en de weerslag van het in handel brengen daarop (art. 6 (2) - (4)).

Inzake de jacht op en de vangst of het doden van vogels in het kader van de Richtlijn, verbieden de lidstaten het gebruik van alle middelen, installaties of methoden voor het massale of niet-selectieve vangen of doden van vogels of waardoor een soort plaatselijk kan verdwijnen en in het bijzonder het gebruik van de middelen, genoemd in Bijlage IV (a). Elke achtervolging met vervoermiddelen genoemd in Bijlage IV (b) is verboden (art. 8).

Van de verbodsbepalingen die werden genoemd in voorgaande artikels mag worden afgeweken om een van de redenen opgesomd in artikel 9 (in het belang van de volksgezondheid en openbare veiligheid, in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer, ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij en wateren, ter bescherming van flora en fauna, voor doeleinden in verband met onderzoek en onderwijs, enz.).

De lidstaten dienen tevens het onderzoek en de werkzaamheden te bevorderen nodig voor de

bescherming en het beheer van de populaties van de soorten bedoeld in artikel 1, met bijzondere aandacht voor de onderwerpen vermeld in Bijlage V bij de Richtlijn. De lidstaten moeten er voor zorgen dat bij introductie van soorten die niet natuurlijk in het wild voorkomen op het Europees grondgebied, ze geen schade toebrengen aan de plaatselijke flora en fauna.

De toepassing van de maatregelen krachtens de Richtlijn genomen, mag niet leiden tot een verslechtering van de huidige situatie met betrekking tot de instandhouding van de vogelsoorten.

De lidstaten kunnen beschermingsmaatregelen treffen die strenger zijn dan deze bepaald in de Richtlijn.

De EG-vogelrichtlijn werd, wat betreft de soortenbeschermingsbepalingen, uitgevoerd door wijzigingen aan de vogelbeschermingswetgeving en de jachtwetgeving (cf. *infra*). Dit geldt tevens voor de Benelux-wetgeving inzake de vogelbescherming, met name de **Benelux-Overeenkomst van 1970 op het gebied van de jacht en vogelbescherming**⁴¹⁴⁵, gewijzigd door een Protocol van 20 juni 1977⁴¹⁴⁶. De bedoeling hiervan was een harmonisatie tot stand te brengen van de beginselen van de wettelijke bepalingen op het gebied van de jacht en de bescherming van in het wild levende vogels.

Inzake de jacht worden de Benelux-landen ertoe gehouden in hun nationale wetgeving het wild te rangschikken volgens de categorieën grof wild, klein wild, waterwild en overig wild (art. 1).

De regeringen van de Benelux-landen verbinden er zich toe de in de Benelux-landen in het wild levende vogelsoorten, andere dan die, die op grond van artikel 1 als wild worden beschouwd, te beschermen. Het Comité van Ministers stelt de beschermingsmaatregelen en de vogelsoorten waarop deze betrekking hebben vast bij beschikking (art. 7). De verdragspartijen dienen in hun nationale wetgeving en verbod in te lassen op het kopen en verkopen van de vogels aangewezen krachtens artikel 7 (art. 8).

De Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming werd in België goedgekeurd door de Wet van 29 juli 1971⁴¹⁴⁷. Het Protocol bij de Benelux-Overeenkomst van 20 juni 1977 werd goedgekeurd door de Wet van 20 april 1982⁴¹⁴⁸. De uitvoering van de overeenkomsten gebeurde door aanpassing van de jacht- en vogelbeschermingswetgeving (cf. *infra*).

⁴¹⁴⁵ Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, Brussel, 10 juni 1970. Tekst in: B.S., 19 oktober 1971.

⁴¹⁴⁶ Protocol van Luxemburg van 20 juni 1977 tot wijziging van de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming. Tekst in: B.S., 18 juni 1982.

⁴¹⁴⁷ Wet van 29 juli 1971 houdende goedkeuring van de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, ondertekend te Brussel op 10 juni 1970, B.S., 19 oktober 1971.

⁴¹⁴⁸ Wet van 20 april 1982 houdende goedkeuring van het Protocol ondertekend te Luxemburg op 20 juni 1977 tot wijziging van de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, B.S., 18 juni 1982.

Naast de specifieke internationale vogelbeschermingswetgeving zijn ook in een aantal andere verdragen vogelsoorten opgenomen in de lijsten bij de verdragen. Zowel de bijlagen in het Verdrag van Bern als het Verdrag van Bonn bevatten vogelsoorten die voorkomen in de Noordzee. Zoals reeds opgemerkt werden hiervoor geen specifieke uitvoeringsbesluiten genomen.

2.2.4. Handel in wilde soorten

Het belangrijkste internationale instrument voor de regeling van de handel in diersoorten is de **Overeenkomst van Washington inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten** van 3 maart 1973⁴¹⁴⁹ (CITES-Verdrag). Het is een mondiaal verdrag en is dus niet beperkt tot staten uit een bepaalde regio of tot een bepaald geografisch gebied. Het Verdrag werd voor de landen van de Europese Unie wel strenger toegepast door een verordening terzake (cf. verder).

Het Verdrag beoogt de bescherming van bepaalde in het wild levende dier- en plantensoorten tegen overmatige exploitatie ten gevolge van de internationale handel. Met handel wordt bedoeld: de uitvoer, de wederuitvoer, de invoer en het inbrengen van uit de zee voortkomende dieren en planten (art. I).

De dieren en planten worden in drie groepen ondergebracht. De partijen staan de handel van specimens van de in Bijlagen I, II en III opgenomen soorten slechts toe indien deze in overeenstemming is met de bepalingen van deze overeenkomst (art. II (4)).

Bijlage I omvat alle met uitsterven bedreigde soorten die door de handel worden of zouden kunnen worden getroffen. De handel van deze soorten moet aan bijzonder strenge voorschriften worden onderworpen teneinde hun voortbestaan niet verder in gevaar te brengen en zij moet slechts in bepaalde gevallen worden toegestaan (art. II (1)). De reglementering van de handel in specimens van in Bijlage I opgenomen soorten wordt omschreven in artikel III.

Bijlage II omvat alle soorten die weliswaar niet noodzakelijkerwijs thans worden bedreigd met uitsterven, maar die hieraan zouden kunnen worden blootgesteld indien de handel in specimens van deze soorten niet zou worden onderworpen aan strenge voorschriften die tot doel hebben de, voor hun voortbestaan bedreigende exploitatie te vermijden. Bijlage II omvat tevens andere soorten die aan voorschriften moeten worden onderworpen teneinde de boven bedoelde controle op de handel in specimens van de in Bijlage II opgenomen soorten doeltreffend te maken (art. II (2)). De reglementering van de handel van de in Bijlage II opgenomen soorten is omschreven in artikel IV.

⁴¹⁴⁹ Tekst in: Tekst Verdrag in: BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basis Documents on International Law and the Environment, 415; Nederlandse tekst in: B.S., 30 december 1983. Het Verdrag is op 1 juli 1975 in werking getreden. Overeenkomstig artikel XVII van het Verdrag werd op 22 juni 1979 een buitengewone vergadering van de conferentie der partijen bijeengeroepen en werd artikel XI van het Verdrag gewijzigd (aan het einde van alinea a, paragraaf 3 werden de woorden ", en financiële bepalingen aannemen" aan het artikel toegevoegd).

Bijlage III omvat alle soorten waarvan een partij verklaart dat deze, binnen de grenzen van haar rechtsbevoegdheid, zijn onderworpen aan een verordening die tot doel heeft, hun exploitatie te verhinderen of te beperken en waarvoor de samenwerking met de andere partijen bij de controle op de handel noodzakelijk is (art. II (3)). De reglementering van de handel van deze laatste soorten is te vinden in artikel V.

Voor de soorten die worden genoemd in de bijlagen, wordt de handel gereguleerd door het instellen van een systeem van vergunningen. Voor de **uitvoer** van specimens van de in de Bijlagen I, II en III genoemde soorten is een voorafgaande verlening en overlegging van een uitvoervergunning vereist, onder de voorwaarden bepaald in het Verdrag, (art. III (2) voor de in Bijlage I opgenomen soorten, art. IV (2) voor de soorten van Bijlage II en art. V (2) voor Bijlage III soorten). Voor het **invoeren** van specimens van de in Bijlage I opgenomen soorten is een voorafgaande verlening en overlegging vereist van een invoervergunning en van hetzij een uitvoervergunning, hetzij een certificaat van wederuitvoer onder de voorwaarden van artikel III (3). Voor het invoeren van specimens van soorten van Bijlage II is de voorafgaande overlegging vereist van hetzij een uitvoervergunning, hetzij van een certificaat van wederuitvoer. Voor het invoeren van specimens van soorten genoemd in Bijlage III is vereist dat tevoren een certificaat van herkomst wordt overlegd en in geval van invoer vanuit een staat die genoemde soort in Bijlage III heeft laten opnemen, een uitvoervergunning. Voor de **wederuitvoer** van de specimens van de soorten van Bijlage I, II en III is de voorafgaande verlening en overlegging van certificaat van wederuitvoer vereist, onder de voorwaarden bepaald in het Verdrag (art. III (4) voor Bijlage I soorten en art. IV (5) voor Bijlage II soorten).

De krachtens de artikelen III, IV en V verleende vergunningen en certificaten moeten in overeenstemming zijn met de bepalingen van artikel VI. Uitzonderingen op de reglementering inzake de handel zijn voorzien in artikel VII (bijvoorbeeld uitlening of schenking voor niet-commerciële doeleinden tussen wetenschappers).

De verdragspartijen moeten de nodige maatregelen nemen om tot uitvoering van het Verdrag over te gaan (art. VIII). Dit houdt onder meer in straffen te stellen op het overtreden van het Verdrag. De verdragspartijen moeten voor de toepassing van het Verdrag één of meer administratieve instanties benoemen die bevoegd zijn vergunningen of certificaten namens die verdragspartij uit te reiken en een of meer wetenschappelijke autoriteiten te benoemen (art. IX).

Over de toepasselijkheid van het Verdrag van Washington binnen maritieme zones, bepaalt artikel XIV (6) dat de bepalingen van het Verdrag de codificatie en de ontwikkeling van het zeerecht door de Conferentie der Verenigde Naties over het Zeerecht alsmede de huidige of toekomstige eisen en juridische standpunten van elke staat inzake het zeerecht en de aard en omvang van zijn rechtsmacht ten aanzien van het zeegebied langs zijn kust en de onder zijn vlag varende schepen onverlet laten.

In de begripsomschrijvingen van artikel I blijkt dat met handel bedoeld wordt: de uitvoer, de wederuitvoer, de invoer en het inbrengen van uit de zee voortkomende dieren en planten. Met de aanvoer van uit de zee voortkomende planten en dieren wordt bedoeld het tot binnen de grenzen van een staat vervoeren van specimens van soorten die zijn gehaald uit zeegebied dat niet tot het rechtsgebied van een staat behoort (art. I (e)). Dit betekent aldus dat het Verdrag

van toepassing is op soorten afkomstig van de volle zee.

Het belangrijkste controlemechanisme van het Verdrag is de uitvoervergunning. Er wordt immers van uitgegaan dat landen waar de zich met uitsterven bedreigde diersoorten bevinden tevens de staten zijn die over de meeste informatie beschikken en er het grootste belang bij hebben dat de soorten worden behouden. De grootste uitzondering hierop zijn de diersoorten die voorkomen op volle zee en waar geen jurisdictie heerst van één bepaalde staat. Hier geldt de regel dat de staat waarnaar het dier het eerst wordt geïmporteerd de vergunning zal afleveren⁴¹⁵⁰. Voor deze diersoorten die genoemd worden in Bijlage I, is artikel III (5) van belang. Voor de aanvoer vanuit zee van een soort vermeld in deze bijlage is een certificaat vereist dat tevoren is uitgereikt door de administratieve instantie van de staat waar het specimen is aangevoerd. Een certificaat kan slechts worden verleend indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan. Een wetenschappelijke autoriteit van de staat waar de soort is aangevoerd, moet verklaren dat deze aanvoer het voortbestaan van de betrokken soort niet schaadt. Ten aanzien van een administratieve instantie van die staat moet worden aangetoond dat diegene voor wie een levend specimen is bestemd, voldoende is uitgerust om het te huisvesten en te verzorgen en er moet worden aangetoond dat het specimen niet zal worden gebruikt voor overwegend commerciële doeleinden.

Ten aanzien van de soorten die genoemd worden in Bijlage II bij het Verdrag geldt voor de soorten die afkomstig zijn uit zee, artikel IV (6). Ook hier moet voor de aanvoer uit zee tevoren een certificaat worden uitgereikt door een administratieve instantie van de staat waar het specimen het eerst is aangevoerd. Hiervoor moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan: een wetenschappelijke autoriteit moet verklaren dat de aanvoer het voortbestaan van de soort niet schaadt en ten aanzien van een administratieve instantie moet worden aangetoond dat elk levend specimen op zodanige wijze zal worden behandeld dat risico's van verwondingen, schade aan de gezondheid of ruwe behandeling tot een minimum worden beperkt.

Wat de soorten betreft die worden genoemd in de diverse bijlagen bij het Verdrag, zijn in Bijlage II alle walvissoorten opgenomen. Bovendien omvat Bijlage I nog een aantal specifieke walvissoorten die daardoor een strengere bescherming genieten (bijvoorbeeld de Blauwe vinvis, de Potvis, de Bultrug en de Dwergvinvis, met uitzondering van de populaties van West-Groenland). Deze lijst werd trouwens reeds enkele malen aangevuld. Ook voor diverse vogelsoorten die voorkomen op de Noordzee, heeft het CITES-Verdrag zijn belang.

Het incidentele vangen of doden van zeezoogdieren wordt niet geregeld door het Verdrag. Het gebeurt regelmatig dat deze dieren gevangen raken in visnetten of verstrikt geraken in achtergelaten visnetten. De specimens worden meestal achtergelaten op volle zee. Er kan dus niet worden gesproken van handel aangezien deze soorten niet worden aangevoerd in een bepaalde staat. Het Verdrag is daardoor niet van toepassing. Dit probleem moet worden opgevangen door de wetgeving van de vlagstaat of door de wetgeving van de kuststaten die beschermende

⁴¹⁵⁰ FAURE, D., *International Trade in Endangered Species. A Guide to CITES*, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1989, 89.

maatregelen kunnen uitvaardigen in de mariene zones die onder hun bevoegdheid vallen⁴¹⁵¹. België heeft nog geen specifieke beschermingsmaatregelen uitgevaardigd voor de bescherming van walvissoorten. Tengevolge van de uitvoeringsbesluiten op de Wet op het natuurbehoud worden de Tuimelaar en de Bruinvis (die tot onze inheemse fauna worden gerekend) beschermd. Aangezien deze bescherming geldt in het Vlaamse Gewest en dit gewest zich niet uitstrekt over de territoriale zee, zijn de walvissoorten in de territoriale zee van België niet beschermd tegen incidentele vangsten of incidenteel doden.

Voor de Europese Gemeenschap werd de reglementering van het Verdrag van Washington verstrengd. Het Verdrag van Washington werd in de EG van toepassing verklaard door **Verordening (EEG) 3626/82 van 3 december 1982**⁴¹⁵². De Verordening neemt enerzijds het Verdrag van Washington over en gaat anderzijds verdergaande beschermende maatregelen nemen dan die waarin de Overeenkomst voorziet. Opgemerkt moet worden dat de EEG geen verdragspartij is bij het Verdrag van Washington. De Verordening is dan ook geen tenuitvoerlegging van het Verdrag maar past het Verdrag toe binnen de Gemeenschap, onder de voorwaarden van de artikelen in de Verordening (art. 1 van de Verordening). De bedoeling van de Verordening is enerzijds een uniforme toepassing te verzekeren van het Verdrag in de Europese Unie en anderzijds de intra-communautaire handel in de Unie in de CITES-soorten te vrijwaren van de normaal geldende procedures onder het Verdrag⁴¹⁵³. Door de EG-Verordening wordt een invoervergunning vereist voor het binnenbrengen van wilde dieren, genoemd in de Verordening, in de Unie. Eenmaal een vergunning tot binnenbrengen in de Gemeenschap is verleend, geldt deze in principe in de hele Unie.

De Verordening vertoont echter een aantal tekortkomingen, en dient te worden aangepast aan de eenmaking van de Europese markt. Een nieuwe verordening zou de bestaande verordening vanaf 1997 moeten vervangen⁴¹⁵⁴.

De Verordening is van toepassing op de volgende specimen:

- elk dier of plant, levend of dood, van de in Bijlage I en Bijlage II van de Overeenkomst opgenomen soorten en elk deel van een dier of plant van deze soorten of elk daaruit verkregen product, opgenomen in Bijlage B bij de Verordening, evenals alle andere goederen, voor zover uit een begeleidend document, de verpakking, een merk of etiket, of uit ongeacht welke andere omstandigheden blijkt dat het gaat om delen van dieren of planten van deze soorten of om daaruit verkregen producten (art. 2 (a) en (b)).
- elk dier of elke plant, levend of dood, van de in Bijlage III van de Overeenkomst opgenomen

⁴¹⁵¹ *Ibid.*, 89.

⁴¹⁵² Verordening (EEG) Nr. 3626/82 van de Raad van 3 december 1982 betreffende de toepassing in de Gemeenschap van de overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, P.B.L. 384, 31 december 1982.

⁴¹⁵³ DE MEULENAERE, T., 'De Conventie van Washington', *Colloquium Het Natuurbeschermingsrecht*, Brussel, Belgische Vereniging voor Milieurecht, 13 januari 1996.

⁴¹⁵⁴ *Ibid.* Zie ook: FLEMING, E., *The implementation and enforcement of CITES in the European Union. A Traffic Europe Discussion Paper*, Brussel, Traffic Europe, 31 p.

soorten en elk deel van een dier of plant van deze soorten of elk daaruit verkregen product, opgenomen in Bijlage B (art. 2 (c)).

- de Verordening is, naast soorten genoemd in de Overeenkomst van Washington, ook van toepassing op de soorten die vastgesteld worden in Bijlage C bij de Verordening (soorten die een specifieke bescherming krijgen binnen de EG). De specimens van de soorten die in Bijlage C, deel 1 van de Verordening zijn vermeld, worden beschouwd als specimens van de soorten opgenomen in Bijlage I van de Overeenkomst. Voor de specimens van de soorten, genoemd in Bijlage C, deel 2 van de Verordening, is voor het binnenbrengen in de Gemeenschap een invoervergunning vereist (art. 3). Deze invoervergunning is vereist overeenkomstig artikel 10 (1) (b). De vergunning kan enkel worden afgeleverd mits aan de voorwaarden van dat artikel wordt voldaan (er mag o.a. geen ongunstige invloed zijn op de soorten door het te onttrekken uit de natuur).

Voor het binnenbrengen van de specimens, bedoeld in artikel 2 en 3 (dit zijn de soorten van het CITES-Verdrag en de soorten die een specifieke bescherming krijgen in de EG, genoemd in Bijlage C bij de Verordening), in de Gemeenschap, is een daartoe in artikel 10 voorgeschreven invoervergunning of -certificaat vereist (art. 5 (1)). Voor het binnenbrengen vanuit derde landen of vanuit zee in de gemeenschap van specimens bedoeld in artikel 2 (a) (soorten van Bijlage I van het Verdrag) en in artikel 3 (soorten van Bijlage C bij de Verordening) is een invoervergunning vereist. Voor het binnenbrengen vanuit derde landen of vanuit zee in de gemeenschap van specimens van alle andere onder de Verordening vallende soorten is een invoervergunning vereist, dan wel een door de douanediens ten geveerd invoercertificaat waaruit blijkt dat de door de Overeenkomst vereiste formaliteiten zijn vervuld (art. 10 (1) en (2)).

De aanvragen voor een invoervergunning moeten worden gericht tot de administratieve instantie waaronder de plaats van bestemming van het specimen ressorteert (art. 9 (3)). Aanvragen voor een vergunning voor het binnenbrengen van specimens die uit zee afkomstig zijn, dienen daarentegen te worden gericht tot de administratieve instantie waaronder de plaats van binnenkomst van de specimens ressorteert (art. 9 (4)).

Voor de uitvoer of wederuitvoer uit de Gemeenschap van de specimens, bedoeld in artikel 2, is een uitvoervergunning of een certificaat voor wederuitvoer vereist (cf. art. 5 (2)) en art. 10 (3)).

De lidstaten kunnen strengere maatregelen nemen ten aanzien van de soorten waarop de Verordening van toepassing is, met het oog op de doelstellingen voorzien in artikel 15:

- het bieden van betere overlevingskansen voor levende specimens in de landen van bestemming,
- de instandhouding van inheemse soorten,
- de instandhouding van een soort of van een populatie van een soort in het land van oorsprong daarvan.

De EG-Verordening is verbindend in al haar onderdelen en is rechtstreeks toepasselijk in alle

lidstaten. Deze verordening met haar bijlagen werd reeds verschillende malen gewijzigd⁴¹⁵⁵.

Wat de toepassing van de Verordening inzake zeezoogdieren betreft, is de Verordening van toepassing op de dieren die voorkomen in de bijlagen bij de Overeenkomst, evenals op de delen en producten die worden genoemd in Bijlage B bij de Verordening. Inzake producten of delen van walvisachtigen wordt in de Verordening opgenomen: vlees en slachtafvallen, meel, vleesextracten en vleessappen van alle soorten *Cetacea*; walvisbaarden, ruw of eenvoudig voorbehandeld, doch niet in vorm gesneden; olieën en vetten van cetaceeën; walschot (spermaceti), ruw, geperst of geraffineerd, ook indien gekleurd; huiden, vellen en leder behandeld met al dan niet gewijzigde walvisolie of olie van andere cetaceeën; alle onderstaande producten, behandeld met al dan niet gewijzigde walvisolie of olie van andere cetaceeën of geconfectioneerd uit huiden, vellen en leder, behandeld met deze olie. Het betreft de producten: lederwaren, zadel- en tuigmakerswerk, reisartikelen, dameshandtassen en dergelijke bergingsmiddelen, pelterijen en bontwerk, schoeisel, beenkappen en dergelijke artikelen, en delen daarvan.

Voorts wordt door de Verordening het toepassingsgebied uitgebreid voor de walvissoorten. In Bijlage C, deel I bij de Verordening worden alle walvisachtigen opgenomen, met uitzondering van de specimens van de soorten van Bijlage II van de Overeenkomst, alsook van de producten, en de daarvan afgeleide producten die door de Groenlanders worden gevangen op grond van een door de bevoegde autoriteiten van Groenland of Denemarken verleende vergunning. De in Bijlage C, deel I opgenomen soorten worden beschouwd als specimens van de in de Bijlage I van het Verdrag van Washington opgenomen soorten. Dit betekent dat alle walvissoorten onder de bescherming vallen van de Bijlage I soorten (in tegenstelling tot het Verdrag zelf, waar slechts een aantal specifiek genoemde soorten in Bijlage I voorkomt).

Behalve Verordening 3626/82 die de handel van wilde dier- en plantensoorten naar de Unie regelt, zijn er specifiek voor zeezoogdieren een aantal reglementeringen genomen inzake de invoer in de Europese Unie van walvisachtigen en producten van walvisachtigen.

De EEG-Verordening 348/81 van 20 januari 1981⁴¹⁵⁶ werd genomen overwegende dat het behoud van de walvisachtigen maatregelen ter beperking van de internationale handel noodzakelijk maakt en dat dergelijke maatregelen moeten getroffen worden op EEG-niveau. De Verordening is mede genomen gelet op Verordening 136/66 van 22 september 1966 houdende

⁴¹⁵⁵ Zie: Verordening 3645/83/EEG van 29 november 1983 (P.B.L. 367, 28 december 1983); Verordening 3646/83/EEG van 12 december 1983 (P.B.L. 367, 28 december 1983); Verordening 557/84/EEG van 5 maart 1984 (P.B.L. 64, 6 maart 1984); Verordening 1452/84/EEG van 25 mei 1984 (P.B.L. 140, 26 mei 1984); Verordening 1831/85/EEG van 27 juni 1985 (P.B.L. 173, 3 juli 1985); Verordening 2384/85/EEG van 30 juli 1985 (P.B.L. 231, 29 oktober 1985); Verordening 2295/86/EEG van 21 juli 1986 (P.B.L. 201, 24 juli 1986); Verordening 1422/87/EEG van 21 mei 1987 (P.B.L. 136, 26 mei 1987); Verordening 1540/87/EEG van 22 mei 1987 (P.B.L. 147, 6 juni 1987); Verordening 3143/87/EEG van 19 oktober 1987 (P.B.L. 299, 22 oktober 1987); Verordening 869/88/EEG van 30 maart 1988 (P.B.L. 87, 31 maart 1988); Verordening 3188/88/EEG van 17 oktober 1988 (P.B.L. 285, 19 oktober 1988); Verordening 197/90/EEG van 17 januari 1990 (P.B.L. 29, 31 januari 1990); Verordening 3675/91/EEG van 17 december 1991 (P.B.L. 349, 18 december 1991); Verordening 1970/92/EEG van 30 juni 1992 (P.B.L. 201, 20 juli 1992); Verordening 558/95/EEG van 10 maart 1995 (P.B.L. 57, 15 maart 1995); Verordening 2727/95 van 27 november 1995 (P.B.L. 284, 28 november 1995).

⁴¹⁵⁶ P.B.L. 39, 12 februari 1981.

de totstandbrenging van een gemeenschappelijke ordening der markten in de sector oliën en vetten en op Verordening 827/68 van 28 juni 1968 houdende een gemeenschappelijke ordening der markten voor bepaalde in Bijlage II van het Verdrag (tot oprichting van de EEG) vermelde producten.

Door deze verordening is het vanaf 1 januari 1982 verplicht om voor het invoeren in de Gemeenschap van de producten die opgenomen zijn in de bijlage bij de Verordening een invoervergunning te overleggen. De bijlage omvat producten zoals vlees en eetbare slachtafval- len van walvisachtigen, walvisbaarden, vetten en oliën van walvisachtigen, enz. De vergunning wordt niet afgegeven voor producten die voor commerciële doeleinden bestemd zijn.

Door de Verordening wordt tevens een comité opgericht, dat is samengesteld uit vertegen- woordigers van de lidstaten en dat tot doel heeft elke vraag met betrekking tot de toepassing van de Verordening te onderzoeken.

Alhoewel deze verordening formeel nog van kracht is, werd de werking ervan feitelijk overge- nomen door Verordening 3626/82 inzake de toepassing van het CITES-Verdrag binnen de EG.

Alhoewel de invoer van producten van walvisachtigen verboden is in de Europese Unie op basis van voorgaande verordening en eveneens van Verordening 3626/82, is van deze regeling afgeweken voor de landen die deel uitmaken van de Europese Economische Ruimte. De Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte werd afgesloten op 2 mei 1992 te Porto tussen de EEG en Oostenrijk, Finland, IJsland, Liechtenstein, Noorwegen, Zweden en Zwitserland⁴¹⁵⁷. De invoer van walvisproducten afkomstig uit deze landen wordt door deze overeenkomst geregeld. Aangezien Noorwegen de commerciële jacht op de Dwergvinvis heeft hervat, kunnen deze bepalingen van belang zijn.

Krachtens artikel 20 bevat Protocol 9 bij de Overeenkomst bepalingen en regelingen die van toepassing zijn op vis en andere producten van de zee. Artikel 2 (5) van het Protocol bepaalt dat de EG geen kwantitatieve invoerbeperkingen of maatregelen van gelijke werking toepast op de producten in aanhangsel 2 bij het Protocol. Aanhangsel 2 omvat producten afkomstig van walvissen (vlees, vetten en oliën, enz.). Dit heeft voor gevolg dat de import van deze producten niet meer mag belemmerd worden. De enige mogelijkheid om hiervan af te wijken is voorzien in artikel 13 van de Overeenkomst. Artikel 2 (5) van het Protocol vormt geen beletsel voor verboden of beperkingen, die gerechtvaardigd zijn uit hoofde van bescherming van (...) de gezondheid en het leven van (...) dieren (...). Deze verboden of beperkingen mogen echter geen middel tot willekeurige discriminatie noch een verkapte beperking van de handel tussen de overeenkomstsluitende staten vormen. Lidstaten van de EG kunnen deze bepaling inroepen om de handel in walvissen te verbieden afkomstig van Noorwegen. Dit maakt echter deel uit van hun nationaal beleid⁴¹⁵⁸.

⁴¹⁵⁷ Dit akkoord is in werking getreden op 1 januari 1994. Oostenrijk, Finland en Zweden zijn inmiddels toegetre- den tot de Europese Unie.

Tekst in: B.S., 7 februari 1994.

⁴¹⁵⁸ BUS, M., NOLLKAEMPER, A. en POST, H., o.c., 14-15.

Alhoewel Verordening 3626/82 de toepassing van het CITES-Verdrag voor zeezoogdieren strenger maakt inzake de handel met niet-Unie landen, is de handel tussen de Unie-staten op basis van de principes van de gemeenschappelijke markt in beginsel niet beperkt. Nochtans zijn er beperkingen voorzien voor beschermde dier- en plantensoorten. Op basis van artikel 12 (2) van de Habitatrichtlijn, is het voor de soorten van Bijlage IV bij deze richtlijn verboden om deze in bezit te hebben, vervoeren, verhandelen of ruilen en het te koop of in ruil aanbieden van aan de natuur onttrokken specimens. In Bijlage IV van de Habitatrichtlijn komen zoals reeds vermeld alle soorten van de groep *Cetacea* voor. Walvissoorten mogen dus niet worden verhandeld binnen de Unie, tenzij een uitzondering is toegestaan op basis van artikel 16 van de Habitatrichtlijn.

Een andere beperking op de handel binnen de Unie wordt voorzien door Verordening 3626/82 zelf. Het tentoonstellen voor handelsdoeleinden, het verkopen, het in bezit hebben met het oog op verkoop, het te koop aanbieden of het vervoeren met het oog op verkoop van specimens, bedoeld in artikel 2 (a) (specimens van Bijlage I van de Overeenkomst) en artikel 3 (1) (specimens van Bijlage C (1) bij de Verordening, die worden gelijkgeschakeld met de soorten van Bijlage I van het Verdrag), zijn verboden. De lidstaten kunnen hierop een afwijking toestaan, omwille van één van de redenen opgesomd in artikel 6 (bijvoorbeeld de specimens zijn bestemd voor onderzoeksdoeleinden, de specimens zijn aan de natuur onttrokken, overeenkomstig de in die lidstaat van kracht zijnde wetgeving).

Specifiek voor producten afkomstig van bepaalde zeehondensoorten, werden in de Europese Unie een aantal richtlijnen aangenomen. EEG-Richtlijn 83/129/EEG van 28 maart 1983 betreft de invoer in de lidstaten van huiden van bepaalde zeehondenjongen en daarvan vervaardigde producten⁴¹⁵⁹. De Richtlijn werd genomen omdat er twijfel bestond over de populaties van de zadelrob- en klapmutspopulaties, in het bijzonder wat betreft de gevolgen van de niet-traditionele jacht voor de instandhouding van de klamutspopulaties. Het werd dan ook wenselijk geacht om verder onderzoek te verrichten naar de wetenschappelijke aspecten en de gevolgen van het doden van de jongen. In afwachting van de resultaten hiervan was het nodig dat er tijdelijke maatregelen werden genomen.

De Richtlijn legt de staten op de nodige maatregelen te nemen om ervoor te zorgen dat de in de bijlage genoemde producten niet voor handelsdoeleinden op hun grondgebied worden ingevoerd. Een uitzondering wordt gemaakt voor producten die afkomstig zijn van de traditionele jacht van de eskimobevolking.

Deze richtlijn was van beperkte duur (tot 1 oktober 1985) tenzij de Raad daarover anders besliste. Dit gebeurde door middel van Richtlijn 85/444/EEG van 27 september 1985⁴¹⁶⁰, waardoor de duur van de Richtlijn van 1983 werd verlengd tot 1 oktober 1989 en dit omdat de onzekerheid over de gevolgen van de niet-traditionele jacht op de instandhouding van de soorten nog niet was weggenomen. Door middel van de Richtlijn 89/370/EEG van 8 juni 1989

⁴¹⁵⁹ P.B.L. 91, 9 april 1983.

⁴¹⁶⁰ Richtlijn 85/444/EEG tot wijziging van Richtlijn 83/129/EEG betreffende de invoer in de lidstaten van huiden van bepaalde zeehondenjongen en daarvan vervaardigde producten (P.B.L. 259, 1 oktober 1985).

werd de Richtlijn voor onbeperkte duur verlengd⁴¹⁶¹, omdat er steeds meer twijfel bestond over het effect van de niet-traditionele jacht op de stand van de zadelrobbpopulaties in het oostelijk deel van de Atlantische Oceaan, de Barentssee en de Witte Zee.

De richtlijnen zijn van minder groot belang voor de Noordzee aangezien Zadelrobben en Klapmutsen traditioneel niet tot de gewone bewoners van de Noordzee kunnen gerekend worden.

3. Nationale regelgeving

3.1. Nationale wetgeving inzake gebiedsbescherming

3.1.1. Mariene gebiedsbescherming

Zoals voorheen bleek uit de bevoegdheidsverdeling in België ten aanzien van het mariene leefmilieu, is de federale overheid bevoegd inzake het natuurbehoud op zee. Het Vlaamse Gewest heeft geen bevoegdheden voorbij de laagwaterlijn, tenzij deze expliciet worden toegekend bij wet. Tot dusver zijn er nog geen dergelijke bevoegdheden inzake natuurbehoud aan het Vlaamse Gewest overgedragen. Het Vlaamse Gewest is daarentegen wel bevoegd voor natuurbehoud op haar grondgebied (tot aan de laagwaterlijn). Als gevolg van deze bevoegdheidsverdeling is de wetgeving die wordt uitgevaardigd door het Vlaamse Gewest inzake natuurbehoud niet van toepassing op de territoriale zee of andere mariene rechtsgebieden. Dit heeft ondermeer reeds gevolgen gehad bij de implementatie van internationale regelgeving zoals de EU-Vogelrichtlijn. Dit heeft tevens tot gevolg dat de wijzigingen die gebeuren aan de nationale natuurbehoudswetgeving (zoals de Wet op het natuurbehoud) of het invoeren van nieuwe natuurbehoudswetgeving in het Vlaamse Gewest niet van toepassing zijn in de mariene gebieden. Het (nog uit te vaardigen) decreet op het natuurbehoud, de uitwerking van het Vlaams Ecologisch Netwerk (zoals voorzien door het ontwerpdecreet betreffende het natuurbehoud) en de ecologische impulsgebieden zijn dus niet van toepassing in de territoriale zee. Deze ontwikkelingen kunnen wel eventueel van belang zijn bij gebiedsbescherming in het landsgedeelte van de kustzone (cf. *infra*).

De mogelijkheden voor het instellen van mariene beschermde gebieden dienen aldus gezocht te worden in de reeds bestaande federale natuurbehoudswetgeving. Hierbij dient te worden onderzocht in hoeverre zij van toepassing zijn in mariene gebieden.

De belangrijkste wet op nationaal vlak is de **Wet op het natuurbehoud** van 12 juli 1973⁴¹⁶². Inzake gebiedsbescherming biedt de Wet op het natuurbehoud in hoofdstuk III inzake de bescherming van de natuurlijke milieus een aantal mogelijkheden. Artikel 6 bepaalt dat de gebieden die van belang zijn voor de bescherming van de flora, van de fauna, van de ecologische milieus en van de natuurlijke leefruimte met het oog op hun vrijwaring, ofwel tot integrale of gerichte natuurreservaten, ofwel tot natuurparken kunnen worden opgericht. Een integraal natuurreservaat is een beschermd gebied dat wordt opgericht met het doel er de natuurlijke

⁴¹⁶¹ Richtlijn 89/370/EEG tot wijziging van Richtlijn 83/129/EEG (P.B.L. 163, 14 juni 1989).

⁴¹⁶² B.S., 11 september 1973.

verschijnselen naar eigen wetten te laten evolueren (art. 7). Een gericht natuurreservaat is een beschermd gebied waarvan een aangepast beheer de bestaande toestand tracht te behouden (art. 8). De aanduiding als integraal of gericht natuurreservaat heeft verder geen juridische gevolgen⁴¹⁶³.

De natuurreservaten kunnen ofwel staatsnatuurreservaten zijn, ofwel erkende natuurreservaten. De staatsnatuurreservaten zijn beschermde gebieden die bij koninklijk besluit of bij besluit van de Vlaamse Regering worden opgericht op terreinen die de federale, gewestelijke of gemeenschapsoverheid in eigendom of in huur heeft of op terreinen die daartoe ter beschikking worden gesteld (art. 9)⁴¹⁶⁴.

Erkende natuurreservaten zijn beschermde gebieden die worden beheerd door een natuurlijk- of rechtspersoon, de federale en gewest- of gemeenschapsoverheid uitgezonderd, en door de Koning of de Vlaamse Minister worden erkend op verzoek van de eigenaar van de gronden en met instemming van de beheerder (art. 10).

De instelling van een gebied als reservaat heeft tot gevolg dat een aantal activiteiten worden verboden binnen het reservaat (bv. verbod op doden of jagen van dieren, verbod om over te gaan tot opgravingen, boringen, grondwerken of exploitatie van materialen, vuilnis te storten, enzovoort). De Koning kan in bijzondere gevallen sommige van de verbodsmaatregelen opheffen (art. 11). Het Ministerieel Besluit van 23 oktober 1975⁴¹⁶⁵ voegt daar nog een aantal verbodsbepalingen voor de staatsnatuurreservaten aan toe (bv. verbod om gebruik te maken van een motorvoertuig of -vaartuig, het terrein op geringe hoogte te overvliegen met sportvliegtuigen of helicopters, het te benutten voor militaire oefeningen, tenzij hiervoor uitdrukkelijk toestemming is verleend, cf. art. 5). Er kan van de verbodsbepalingen worden afgeweken voor zover dit noodzakelijk is voor beheerswerken uitgevoerd in het reservaat. Het is voorts ook verboden zich in een staatsnatuurreservaat te begeven tussen een half uur na zonsondergang en een halfuur voor zonsopgang (art. 3).

Het beschermen van mariene gebieden door middel van het instellen van een erkend natuurreservaat op basis van de Natuurbehoudswet, waarbij het beheer in handen is van een natuurlijk of rechtspersoon, met uitzondering van de overheid, is gezien de multifunctionaliteit van de mariene gebieden en de internationale verplichtingen inzake bijvoorbeeld visserij en scheepvaart minder aangewezen. Bovendien betreft het gebieden die in eigendom of in huur zijn van

⁴¹⁶³ DE PUE, E., LAVRYSEN, L. en STRYCKERS, P., *Milieuzakboekje 1995*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1995, (572p.), 282.

⁴¹⁶⁴ Staatsnatuurreservaten worden opgericht sinds 1957, cf. het K.B. van 21 maart 1957 betreffende de inrichting van natuurreservaten en tot instelling van een Hoge Raad voor de natuurreservaten, *B.S.*, 6 april 1957, vervangen door het K.B. van 25 mei 1964 betreffende de inrichting van domaniale natuurreservaten en tot instelling van een Hoge Raad voor de domaniale natuurreservaten en de natuurbescherming, *B.S.*, 9 juni 1964; het K.B. van 16 maart 1977 houdende bekrachtiging van de staatsnatuurreservaten gelegen in het Vlaamse Gewest, *B.S.*, 11 juni 1977.

⁴¹⁶⁵ M.B. van 23 oktober 1975 houdende reglementering van de bewaking, de politie en het verkeer in de staatsnatuurreservaten, buiten de wegen die voor het openbaar verkeer openstaan, *B.S.*, 31 december 1975.

de beheerder of daartoe ter beschikking worden gesteld. In het K.B. van 3 februari 1981⁴¹⁶⁶ wordt, voor het Vlaamse Gewest, de erkenning en subsidiëring van natuurreservaten geregeld. Inzake de voorwaarden betreffende het terrein blijkt uit de erkenningscriteria van de natuurreservaten dat het terrein in het Vlaamse Gewest, zoals omschreven in artikel 2 van de Bijzondere Wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen moet gelegen zijn. Zoals reeds vermeld, is de territoriale zee uitgesloten van het grondgebied van het Vlaamse Gewest. Dit heeft tot gevolg dat er op basis van het K.B. van 1981 geen erkend natuurreservaat kan gevestigd worden in de territoriale zee. Voor de staatsnatuurreservaten betreft het gebieden die in eigendom of in huur zijn van de betrokken overheid. Deze omschrijvingen stellen een probleem voor de toepassing ervan in mariene gebieden. Het is duidelijk dat noch op de EEZ, noch het continentaal plat of de volle zee eigendomsrechten kunnen worden uitgeoefend. De kuststaat beschikt in de EEZ en op het continentaal plat slechts over welbepaalde rechten. De gebieden kunnen *a fortiori* dan ook niet het voorwerp van eigendom uitmaken en het oprichten van erkende- of staatsnatuurreservaten op basis van de Natuurbehoudswet is er uitgesloten.

Ook de territoriale zee kan niet het voorwerp uitmaken van een eigendomsaanspraak. Alhoewel de kuststaat soevereiniteit over dit gebied uitoefent en dit kan worden beschouwd als deel uitmakend van het territorium ("territory") van een kuststaat⁴¹⁶⁷, beschikt de overheid hier niet over eigendomsrechten⁴¹⁶⁸. De territoriale zee maakt geen deel uit van het openbaar domein of van het privaat domein. Nochtans wordt dit in de rechtsleer soms anders gezien. Volgens VRANCKX *et al.* behoort de territoriale zee tot het privaat domein⁴¹⁶⁹ (wat impliceert dat dit gebied ondermeer vatbaar zou zijn voor vervreemding en dergelijke meer), waarbij wordt verwezen naar artikel 2 van het K.B. van 31 mei 1968⁴¹⁷⁰. In dit artikel wordt de Belgische territoriale zee gedefinieerd, zonder echter enige verwijzing naar het openbaar of privaat domein. De zienswijze dat de territoriale zee zou behoren tot het privaat domein is volstrekt strijdig met het karakter van de territoriale zee en met het terzake geldende internationale

⁴¹⁶⁶ K.B. van 3 februari 1981 tot regeling, voor het Vlaamse Gewest, van de erkenning en de subsidiëring van natuurreservaten, *B.S.*, 7 maart 1981, gewijzigd door het B.VI.Reg. van 20 juli 1994 (wijziging aan de subsidiëringsegregeling), *B.S.*, 22 oktober 1994 (erratum *B.S.*, 5 januari 1995).

⁴¹⁶⁷ Volgens SOMERS is het uitoefenen van de soevereiniteit over de territoriale zee van een zelfde aard als de uitoefening van de soevereiniteit over het grondgebied. De territoriale zee kan dan ook worden beschouwd als deel uitmakend van het staatsgebied van de kuststaat (SOMERS, E., *o.c.*, 70). Zie ook in dit verband: LEJEUNE, Y., 'Les Communautés et les Régions Belges dans les relations internationales', *RBDI*, 1981, 71. Ook in Nederland wordt de stelling gevolgd dat de Nederlandse territoriale wateren behoren tot het Nederlands grondgebied (IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., *o.c.*, 94).

Deze stelling wordt echter niet uniform gevolgd in de Belgische rechtsleer en rechtspraak. Zie bijvoorbeeld: le HARDY de BEAULIEU, L., *Le droit belge de la mer*, Namur, Faculté de Droit, 1990, (207 p.), 15-16. Zie herhaalde rechtspraak Raad van State. Bijvoorbeeld: R.v.St., V.Z.W. Koninklijk Belgisch Yachting Verbond, nr. 17.569 van 27 april 1976, in *Adm. Publ.*, 1977, 332-336.

⁴¹⁶⁸ Zie hierover ook: SOMERS, E., *o.c.*, 68-70 inzake eigendomstheorie versus soevereiniteitstheorie.

⁴¹⁶⁹ VRANCKX, A.W., COREMANS, H. en DUJARDIN, J., *Beheer over de onroerende goederen van openbare rechtspersonen*, Brugge, Die Keure, 1993, (157 p.), 25.

⁴¹⁷⁰ K.B. van 31 mei 1968 houdende politie- en scheepvaartreglement voor de Belgische territoriale zee, de havens en de stranden van de Belgische kust. Opgeheven door het K.B. van 4 augustus 1981 (Belgisch kustreglement).

recht.

De territoriale zee dient te worden beschouwd als een *res communis*, een gemeenschappelijk goed waarvan het gebruik openstaat voor allen. Dit gebruik wordt door politiewetten geregeld (cf. art. 714 B.W.⁴¹⁷¹)⁴¹⁷².

Zelfs indien er geen eigendomsvereiste zou verbonden zijn aan het instellen van natuurreservaten, zijn een aantal van de in de Natuurbehoudswet en het M.B. opgelegde verbodsbepalingen in de natuurreservaten (bv. het verbod op het gebruik van motorvaartuigen) niet ten volle geschikt om te worden toegepast in mariene gebieden, gelet op de bestaande gebruiksfuncties en de internationale reglementering terzake. Gezien het multifunctioneel karakter in de territoriale zee, zouden specifieke bepalingen inzake het beperken en verbieden van bepaalde activiteiten binnen beschermde gebieden in zee meer aangewezen zijn.

Op basis van de Wet van 1973 kunnen tevens natuurparken worden ingesteld. Een natuurpark is een gebied dat is onderworpen aan de maatregelen die tot doel hebben de aard, de verscheidenheid en de wetenschappelijke waarden van het leefmilieu te vrijwaren, de inheemse flora en fauna evenals de zuiverheid van de lucht en water te behouden alsmede het behoud van de bodem te beschermen (art. 25). Een natuurpark dat wordt opgericht op initiatief van de staat is een nationaal natuurpark. Een nationaal natuurpark wordt ingesteld bij ministerieel besluit en dient binnen de drie jaar bekrachtigd te worden door een koninklijk besluit. Alhoewel er in principe geen juridische bezwaren zijn voor het instellen van een natuurpark in de territoriale zee, is zowel de omschrijving als het gebrek aan expliciet omschreven maatregelen inzake medegebruik, ons inziens minder geschikt voor mariene gebiedsbescherming.

Natuurgebieden kunnen in België ook worden beschermd op basis van de **Wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedenbouw**⁴¹⁷³ en haar uitvoeringsbesluiten (o.a. K.B. van 28 december 1972⁴¹⁷⁴).

De Wet van 1962 regelt de ruimtelijke ordening op twee manieren: enerzijds worden door de plannen van aanleg de macro-ordening geregeld (titel I) en anderzijds worden door de individuele vergunningen (verkavelings- en bouwvergunning) de micro-ordening geregeld (Titel II en III). Hier komt enkel de macro-ordening aan bod.

⁴¹⁷¹ Artikel 714 B.W. luidt: Er zijn zaken die aan niemand toebehoren en waarvan het gebruik aan allen gemeen is. Politiewetten bepalen hoe het genot daarvan wordt geregeld.

⁴¹⁷² VAN DE VELDE, J., 'De Belgische staatspraktijk en het recht van de zee: de scheepvaart', Colloquium: België en het nieuwe Verdrag van de Verenigde Naties inzake het Recht van de Zee, Brussel, 25 november 1994, (50 p.), 5.

De auteur voegt daar nog aan toe dat het recht tot gebruik van de gemene goederen het zelfde is als het recht op gebruik van de goederen van het openbaar domein. Het is een recht dat verbonden is met het staatsburgerschap. Het is dus eerder een grondrecht dan een subjectief recht. Daarom kan de uitoefening van dat recht wel worden geregeld door politiewetten, maar kan het echter niet worden tenietgedaan.

⁴¹⁷³ B.S., 12 april 1962, zoals gewijzigd.

⁴¹⁷⁴ K.B. van 28 december 1972 betreffende de inrichting en de toepassing van de ontwerp-gewestplannen en gewestplannen, B.S., 10 februari 1973.

Artikel 1 van de wet op de ruimtelijke ordening stelt dat de ruimtelijke ordening wordt ontworpen zowel uit economisch, sociaal en esthetisch oogpunt als met het doel 's lands natuurschoon ongeschonden te bewaren. De ruimtelijke ordening van het land, de streken, de gewesten en de gemeenten wordt vastgesteld in plannen. Plannen van aanleg zijn bodembestemmingsplannen: zij leggen de bestemming van de bodem juridisch vast. Het plan van aanleg bestaat enerzijds uit een grafische voorstelling van de verschillende bestemmingen die aan de diverse zones worden gegeven en anderzijds uit een tekst (de bepaling van de grafische voorstelling). Van de verschillende plannen van aanleg zijn de gewestplannen ongetwijfeld de belangrijkste. Het nationaal plan, zoals dit voorzien was in de wet, is nooit tot stand gekomen. De streekplannen hebben evenmin uitwerking gekregen. De gewestplannen werden wel uitgewerkt en dit gebeurde vrij gedetailleerd zodat er nog weinig plaats over was voor de gemeentelijke plannen⁴¹⁷⁵.

Het gewestplan omvat de aanduiding van de bestaande toestand; de maatregelen van aanleg, vereist om te voldoen aan de economische en sociale behoeften van het gewest; de maatregelen ter verbetering van het net der voornaamste verkeerswegen. Het kan eveneens bevatten: algemene voorschriften van esthetische aard, zaken die in het algemeen gemeentelijk plan van aanleg zijn opgenomen (art. 12). In het K.B. van 1972 werd nog bijgedragen tot verdere uitwerking van de gewestplannen. Het K.B. omvat de omschrijving van de verschillende bestemmingen die aan de diverse zones op de gewestplannen kunnen gegeven worden. Het K.B. bepaalt de algemene regelen voor de inrichting en de toepassing van de gewestplannen. De gewestplannen omschrijven de bestemmingsgebieden en geven aanwijzingen omtrent de verkeerswegen overeenkomstig het K.B. (art. 1).

Volgens het K.B. kan de grond worden ingedeeld in:

- woongebieden;
- industriegebieden;
- dienstverleningsgebieden;
- landelijke gebieden;
- recreatiegebieden;
- gebieden bestemd voor ander grondgebruik.

Het landelijk gebied kan worden onderverdeeld in:

- agrarische gebieden;
- bosgebieden;
- groengebieden, waaronder kunnen onderscheiden worden:
 - natuurgebieden;
 - natuurgebieden met wetenschappelijke waarde of natuurreservaten;
- parkgebieden;
- bufferzones;
- bovendien kan het plan, in overdruk, over het landelijk gebied de volgende nadere aanwij-

⁴¹⁷⁵ Bij de gemeentelijke plannen wordt een onderscheid gemaakt tussen het algemeen plan van aanleg (APA) en het bijzonder plan van aanleg (BPA). Het gemeentelijk algemeen plan van aanleg geeft voor de hele gemeente de bodembestemming aan. Het bijzonder plan van aanleg doet dit slechts voor een gedeelte van het gemeentelijk grondgebied. Doordat de gewestplannen zeer gedetailleerd werden opgesteld, hebben zij de functie van het gemeentelijk algemeen plan van aanleg in feite overgenomen.

zingen bevatten:

- landschappelijk waardevolle gebieden;
- landelijke gebieden met toeristische waarde (art. 2).

De landelijke gebieden worden verder omschreven in artikel 10 tot en met artikel 15. Groengebieden zijn bestemd voor het behoud, de bescherming en het herstel van het natuurlijk milieu. De natuurgebieden omvatten de bossen, wouden, venen, heiden, moerassen, duinen, rotsen, aanslibbingen, stranden en dergelijke gebieden. De natuurgebieden met wetenschappelijke waarde of natuurreservaten zijn de gebieden die in hun staat bewaard moeten worden wegens hun wetenschappelijke of pedagogische waarde. In deze gebieden zijn enkel de handelingen en werken toegestaan, die nodig zijn voor de actieve of passieve bescherming van het gebied (art. 13). Zo de groene ruimten niet op het plan zijn afgelijnd, worden enkel die handelingen en werken toegestaan, die noodzakelijk zijn voor het behoud van de huidige bestemming (art. 10).

Bufferzones dienen in hun staat bewaard te worden of als groene ruimte ingericht te worden, om te dienen als overgangsgebied tussen gebieden waarvan de bestemmingen niet met elkaar te verenigen zijn of die ten behoeve van de goede plaatselijke ordening van elkaar moeten worden gescheiden (art. 14).

De landschappelijke waardevolle gebieden zijn gebieden waarvoor bepaalde beperkingen gelden met het doel het landschap te beschermen of aan landschapsontwikkeling te doen. In deze gebieden mogen alle handelingen en werken worden uitgevoerd die overeenstemmen met de in de grondkleur aangegeven bestemming, voor zover zij de schoonheidswaarde van het landschap niet in gevaar brengen. De landelijke gebieden met toeristische waarde zijn gebieden waarin, met behoud van de landelijke bestemming, recreatieve en toeristische accommodatie toegestaan is, bij uitsluiting van alle verblijfsaccommodatie (art. 15).

De artikelen 20 tot en met 23 van het K.B. van 1972 bevatten een aantal uitzonderingsregelen op de normale zonevoorschriften⁴¹⁷⁶.

⁴¹⁷⁶Zo is er een uitzondering voor bouwwerken voor openbare diensten en gemeenschapsvoorzieningen. Deze mogen in buiten de speciaal daarvoor bestemde gebieden worden toegestaan voor zover ze verenigbaar zijn met de algemene bestemming en met het architectonisch karakter van het betrokken gebied (art. 20). Een andere uitzonderingsregel geldt voor de voortzetting van exploitatie van gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven waarvan de activiteit niet in overeenstemming is met de voorschriften van het gewestplan. Een andere uitzonderingsregel betreft de uitbreiding en verbouwing in strijd met het gewestplan. Deze regel, voorzien in artikel 21 van het K.B. werd grondig gewijzigd door het Decreet van 28 juni 1984 houdende aanvulling van de Wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedenbouw (B.S., 30 augustus 1984), het zogenaamde mini-decreet. Gebouwen die bij het van kracht worden van de gewestplannen niet in de voorziene zones gelegen zijn, mogen nog verbouwd, herbouwd of uitgebreid worden onder de voorwaarden bepaald in het decreet. De Vlaamse Executieve zal bepalen binnen welke gebieden van de ontwerp-gewestplannen en de gewestplannen deze afwijkingen niet of slechts gedeeltelijk kunnen worden toegepast (art. 2 van het mini-decreet). Deze bepaling kwam er door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 15 maart 1989 houdende bepaling van de gebieden van de ontwerp-gewestplannen en de gewestplannen waarbinnen afwijkingen in verband met het verbouwen, herbouwen, of uitbreiden van bestaande vergunde gebouwen niet of slechts gedeeltelijk kunnen worden toegestaan (B.S., 6 juni 1989). De gebieden op de gewestplannen waar de uitzonderingsregel niet geldt zijn ondermeer natuurgebieden en reservaatgebieden. Een laatste uitzonderingsregel is de opvullingsregel. Deze regel laat toe om in niet-woongebieden te bouwen tussen reeds bestaande huizen in. Hiervoor moet wel nog een aantal voorwaarden vervuld zijn. Deze regel geldt niet voor industriegebieden, ontginningsgebieden, de natuurgebieden met wetenschappelijke waarde en de overstromingsgebieden (art. 23). Dit heeft voor gevolg dat deze opvullingsregel wel geldt voor natuurgebieden, agrarische gebieden

Inzake de toepassing van de Wet ruimtelijke ordening in mariene gebieden, lijkt de aanduiding van een gebied in zee als natuurgebied of reservaatgebied echter weinig zinvol. De verschillende bestemmingen worden vastgelegd in de gewestplannen. Voor de territoriale zee is nog geen dergelijk plan opgemaakt. De verschillende bestemmingscategorieën van de gewestplannen zijn bovendien niet of weinig bruikbaar in zee. Het bestemmen van een gebied als natuur- of als reservaatgebied is bovendien moeilijk te verwezenlijken in zee, zeker gezien de multifunctionaliteit binnen mariene gebieden en de terzake geldende reglementeringen. De Wet op de ruimtelijke ordening is trouwens aan herziening toe. Ruimtelijke ordening is een geregionaliseerde materie en in het Vlaamse Gewest is reeds nieuwe wetgeving inzake ruimtelijke ordening uitgewerkt (cf. verder). Het toepassen van een (verouderde) wetgeving, die in het geheel niet is aangepast aan het karakter en de gebruiken van de zee door de federale overheid, lijkt dan ook weinig aan te bevelen.

Uit bovenstaande blijkt dat de eigenlijke nationale natuurbehoudswetgeving weinig mogelijkheden biedt voor de aanduiding van mariene beschermde gebieden. De bestaande wetgeving is veelal aan herziening toe. De diverse juridische mogelijkheden zijn niet optimaal te gebruiken in mariene gebieden. Het lijkt dan ook ten eerste aangewezen dat door de federale overheid wetgeving wordt uitgewerkt waarbij ondermeer wordt voorzien in het instellen van mariene beschermde gebieden (zoals een marien reservaat). Aangezien de bestaande wetgeving niet echt is aangepast, is het aangewezen een nieuwe wet uit te vaardigen, waarbij naast gebiedsbescherming tevens de basis wordt gelegd voor soortenbescherming in mariene gebieden.

3.1.2. Gebiedsbescherming op het land

De bestaande natuurbehoudswetgeving en wetgeving inzake ruimtelijke ordening is wel van belang voor gebiedsbescherming in het landgedeelte van de kustzone, evenals de wetgeving inzake landschapsbescherming⁴¹⁷⁷ en landinrichting.

Zoals gezien, kunnen in uitvoering van de **Wet van 1973 op het natuurbehoud** staatsnatuurreservaten of erkende reservaten worden ingesteld. Er werden ondermeer in de kuststreek en het Schelde estuarium een aantal reservaten ingesteld. Zo is ondermeer de Westhoek (in de Panne) sinds 1957 een staatsnatuurreservaat (met een oppervlakte van 340 ha)⁴¹⁷⁸. Ook de Houtsaegersduinen (De Panne-Koksijde) is een staatsnatuurreservaat (78 ha) sinds 1989. Beide gebieden zijn tevens beschermd als een geklasseerd landschap. Er werd vroeger reeds op gewezen dat de voormalige Marinebasis in Lombardzijde werd onteigend met het oog op de oprichting van een staatsnatuurreservaat. Voorts zijn de Fonteintjes aan de kust erkend als natuurreservaat (12 ha, in beheer bij Natuurreservaten vzw). In het Schelde estuarium is het Groot Buitenschoor en Galgenschoor erkend als natuurreservaat (onder het beheer van Na-

en landschappelijk waardevolle gebieden.

⁴¹⁷⁷ Zie hierover ook: CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., *l.c.*, 287-290.

⁴¹⁷⁸ Bij Besluit van 19 september 1995 werd de onteigening ten algemene nutte bevolen van een gebied van 1 ha 33 a 01 ca, gelegen te de Panne, gekend als "Westhoek" met het oog op de uitbreiding van een natuurreservaat.

tuurreservaten vzw)⁴¹⁷⁹.

De wettelijke mogelijkheid voorzien door de Wet op het natuurbehoud heeft er echter onvoldoende voor gezorgd dat een grote oppervlakte in Vlaanderen als natuurreservaat wordt beschermd. Bovendien zijn de meeste reservaten klein in oppervlakte^{4180 4181}.

Reeds een aantal jaar wordt aangedrongen op een herziening van de bestaande natuurbehoudswetgeving teneinde deze te kunnen aanpassen aan ecologische inzichten en de onvolkomenheden in de bestaande wetgeving op te vangen⁴¹⁸².

Een aanvang in de herziening van de wetgeving werd genomen door het MINA-plan 2000, voorgelegd in 1989 door de toenmalige Vlaamse Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Th. Kelchtermans. Daarin werden de uitgangspunten en de beleidsopties voor het milieu- en natuurbeleid in Vlaanderen vastgelegd. In 1990 werd door de Minister van Leefmilieu het Natuurontwikkelingsplan voor Vlaanderen voorgesteld⁴¹⁸³. Dit plan omvat voorstellen voor een vernieuwd natuurbehoudsbeleid in Vlaanderen. De basisdoelstelling van het Natuurontwikkelingsplan is om een duurzame natuur te verwezenlijken.

Twee strategieën worden hierbij vooropgesteld: een gebiedsgericht beleid (met als elementen de Groene Hoofdstructuur, de ecologische infrastructuur en natuur in de stedelijke sfeer) en een kwaliteitsgericht beleid (een ecologische aanvaardbare milieukwaliteit). De hoekstenen van het beleid zijn gesteund op de begrippen duurzaamheid en kwaliteit. Er worden vijf pijlers voorgesteld om deze doelstellingen te bereiken:

1. een gebied-georiënteerd beleid (bescherming, herstel en ontwikkeling van natuurgebieden);
2. een ecologische milieukwaliteit (bovenop de basismilieukwaliteit nog strengere ecologische normen);
3. een soorten-gericht beleid (behoud en ontwikkeling van een grote biologische diversiteit van planten en dieren en hun ecosystemen);
4. natuureducatie, doelgroepenbeleid;
5. integratie van natuurbehoudsbeleid binnen andere beleidsdomeinen.

Met het oog op gebiedsgerichte maatregelen zijn nieuwe concepten ingevoerd. Ten behoeve van het habitat-gerichte beleid werden een aantal nieuwe beleidscategorieën ingevoerd, zoals de Groene Hoofdstructuur, de ecologische infrastructuur en natuur in de stedelijke sfeer.

⁴¹⁷⁹ Cf. *supra* bij Ramsar-gebieden.

⁴¹⁸⁰ KUIJKEN, E., 'Is er nog natuur in Vlaanderen? De Groene Hoofdstructuur: grondslag voor een nieuw natuurbeleid', *Lc.*, 24-30.

⁴¹⁸¹ CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., *Lc.*, 288.

⁴¹⁸² Zie bijvoorbeeld: KUIJKEN, E., 'De plaats van natuurbehoud in het ruimtelijk en milieubeleid' in *Ruimte voor Groen*, 5de Vlaams Wetenschappelijk Congres over Groenvoorziening, Gent, september 1988, Congresboek deel 1, 129-146.

⁴¹⁸³ KELCHTERMANS, T., Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Natuurbehoud en Landinrichting, *Milieubeleidsplan en Natuurontwikkelingsplan voor Vlaanderen. Voorstellen voor 1990-1995*, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1990.

De basisidee achter de Groene Hoofdstructuur⁴¹⁸⁴ is dat momenteel de natuurgebieden in Vlaanderen te klein en teveel versnipperd zijn en mede daardoor teveel worden gehinderd door een slechte milieukwaliteit van buitenaf de gebieden. De bedoeling van de Groene Hoofdstructuur is deze belemmeringen te overkomen: de Groene Hoofdstructuur wil een coherent en gecoördineerd geheel van gebieden verwezenlijken, waarvoor een intensiever beleid inzake behoud en ontwikkeling is vereist.

De Groene Hoofdstructuur omvat verschillende categorieën gebieden:

- natuurkerngebieden: in deze gebieden heeft natuur de hoofdfunctie. Andere functies zijn eventueel aanvaardbaar wanneer ze volledig ecologisch inpasbaar zijn;
- natuurontwikkelingsgebieden: dit zijn gebieden met voldoende mogelijkheden om tot natuurkerngebied te worden ontwikkeld, zonder dat de actuele functie noodzakelijkerwijze enkel een natuurfunctie heeft. Het kan ook gaan om gebieden waar belangrijke natuurwaarden versnipperd voorkomen en waar door natuurontwikkeling op de tussenliggende percelen grotere waardevolle gehelen worden gevormd;
- natuurverbindingsgebieden: deze gebieden bevatten (lijn- en puntvormige) landschapselementen die voor de uitwisseling van soorten tussen de natuurkern- en natuurontwikkelingsgebieden belangrijk zijn. Deze gebieden kunnen ook worden beperkt tot echte "groene" corridors;
- natuurbuffergebieden: deze hebben als functie de opvang van negatieve externe invloeden voor de natuurkern- en natuurontwikkelingsgebieden.

Een tweede beleidscategorie, naast de Groene Hoofdstructuur, is de ecologische infrastructuur: deze omvat die elementen, die niet in de vorige categorieën zijn begrepen, maar die desalniettemin onmisbaar zijn voor migratie van dieren en verbreiding van planten of die een belangrijke plaatselijke waarde hebben (bv. hagen, bomenrijen, grachten). Een derde categorie is natuur in de stedelijke sfeer (aandacht voor muurvegetaties, oude grachten, stadswallen, torens, kerkhoven e.d.)⁴¹⁸⁵.

Voor het verwezenlijken van de beleidsvisie inzake natuurbehoud, wordt uitgegaan van enerzijds het bestaande instrumentarium en anderzijds van een gepland vernieuwd natuurbehoudsdecreet⁴¹⁸⁶.

De natuurkern- en de natuurontwikkelingsgebieden werden reeds in kaart gebracht: op basis van de eerste schetskaarten opgesteld door het Instituut voor Natuurbehoud in 1990, werd bij de Richtnota 1991 een overzichtskaart op schaal 1/250.000 toegevoegd. Deze werd verfijnd tot provinciale ontwerpkaarten op schaal 1/100.000, die samen met een uitvoerige bundel ter

⁴¹⁸⁴ Over de Groene Hoofdstructuur zie ook: MINA-RAAD, Advies inzake de Richtnota Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen, Brussel, 19 januari 1993, 26p.; MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, De Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen. Richtnota, Brussel, Ainal, Dienst Natuurbehoud en Instituut voor Natuurbehoud, 1991, 48p. en kaart; MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, Documentatiemap Groene Hoofdstructuur, Brussel, 1993, 25p. en bijlagen.

⁴¹⁸⁵ CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., l.c., 292-293.

⁴¹⁸⁶ KELCHTERMANS, T., Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Natuurbehoud en Landinrichting, Milieubeleidsplan en Natuurontwikkelingsplan voor Vlaanderen. Voorstellen voor 1990-1995, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1990, II.76.

informatie en beoordeling aan het publiek werden voorgelegd. De consultatierondes inzake de Groene Hoofdstructuur georganiseerd door AMINAL moesten echter voortijdig worden onderbroken, wegens heftige landbouwprotesten eind 1993⁴¹⁸⁷. De verwezenlijking ervan werd doorgeschoven naar het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen.

In ieder geval dienden de nieuwe beleidscategorieën zoals voorgesteld in het Natuurontwikkelingsplan een wettelijke basis te krijgen, aangezien deze geen rechtsgrond hebben in de bestaande Wet op het natuurbehoud. Een ontwerpdecreet op het natuurbehoud, goedgekeurd door de Vlaamse regering op 8 maart 1995, voorzag in de wettelijk basis voor ondermeer de Groene Hoofdstructuur.

In het nieuwe voorontwerp van decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu (1996) is echter geen sprake meer van de terminologie Groene Hoofdstructuur. In het ontwerpdecreet worden inzake het gebiedsgericht beleid (hoofdstuk V) een aantal nieuwe categorieën ingesteld. Het gebiedsgericht beleid is gericht op het Vlaams Ecologisch Netwerk (VEN) en het Integraal Verwevings- en Ondersteuningsnetwerk (IVON).

Het Vlaamse Ecologisch Netwerk is een samenhangend en georganiseerd geheel van gebieden van de open ruimte waarin een specifiek beleid inzake het behoud, herstel en de ontwikkeling van de natuur wordt uitgevoerd, gebaseerd op de biotische en abiotische kenmerken, de onderlinge samenhang en de aanwezigheid en potentiële natuurwaarden.

Het VEN wordt in het ontwerpdecreet echter beperkt tot een oppervlakte van 125.000 ha, af te bakenen binnen een periode van 5 jaar. In vergelijking met de gebieden die werden voorgesteld voor de Groene Hoofdstructuur (ongeveer 350.000 ha natuurkerngebied en natuurontwikkelingsgebied⁴¹⁸⁸) is dit een serieuze inkrimping. Een dergelijke beperking opnemen in het decreet zelf blijkt van weinig politieke wil om de achterstand inzake beschermde gebieden in Vlaanderen serieus in te halen.

Het VEN bestaat uit de volgende onderdelen:

- grote eenheden natuur (GEN): dit zijn gebieden die hetzij een hoge natuurwaarde en een goede biotoopontwikkeling over een oppervlakte van minstens de helft van het gebied bezitten hetzij gebieden waarin een specifiek en belangrijk natuurelement aanwezig is;
- grote eenheden natuur in ontwikkeling (GENO): dit zijn gebieden die een van de volgende kenmerken vertonen:
 - aanwezigheid van hoge natuurwaarden, verspreid over de oppervlakte van het gebied, waarvan de gezamenlijke oppervlakte echter kleiner is dan de helft van het gebied;
 - aanwezigheid van belangrijke fauna- of flora-elementen waarvan het voortbestaan moet worden ondersteund door de maatregelen inzake grondgebruik;
 - terreinen al dan niet door kunstmatige ingrepen tot stand gekomen met belangrijke mogelijkheden voor natuurontwikkeling (art. 21).

⁴¹⁸⁷ CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., *l.c.*, 292.

⁴¹⁸⁸ Voor de oppervlakte van de Groene Hoofdstructuur zie: KUIJKEN, E., 'Is er nog natuur in Vlaanderen? de Groene Hoofdstructuur: grondslag voor een nieuw natuurbeleid', *Samenleving en Politiek*, 1994/8, (24-30), 27 (tabel 2).

De Vlaamse regering kan de gebiedscategorieën van het VEN aanduiden, waarbij volgende bepalingen van toepassing zijn:

- als GEN kunnen worden aanguid, de groengebieden, parkgebieden, buffergebieden, bosgebieden en de militaire domeinen op de geldende plannen van aanleg.
- als GENO kunnen worden aanguid de groengebieden, parkgebieden, buffergebieden en bosgebieden op de geldende plannen van aanleg, alsook delen van:
 - de militaire domeinen;
 - de ontginningsgebieden ter realisering van de nabestemming;
 - de valleigebieden, brongebieden, de agrarische gebieden met ecologisch belang, de agrarische gebieden met bijzondere waarde en de natuurontwikkelingsgebieden (art. 22).

De geldende voorschriften en de mogelijke maatregelen in de gebieden van het GEN en het GENO worden bepaald in de daaropvolgende artikelen (artt. 25 en 26).

Het Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk (IVON) is een geheel van gebieden waarin de administratieve overheid zorg draagt voor het behoud van de aanwezige natuurwaarden, maatregelen neemt ter bevordering en versterking van de actuele natuurwaarden en stimulerende maatregelen neemt ter bevordering van de biologische diversiteit. Het IVON bestaat uit de natuurverwevingsgebieden en de natuurverbindingsgebieden. De natuurverwevingsgebieden zijn aaneengesloten gebieden waarin verschillende functies voorkomen en die gekenmerkt zijn door de aanwezigheid van hoge natuurwaarden, waarvan de duurzaamheid kan worden bereikt door het realiseren van een "stand still" beleid, het instandhouden en herstellen van de structuurkenmerken van de waterlopen, het instandhouden en herstellen van de waterhuishouding, het reliëf en de bodem, en het bevorderen van het onderhoud en de ontwikkeling van de natuurwaarden. Als natuurverwevingsgebied kunnen worden aanguid de groengebieden, parkgebieden, buffergebieden en bosgebieden op de geldende plannen van aanleg, alsook delen van de militaire domeinen, de ontginningsgebieden ter realisering van de nabestemming, de valleigebieden, brongebieden, de agrarische gebieden met ecologisch belang, de agrarische gebieden met bijzondere waarde en de natuurontwikkelingsgebieden, alsook de landbouwgebieden met landschappelijke waarde en recreatiegebieden.

Voor de verwevingsgebieden wordt een te realiseren oppervlakte van 150.000 ha vooropgesteld, af te bakenen binnen een periode van 5 jaar.

De natuurverbindingsgebieden zijn gebieden die ongeacht hun oppervlakte van belang zijn voor de migratie van planten en dieren tussen de gebieden van het Vlaamse Ecologisch Netwerk en/of natuurreservaten en die strook- of lijnvormig zijn met een aaneenschakeling van kleine landschapselementen (art. 27).

Naast het VEN en het IVON blijft in het ontwerpdecreet de categorie van de natuurreservaten bestaan. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen een Vlaams natuurreservaat of een erkend natuurreservaat (art. 32 e.v.).

Aangezien het hier slechts gaat over een voorontwerp van decreet is het niet aangewezen hier verder op in te gaan. Het ontwerp kan immers nog veel worden gewijzigd. Hierbij kan toch reeds volgende opmerking worden gemaakt. Uit de tekst van het ontwerpdecreet blijkt een duidelijke bescherming van de landbouwsector en een zeer grote betrokkenheid van deze

sector ondermeer inzake advisering. Zo zijn in de gebieden die mogelijk in het GEN of GENO kunnen worden opgenomen geen agrarische gebieden of agrarische gebieden met landschappelijke waarde opgenomen. Bij de categorieën van mogelijke GEN of GENO-gebieden is er bovendien geen sprake van Ramsar-gebieden of Vogelrichtlijngebieden en Habitatrichtlijngebieden. In tegenstelling tot de gebiedscategorieën van de Groene Hoofdstructuur zoals omschreven in het Natuurontwikkelingsplan, zijn de opgenomen categorieën voor het GEN en GENO beperkt tot gebiedscategorieën van de gewestplanbestemmingen. Ook ten aanzien van de bepalingen inzake de erkenning van reservaten worden er restricties ten aanzien van landschappelijk waardevolle agrarische gebieden en in agrarische gebieden doorgevoerd (cf. art. 36 § 2) die in de Wet op het natuurbehoud van 1973 niet aanwezig waren.

Een belangrijke maatregel inzake gebiedsbescherming in de kustzone is de **bescherming van de kustduinen**. Het oorspronkelijk areaal van de duinen van de Belgische kust is tot de helft ingekrompen, veelal als gevolg van bebouwing en infrastructuurvoorzieningen. De overgebleven duingebieden blijven eveneens onder druk staan (bebouwing, betreding). Van de duingebieden is slechts een gedeelte beschermd (via instrumenten van ruimtelijke ordening, rangschikking als landschap of de Wet op het natuurbehoud).

Om een verdere teloorgang van de kustduinen tegen te gaan, werden maatregelen genomen om de overgebleven, niet-beschermden kustduinen, een wettelijke bescherming toe te kennen. Het Decreet van 14 juli 1993⁴¹⁸⁹, voegt een nieuw hoofdstuk IX aan de Natuurbehoudswet toe⁴¹⁹⁰. Op basis van dit decreet kan de Vlaamse Regering, op voordracht van het Instituut voor Natuurbehoud⁴¹⁹¹, delen van de maritieme duinstreek als beschermd gebied of als voor het duingebied belangrijk landbouwgebied aanduiden. De aanduiding heeft als gevolg dat een bouwverbod in de beoogde duingebieden wordt ingevoerd, ongeacht de bestemming ervan in goedgekeurde bestemmingsplannen of verleende verkavelingsvergunningen. Het bouwverbod heeft betrekking op alle werken die vergunningsplichtig zijn overeenkomstig artikel 44 van de Wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedenbouw. Het bouwverbod geldt niet voor verbouwing, herbouw en uitbreiding van bestaande landbouwbedrijven en voor zover deze werken geen wijziging van de landbouwbestemming tot

⁴¹⁸⁹ Decreet van 14 juli 1993 houdende maatregelen tot bescherming van de kustduinen, B.S., 31 augustus 1993. Gewijzigd door het Decreet van 21 december 1994, B.S., 30 december 1994 en het Decreet van 29 november 1995, B.S., 30 november 1995.

⁴¹⁹⁰ Voor een grondige analyse van het Duinendecreet, en meer bepaald van de rechtsgeldigheid van het ingevoerde bouwverbod, zie DEFOORT, P.-J., 'Het Duinendecreet: een duidelijke beleidskeuze (Een reactie op P. Flamey en E. Empereur)', RW, 1995, 1281-1292.

⁴¹⁹¹ Zie ook rapporten van het Instituut voor Natuurbehoud: HERRIER, J.-L., LETEN, M. en KUIJKEN, E., Inventaris van de knelpunten tussen natuurbehoud en de gewestplannen in de duinstreek van de Vlaamse kust, Rapport IN A 93.39, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1993, 82p. en bijlagen; KUIJKEN, E. en PROVOOST, S., Gemotiveerd advies over de bezwaren en adviezen met betrekking tot het Besluit van de Vlaamse Regering van 15 september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, Rapport IN A 94.132, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1994, 139p. en bijlagen; KUIJKEN, E. en PROVOOST, S., Gemotiveerd advies over de bezwaren en adviezen met betrekking tot het openbaar onderzoek over de beschermde duingebieden en de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden aangeduid in het Besluit van de Vlaamse Regering van 11 november 1994 maar niet in dat van 15 september 1993, Rapport IN A 95.45, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, april 1995, 45p. en bijlagen.

gevolg hebben. Het bouwverbod geldt evenmin voor instandhoudingswerken aan gebouwen of woningen in de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden. In de beschermde duingebieden en de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden geldt het bouwverbod niet voor werken noodzakelijk voor een efficiënt natuurbeheer, natuurherstel, natuurontwikkeling, kustverdediging en voor slopingswerken van woningen of gebouwen (art. 52 § 1).

De uitvoeringsbesluiten van de Vlaamse Regering, waarin de duingebieden worden aangeduid, dienden binnen de zes maanden door de Vlaamse Raad te worden bekrachtigd (art. 52 § 3). Het Besluit van 15 september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden werd bekrachtigd door de Vlaamse Raad door het Decreet van 26 januari 1994⁴¹⁹². Dit bekrachtigingsbesluit was slechts tijdelijk en was maar van kracht tot 31 december 1994. De reden van de voorlopige bekrachtiging ligt bij het feit dat eerst een inventaris tot op perceelsniveau en een openbaar onderzoek vereist was (krachtens art. 53 § 1).

Als gevolg van de bekrachtiging bij decreet door de Vlaamse Raad van het besluit tot aanduiding van te beschermen gebieden, kan ingeval van een ingeroepen nadeel (het aantasten van een subjectief recht) een procedure worden ingespannen voor het Arbitragehof. Immers, het ingeroepen nadeel is niet het gevolg van het aanduidingsbesluit, maar ligt besloten in het Duinendecreet zelf. Tegen het Duinendecreet en de bekrachtigingsdecreten kan worden opgekomen bij het Arbitragehof⁴¹⁹³.

Het definitieve beschermingsbesluit werd genomen door het Besluit van de Vlaamse Regering van 16 november 1994 en werd bekrachtigd door het Decreet van 21 december 1994⁴¹⁹⁴. Voor die gebieden die wel in het Besluit van 16 november 1994, maar niet in het Besluit van 15 september 1993 werden aangeduid, geldt de bekrachtiging slechts tot 31 mei 1995. Deze periode is automatisch verlengd met een periode van 6 maanden, zijnde tot 30 november 1995, als gevolg van de ontbinding van de Vlaamse Raad. Na het openbaar onderzoek werden ook deze gebieden definitief als beschermd gebied aangeduid door de Vlaamse Regering door het Besluit van 4 oktober 1995 en bekrachtigd door de Vlaamse Raad door het Decreet van 29 november 1995⁴¹⁹⁵.

⁴¹⁹² B.VI. Reg. van 15 september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, B.S., 17 september 1993, bekrachtigd door de Vlaamse Raad door het Decreet van 26 januari 1994, B.S., 26 februari 1994.

⁴¹⁹³ Cf. R.v.St., nr. 44.464, zie TMR, 1994/1, 33-35.

⁴¹⁹⁴ Besluit van de Vlaamse Regering van 16 november 1994 betreffende de definitieve aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, B.S., 30 november 1994 en Decreet van 21 december 1994 houdende bekrachtiging van het Besluit van de Vlaamse regering van 16 november 1994 betreffende de definitieve aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, en houdende wijziging van de Wet van 12 juli 1973 op het natuurbehoud, B.S., 30 december 1994.

⁴¹⁹⁵ Besluit van de Vlaamse regering van 4 oktober 1995 betreffende de definitieve aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden die aangeduid werden door het Besluit van de Vlaamse regering van 16 november 1994 betreffende de aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, maar niet door het besluit van de Vlaamse regering van 15

Door het Duinendecreet wordt in een schadevergoedingsregeling voorzien in het geval het bouwverbod een einde maakt aan de bestemming volgens de geldende plannen van aanleg of verkavelingsvergunningen die de grond had, de dag voorafgaand aan de bekendmaking van het besluit tot voorlopige aanduiding als beschermd duingebied of voor het duingebied belangrijk landbouwgebied (art. 54 § 1). Het recht op schadevergoeding ontstaat bij overdracht van het goed, bij de afgifte van een weigering van bouwvergunning of bij afgifte van een negatief stedenbouwkundig attest, mits de overdracht of afgifte geschiedt na de bekendmaking van het besluit tot definitieve aanduiding als beschermd duingebied of voor het duingebied belangrijk landbouwgebied (art. 54 § 2).

Door het Duinendecreet werd een zeer belangrijke stap gezet in de bescherming van de overblijvende duingebieden aan de kust. Het ingevoerde bouwverbod zal echter nauwgelet dienen te worden opgevolgd en gecontroleerd om illegale bebouwing tegen te gaan. Ondanks de bescherming door het Duinendecreet worden niettemin afwijkingen en wijzigingen aan het Decreet gevraagd: zo wordt in het Zwin door de Compagnie Het Zoute om een wijziging en onttrekking van het Decreet gevraagd om de bouw van villa's in het gebied mogelijk te maken. In de Lenspolder in Nieuwpoort wordt in het gebied dat valt onder het Duinendecreet een golfterrein gepland.

Gelet op de aantasting van de duinstreek aan de kust is het duidelijk dat de bescherming door het Duinendecreet nauwgelet moet worden nageleefd en dat afwijkingen en wijzigingen aan het Decreet met de bedoeling bouwwerken toe te laten, een degelijke bescherming van de kustduinen in de weg staan.

Het ingevoerde bouwverbod in de maritieme duinstreek is echter slechts een eerste stap in de bescherming van de duinen. Voor het behoud van de duinen zal een ecologisch verantwoord beheer noodzakelijk zijn. Hiervoor moet worden onderzocht wat de (juridische) mogelijkheden zijn voor het opleggen van een beheersplicht aan eigenaars van duingebieden. Voorts is een verdere verwerving van duingebieden en de aanduiding van de gebieden als (beheersplichtig) natuurreservaat aangewezen. Gezien de bijzondere druk in de duingebieden en de hoge grondprijzen dient te worden onderzocht of de bestaande juridische mogelijkheden voldoende zijn en of daarentegen geen bijkomende middelen zijn vereist. Hierbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de oprichting van een speciaal fonds, bestemd voor de aankoop van duingebieden. In dit verband kan worden gewezen op de activiteiten van de Conservatoire du littoral et des rivages lacustres in Frankrijk. Deze parastatale instelling werd opgericht met als doel waardevolle gebieden in de kustzone aan te kopen. Tot de mogelijkheden behoren de aankoop van gebieden, evenals onteigening.

september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, B.S., 25 oktober 1995.

Decreet van 29 november 1995 houdende bekrachtiging van het besluit van de Vlaamse regering van 4 oktober 1995 betreffende de definitieve aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden die aangeduid werden door het Besluit van de Vlaamse regering van 16 november 1994 betreffende de aanwijzing van de beschermde duingebieden en van de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, maar niet door het besluit van de Vlaamse regering van 15 september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, en houdende wijziging van de Wet van 12 juli 1973 op het natuurbehoud, B.S., 30 november 1995.

Voorts moet ook, indien dit nodig is voor de bescherming van de duingebieden bepaalde activiteiten in duingebieden verder worden gereguleerd of beperkt. Dit is ondermeer het geval voor waterwinning in de duinen, (illegale) campings in duingebieden en bepaalde recreatieve activiteiten in duingebieden (cf. ook bij recreatie).

De verdere bescherming van de duinen door ondermeer aankoopbeleid en beheer van duinen vereist in eerste instantie een wettelijk kader. Op dat vlak zijn echter nog geen verdere initiatieven genomen. Het voorontwerp van decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu omvat in ieder geval geen verdere bepalingen specifiek voor de duinenbescherming. De bepalingen over de duinen, zoals die door het Duinendecreet werden ingevoerd in de Wet op het natuurbehoud blijven bestaan. De Wet op het natuurbehoud wordt voor het overige in het Vlaamse Gewest vrijwel volledig opgeheven. Het Duinendecreet wordt dus niet geïncorpo-reerd in de nieuwe wetgeving. De gebiedscategorieën ingevoerd door het Duinendecreet (beschermde duingebieden en voor het landbouwgebied belangrijke landbouwgebieden) worden niet opgenomen in de gebieden die als GEN of GENO kunnen worden aangeduid. De beperkingen die in het ontwerpdecreet worden opgelegd aan de erkenning van natuurreservaten in agrarische gebieden en landschappelijke waardevolle agrarische gebieden kunnen ondermeer in de duingebieden de erkenning van natuurreservaten bemoeilijken. Immers, artikel 36 § 2 bepaalt dat in de genoemde gebieden reservaten kunnen worden erkend als wordt voldaan aan volgende criteria:

- ofwel zijn het gronden die een actuele hoge natuurwaarde hebben en weinig geschikt zijn voor normaal landbouwgebruik in de betrokken landbouwstreek en waarvan de erkenning de agrarische structuur niet aantast,
- ofwel zijn het gebieden met een hoge actuele of potentiële natuurwaarde en lage landbouw-waarde die in het kader van een goedgekeurd ruilverkavelingsplan of een goedgekeurd richt-plan van een landinrichtingsproject hiertoe zijn aangewezen en waarvan de erkenning de agrarische structuur niet aantast. In de duinstreek kan dit de erkenning van reservaten bemoei-lijken aangezien gronden die bijvoorbeeld te zandig zijn voor de gangbare akkerbouw, wel geschikt (kunnen) zijn ten behoeve van een door de landbouwsector kunstmatig gestimuleerde tuinbouw. De criteria die worden genoemd in artikel 36 kunnen worden aangegrepen om een erkenning te bemoeilijken⁴¹⁹⁶.

Naast het instellen van beschermde gebieden is tevens de **bescherming van kleine land-schapselementen** van belang. In uitvoering van hoofdstuk V van de Natuurbehoudswet inzake de bescherming van de landelijke ruimte, werden de twee volgende besluiten getroffen. Het Besluit van de Vlaamse Executieve van 27 juni 1984 regelt het natuurbehoud op bermen, beheerd door publiekrechtelijke rechtspersonen⁴¹⁹⁷. Het Besluit van de Vlaamse Executieve van

⁴¹⁹⁶ Visie Kustwerkgroep op het ontwerp-decreet op het natuurbehoud, Kustwerkgroep van Natuurreservaten vzw en WWF, 10 september 1996.

⁴¹⁹⁷ B.VI.Ex. van 27 juni 1984 houdende maatregelen inzake natuurbehoud op de bermen beheerd door publiekrechtelijke rechtspersonen, B.S., 2 oktober 1984.

16 juli 1996⁴¹⁹⁸ regelt wijzigingen van vegetatie en van lijn- en puntvormige elementen⁴¹⁹⁹. Door dit besluit wordt een vergunningsplicht ingesteld voor het wijzigen van ecologisch waardevolle vegetaties en lijn- en puntvormige landschapselementen. Het Vegetatiebesluit is van toepassing in een aantal bestemmingszones op de gewestplannen (o.a. natuurreservaten, natuurgebieden), in de Vogelrichtlijngebieden en in Ramsar-gebieden.

Naast de reeds genoemde wetgeving, kunnen natuurgebieden in Vlaanderen ook worden beschermd op basis van de **Wet van 29 maart 1962 houdende organisatie van de ruimtelijke ordening en van de stedenbouw**⁴²⁰⁰ en haar uitvoeringsbesluiten (cf. *supra*). Deze wettelijke mogelijkheid is in Vlaanderen echter onvoldoende benut geworden: zo heeft op basis van het K.B. van 28 december 1972⁴²⁰¹ slechts 1,1% van het grondgebied in Vlaanderen een bestemming als natuurreservaat. Indien alle groene bestemmingen (ecologisch waardevolle agrarische gebieden, bosgebieden met ecologische waarde, natuurgebieden, natuurreservaten en parkgebieden) worden samengeteld, heeft een kleine 12% van de oppervlakte in Vlaanderen een groene bestemming⁴²⁰². De bescherming op basis van de Wet op de ruimtelijke ordening is bovendien vaak een theoretische bestemming gebleven^{4203 4204}.

Teneinde te komen tot een meer dynamische planning en een herziening van de ruimtelijke ordeningswetgeving in Vlaanderen werd het Decreet houdende de ruimtelijke planning aangenomen⁴²⁰⁵. Dit decreet is slechts een eerste en voorlopige stap in de herziening van de

⁴¹⁹⁸ B.VI. Reg. van 16 juli 1996 tot instelling van een vergunningsplicht voor de wijziging van vegetatie en van lijn- en puntvormige elementen, B.S., 22 augustus 1996. Het vroegere Vegetatiewijzigingsbesluit (B.VI.Ex. van 4 december 1991 tot instelling van een vergunningsplicht voor de wijziging van vegetatie en van lijn- en puntvormige elementen, B.S., 24 maart 1992) werd vernietigd omdat de rechtsgrond in de Wet op het natuurbehoud onvoldoende bleek te zijn. De Wet op het natuurbehoud werd daarom aangevuld met een artikel 37 bis, waarin wordt bepaald dat de Vlaamse regering alle maatregelen kan nemen inzake de wijziging van vegetatie en inzake de bescherming en ontwikkeling van lijn- en puntvormige elementen.

⁴¹⁹⁹ Zie hierover: DE ROO, K., 'Recente ontwikkelingen inzake de wetgeving op het natuurbehoud in Vlaanderen', TMR, 1995/4, 266-282; VAN DEN BERGHE, J., 'Omtrent wijzigingen van vegetatie en landschapselementen', TMR, 1992/3, 67-72.

⁴²⁰⁰ B.S., 12 april 1962, zoals gewijzigd.

⁴²⁰¹ K.B. van 28 december 1972 betreffende de inrichting en de toepassing van de ontwerp-gewestplannen en gewestplannen, B.S., 10 februari 1973.

⁴²⁰² DE BLUST, G., KUIJKEN, E. en PAELINCKX, D., 'De groene hoofdstructuur van Vlaanderen', Gids Ruimtelijke Planning, Instituut voor Natuurbehoud i.s.m. Kluwer Editorial, 1992, afl. 30, II G.2.a, (29 p.), 19. Voor de oppervlakte van de groengebieden, zie: KUIJKEN, E., 'De plaats van natuurbehoud in het ruimtelijk en milieubeleid', I.c., 140.

⁴²⁰³ Zie: DE PUE, E., LAVRYSEN, L. en STRYCKERS, P., Milieuzakboekje 1994, 70-72.

⁴²⁰⁴ Zo wordt 37,7% van de gebieden met bestemming natuurgebied (N-gebied) gebruikt als landbouwgrond. Van de gebieden met bestemming reservaatzone (R-gebied) wordt 16,4% gebruikt als landbouwgrond. Zie hierover: KUIJKEN, E., 'De Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen: een veelzijdig instrument' in Natuur, bosbouw en landbouw in het Structuurplan Vlaanderen, Gent, Technologisch Instituut - K VIV, 1 juni 1994, (13-20), 19.

ruimte-lijke ordeningswetgeving in Vlaanderen. Een volgende stap is de herziening van de Wet van 1962, waarin het planningsdecreet zal worden opgenomen. Het Decreet inzake de ruimtelijke planning was echter noodzakelijk om het Structuurplan Vlaanderen en de initiatieven van de provincies en gemeenten inzake structuurplanning een juridische basis te geven, aangezien het instrument van de structuurplanning niet voorkomt in de Wet van 1962.

Het Decreet houdende de ruimtelijke planning bepaalt dat de ruimtelijke ordening van het Gewest, de provincies en de gemeenten wordt vastgelegd in ruimtelijke structuurplannen, plannen van aanleg en verordeningen (art. 2). Een ruimtelijk structuurplan is een beleidsdocument dat een kader aangeeft voor de gewenste ruimtelijke structuur. Het geeft een lange termijn visie op de ruimtelijke ontwikkeling van het betrokken gebied. Het is erop gericht samenhang te brengen in de voorbereiding, de vaststelling en de uitvoering van beslissingen die de ruimtelijke ordening aanbelangen (art. 3). Het ruimtelijke structuurplan is dus een beleidsdocument en geen bestemmingsplan zoals de gewestplannen en gemeentelijke plannen van aanleg.

Een ruimtelijk structuurplan is gericht op een duurzame ruimtelijke ontwikkeling waarbij de ruimte wordt beheerd ten behoeve van de huidige generatie zonder de behoeften van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen. Daarbij worden de ruimtelijke behoeften van de verschillende maatschappelijke activiteiten gelijktijdig tegen elkaar afgewogen, wordt rekening gehouden met de ruimtelijke draagkracht, de gevolgen op lange termijn voor het leefmilieu, de sociale, economische en culturele consequenties (art. 4).

De ruimtelijke structuurplannen worden gemaakt op niveau van het Gewest, de provincies en de gemeenten. Ieder structuurplan omvat een bindend, richtinggevend en informatief gedeelte (art. 7). Het bindend gedeelte is alleen bindend voor de overheid en niet voor de burger.

In het Decreet is de procedure voor het opmaken, het herzien en de onderliggende relaties van de ruimtelijke structuurplannen op de drie niveaus (gewest, provincies en gemeenten) voorzien. Voorts wordt ook bepaald welke instrumenten kunnen worden gebruikt voor het uitvoeren van de ruimtelijke structuurplannen: voor het ruimtelijk structuurplan Vlaanderen kan de Vlaamse regering algemene verordeningen vaststellen, plannen van aanleg opmaken en herzien en andere passende initiatieven nemen (art. 11 § 1). Voor dit laatste wordt vooral gedacht aan het K.B. van 28 december 1972 betreffende de inrichting en toepassing van de ontwerp-gewestplannen en gewestplannen.

Het ontwerp van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen werd voorlopig vastgesteld bij Besluit van 24 juli 1996. Hierover dient een openbaar onderzoek te worden gevoerd.

Naast de natuurbehoudswetgeving en de ruimtelijke ordeningswetgeving, is er ook nog de **bescherming van landschappen**. Bescherming van landschappen gebeurde op grond van de Wet van 7 augustus 1931 op het behoud van de monumenten en landschappen⁴²⁰⁶. Voor het

⁴²⁰⁵ Decreet houdende de ruimtelijke planning, B.S., 27 juli 1996.

⁴²⁰⁶ B.S., 5 september 1931, gewijzigd door het Decreet van 13 juli 1972, B.S., 7 september 1972 en door het Decreet van 14 juli 1993, B.S., 9 september 1993.

Vlaamse Gewest werd dit voor de landschapsbescherming⁴²⁰⁷ vervangen door het Decreet van 16 april 1996 houdende bescherming van landschappen⁴²⁰⁸. Dit decreet regelt de bescherming van landschappen en de instandhouding, het herstel en het beheer van de in het Vlaamse Gewest gelegen beschermde landschappen (art. 2). Onder landschap wordt begrepen een begrensde grondoppervlakte met een geringe dichtheid van bebouwing en een onderlinge samenhang waarvan de verschijningsvorm en de samenhang het resultaat zijn van natuurlijke processen en van maatschappelijke ontwikkelingen (art. 3 (1°)). Op basis van het Decreet kan een landschap, dat van algemeen belang is wegens zijn natuurwetenschappelijke, historische, esthetische of sociaal-culturele waarde, worden beschermd met inbegrip van een overgangszone die deze waarden van het landschap ondersteunt (art. 5). Aan de bescherming van een landschap worden tevens beschermingsvoorschriften gekoppeld (cf. art. 14) (zo mag niemand het voorlopig of definitief beschermd landschap ontsieren, beschadigen of vernielen (art. 14 § 2)). Voor elk beschermd landschap wordt een beheerscommissie ingesteld met het oog op het verwezenlijken van de beheersdoelstellingen. Deze commissie dient voor een beschermd landschap een beheersplan op te maken (art. 16).

De proefprojecten inzake Regionale Landschappen (bv. Vlaamse Ardennen, Kempen en Maasland) die werden opgestart, kregen geen wettelijke basis in het nieuwe decreet op de landschapsbescherming, maar werden wel opgenomen in het voorontwerp van decreet betreffende het natuurbehoud en het natuurlijk milieu. Luidens het ontwerpdecreet is een regionaal landschap een duurzaam samenwerkingsverband ingesteld op voorstel van een provincie of drie of meer aaneengesloten gemeenten gericht op overleg en samenwerking met de betrokken doelgroepen ter bevordering van het streekeigen karakter, van natuurrecreatie en natuureducatie, van recreatief medegebruik en van het beheer en de ontwikkeling van natuur en de kleine landschapselementen. Het regionale landschap is gericht op de bevordering van een draagvlak en heeft geenszins een reglementair karakter (art. 54 § 1).

Tenslotte kan ook nog inzake het beheer van de open ruimte de **landinrichting** worden vermeld. Door het Decreet van 21 december 1988 houdende oprichting van de Vlaamse Landmaatschappij⁴²⁰⁹ wordt landinrichting omschreven als het bevorderen, voorbereiden, integreren en begeleiden van maatregelen, handelingen en werken die uitgaan van de bevoegde overheden en gericht zijn op het vrijwaren, herwaarderen en het meer geschikt maken van landelijke gebieden, recreatiegebieden, woongebieden met landelijk karakter en ontginningsgebieden conform de gewestplannen (artt. 11-12). De procedure voor landinrichtingsprojecten, evenals de betrokken adviesorganen (Commissie voor Landinrichting en Landinrichtingscomité) worden vastgelegd in het Besluit van de Vlaamse regering van 6 juni 1996 houdende

⁴²⁰⁷ Wat de monumentenbescherming betreft werd dit voor het Vlaamse Gewest geregeld bij Decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van monumenten en stad- en dorpsgezichten, B.S., 22 april 1976, gewijzigd door het Decreet van 22 februari 1995, B.S., 5 april 1995.

⁴²⁰⁸ Decreet van 16 april 1996 houdende bescherming van landschappen, B.S., 21 mei 1996.

⁴²⁰⁹ Decreet van 21 december 1988 houdende oprichting van de Vlaamse Landmaatschappij, B.S., 29 december 1988. Gewijzigd door het Decreet van 22 november 1995 houdende bepalingen tot begeleiding van de aanpassing van de begroting 1995, B.S., 6 februari 1996.

nadere regelen betreffende de landinrichting⁴²¹⁰.

De landinrichting is geen natuurbehoudsmaatregel, maar kan desgevallend wel een (al dan niet negatieve) invloed hebben op de open ruimte en de natuurwaarden daar. Aan de kust werd voor de Westhoek een richtplan voor een landinrichtingsproject opgemaakt.

3.2. Nationale wetgeving inzake soortenbescherming

3.2.1. Algemeen

Aangezien het soortenbeschermingsmaatregelen betreft van toepassing in de Noordzee, blijft dit luik beperkt tot hetzij federale maatregelen hetzij tot maatregelen van het Vlaamse Gewest, aangezien onder meer voor vogelsoorten de kustzone van belang is als bijvoorbeeld broedgebied en de kustzone (land) onder de bevoegdheid valt van het Vlaamse Gewest.

Met het oog op de vrijwaring van de soorten die behoren tot de inheemse fauna en flora neemt de Koning (voor de Gewesten, de gewestregeringen) maatregelen tot bescherming van de in het wild groeiende planten en in het wild levende dieren (artt. 2-3). De toepassing van maatregelen tot bescherming van plant- en diersoorten kan worden beperkt tot bepaalde streken, bepaalde arealen of bepaalde biotopen. Die maatregelen kunnen blijvend, tijdelijk of periodiek van toepassing zijn (art. 4). De Koning kan eveneens de in-, uit- en doorvoer van uitheemse plant- en diersoorten regelen, onverminderd de bepalingen uit de wetgevingen op de jacht, de diergeneeskundige politie en de plantenbescherming en onverminderd de verplichting komend uit internationale verdragen (art. 5).

In uitvoering van de bepalingen van de Wet op het natuurbehoud (inzonderheid de artt. 1, 3, 4, 33 en 41) werd het K.B. van 22 september 1980⁴²¹¹ genomen ter bescherming van bepaalde in het wild levende inheemse diersoorten, die niet onder de toepassing vallen van de wetten en besluiten op de jacht, de riviervisserij en de vogelbescherming. Dit K.B. is van toepassing in het Vlaamse Gewest. De diersoorten die vermeld worden in de bijlage bij het besluit genieten in het Vlaamse Gewest een volledige bescherming. Het is ten alle tijde en om het even waar verboden:

1. deze diersoorten te bejagen, te vangen om ze in gevangenschap te houden, in gevangenschap te houden of te doden, ongeacht hun ontwikkelingsstadium;
2. de woon- of schuilplaatsen van deze diersoorten te beschadigen of met opzet te verstoren;
3. deze diersoorten, levend of dood, onder welke vorm ook te vervoeren, te verhandelen, kosteloos of tegen betaling af te staan (art. 1).

Afwijkingen op de verbodsbepalingen kunnen worden verleend wanneer het gaat om duidelijk wetenschappelijke of educatieve motieven die terdege worden verantwoord of wanneer maatregelen van algemeen of plaatselijk belang noodzakelijk zijn (art. 5).

⁴²¹⁰ Besluit van de Vlaamse regering van 6 juni 1996 houdende nadere regelen betreffende de landinrichting, B.S., 16 oktober 1996.

⁴²¹¹ K.B. van 22 september 1980 houdende maatregelen, van toepassing in het Vlaamse Gewest, ter bescherming van bepaalde in het wild levende inheemse diersoorten, die niet onder de toepassing vallen van de wetten en besluiten op de jacht, de riviervisserij en de vogelbescherming, B.S., 31 oktober 1980.

De overtredingen op het besluit worden opgespoord, vervolgd en gestraft overeenkomstig de Wet op het natuurbehoud (art. 6).

In de bijlage bij het K.B. komen ondermeer de Tuimelaar (*Tursiops truncatus*) en Bruinvis (*Phocoena phocoena*) voor. Dit heeft voor gevolg dat deze soorten volledige bescherming genieten in het Vlaamse Gewest. Bij besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987 werd de bijlage van het K.B. aangevuld⁴²¹². Door dit besluit genieten nu ook de Gewone zeehond (*Phoca vitulina*) en de Grijze zeehond (*Halichoerus grypus*) volledige bescherming in het Vlaamse Gewest⁴²¹³.

De andere mariene zeezoogdieren, die weliswaar niet gerekend worden tot de inheemse fauna maar waarvan sommige soorten toch regelmatig tot voor onze kust voorkomen (zoals bijvoorbeeld de Witsnuitdolfijn) vallen dus niet onder de bescherming van de Wet op het natuurbehoud en het uitvoeringsbesluit.

De soorten die bescherming genieten onder het K.B. van 1980 zijn enkel beschermd binnen het grondgebied van het Vlaamse Gewest. Zoals echter werd aangetoond, strekt dit grondgebied zich niet uit over de territoriale zee. Dit houdt in dat in de territoriale zee deze dieren niet beschermd zijn onder het genoemde K.B. en dat, alhoewel de basis van bescherming voorzien is in de Wet op het natuurbehoud, deze dieren geen bescherming genieten onder de natuurbehoudswet in de territoriale zee door het ontbreken van uitvoeringsbesluiten die zich uitstrekken over de territoriale zee.

De introductie van niet-inheemse soorten wordt in het Vlaamse Gewest geregeld door een Besluit van 1993, in uitvoering van de Wet van 1973, inzake de introductie in de natuur van uitheemse diersoorten⁴²¹⁴. De introductie van uitheemse soorten is verboden tenzij er een vergunning wordt verleend, overeenkomstig artikel 3 van het Besluit. Ook dit besluit is enkel van toepassing in het Vlaamse Gewest en geldt dus slechts tot aan de laagwaterlijn en niet in de territoriale zee en andere mariene gebieden.

3.2.2. Nationale wetgeving inzake de bescherming van zeezoogdieren

Zoals reeds werd vermeld, heeft België het Walvisvaartverdrag⁴²¹⁵ niet ondertekend. De overige Noordzeestaten zijn overigens wel verdragspartij. België is geen walvisvarende staat en zou aldus als verdragspartij een tegengewicht kunnen vormen voor de walvisvarende landen

⁴²¹² Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987 tot wijziging van het koninklijk besluit van 22 september 1980 houdende maatregelen, van toepassing in het Vlaamse Gewest, ter bescherming van bepaalde in het wild levende inheemse diersoorten die niet onder de toepassing vallen van de wetten en besluiten op de jacht, de riviervisserij en de vogelbescherming, B.S., 28 november 1987.

⁴²¹³ Dit besluit werd genomen overwegende dat de Eerste Beschikking M(87)2 van het Comité van Ministers van de Benelux Economische Unie van 23 juni 1987 tot wijziging van de Benelux Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming zo spoedig mogelijk van toepassing moet zijn in het Vlaamse Gewest.

⁴²¹⁴ B. VI. Ex. van 21 april 1993 betreffende de introductie in de natuur van niet-inheemse diersoorten, B.S., 31 juli 1993.

⁴²¹⁵ Internationale Verdrag van 2 december 1946 voor de reglementering van de walvisvangst. Zie *supra*.

binnen de IWC.

Alhoewel ondermeer in de Verdragen van Bonn en Bern⁴²¹⁶ zeezoogdieren voorkomen in de bijlagen, zijn geen specifieke uitvoeringsbesluiten genomen. Ook in de bijlagen bij de Habitatrichtlijn worden een aantal zeezoogdieren vermeld en zijn er evenmin tot dusver aanvullende soortenbeschermingsmaatregelen genomen.

De bescherming van zeezoogdieren moet dus worden gevonden in de nationale natuurbehoudswetgeving inzake de bescherming van inheemse diersoorten en de jachtwetgeving. Voorts is er nog de regelgeving inzake handel in diersoorten (cf. *infra*).

Zoals reeds vermeld worden op basis van het K.B. van 22 september 1980 inzake de bescherming van inheemse diersoorten in het Vlaamse Gewest en door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987 een beperkt aantal zeezoogdieren opgenomen als beschermde soorten. Zoals blijkt worden echter nog andere soorten waargenomen aan de kust. Deze genieten op basis van voormelde besluiten geen bescherming. Een aantal van deze soorten zoals de Witsnuitdolfijn wordt ook opgenomen in het Verdrag van Bonn en het Verdrag van Bern. In de Overeenkomst van New York⁴²¹⁷ worden trouwens alle tandwalvissen opgenomen, met uitzondering van de Potvis. In het Vlaamse Gewest zijn deze soorten dus niet beschermd. De genoemde besluiten zijn bovendien van toepassing in het Vlaamse Gewest, en gelden dus niet voorbij de laagwaterlijn, waardoor de bescherming niet geldt in de territoriale zee en de andere mariene gebieden. Op federaal niveau zijn er geen wettelijke bepalingen. Vooralsnog ontbreekt het alle zeezoogdieren aan wettelijke bescherming inzake bijvoorbeeld het vangen en doden ervan. België komt daarom niet tegemoet aan verplichtingen opgelegd door de Verdragen van Bonn en Bern en aan de Habitatrichtlijn.

In de jachtwetgeving wordt door het K.B. van 10 juli 1972 tot wijziging van de Jachtwet van 28 februari 1882⁴²¹⁸ in de Jachtwet een artikel 1bis ingevoerd waarin de tot het jachtwild behorende soorten worden genoemd. Bij de categorie overig wild worden de zeehonden (Gewone zeehond en Grijze zeehond) opgenomen. Door dit besluit wordt uitvoering gegeven aan de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming van 10 juni 1970⁴²¹⁹, in het bijzonder aan artikel 2 van deze overeenkomst waarin het wild wordt onderverdeeld in vier categorieën (grof wild, klein wild, waterwild en overig wild). Door de bindende Eerste beschikking M (87)2 van het Comité van Ministers van de Benelux Economische Unie van 23 juni 1987 tot wijziging van de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de

⁴²¹⁶ Verdrag inzake de bescherming van trekkende wilde diersoorten, Bonn, 23 juni 1979.

Goedgekeurd door België bij Wet van 27 april 1990, B.S., 29 december 1990. Verdrag inzake het behoud van wilde dieren en planten en hun natuurlijk leefmilieu in Europa, Bern, 19 september 1979. Goedgekeurd door België bij Wet van 20 april 1989, B.S., 29 december 1990. Cf. *supra*.

⁴²¹⁷ Overeenkomst inzake de instandhouding van kleine walvisachtigen in de Oostzee en de Noordzee, New York, 17 maart 1992. Cf. *supra*.

⁴²¹⁸ K.B. van 10 juli 1972 tot wijziging van de jachtwet van 28 februari 1882 in uitvoering van artikel 2 van de wet van 29 juli 1971 houdende goedkeuring van de Beneluxovereenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming ondertekend te Brussel op 10 juni 1970, B.S., 12 juli 1972.

⁴²¹⁹ Goedgekeurd door de Wet van 29 juli 1971, B.S., 19 oktober 1971.

vogelbescherming worden de zeehonden echter uit de categorie overig wild gehaald. In uitvoering van deze bindende beschikking werd door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987⁴²²⁰ de Jachtwet gewijzigd en worden de zeehondensoorten onder de bescherming geplaatst van het K.B. van 22 september 1980 door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987⁴²²¹ (cf. *supra*)⁴²²².

In uitvoering van de Noordzeeverklaringen en van de Overeenkomst van New York werd reeds in november 1992 een netwerk opgericht voor de behandeling van zeezoogdieren en zeevogels die zijn aangespoeld aan de kust of die zijn gevangen als "by-catch"⁴²²³. Het netwerk verzekert de determinatie en telling van de dieren die op het strand worden verzameld en zorgt tevens voor de autopsie en andere post-mortem onderzoeken en hun pathologie en toxicologie. Hierbij worden twee doelstellingen beoogd, namelijk het evalueren van de gezondheidstoestand van de natuurlijke populaties van de verschillende soorten en het bepalen van de oorzaak van de ziekte of sterfte van de gestrande dieren.

Aan het netwerk nemen diverse instellingen en labo's deel, waaronder het KBIN (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen) dat zorgt voor de alarmering, bescherming en behandeling van gestrande dieren en voor de determinatie van bepaalde soorten; BMM die de interventie van de wetenschappelijke diensten coördineert en de resultaten centraliseert; het Instituut voor Natuurbehoud (Vlaamse Gemeenschap), dat aan het alarmeringssysteem deelneemt en dat de waarnemingen in verband met de zeevogels verzekert; het Rijksstation voor Zeevisserij dat lokalen ter beschikking stelt voor de tussentijdse opslag van de verzamelde dieren; de Afdeling Waterwegen Kust (Ministerie Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur) die als verbinding met de kustgemeenten optreedt en diverse labo's van verschillende universiteiten (VUB en Universiteit van Luik) die het pathologisch en toxicologisch onderzoek verrichten. Het onderzoek gebeurt ten laste van de federale begroting (ondermeer in het kader van het Impulsprogramma Zeewetenschappen van de Federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden)⁴²²⁴.

Alhoewel momenteel nog geen soortenbeschermingswetgeving bestaat voor ondermeer de bescherming van zeezoogdieren, evenals voor andere soorten in de mariene wateren onder Belgische jurisdictie, wordt op federaal niveau gewerkt aan wetgeving die de bescherming van soorten in de mariene wateren moet verzekeren en waardoor zal tegemoet worden gekomen

⁴²²⁰ B. VI.Ex. van 4 november 1987 tot wijziging van de jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest, B.S., 28 november 1987.

⁴²²¹ B. VI.Ex. van 4 november 1987 tot wijziging van het K.B. van 22 september 1980 houdende maatregelen, van toepassing in het Vlaamse Gewest, ter bescherming van bepaalde in het wild levende inheemse diersoorten die niet onder de toepassing vallen van de wetten en besluiten op de jacht, de riviervisserij en de vogelbescherming, B.S., 28 november 1987.

⁴²²² De Jachtwet werd voor het Vlaamse Gewest inmiddels grotendeels vervangen door het Jachtdecreet van 24 juli 1991, B.S., 7 september 1991.

⁴²²³ Zie: TECHNISCHE COMMISSIE NOORDZEE, *Jaarverslag 1994*, Brussel, maart 1995, (43 p.), 15-17.

⁴²²⁴ Zie: Tussenkost netwerk voor de behandeling van vogels en zeezoogdieren, aangespoeld aan de kust of gevangen als "bycatch", *Symposium "De Noordzeepotvissen, een jaar later"*, Koksijde, 16-18 november 1995.

aan de diverse besproken internationale reglementeringen. Deze wetgeving kadert in een ruimere planning van het uitwerken van wetgeving inzake het mariene milieu, waarbij België het instellen van een EEZ beoogt en vervolgens wetgeving uitvaardigt inzake de bescherming van het mariene milieu, met ondermeer als onderdeel de bescherming van zeezoogdieren.

3.2.3. Nationale wetgeving inzake vogelbescherming

De vogelbeschermingswetgeving in Vlaanderen vindt zijn grondslag ondermeer in de jachtwetgeving (cf. artt. 31 en 34 Jachtdecreet), waarvan het een afzonderlijke regeling uitmaakt. De vogelbeschermingswetgeving is grotendeels gebaseerd op internationale regelgevingen (Benelux-Overeenkomst inzake jacht en vogelbescherming en de in dit kader genomen beschikkingen en de EG-Vogelrichtlijn).

Inzake de vogelbescherming bestaat voor het Vlaamse Gewest het K.B. van 9 september 1981 betreffende de vogelbescherming^{4225 4226}, zoals gewijzigd. Het wijzigingsbesluit van 4 november 1987 kwam er na een veroordeling door het Hof van Justitie van de Europese gemeenschap van 8 juli 1987 (zaak 247/85) wegens niet-uitvoering door België van de EG-Vogelrichtlijn.

Het K.B. van 1981 is genomen met inachtneming van artikel 31 van de Jachtwet, gewijzigd door het K.B. van 10 juli 1972⁴²²⁷ en gelet op de Benelux-Overeenkomst inzake jacht en vogelbescherming en de EG-Vogelrichtlijn.

Het K.B. is van toepassing op alle vogels behorende tot één van de op het Europese grondgebied van de EG-lidstaten in het wild voorkomende vogelsoorten. Daarin worden alle ondersoorten, rassen of variëteiten van deze vogelsoorten begrepen, ongeacht of de vogels levend, dood of opgezet zijn (art. 1 van het K.B. van 1981, zoals gewijzigd door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 20 november 1985). De in artikel 1bis van de Jachtwet (vervangen door art. 3 in het Jachtdecreet) bedoelde soorten die als wild gerangschikt zijn, vallen

⁴²²⁵ K.B. van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest, B.S., 31 oktober 1981; gewijzigd door het K.B. van 16 december 1981, B.S., 12 januari 1982; het B.VI.Ex. van 20 november 1985, B.S., 31 december 1985; het B.VI.Ex. van 23 december 1986, B.S., 17 januari 1987; het B.VI.Ex. van 4 november 1987, B.S., 28 november 1987; het B.VI.Ex. van 14 december 1988, B.S., 20 juli 1989; het B.VI.Ex. van 7 januari 1992 tot wijziging van het K.B. van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest en tot wijziging van het M.B. van 14 september 1981 waarbij het houden van vogels en een tijdelijke bevoorrading in vogels wordt toegestaan in toepassing van de bepalingen van het K.B. van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest, B.S., 2 juli 1992; het B.VI.Reg. van 24 mei 1995, B.S., 5 augustus 1995. Deze laatste wijziging werd genomen doordat het B.VI. Ex. van 14 december 1988 tot wijziging van het K.B. van 9 september 1981 en tot wijziging van het M.B. van 14 september 1981 waarbij het houden van vogels in het Vlaamse Gewest en een tijdelijke bevoorrading van vogels toegelaten wordt, werd vernietigd bij arrest van de Raad van State (arrest nr. 51.061) van 9 januari 1995.

⁴²²⁶ Voor een analyse van de vogelbeschermingswetgeving in het Vlaamse Gewest, zie ondermeer: VAN HOORICK, G., 'De vogelbescherming in het Vlaamse Gewest', Colloquium Het natuurbeschermingsrecht, Brussel, Belgische Vereniging voor Milieurecht, 13 januari 1996, 37 p.

⁴²²⁷ Artikel 31 luidt: "De koning kan alle maatregelen treffen die hij nuttig acht voor de bescherming van alle in het wild levende vogelsoorten andere dan deze vermeld in artikel 1 bis van deze wet, evenals van hun eieren, zelfs uitgeblazen, en van hun jongen. Deze maatregelen kunnen zowel op levende als op dode of geprepareerde vogels betrekking hebben. (...)."

niet onder toepassing van het K.B.

Het is te allen tijde en om het even waar verboden de vogels bedoeld in artikel 1 van het K.B., evenals hun eieren, jongen en pluimen, te vangen, te doden of te verdelgen, te vervoeren, door te voeren en, zelfs tijdelijk, in- of uit te voeren behalve in het K.B. vermelde afwijkingen. Het is eveneens verboden nesten van de bedoelde vogels weg te nemen of te vernietigen. Het is tevens verboden volwassen vogels op of nabij hun nest te fotograferen of te filmen en te pogen dit te doen, uitgezonderd bij nesten die zich op een bewoond erf bevinden (art. 3).

Artikel 4 van het K.B. (zoals gewijzigd door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987) bevat een aantal afwijkingen op de bepalingen van artikel 3 (bv. voor huismussen, spreeuwen).

Het is tevens verboden de vogels bedoeld in artikel 1 van het K.B., hun eieren, jongen en pluimen, onder zich te hebben, te verkoop voorhanden te hebben, te kopen, te verkopen, te koop te stellen of te vragen en te leveren, behalve in de artikel 6 bepaalde afwijkingen (art. 5).

Voor de soorten die vermeld staan in de Bijlagen 1, 2 en 3 bestaan er afwijkingen op de bepalingen van de artikelen 3 en 5 (onder bepaalde voorwaarden mogen deze soorten vervoerd, verhandeld of geruild worden) (artt. 6 en 7). De soorten die genoemd worden in Bijlage 4 bij het besluit mogen in gevangenschap worden gehouden en gekweekt (art. 7 bis)⁴²²⁸.

De Minister kan tijdelijk afwijken van de bepalingen van het K.B. indien er geen andere bevredigende oplossing bestaat en om een van de volgende redenen:

- in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid, in het belang van de veiligheid van het luchtverkeer, ter voorkoming van belangrijke schade aan gewassen, vee, bossen, visserij en wateren, ter bescherming van flora en fauna;
- in het belang van het onderzoek en onderwijs;
- ten einde het vangen, het houden of elke andere wijze van verstandig gebruik van bepaalde vogels in kleine hoeveelheden selectief en onder strikt gecontroleerde omstandigheden toe te staan.

De minister kan tevens tijdelijk verdergaande maatregelen treffen (art. 8).

De in strijd met dit besluit gebruikte tuigen of middelen worden in beslag genomen. De gevangen genomen vogels worden onmiddellijk vrijgelaten en de dode vogels worden vernietigd (art. 10).

De vogelbeschermingswetgeving is uiteraard enkel van toepassing op het land en strekt zich niet uit tot de mariene rechtsgebieden, aangezien het toepassingsgebied beperkt is tot het Vlaamse Gewest. Toch is deze wetgeving van belang aangezien veel vogelsoorten die voorkomen aan onze kust of op de Noordzee hun broedgebieden hebben in de kustzones. Het is van groot belang deze soorten een effectieve bescherming te geven.

⁴²²⁸ Artikel 7 bis en bijlage 4 werden in het K.B. van 1981 ingelast door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 7 januari 1992.

De oorspronkelijke jachtwetgeving in België is de Jachtwet van 28 februari 1882⁴²²⁹. De Nederlandse tekst van de Jachtwet werd ingevoerd door de Wet van 30 juni 1967⁴²³⁰. De Jachtwet van 1882 werd verschillende malen gewijzigd en dit ingevolge internationale reglementeringen. Zo werd de Jachtwet gewijzigd door de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming en eveneens door de EG- Vogelrichtlijn. De Jachtwet werd aangepast aan de Benelux-Overeenkomst van 1970 door het Koninklijk Besluit van 10 juli 1972⁴²³¹. Tengevolge van het Protocol bij de Benelux-Overeenkomst werd de Jachtwet opnieuw aangepast door de goedkeuringswet van 20 april 1982⁴²³². Ingevolge de EG-Vogelrichtlijn werd de Jachtwet gewijzigd door het Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987⁴²³³ en werd eveneens aangepast door het Besluit van 5 oktober 1988⁴²³⁴.

Voor het Vlaamse Gewest werd in 1991 het Jachtdecreet goedgekeurd⁴²³⁵. Hierdoor wordt de oorspronkelijke Jachtwet van 1882 grondig gewijzigd voor het Vlaamse Gewest. Het Decreet is in werking getreden op 1 juli 1992⁴²³⁶.

Het Decreet beoogt het verstandig gebruik van wildsoorten en hun leefgebieden (art. 2). Het wild wordt in verschillende categorieën ingedeeld: grof wild (bv. Hert), klein wild (bv. Haas, Fazant), waterwild (bv. verschillende eendensoorten) en overig wild (bv. Vos, Wezel). Hier is enkel het waterwild van belang. Onder waterwild worden volgende soorten begrepen: Wilde eend, Krakeend, Slobeend, Kuifeend, Tafeleend, Pijlstaart, Wintertaling, Smient, Grauwe gans, Rietgans, Watersnip, Meerkoe, Toppereend, Kolgans, Kleine rietgans, Canadagans, Waterhoen, Kievit, Zomertaling, Bokje en Goudplevier (art. 3 (c)).

De Vlaamse Executieve bepaalt voor elke categorie, soort, type of geslacht van wild en voor elke jachtwijze de jachttijden (art. 4 e.v.).

⁴²²⁹ Wet van 28 februari 1882 betreffende de jacht, B.S., 3 maart 1882.

⁴²³⁰ Wet van 30 juni 1967 tot wijziging van de Franse tekst van de jachtwet van 28 februari 1882 en tot invoering van de Nederlandse tekst van dezelfde wet, B.S., 10 augustus 1967.

⁴²³¹ K.B. van 10 juli 1972 tot wijziging van de jachtwet van 28 februari 1882 in uitvoering van artikel 2 van de wet van 29 juli 1971 houdende goedkeuring van de Benelux-overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, B.S., 12 juli 1972.

⁴²³² Wet van 20 april 1982 houdende goedkeuring van het Protocol ondertekend te Luxemburg op 20 juni 1977 tot wijziging van de Benelux-Overeenkomst op het gebied van de jacht en de vogelbescherming, B.S., 18 juni 1982.

⁴²³³ Besluit van de Vlaamse Executieve van 4 november 1987 tot wijziging van de jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest, B.S., 28 november 1987.

⁴²³⁴ Besluit van de Vlaamse Executieve van 5 oktober 1988 tot wijziging van de jachtwet van 28 februari 1882 voor het Vlaamse Gewest, B.S., 29 oktober 1988.

⁴²³⁵ Jachtdecreet van 24 juli 1991, B.S., 7 september 1991.

⁴²³⁶ Het nieuwe jachtdecreet werd niet door iedereen met onverdeeld enthousiasme onthaald: zo werd bijvoorbeeld door Natuurreservaten v.z.w. matig positief gereageerd. Volgens Natuurreservaten is het jachtdecreet een gemiste kans: er zijn een aantal positieve elementen, zoals het correctioneel maken van de vogelbescherming, maar het decreet neemt een aantal negatieve aspecten over van de vroegere jachtwet (zoals het uitzetten van wild) (X., 'Het nieuwe jachtdecreet, een gemiste kans', Natuurreservaten, 1991, nr. 5, 16).

Het Jachtdecreet bepaalt voorwaarden inzake de jachtterreinen (plaatsen waar al dan niet mag worden gejaagd) en de te gebruiken jachtmiddelen.

Buiten het jachtseizoen is het verboden waterwild levend of dood te vervoeren of in de handel te brengen. De Vlaamse Executieve kan jaarlijks bepalen of het vervoeren of in de handel brengen van wild eveneens verboden is binnen het jachtseizoen of enkel onder de door haar bepaalde voorwaarden (art. 26).

Inzake vogelbescherming is artikel 34 van belang: de Vlaamse Executieve kan alle maatregelen treffen die zij nuttig acht voor de bescherming van alle in het wild levende vogelsoorten andere dan deze vermeld in artikel 3 evenals hun eieren, zelfs uitgeblazen, en van hun jongen. Deze maatregelen kunnen zowel op levende als op dode of geprepareerde vogels betrekking hebben. Het is tevens verboden nesten en broedsels van vogels, gerangschikt bij het wild, weg te nemen of opzettelijk te vernielen, te vervoeren of in de handel te brengen (art. 35).

De Vlaamse Executieve kan inzake jacht en vogelbescherming alle vereiste maatregelen treffen voor de uitvoering van bepalingen die voortvloeien uit het EEG-Verdrag van 1957, uit het Verdrag tot instelling van de Benelux Economische Unie van 1958 en uit de Verdragen van Bonn (bescherming van trekkende wilde diersoorten) en Bern (behoud van wilde planten en dieren), en de krachtens die verdragen totstandgekomen internationale akten. Deze maatregelen kunnen de opheffing en de wijziging van wets- en decreetsbepalingen inhouden (art. 36).

Ook voor de jachtwetgeving geldt eenzelfde opmerking als inzake de bescherming van zeevogels en zeezoogdieren. Deze bescherming geldt slechts op het grondgebied van het Vlaams Gewest en strekt zich dus niet uit voorbij de laagwaterlijn in de mariene gebieden waarover België rechtsmacht heeft.

De enige bepaling die terzake geldend is, is artikel 34 van het Belgisch Kustreglement⁴²³⁷, dat bepaalt dat het verboden is op vogels en op waterwild te schieten hetzij vanaf een vaartuig dat zich in de Belgische territoriale zee of in de havens van de Belgische kust bevindt hetzij vanop kunstwerken of in de aanhorigheden van deze havens of van op de stranden van de Belgische kust.

Het is duidelijk dat deze bepaling niet voldoende is om tegemoet te komen aan de internationale verplichtingen en verbodsbepalingen die worden opgelegd in de internationale reglementeringen inzake de vogelbescherming, die veel ruimer zijn dan het verbod om op waterwild en vogels te schieten (bijvoorbeeld het verbod op het doden of vangen, het verbod op verstoring gedurende de broedperiode). Zowel in de Verdragen van Bonn, Bern als in de Vogelrichtlijn, komen vogelsoorten voor in de bijlagen die regelmatig voorkomen in de Noordzee. De genoemde instrumenten zijn van toepassing in mariene gebieden (cf. *supra*) en de nationale lidstaten dienen ook daar aan de opgelegde verplichtingen te voldoen. België komt op het vlak van de vogelbescherming deze verplichtingen niet na.

⁴²³⁷ K.B. van 4 augustus 1981 houdende politie- en scheepvaartreglement voor de Belgische territoriale zee, de havens en de stranden van de Belgische kust, *B.S.*, 1 september 1981.

3.2.4. Nationale wetgeving inzake handel in bedreigde diersoorten

In België wordt de internationale handel gereguleerd door de uitvoeringswetgeving op het CITES-Verdrag en de EG-Verordening 3626/82, met name door de Wet van 28 juli 1981 en het K.B. van 20 december 1983⁴²³⁸ en tevens een aantal andere uitvoeringsbesluiten⁴²³⁹.

De beheersorganen zoals die voorzien zijn in het Verdrag zijn de diergeneeskundige dienst en de dienst plantenbescherming van het Ministerie van Landbouw (art. 3 van de goedkeuringswet).

Krachtens artikel 4 van de Wet is het verboden gemakkelijk identificeerbare, levende of dode specimens, die in Bijlage I van het Verdrag voorkomen, te houden, voor de verkoop te houden, te koop aan te bieden of te kopen, behoudens door de Koning toegestane afwijking⁴²⁴⁰.

In artikel 5 van de Wet worden de strafbepalingen voorzien voor het overtreden van het Verdrag. In geval van inbeslagname van de dieren of planten worden zij ofwel teruggezonden naar de staat van uitvoer of worden zij desnoods geslacht of vernietigd. De overtredingen van de Wet en uitvoeringsbesluiten worden opgespoord en vastgesteld door de agenten van de douane, de leden van de rijkswacht en de agenten van de gemeentelijke politie, de ingenieurs en aangestelden van het Bestuur van Waters en Bossen, de ingenieurs-controleurs en de technische helpers van Bestuur van Land- en Tuinbouw, de ingenieurs en de diergeneeskundige inspecteurs van het Bestuur Veeteelt en Diergeneeskundige Inspectie, de veeartsen van de controlediensten, de ingenieurs en controleurs van de Dienst Inspectie van de Grondstoffen van het Bestuur der Economische Diensten, de inspecteurs en controleurs van de voedingswaren, de inspecteurs en controleurs van de Algemene Economische Inspectie en door andere agenten die worden aangeduid door de Minister van Landbouw (art. 7). Bij M.B. van 31 juli 1989⁴²⁴¹ werden ook de controleurs, inspecteurs en ingenieurs van de Dienst Zeevisserij bij het Bestuur der economische diensten aangewezen om overtredingen op te sporen en vast te stellen. Deze agenten zijn bevoegd om monsters te nemen en ze in een erkend labo te laten onderzoeken en

⁴²³⁸ Wet van 28 juli 1981 houdende goedkeuring van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, en van de Bijlagen, opgemaakt te Washington op 3 maart 1973, alsmede van de wijziging van de Overeenkomst, aangenomen te Bonn op 22 juni 1979, B.S., 30 december 1983 en K.B. van 20 december 1983 houdende toepassing van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, B.S., 30 december 1983, gewijzigd door het K.B. van 2 februari 1990, B.S., 21 februari 1990.

⁴²³⁹ Zie: K.B. van 19 december 1988 houdende erkenning van laboratoria in toepassing van artikel 7 van de Wet van 28 juli 1981 houdende goedkeuring van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, B.S., 13 januari 1989; M.B. van 3 augustus 1984 houdende oprichting van een wetenschappelijk comité voor het uitbrengen van advies over de toepassing van de Overeenkomst inzake de internationale handel in bedreigde in het wild levende dier- en plantensoorten, B.S., 13 september 1984, gewijzigd door het M.B. van 12 oktober 1989, B.S., 6 december 1989 en door het M.B. van 6 november 1992, B.S., 29 december 1992.

⁴²⁴⁰ Dit gebeurde door middel van het K.B. van 19 april 1985 houdende toekenning van afwijkingen in toepassing van artikel 4 van de wet van 28 juli 1981, B.S., 29 mei 1985.

⁴²⁴¹ M.B. van 31 juli 1989 tot aanwijzing van overheidspersonen in uitvoering van artikel 7 van de wet van 28 juli 1981, B.S., 23 augustus 1989.

om proces-verbaal op te stellen.

Het K.B. van 20 december 1983 bevat regelingen inzake het houden van specimens. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt naargelang het gaat om specimens verworven vóór het inwerking treden van het K.B. en het houden van specimens van Bijlage I verworven na het inwerking treden van het K.B. (artt. 2-11).

Naast het houden van dieren wordt het vervoer en de handel van de specimens geregeld. Het K.B. bevat tevens bepalingen over de in- uit- en wederuitvoer en doorvoer in de Europese Gemeenschap. Bij het binnenbrengen van specimens vanuit de zee wordt de invoervergunning slechts afgeleverd als voldaan is aan de volgende voorwaarden:

1. de aanvrager moet het bewijs leveren dat elk levend specimen zodanig zal vervoerd worden dat risico's voor verwonding, ziekte of ruwe behandeling worden vermeden;
2. voor de specimens van Bijlage I (bij het Verdrag) en Bijlage C1 (bij de Verordening) moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan: het specimen is rechtstreeks bestemd voor een inrichting die voldoende is uitgerust om het te huisvesten en te verzorgen, naar de bevinding van het bevoegde wetenschappelijke comité; het advies van het comité betreffende het oogmerk van de invoer en de weerslag ervan op het voortbestaan van de soort mag er zich niet tegen verzetten; de aanvrager moet het bewijs leveren dat het specimen niet in hoofdzaak zal gebruikt worden voor handelsdoeleinden;
3. voor de specimens van Bijlage C2 (bij de Verordening) moet aan de volgende voorwaarden worden voldaan: het moet duidelijk zijn of de aanvrager aannemenlijk kan maken dat het aan de natuur onttrekken van het specimen geen ongunstige invloed heeft op het behoud van de soorten, noch op de omvang van het verspreidingsgebied van de betrokken populaties van een soort; de aanvrager moet, indien het gaat om de invoer van een levend dier, aantonen dat degene voor wie het dier bestemd is, de beschikking heeft over inrichtingen die geschikt zijn om het dier, gelet op de soort en het gedrag, te huisvesten, en een vakkundige verzorging is gewaarborgd; andere belangen betreffende het behoud van de soort mogen de afgifte niet in de weg staan;
4. voor de specimens van Bijlage II (bij het Verdrag) moeten de volgende voorwaarden vervuld zijn: het advies van het wetenschappelijk comité betreffende het oogmerk van de invoer en de weerslag ervan op het voortbestaan van de soort mag er zich niet tegen verzetten (art. 13 §6).

Door deze uitvoeringswetgeving beschikt België over een zeer compleet wettelijk instrumentarium om het CITES-Verdrag toe te passen. Een belangrijke lacune in de wetgeving is echter de afwezigheid van een verbod en bestraffing van bezit van illegaal ingevoerde specimens van de CITES- Bijlagen I en II. De douanewetgeving voorziet echter in de sanctionering van het bezit van en de handel met illegaal geïmporteerde specimens, op voorwaarde dat de illegale invoer kan worden bewezen. Ook de strafmaat voor overtredingen op de CITES-wetgeving liggen veeleer aan de lage kant⁴²⁴².

Naast de uitvoeringswetgeving op het CITES-Verdrag en de EG-Verordening inzake de

⁴²⁴² DE MEULENAER, T., *loc.*

reglementering inzake de internationale handel, worden ook in een aantal andere besluiten bepalingen opgenomen inzake het verhandelen van beschermde diersoorten. Zo wordt in de wetgeving inzake de bescherming van de inheemse soorten, een verbod opgelegd om deze soorten te vervoeren, te verhandelen, kosteloos of tegen betaling af te staan (art. 1 (3) K.B. 22 september 1980). Ook de handel in vogelsoorten wordt verboden (cf. art. 5 K.B. van 9 september 1981 betreffende de bescherming van vogels in het Vlaamse Gewest).

Door deze bepalingen wordt gedeeltelijk tegemoetgekomen aan de verplichtingen van de Habitatrichtlijn (cf. art. 12 Habitatrichtlijn). Een aantal soorten (waaronder de meeste *Cetacea*-soorten) zijn echter niet opgenomen in de lijst van de beschermde diersoorten in het Vlaamse Gewest (met uitzondering van de Tuimelaar en de Bruinvis) en voor deze soorten is er dus nog geen verbod op handel. De nationale wetgeving zal aldus op dit vlak moeten worden aangevuld, teneinde de Habitatrichtlijn uit te voeren.

4. Beleidsprioriteiten en knelpunten inzake natuurbehoud

Het behoud van de natuurwaarden aan de kust en in zee hebben in het geheel van het beleid tot voor kort de minste aandacht gekregen. Daar waar de preventie en het tegengaan van verontreiniging reeds gedurende een aantal jaren in de belangstelling stond, was er voor het behoud van de natuur nauwelijks of slechts zeer gefragmenteerd aandacht. Dit blijkt uit zowel de internationale regelgeving en beleidsverklaringen zoals bijvoorbeeld de opeenvolgende ministeriële Noordzeeverklaringen. De bescherming van soorten en habitats komt summier aan bod in de Derde Verklaring (1990) en voor het eerst uitgebreid aan bod in de Vierde Verklaring van 1995. Ook in de diverse mondiale en regionale verdragen inzake de bescherming van de zee wordt slechts weinig aandacht besteed aan habitatbescherming. De meeste regelgeving die bestaat met betrekking tot de bescherming van soorten, is ingegeven vanuit economische overwegingen. Dit is vooral het geval met de visserijwetgeving. De EG-visserijwetgeving is zoals reeds vroeger bleek in het geheel niet efficiënt geweest om de visstocks in de Noordzee te beschermen tegen overbevissing. Slechts recent dringt het door tot het beleidsniveau dat het grootste probleem voor de visstocks niet zozeer de verontreiniging is, maar wel de overbevissing en de daarmee gepaard gaande fenomenen zoals het overboord gooien van gevangen vis.

Naast de visserijwetgeving werden op internationaal niveau nog maatregelen genomen inzake de bescherming van zeezoogdieren. Ook deze werden zeker initieel genomen vanuit economische overwegingen (reguleren van de vangst teneinde complete uitroeiing van bepaalde soorten te vermijden en zo de toekomstige vangst mogelijk te maken). Pas geleidelijk aan evolueerden de beheersmaatregelen naar behoudsmaatregelen, wat uiteindelijk leidde tot een verbod op walvisvangst binnen de schoot van de Internationale Walviscommissie. Daarnaast werden nog een aantal maatregelen genomen binnen de EG inzake handel in zeehonden, teneinde bepaalde zeehondenpopulaties te beschermen. In 1992 werd een overeenkomst afgesloten inzake de bescherming van kleine walvisachtigen in de Noordzee en de Baltische Zee.

Soortenbeschermingsmaatregelen voor mariene soorten zijn voorts wel te vinden in diverse natuurbehoudsverdragen waarbij het toepassingsgebied niet is beperkt tot de zee, maar zich (in eerste plaats) over het land uitstrekt. Hierbij behoren verdragen die de handel in bedreigde diersoorten reguleren (CITES-Verdrag), verdragen die de bescherming van trekkende diersoorten beogen (bv. Verdrag van Bonn, in uitvoering waarvan de overeenkomst inzake kleine

walvisachtigen werd gesloten), regelgeving inzake bescherming van vogelsoorten (Verdrag van Ramsar, EG-Vogelrichtlijn).

Het wordt hoe langer hoe meer duidelijk dat het van belang is om habitats in hun geheel te beschermen en te behouden, met het oog op het behoud van de biologische diversiteit en met het oog op het vrijwaren van de aanwezige flora en fauna. Het nemen van soortenbeschermingsmaatregelen met betrekking tot het regelen van de jacht, handel, enz. zijn niet voldoende voor de bescherming van soorten als hun habitat waarin ze voorkomen, niet wordt beschermd. Het beschermen van habitats op zich vormt het voorwerp van recente regelgeving (zoals de Habitatrichtlijn of nog het Verdrag inzake biodiversiteit waarin het behoud van de diversiteit van ecosystemen is in opgenomen).

Nog meer dan gebiedsbescherming op het vasteland, staat de bescherming van mariene habitats in de kinderschoenen. Nochtans werd het eerste mariene beschermde gebied reeds opgericht in 1935 in de Verenigde Staten (het Fort Jefferson National Monument in Florida. Dit gebied omvat 18.850 ha zee en 35 ha land). In 1985 waren er ongeveer 430 mariene beschermde gebieden in 69 landen⁴²⁴³. Tot 1970 waren er 118 gebieden, waarvan er veel gelegen waren in aansluiting op gebieden beschermd op het land. In de jaren '70 werden er nog 201 mariene parken of reservaten opgericht en tussen 1980 en 1985 kwamen er nog 111 bij⁴²⁴⁴.

Ondanks deze aantallen is de achterstand van gebiedsbescherming van mariene gebieden ten opzichte van gebiedsbescherming op het vasteland zeer groot. Uit een schatting van Friends of the Earth International zou het totaal mariene gebied met een beschermingsstatus 430.000 km² bedragen op een totaal van 360.000.000 km² zeeën en oceanen. Dit bedraagt slechts 0,15%⁴²⁴⁵. De achterstand van mariene gebiedsbescherming in vergelijking met gebiedsbescherming op het vasteland blijkt uit een aantal voorbeelden. In Nieuw-Zeeland is ondanks de wettelijke voorzieningen, slechts 3.000 ha van de kustwateren wettelijk beschermd voor natuurbehoud, in vergelijking met bijna 2,7 miljoen ha land dat is bestemd voor natuurbehoud⁴²⁴⁶. Ook in Australië, ondanks de vele mariene parken en reservaten, maken de mariene en estuariene beschermde gebieden slechts 0,06% uit van de totale oppervlakte van de mariene en estuariene gebieden van Australië. Van de mariene beschermde gebieden wordt bovendien 94,2% ingenomen door het Great Barrier Reef Marine Park⁴²⁴⁷. In Groot-Brittannië zijn er twee mariene natuurresevaten, wat een klein aantal is in vergelijking met de 234 natuurresevaten op het land en de 5.500 andere gebieden met een mindere graad van bescherming⁴²⁴⁸.

⁴²⁴³ PEET, G. en GUBBAY, S., 'Marine Protected Areas in the North Sea' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, (241-251), 242.

⁴²⁴⁴ KENCHINGTON, R., Managing Marine Environments, New York, Taylor & Francis, 1990, (248p.), 11.

⁴²⁴⁵ PEET, G., 'Particularly Sensitive Sea Areas - A Documentary History', IJMCL, 1994, (469-506), 492.

⁴²⁴⁶ HILDRETH, R., 'Managing Ocean Resources: New Zealand and Australia', IJECL, 1991, (89-126), 96-97.

⁴²⁴⁷ Ibid., 115.

⁴²⁴⁸ COLE-KING, A., 'Marine Conservation. A new policy area', MP, 1993, (171-185), 171.

Voor deze achterstand inzake mariene gebiedsbescherming zijn een aantal redenen die zowel van wettelijke aard zijn als ook andere oorzaken hebben. Hiertoe behoren ondermeer redenen zoals de ontoereikendheid van wetenschappelijke informatie inzake het behoud van mariene soorten, de effecten van menselijke activiteiten en de identificatie van mariene soorten en habitats die in aanmerking komen voor bescherming.

Nog een reden voor de achterstand in mariene gebiedsbescherming is de trage mate van integratie en coördinatie van het ecologisch beheer in het sterk sectoraal verdeeld mariene beleid.

Voorts zijn er de ontoereikende wettelijke instrumenten voor het mariene natuurbehoud, voornamelijk voor gebieden buiten de territoriale wateren⁴²⁴⁹. Veel belangrijke mariene gebieden liggen buiten de territoriale grenzen en zijn veelal totaal onbeschermd. Zo zijn bijvoorbeeld veel van de belangrijke gebieden voor zeevogels in de Noordzee gelegen buiten het toepassingsgebied van instrumenten zoals bijvoorbeeld de EG-Vogelrichtlijn en de EG-Habitatrichtlijn⁴²⁵⁰. Instrumenten voor het natuurbehoud moeten veelal worden geïmplementeerd door nationale wetgeving. Die is echter meestal beperkt in toepassing tot het land en gebieden binnen de territoriale bevoegdheid. Deze wetgeving houdt niet steeds rekening met de vereisten voor habitats en het karakter van trekkende diersoorten zoals bijvoorbeeld zeevogels⁴²⁵¹.

Nog een reden voor de achterstand inzake mariene gebiedsbescherming is een gevolg van het specifieke karakter van het mariene milieu. Een verschil met gebiedsgerichte maatregelen op het land, is dat deze op zee moeilijker te nemen zijn, aangezien het mariene milieu niet zozeer geschikt is om grenzen aan te wijzen en af te bakenen (cf. natuurreservaat op het land kan fysisch worden afgebakend door bijvoorbeeld een omheining). Nog meer dan soorten op het vasteland zijn er in het mariene milieu veel meer trekkende diersoorten. Dit bemoeilijkt de bescherming van bijvoorbeeld bedreigde diersoorten, daar waar soorten die zeer habitatgebonden zijn, gemakkelijker kunnen worden beschermd (bijvoorbeeld in wildparken kunnen bepaalde soorten worden beschermd tegen stropen en dergelijke meer). Gebiedsgerichte maatregelen moeten er echter *in se* niet op zijn gericht om bepaalde soorten binnen het gebied te houden maar wel om schadelijke invloeden buiten te houden. In dit opzicht is mariene gebiedsbescherming niet zozeer verschillend van gebiedsbescherming op het vasteland. Ook daar worden de natuurreservaten beïnvloed door bijvoorbeeld de slechte milieukwaliteit van buitenaf de gebieden (bijvoorbeeld verontreinigende stoffen die in het gebied terechtkomen). Ook op het land zal als gevolg van de landschapsecologische relaties het louter afschermen van een gebied niet afdoende zijn om een gebied efficiënt te kunnen beschermen, maar zullen ook maatregelen vereist zijn om schadelijke invloeden van buitenaf te beperken. In dit opzicht zijn de problemen van het mariene milieu gelijkaardig als die van het terrestrisch milieu. Een efficiënt beheer van een marien beschermd gebied stelt dezelfde eisen als een beschermd gebied op het vasteland met het oog op het beperken van bepaalde schadelijke menselijke invloeden zoals bijvoorbeeld

⁴²⁴⁹ MAGGS, J., 'The Ministerial Declaration of the Fourth North Sea Conference. A Review', North Sea Monitor, juni 1995, (4-24), 4.

⁴²⁵⁰ BIRDLIFE INTERNATIONAL, A North Sea View. Birdlife International's Recommendations to 4th International Conference on the Protection of the North Sea, februari 1995, (55p.), 11.

⁴²⁵¹ Ibid., 20.

grootte van het gebied (cf. eilandtheorie⁴²⁵²). Door het specifieke karakter van het mariene milieu, de schaal, de onderlinge verbondenheid en de ontoereikendheid in kennis over het mariene ecosysteem zullen beheersaspecten niettemin verschillend zijn dan die van de meeste terrestrische gebieden. De basisvereiste voor een efficiënt beheer zal in het mariene milieu veeleer komen te liggen bij het beheer van het menselijk gebruik en de impact ervan in grote gebieden⁴²⁵³.

Het instellen van beschermde gebieden op zee in analogie met het beschermen van waardevolle gebieden op het land, zoals natuurreservaten, is dus nog maar weinig gebruikt of van recente datum.

Naast het aanduiden van een gebied onder een of ander beschermingsinstrument zullen verdere specifieke beschermingsmaatregelen genoodzaakt zijn. Gezien de multifunctionaliteit zoals die blijkt uit het hoofdstuk inzake de gebruiksfuncties, houdt dit in dat een integraal beheer van deze activiteiten, verenigbaar met het behoud van het gebied, vereist zullen zijn. Alhoewel op internationaal vlak de eerste initiatieven werden gezet inzake het integraal kustzonebeheer (Agenda 21, Raad van Europa), is zowel op internationaal als nationaal vlak de effectieve stappen tot het verwezenlijken van een integraal beheer nog niet of weinig gezet.

De aantasting van de natuurwaarden aan de Belgische kust is waarschijnlijk het meest schrijnende voorbeeld van de gehele Noordzeekust. De natuurwaarden die aanwezig waren (aaneenschakeling van strand, duinen, polders) zijn voor een groot gedeelte verloren gegaan, door voornamelijk bebouwing of andere infrastructuurwerken (kustram, kustbaan, andere wegen, campings, uitbouw van haveninfrastructuur in Zeebrugge, enz.). De overblijvende natuurwaarden zijn vaak versnipperd, de overgang van de verschillende kusthabitats is slechts op bepaalde plaatsen bewaard gebleven. De overgebleven natuurwaarden blijven onder aanhoudende druk van verdere bebouwing, aanleg van nieuwe wegen (bijvoorbeeld plannen voor de aanleg van een weg door het gebied van de Moeren), plannen van ontwikkelaars, druk vanuit het toerisme (betreding van de duinen), verontreiniging (waterverontreiniging, olie op stranden, zwerfvuil op stranden en in de havens), waterwinning in duingebieden, enz.

De reactie vanuit het beleid is er slechts in beperkte mate gekomen of ruimschoots te laat (bv. Duinendecreet). Ondanks wettelijke maatregelen zoals het Duinendecreet, blijven de aantastingen voortduren (bv. onwettige bebouwing in gebieden die onder de bescherming van het Duinendecreet vallen). Het natuurbehoudsbeleid in België in het algemeen en het natuurbehoudsbeleid in de kustzone in het bijzonder, is zwak te noemen. Van een geïntegreerde aanpak

⁴²⁵² Onderzoek naar de soortenrijkdom en de snelheid waarmee soorten op eilanden kolonisatie vertonen, dan wel uitsterven of emigreren, heeft geleid tot een belangrijk inzicht over het bereiken van evenwichten in soortenaantallen. De immigratie en extinctiesnelheid op een eiland zijn afhankelijk van de oppervlakte van het eiland en van de afstand tot het brongebied vanwaar de soorten komen. De immigratiesnelheid is groter op eilanden die dichtbij het brongebied liggen dan voor veraf gelegen eilanden. De extinctiesnelheid is groter op kleine eilanden dan op grote (zie: KUIJKEN, E., *Syllabus landschapsecologie en natuurbeheer*, 25-26; KUIJKEN, E., 'Milieu- en natuurbeheer: een ecologische benadering', in *Lessencyclus Inleiding tot de milieuproblematiek. Milieusanering voor niet-technologen*, Universiteit Gent, 1994, (42 p.), 25-27).

⁴²⁵³ KENCHINGTON, R., *o.c.*, 38-39.

is geen sprake. De wetgeving is gefragmenteerd en beoogt deelaspecten aan te pakken. Al te vaak worden natuurbehoudsoverwegingen opzij gezet ten voordele van economische overwegingen (bouw van een containerterminal, visserij vanuit consumptie-overwegingen, ongebreidelde uitbouw van toeristische voorzieningen).

Een aantal knelpunten van het Belgische natuurbehoudsbeleid in de kustzone worden hierna nog meer in detail behandeld⁴²⁵⁴.

Knelpunten inzake de bevoegdheidsverdeling

Uit voorgaande hoofdstukken bleek reeds dat als gevolg van de bevoegdheidsverdeling tussen de staat en de gewesten, het Vlaamse Gewest geen bevoegdheden uitoefent over de mariene gebieden tenzij de uitoefening van bevoegdheden over mariene gebieden wordt toegekend bij wet. Verder bleek ook dat er nog geen bevoegdheden inzake natuurbehoud in mariene gebieden werden toegekend aan het Vlaamse Gewest. Dit heeft voor gevolg dat de wetgeving van het Vlaamse Gewest inzake natuurbehoud niet van toepassing is in de mariene gebieden, terwijl nochtans het Gewest materieel bevoegd is voor het natuurbehoud. Er werd dan ook op gewezen dat tenzij er territoriale bevoegdheidsuitbreiding zou zijn van de bevoegdheden inzake natuurbehoud van het Vlaamse Gewest naar de mariene gebieden, het aan de federale overheid toekomt om wetgeving dienaangaande uit te werken. Momenteel is deze bezig wetgeving inzake de bescherming van het mariene leefmilieu uit te werken.

Gezien de onderlinge wisselwerking tussen het land en het mariene gedeelte van de kustzone is het aangewezen dat de initiatieven door de federale overheid (in mariene gebieden) en natuurbehoudsmaatregelen door het Vlaamse Gewest (aan het landzijde) worden afgestemd op elkaar. Er werd ook vroeger reeds op gewezen dat samenwerking op dit vlak is aangewezen. Alhoewel er reeds ambtelijk overleg plaatsvindt op dit vlak, is een formalisering van de samenwerking aangewezen (door middel van een goedgekeurd samenwerkingsakkoord).

Gebiedsbescherming

Om de natuurwaarden aan de kust te behouden, zal het vereist zijn een gebiedsgericht beleid te voeren waarin zowel op zee als op het land voldoende grote gebieden worden beschermd.

Op zee

Op zee is de gebiedsbescherming nog maar minimaal, alhoewel initiatieven zijn opgestart door bijvoorbeeld het gebied van de Vlaamse banken als Habitatrichtlijngebied voor te stellen. Het aanduiden van een gedeelte van dit gebied als Ramsar-gebied was een eerste stap, maar verdere beschermingsmaatregelen bleven tot nu toe uit.

Voorts kan het aangewezen zijn om ondermeer ter hoogte van de Kustbanken en de Vlaamse

⁴²⁵⁴ Hiervoor kan ook worden verwezen naar het 10-puntenprogramma voor een integraal kustzonebeheer van Natuurreservaten vzw en WWF: NATUURRESERVATEN VZW en WWF, 'Tussen land en zee: dringend nood aan een integraal kustzonebeheer. 10-puntenprogramma voor integraal kustzonebeheer in België', *Symposium "Kustdag" "Tussen land en zee"*, De Haan, 1994, 18 p. (voortaan geciteerd als 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer).

banken zeenatuurreservaten in te stellen, waarin de gebruiksfuncties worden verboden of strikt beperkt.

De lokalisatie van de zeenatuurreservaten wordt het best zodanig gekozen dat ze landwaarts aansluiten bij een ononderbroken reeks kustlandschappen van strand over duinen naar polders. Aan de westkust is dit ter hoogte van het Westhoekreservaat en de IJzermonding. Op deze wijze komt een beschermde zone tot stand die de overgang land-strand-zee omvat (integraal natuurreservaat)⁴²⁵⁵.

De juiste lokatie en afbakening van een zeereservaat evenals de beperking van de gebruiksfuncties vereist een wetenschappelijke onderbouwing. Kennis van de aanwezige habitats en soorten is in dit opzicht zeer belangrijk. Daarnaast is tevens wetenschappelijke kennis inzake de effecten van gebruiken op de natuurwaarden vereist. Het voorzorgsbeginsel indachtig mag het ontbreken van wetenschappelijke kennis echter het uitblijven van maatregelen niet onbeperkt belemmeren.

Op land

Als gevolg van de ongebreidelde bebouwing aan de Vlaamse kust is het areaal aan duinen met ongeveer de helft ingekrompen. Van de overgebleven duingebieden zijn er slechts een gedeelte door de gewestplannen bestemd als groengebied. Het Duinendecreet beschermt nog een bijkomende 920 ha duin en binnenduintrand, die voordien door de gewestplannen als bouwzone, militair domein of landbouwgebied bestemd waren, als respectievelijk beschermd duingebied of voor het duingebied belangrijk landbouwgebied. Hierdoor geldt een bouwverbod in de door het Decreet beschermde gebieden. Reeds vroeger werd erop gewezen dat ondanks deze bescherming toch in sommige gevallen wordt getracht een afwijking of wijziging van het Decreet te bekomen. Teneinde tot een efficiënte bescherming te komen van de overgebleven duingebieden zijn dergelijke afwijkingen niet aanvaardbaar.

Daarnaast dienen ook de duingebieden die momenteel een bescherming genieten als groenzone in de gewestplannen blijven gevrijwaard van verdere bebouwing, door te vermijden dat de duingebieden (bestemd als groenzone) worden herbestemd als bouwzone via een BPA of een inherzieningstelling van de gewestplannen⁴²⁵⁶.

Naast de duinen zijn er tevens belangrijke natuurwaarden aan de kust aan te treffen op de stranden. Nochtans is over de hele kustlijn geen enkel strand beschermd als natuurreservaat. Het gevolg hiervan is dat er langs de gehele Vlaamse kustlijn nergens een strand is waar de nodige rust heerst opdat strandvogels (bv. Strandplevier en Dwergstern) er zouden kunnen broeden. Vloedmerk- en andere pioniervegetaties krijgen, tengevolge van de overbetreding, evenmin een kans om tot ontwikkeling te komen. Gelet op de eigenheid van de strandfauna en -flora is het dan ook aangewezen dat een strandreservaat wordt opgericht. De aanduiding als strandreservaat houdt in dat een bepaald strandgebied gedurende het broed- en vegetatie-seizoen tijdelijk niet toegankelijk is voor het publiek, tenzij via geleide wandelingen.

⁴²⁵⁵ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 7.

⁴²⁵⁶ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 3.

Mogelijke strandreservaten kunnen zijn het strand voor het Westhoekreservaat, ten oosten van de IJzermonding en voor het Zwinbosjes-Zwincomplex. Ook de zeldzame aanwaskusten verdienen als natuurreservaten beschermd te worden. Dergelijke strandaanwaskusten worden aangetroffen langs de westelijke en de oostelijke strekdammen van de haven van Zeebrugge⁴²⁵⁷.

Verwerving van gebieden

Veel gebieden die onder een beschermd statuut vallen, worden echter niet beheerd met het oog op een optimalisatie van de natuurwaarden. Dit heeft vaak een achteruitgang (verruiging, verstruweling, overbetreding, enz.) van de meeste als groenzone bestemde duingebieden tot gevolg. De duin- en binnenduinarandgebieden die nog in landbouwgebruik zijn, worden veelal te intensief geëxploiteerd.

Verwerving en/of erkenning door de overheid, gevolgd door de inrichting en het beheer als natuurreservaat kan een veel betere waarborg bieden voor het behoud van de duingebieden langs onze kust. Het is dan ook aangewezen dat de overheid overgaat tot een systematische verwerving van de overgebleven duingebieden aan de kust, hetzij door aankoop, hetzij door onteigening⁴²⁵⁸.

Ecologisch verantwoord beheer van gebieden

Een wettelijke bescherming van gebieden aan de kust is een eerste stap, maar houdt de achteruitgang van de natuur die optreedt tengevolge van overbetreding, verdroging en vermessing, niet tegen. Momenteel wordt hoogstens 10% van het Vlaams kustduinenareaal natuurtechnisch goed beheerd.

Alle beschermde kustgebieden moeten een beheer krijgen dat een optimalisatie van de natuurwaarden mogelijk maakt. Een verantwoord beheer van het kustgebied dient gebaseerd te zijn op een ecosysteemvisie voor de kust. Dit houdt in dat voor het gebied landschapsecologisch verantwoorde streefbeelden van de natuur worden vooropgesteld. Die streefbeelden dienen te steunen op referentiebeelden van de natuur (hoe zou de natuur op die plaats eruit gezien hebben zonder of met een geringere menselijke beïnvloeding). De ecosysteemvisie als beleidsinstrument omvat voor een bepaald ecosysteem referentiebeelden, streefbeelden en richtlijnen voor concrete natuurbeheers- en ontwikkelingsmaatregelen. Een ecosysteemvisie moet ook als referentie dienen voor het bijsturen, via ecologische randvoorwaarden, van economische gebruiksvormen (zoals recreatie, grondstofwinning, landbouw) en utilitaire activiteiten (bijvoorbeeld kustverdediging, drinkwatervoorziening) in het kustecosysteem⁴²⁵⁹.

Herstelmaatregelen

Bebouwing in en nabij natuurgebieden kan een hinder vormen voor bepaalde processen die

⁴²⁵⁷ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 6-7.

⁴²⁵⁸ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 8.

⁴²⁵⁹ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 8-9.

inherent verbonden zijn aan het natuurlijk kustecosysteem, zoals grootschalige zandverstuivingen of periodische overstroming van laaggelegen duinvallei- of binnenduinrandgebieden. Een sanering van de open ruimten en herstel van de natuurlijke ecosystemen is dan ook aangewezen.

Storende elementen dienen waar mogelijk verwijderd te worden (bv. Swimming Pool, home George Theunis). Ook het partieel laten verduinen van de kustbaan, zoals voorgesteld in het voorontwerp-structuurplan Kustzone, en het verwijderen van andere overbodige wegen, maken op bepaalde plaatsen een herstel van de duinen mogelijk.

Op plaatsen waar dit voor de veiligheid van de kustbevolking geen problemen stelt (mogelijk ter hoogte van het Zwin en van het Westhoekreservaat), moet de zee de duinengordel kunnen doorbreken, zodat zich actieve sluffers, met contactmilieus tussen zilt en zoet, kunnen ontwikkelen. Voor het Staatsnatuurreservaat de Westhoek (De Panne) is de partiële ontdijking ten behoeve van slufferontwikkeling voorzien. Een sluffer is een door de zee, via geulen doorheen de zeereepduinen, overstroombare duinvallei. Bij het uitvoeren van dit project dient ook rekening te worden gehouden met de haalbaarheid naar kustverdediging toe.

Wat de kustverdediging betreft, moet de voorkeur uitgaan naar zogenaamde zachte zeeweringstechnieken (zoals vooroeversuppletie). De harde zeeweringstechnieken (betonconstructies zoals zeedijken en duinvoetverhardingen) dienen zoveel mogelijk vermeden en zelfs vervangen te worden. Zeker ter hoogte van de toekomstige strandreservaten moet de kustverdediging via ecologische randvoorwaarden bijgestuurd worden⁴²⁶⁰.

Activiteiten binnen beschermde gebieden

Op zee

Ten behoeve van de rust van de pleisterende zeevogels en voor de bescherming van vissen, vogels en benthos tegen verontreiniging, moet de toegankelijkheid van de zeenatuurreservaten voor recreatie (jachten, offshore-wedstrijden), scheepvaart en visserij desgevallend worden ingeperkt. Sommige zones kunnen volledig ontoegankelijk zijn, anderen kunnen beperkt toegankelijk zijn. Gezien de diverse gebruiksfuncties is een zonering in de beschermde gebieden zeker aangewezen.

Op het vasteland

Bepaalde activiteiten in beschermde duingebieden kunnen een efficiënte bescherming tegen gaan. Hierna komen enkele activiteiten meer uitgebreid aan bod:

- Grondwaterwinning in duinen

Grondwaterwinning is een bijzonder nadelige ingreep voor de kustduinen. De grondwaterpeildaling die eruit voortvloeit, leidt tot een verstoring van het functioneren van het gehele duinecosysteem. Dit is merkbaar aan onder meer het verdwijnen van de soortenrijke, vochtige

⁴²⁶⁰ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 9.

duinvallei- en binnenduinrandmilieus en de verruiging van de vegetatie, tengevolge van een versnelde mineralisatie van de humuslaag. In de meeste Europese landen vindt er geen grondwaterwinning in de duinen plaats, met uitzondering van België en Nederland.

Ook infiltratie (vooral oppervlakte-infiltratie) heeft nadelen: infiltratie houdt vergravingen in (vervalsing van de natuurlijke duingeformorfologie) en daarnaast veroorzaakt het gebruik van gebiedsvreemd oppervlakte- of grondwater een wijziging van het bestaand ecosysteem. Infiltratie is daarom niet aangewezen. In Nederland wordt infiltratie in de duinen trouwens momenteel afgebouwd.

De bestaande waterwinning in de duinen door intercommunales en gemeentelijke watervoorzieningsmaatschappijen is niet voldoende voor de drinkwaterbevoorrading van de kustagglomeratie (lokale bevolking en toeristen). De watervoorzieningsmaatschappijen pogen dan ook hun activiteiten uit te breiden naar momenteel van waterwinning gevrijwaarde gebieden. Teneinde een verdere aantasting van de duingebieden door waterwinningsactiviteiten te vermijden, moet voor de drinkwatervoorziening van de kust een globaal plan worden uitgewerkt, dat moet passen binnen een integraal waterbeleidsplan voor Vlaanderen. Dit is pas mogelijk wanneer de IWVA en andere (inter)gemeentelijke waterdiensten geïntegreerd worden in een algemene gewestelijke drinkwatervoorzieningsmaatschappij⁴²⁶¹. Naast een beperking van de waterwinningsactiviteiten in duingebieden is het daarnaast ook vereist dat de waterwinningsgebieden op een ecologisch verantwoorde manier worden beheerd, in analogie met Nederland.

Recreatie

De sterk toegenomen recreatiedruk op strand, zee en duinen en het daaraan gekoppelde ruimtebeslag en de negatieve impact op de ecosystemen door overbetreding, rustverstoring en vervuiling zijn tot dusver veelal onderschat. Zowel op zee als op land is er dringend nood aan ruimtelijke en/of tijdelijke beperkingen van recreatie.

Aan recreatieve activiteiten op zee moeten voorwaarden en beperkingen worden gesteld, met het oog op de bescherming van toekomstige zeenatuurreservaten. Zo zijn recreatieve scheepvaart en offshore-wedstrijden niet toelaatbaar in de onmiddellijke omgeving van toekomstige zeenatuurreservaten.

In duingebieden is enkel passieve recreatie zoals wandelen en natuurbeleving toelaatbaar. Voorts kan afhankelijk van de draagkracht van de verschillende duingebieden een verschillende graad van openstelling voor het publiek worden bepaald (bv. in bepaalde gebieden enkel geleide wandelingen). Paardrijden kan uitsluitend in de grotere gebieden met een relatief hogere ecologische draagkracht (zoals bv. de Zwinbosjes) worden toegelaten.

Naar Nederlands voorbeeld zou de recreatiedruk op de duinen verlaagd kunnen worden door de aanleg van natuurgetrouwe wandelbossen, die ingericht worden als passief recreatieve uitloopgebieden op de gedegradeerde binnenduinrandgronden en op de biologisch minder waardevolle poldergronden die aan de kustagglomeratie grenzen.

⁴²⁶¹ 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 10-11.

Uitbreiding van het aanbod aan golfterreinen in de duinen en langs de duinpolderovergangszone (zoals dit nochtans wordt voorgesteld door het voorontwerp Structuurplan Kustzone) is niet toelaatbaar. De natuurwaarden kunnen immers nooit worden geoptimaliseerd in golfterreinen. De mogelijkheid dient dan ook te worden onderzocht om de bestaande golfterreinen in duingebieden (Bredene - De Haan, Knokke) op termijn te herlokaliseren naar biologisch minder waardevolle poldergronden.

Ook aan de recreatie op het strand moeten voorwaarden en beperkingen worden gesteld, vooral ter bescherming van eventuele strandreservaten. Er dienen regels te worden opgesteld inzake de toegankelijkheid van toekomstige strandnatuurreservaten⁴²⁶².

5. Opties en voorstellen inzake natuurbehoud

Aangezien de meeste beleidsvoorstellen reeds vroeger werden aangegeven, volstaat het hier een korte samenvatting te geven.

Gelet op de reeds zware aantasting van de natuurwaarden aan de kust en de voortdurende bedreigingen voor de overgebleven natuurwaarden, is er slechts één optie inzake het natuurbehoud, namelijk een doorgedreven beleid teneinde de overgebleven natuurwaarden te beschermen. Dit heeft niet alleen belang voor het behoud van de natuurwaarden zelf, maar is tevens van belang voor andere functies, zoals het behoud van de aantrekkingskracht van de kust voor het toerisme en de zeewerende functie van de kustduinen.

De hierna voorgestelde maatregelen zijn vereist voor een duurzaam behoud van de natuurwaarden aan de kust.

- Gebiedsgericht beleid:

Dit vereist een bescherming van gebieden zowel op het vasteland als in zee. Het beschermen van leefgebieden is immers van cruciaal belang teneinde de fauna en flora te kunnen beschermen. Gebiedsbescherming vereist zowel een kwalitatieve als kwantitatieve bescherming. Dit houdt in dat meer gebieden moeten worden beschermd, gebaseerd op hetzij internationale of nationale wetgeving. Hierbij zal desgevallend nieuwe wetgeving moeten worden uitgewerkt (cf. gebiedsbescherming op zee). Naast het instellen van beschermde gebieden zal een aangepast en ecologisch verantwoord beheer vereist zijn teneinde de gebieden en de daarin aanwezige natuurwaarden efficiënt te kunnen beschermen. Dit kan het beperken of verbieden van bepaalde activiteiten inhouden. Daarnaast is tevens een beleid gericht op het kwalitatief behoud vereist, waarbij verontreiniging in en buiten de beschermde gebieden wordt beperkt en vermeden. Het instellen van beschermde gebieden en het beheer ervan kan desgevallend het best gebeuren door verwerving van gebieden door de overheid.

Het nemen van wettelijke maatregelen voor het instellen en beheren van gebieden zal maar efficiënt zijn als nadien ook een effectieve controle op de naleving van de wetgeving wordt doorgevoerd (bv. controle op illegale bebouwing in beschermde duingebieden).

⁴²⁶² 10-puntenprogramma integraal kustzonebeheer, 11-12.

Gezien de eigenheid van de kust kan het aangewezen zijn dat er beschermde gebieden worden ingesteld die zich uitstrekken over het marien en landsgedeelte van de kustzone. Gelet op de bevoegdheidsverdeling in dit opzicht, is een samenwerking tussen de federale en gewestoverheid vereist.

- Soortenbescherming:

Naast het beschermen van leefgebieden dienen specifieke beschermingsmaatregelen te worden genomen voor soorten binnen en buiten de beschermde gebieden. Voor de mariene gebieden moet op dit vlak nog wetgeving worden uitgewerkt.

- Natuureducatief beleid:

Gezien de belangrijke toeristische activiteiten binnen de kustzone, is naast de wettelijke beschermingsmaatregelen, een aanvullend natuureducatief beleid vereist. Dit moet toelaten te zorgen voor een groter maatschappelijk draagvlak voor natuurbehoudsmaatregelen, wat eveneens kan bijdragen tot een betere naleving van het gevoerde natuurbehoudsbeleid. Gezien de belangrijke recreatieve activiteiten aan de kust, dient het natuureducatief beleid in eerste instantie gericht te zijn op de toeristische sector.

DEEL II: DIVERSE GEBRUIKSFUNCTIES EN FACETTEN VAN DE NOORDZEE EN KUSTZONE: INTERNATIONAAL EN NATIONAAL BELEID

HOOFDSTUK 9. MARIEN WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

1. Marien wetenschappelijk onderzoek door België

Het marien wetenschappelijk onderzoek is van zeer groot belang: het levert immers een belangrijke basis voor het nemen van beleidsmaatregelen inzake de bescherming van het mariene milieu. Het marien onderzoek dat in België wordt gedaan, gebeurt veelal in uitvoering van internationale verplichtingen en monitoringsprogramma's (bv. in het kader van ICES of van PARCOM). Het marien wetenschappelijk onderzoek in België wordt uitgevoerd door een aantal overheidsinstellingen. Daarnaast vindt marien wetenschappelijk onderzoek plaats aan universiteiten en andere wetenschappelijke instellingen. Voor een overzicht van alle betrokkenen bij het marien wetenschappelijk onderzoek in België (zeewetenschappelijk potentieel, o.a. onderzoeksgroepen, financiering en onderzoeksprogramma's, enz.) kan worden verwezen naar een studie uitgevoerd door ECOLAS in opdracht van de federale diensten voor wetenschapsbeleid⁴²⁶³.

De instellingen die instaan voor het marien wetenschappelijk onderzoek in België, zoals de Beheerseenheid Mathematisch Model voor de Noordzee en het Schelde estuarium (BMM) en het Rijksstation voor Zeevisserij te Oostende, beschikken voor dit onderzoek over het onderzoeksschip de Belgica (A962 Belgica). De Belgica is, namens de Belgische staat, eigendom van de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (DWTC) en vaart onder vlag van de Belgische Marine. De Belgica wordt ingezet voor gegevensverzameling inzake de biologische, chemische, fysische, geologische, en hydrodynamische processen die zich afspelen in de Noordzee. De mogelijkheid bestaat voor universiteiten en wetenschappelijke instellingen om gebruik te maken van de Belgica voor hun marien wetenschappelijk onderzoek.

Hierna wordt kort ingegaan op de belangrijkste onderzoeksactiviteiten en monitoring activiteiten van een aantal overheidsinstellingen.

Beheerseenheid Mathematisch Model Noordzee en Schelde estuarium

Bij de onderzoeksactiviteiten van BMM kunnen ondermeer volgende activiteiten worden onderscheiden⁴²⁶⁴.

Een eerste belangrijke activiteit van BMM is het verwerven van gegevens. Deze activiteit

⁴²⁶³ LE ROY, D. en VANHAECKE, P., Haalbaarheidsstudie betreffende een gemeenschappelijke mariene wetenschappelijke infrastructuur, Antwerpen, ECOLAS, september 1993, 65p. en bijlagen.

⁴²⁶⁴ Zie: LE ROY, D. en VANHAECKE, P., o.c., Deel II, Overzicht van de onderzoeksinstellingen.

omvat het beheer van het oceanografisch onderzoeksschip de Belgica, met name de planning en coördinatie van de oceanografische campagnes ondermeer in het kader van de internationale verdragen, het onderhoud en beheer van zwaar oceanografisch materieel en het beheer van het aan boord aanwezige gegevensverwervingssysteem.

Inzake de verwerking van de verzamelde gegevens bestaan de activiteiten van BMM uit de primaire verwerking van oceanografische meetseries en het beheer van 23 autonome meetstations in zee. Zo worden ondermeer de stroom- en getijmetingen, gemeten vanop de Belgica, geïnventariseerd⁴²⁶⁵.

De uiteindelijke gegevensbank bevat een gestructureerde opslag van het geheel van de verzamelde oceanografische gegevens die toelaten de modellen te valideren en de kwaliteit van het mariene milieu op te volgen.

Sinds 1990 gebeurt een deel van de oceanografische monitoring via een vliegtuig uitgerust met teledetectieapparatuur dat voornamelijk instaat voor de monitoring van de zeeverontreiniging (Belgian Marine Environmental Control, Belmec).

Door BMM werd onderzoek gevoerd naar de kwaliteit van het zwemwater voor de Belgische kust. Sinds 1988 werden de monitoringactiviteiten naar de kwaliteit van het zwemwater voor de Belgische kust aanzienlijk uitgebreid (vertienvoudigd). Bij de monitoring werd de microbiologische verontreiniging (ondermeer de aanwezigheid van salmonella) van de badzones aan de kust onderzocht. Deze controles werden uitgevoerd over heel de Belgische kust in 39 zwemwaterzones⁴²⁶⁶. Dit onderzoek wordt sinds 1994 voortgezet door de Vlaamse Milieumaatschappij.

BMM staat tevens in voor het onderzoek naar de aanwezigheid van nutriënten in het mariene milieu.

Voorts vervult BMM een coördinerende rol bij het onderzoek inzake het verzamelen en analyseren van aangespoelde zeevogels en zeezoogdieren (Tussenkomstnetwerk zeevogels en zeezoogdieren). Dit onderzoek gebeurt in samenwerking met het Instituut voor Natuurbehoud (zeevogeltellingen), het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen (zeezoogdieren), het Rijksstation voor Zeevisserij (ter beschikking stellen van opvangruimte) en de Universiteiten van Luik en Brussel (inwendig onderzoek en pollutantenbepaling) en de Diensten voor

⁴²⁶⁵ Zie: MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU - BMM, Inventaris Stroom- en getijmetingen 1977 tot 1995, Oostende.

⁴²⁶⁶ Zie: de jaarlijkse rapporten over de kwaliteit van het zwemwater door BMM: BMM, De kwaliteit van het zwemwater aan de Belgische kust in 1990, Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu, Beheerseenheid Mathematisch Model Noordzee en Schelde estuarium, rapport november 1990; en eveneens de rapporten voor 1991, 1992, 1993, 1994. Zie ook voor een bespreking van de resultaten van de jaarlijkse metingen: VERREET, G., 'Costa Salmonella: Myth or Reality' in Dialogue between Scientists and Users of the Sea. Proceedings of a symposium held on the occasion of the 10th anniversary of the civil service oceanographic research vessel BELGICA, Ostend, 17-19 October 1994, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1996, 133-140.

Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden (ondersteuning onderzoek⁴²⁶⁷). Het onderzoek vindt plaats op een ad hoc basis. Teneinde de continuïteit van het onderzoek te waarborgen, is het aangewezen om dit onderzoek voort te zetten op een permanente basis.

Rijksstation voor Zeevisserij

In het algemeen is het Rijksstation voor Zeevisserij belast met biologisch en technisch onderzoek (kwantitatieve verbetering van de vangst), met studie over de kwaliteit en met onderzoek in de sectoren handel en visverwerkende nijverheid (valorisatie van de productie). Meer specifiek omvatten de onderzoeksactiviteiten van het Rijksstation volgende onderdelen⁴²⁶⁸.

1. Biologisch visserijonderzoek:

Dit omvat:

- studies in verband met het visserijbeleid: dit omvat ondermeer de bemonstering van de kweekgebieden in de Belgische kustwateren⁴²⁶⁹ en onderzoek aan de Belgica met als doel het meten van de verspreiding en dichtheid van commerciële platvissoorten en het beschrijven van de epibenthosfractie;
- studie van de commerciële schaaldierpopulaties (studie van de biologische en technische factoren die de populatiedynamiek en de exploitatie van commerciële schaaldierstocks beïnvloeden);
- studies inzake de verontreiniging van de zee, de zandwinning en de baggerwerken. In dit verband wordt onderzoek verricht naar:
 - * ecologische monitoring (heeft betrekking op de zandwinningsgebieden en de stortplaatsen voor baggerspecie): dit onderzoek omvat fysische en chemische monitoring evenals biologische monitoring⁴²⁷⁰;
 - * onderzoek naar de biochemische effecten van contaminanten;
- studies inzake de aandoeningen van vis, schaal- en weekdieren.

2. Technisch visserijonderzoek:

Dit onderzoek omvat volgende aspecten:

⁴²⁶⁷ Het onderzoek wordt ondersteund in het kader van het Impulsprogramma Zeewetenschappen, "Pathologische en ecotoxicologische studie van zeevogels en zeezoogdieren in de Noordzee en de aangrenzende gebieden".

⁴²⁶⁸ Voor een overzicht van de onderzoeksactiviteiten van het Rijksstation voor Zeevisserij zie: Activiteitsverslag van het Rijksstation voor Zeevisserij 1995, Ministerie van Landbouw, Bestuur voor Landbouwkundig onderzoek, Centrum voor Landbouwkundig onderzoek, Gent, (27 p.), 4-20.

⁴²⁶⁹ Dit onderzoek wordt uitgevoerd sinds 1970.

⁴²⁷⁰ Voor de resultaten zie ondermeer: VYNCKE, W. *et al.*, Biologische monitoring van de lossingen van gebaggerd materiaal voor de Belgische kust (1992-1994), Rapport BAG/2, Oostende, Rijksstation voor Zeevisserij, juni 1995, 76 p.

De bemonstering voor de periode 1992-1994 gebeurde op zes loswallen (Oostende, S1, S2, Zeebrugge-Oost, S3 en S4) en de drie voorziene referentiezones (Westdiep, Steendiep en Raan). Vijf, in het kader van andere programma's bestudeerde gebieden werden tevens opgenomen (Oostende Bank, Bligh Bank, Scharre Bank, Goote Bank, Oost Dyck).

- studie van vistuig (het bestuderen, aanpassen en ontwerpen van vistuig vanuit technisch, biologisch en economisch oogpunt);
- onderzoek inzake de selectiviteit en technisch/ecologische aspecten van de zeevisserij (onderzoek naar de invloed van de visserij op het mariene milieu en het bepalen van de selectieve werking van vistuig);
- studie van de visserijinspanning.

3. Kwaliteitsonderzoek:

Dit onderzoek omvat:

- kwaliteitsbepaling van visserijproducten;
- studie van de radioactiviteit in zeeorganismen;
- chemisch identificeren van vissoorten;
- onderzoek naar zware metalen in zeeproducten⁴²⁷¹;
- onderzoek naar organische contaminanten in mariene organismen en sediment.

Op deze laatste twee onderzoeksaspecten wordt iets verder ingegaan. Het marien onderzoek naar contaminanten in mariene biota door het Rijksstation voor Zeevisserij werd gestart in 1971 en maakt sinds 1978 hoofdzakelijk deel uit van het monitoringprogramma in het kader van de Verdragen van Oslo en Parijs (Joint Monitoring Programme (JMP) van OSPARCOM) en in het kader van het monitoringprogramma van ICES. In uitvoering hiervan worden jaarlijks vier sleutelsoorten geanalyseerd, met name Kabeljauw, Bot, Garnaal en Mossel. De (verplichte) determinanten die worden onderzocht zijn kwik, cadmium, lood, koper, zink, PCB's en lindaan. Cadmium en lood worden eveneens onderzocht in de lever van Kabeljauw en Bot. De monitoring van PCB's in het mariene milieu gebeurt in België sinds 1978⁴²⁷².

In een aanvullend Belgisch onderzoeksprogramma wordt soortgelijk onderzoek gedaan op Tong en Schol (de voor de Belgische visserijvloot belangrijkste soorten).

Er wordt tevens onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van zware metalen in benthische organismen van het Belgisch continentaal plat. In het BCP wordt ook de aanwezigheid van polyaromatische koolwaterstoffen (PAH's), monoaromatische koolwaterstoffen (MAH's) en organocloorverbindingen in platvis en benthos onderzocht⁴²⁷³.

⁴²⁷¹ In samenwerking met het Instituut voor Scheikundig Onderzoek (ISO) in Tervuren.

⁴²⁷² Voor de resultaten van het onderzoek voor de periode 1983-1993 zie: ROOSE, P., COOREMAN, K. en VYNCKE, W., 'PCB's in cod (*Gadus morhua*), flounder (*Platichthys flesus*), blue mussel (*Mytilus edulis*) and brown shrimp (*Crangon crangon*) from the Belgian continental shelf: relation to biological parameters and trend analysis', in VAN DEN BERG *et al.* (eds.), Dioxin 96. 16th Symposium on Chlorinated Dioxins and Related Compounds, Amsterdam, 12-16 augustus 1996, Ecotoxicology, Toxicology, Metabolism/Toxicokinetics, 22-27.

⁴²⁷³ Voor de resultaten zie: VYNCKE, W. *et al.*, 'Contaminants in Belgian Fish and Shellfish (1971-1993)' in Dialogue between Scientists and Users of the Sea. Proceedings of a symposium held on the occasion of the 10th anniversary of the civil service oceanographic research vessel BELGICA, Ostend, 17-19 October 1994, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1996, 57-66.

Instituut voor Natuurbehoud

De tellingen van stookolieslachtoffers bij vogels aan onze kust worden sinds 1991 gecoördineerd door het Instituut voor Natuurbehoud. Sinds 1992 worden maandelijks wintertellingen van de volledige kust gehouden en wekelijkse tellingen voor het traject Oostende-Nieuwpoort⁴²⁷⁴.

Het onderzoek naar de vogeltellingen gebeurt op een ad hoc basis. Hiervoor kan dezelfde opmerking worden gemaakt als bij het onderzoek naar aangespoelde dieren. Het nemen van beschermingsmaatregelen vereist een grondig onderbouwde wetenschappelijke kennis van de aanwezigheid van belangrijke soorten en habitats. Het is van belang dat dit onderzoek op een continue basis kan gebeuren.

Afdeling Waterwegen Kust

De Afdeling Waterwegen Kust van de Administratie Waterwegen en Zeewezen (Departement Leefmilieu en Infrastructuur) van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap vervult monitoringactiviteiten inzake hydrografische en meteorologische gegevens. Daarvoor beschikt de Afdeling Waterwegen Kust over het "Meetnet Vlaamse Banken". Het meetnet heeft tot doel het "on-line" inwinnen op zee van hydro-meteo gegevens en het verwerken, opslaan en verspreiden van de data.

Het meetnet omvat 6 meetpalen in de Noordzee uitgerust met sensoren voor het opmeten van meteorologische en oceanografische parameters. Sinds 1993 is er nog een bijkomende meetpaal geplaatst op de zandbank Westhinder. Voorts zijn er een aantal golfmeetboeien die "on-line" informatie geven over golfhoogte en twee speciale boeien die ook informatie geven over de golfrichting. Voorts zijn er telemetrische waterstandsmeters in de havens van Nieuwpoort, Oostende en Zeebrugge⁴²⁷⁵.

2. Internationale regelgeving inzake marien wetenschappelijk onderzoek

2.1. Verdragen

In tegenstelling tot de Zeerechtverdragen van 1958, waar niet of nauwelijks aandacht wordt besteed aan marien wetenschappelijk onderzoek, wordt in het Zeerechtverdrag van 1982 een volledig deel (Deel XIII) hieraan gewijd⁴²⁷⁶.

⁴²⁷⁴ Voor de resultaten hiervan, zie ondermeer: SEYS, J. en MEIRE, P., Resultaten stookolieslachtoffertellingen langs de Vlaamse kust in de periode januari-april 1992, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, juni 1992, 17p. en SEYS, J., MEIRE, P. en KUIJKEN, E., Resultaten van stookolieslachtoffer-onderzoek langs de Vlaamse kust tijdens de winter 1992-93, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, oktober 1993, 24p.; OFFRINGA, H. en MEIRE, P., Tellingen van gestrande zeevogels langs de Vlaamse kust, oktober 1994-maart 1995, Rapport IN 95.13, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1995, 15 p. en bijlagen.

⁴²⁷⁵ LE ROY, D. en VANHAECKE, P., o.c., Deel II, Overzicht van de onderzoeksinstellingen.

⁴²⁷⁶ Zie hierover: SOMERS, E., Inleiding tot het internationaal zeerecht, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1990, (457 p.), 401-407.

Artikel 238 bepaalt dat alle staten en bevoegde internationale organisaties het recht hebben marien wetenschappelijk onderzoek te verrichten, onder voorbehoud van de rechten en plichten van andere staten. De staten en organisaties bevorderen en vergemakkelijken de ontwikkeling en het verrichten van marien wetenschappelijk onderzoek (art. 239).

Het marien wetenschappelijk onderzoek mag enkel worden verricht voor vreedzame doeleinden. Het marien wetenschappelijk onderzoek mag geen aanleiding geven tot ongerechtvaardigde hinder voor andere gebruiken van de zee. Anderzijds moet bij deze gebruiken naar behoren rekening worden gehouden met het marien wetenschappelijk onderzoek. Het marien wetenschappelijk onderzoek dient te gebeuren in overeenstemming met alle desbetreffende voorschriften van het Verdrag, waaronder de voorschriften ter bescherming en behoud van het mariene milieu (art. 240).

Het uitoefenen van het marien wetenschappelijk onderzoek vormt geen juridische basis voor aanspraken op enig deel van het mariene milieu of de rijkdommen ervan (art. 241).

Het juridisch regime voor het verrichten van marien wetenschappelijk onderzoek verschilt naargelang de verschillende rechtsgebieden.

In de **territoriale zee** hebben de kuststaten het exclusieve recht tot het verrichten van marien wetenschappelijk onderzoek en tot het uitvaardigen van voorschriften en het verlenen van machtigingen met betrekking tot dit onderzoek. Er mag enkel onderzoek worden verricht in de territoriale zee met de uitdrukkelijke toestemming van de kuststaat en onder de voorwaarden gesteld door die staat (art. 245). Dit exclusieve recht vloeit voort uit de soevereiniteit van de kuststaat over zijn territoriale zee.

Op het **continentaal plat**⁴²⁷⁷ en in de **exclusieve economische zone** hebben de kuststaten het recht tot het verrichten van marien wetenschappelijk onderzoek en tot het uitvaardigen van voorschriften en het verlenen van machtiging hiertoe. De rechtsmacht van de kuststaat ten aanzien van marien wetenschappelijk onderzoek wordt expliciet bevestigd in deel V over de exclusieve economische zone (art. 56 (1) (b) (ii)).

Het marien onderzoek dient te gebeuren met toestemming van de kuststaat. In normale omstandigheden wordt deze toestemming gegeven als het onderzoek voor vreedzame doeleinden wordt verricht en als het tot doel heeft de kennis van het mariene milieu te vergroten. Toestemming kan worden geweigerd indien het onderzoek van rechtstreekse betekenis is voor de exploratie en exploitatie van de natuurlijke rijkdommen. Toestemming kan eveneens worden geweigerd indien het onderzoek gepaard gaat met boringen in het continentaal plat, het gebruik van explosieven of de introductie van schadelijke stoffen in het mariene milieu of nog als het onderzoek de bouw, exploitatie of gebruik van kunstmatige eilanden, installaties en inrichtingen met zich brengt. Toestemming kan ook worden geweigerd indien de informatie die moet

⁴²⁷⁷ In het VPC wordt bepaald dat toestemming van de kuststaat vereist is voor alle marien wetenschappelijk onderzoek op het continentaal plat. Nochtans zal de kuststaat deze toestemming niet weerhouden als het verzoek wordt gedaan door een bevoegde instelling met het oog op wetenschappelijk onderzoek inzake de fysieke en biologische karakteristieken van het continentaal plat. De kuststaat heeft het recht om deel te nemen of tegenwoordig te zijn in het onderzoek. De resultaten van het onderzoek moeten in ieder geval worden gepubliceerd (art. 5 (8) VPC). De bepalingen in het Zeerechtverdrag van 1982 zijn uitgebreider en meer genuanceerd.

worden meegedeeld inzake aard en doelstellingen van het onderzoek (op basis van art. 248) onjuist is (art. 246).

Indien wetenschappelijk onderzoek wordt ondernomen, dienen de staten of organisaties aan bepaalde plichten te voldoen. Zo moeten zij ervoor zorgen dat de kuststaat het recht heeft deel te nemen aan het marien wetenschappelijk onderzoek. Zij moeten ook, indien de kuststaat daarom verzoekt, resultaten van het onderzoek meedelen en toegang verschaffen tot de gegevens en stalen verworven tijdens het onderzoek en moeten de kuststaat een interpretatie hiervan geven. De gegevens moeten zo snel mogelijk internationaal ter beschikking worden gesteld. De kuststaat moet onmiddellijk in kennis worden gesteld van belangrijke wijzigingen in het onderzoeksprogramma. De installaties of apparatuur voor onderzoek dienen verwijderd te worden wanneer het onderzoek is voltooid (art. 249).

Het wetenschappelijk onderzoek kan door de kuststaat worden opgeschort indien de werkzaamheden niet worden verricht overeenkomstig de informatie die werd meegedeeld, of nog omdat de rechten van de kuststaat met betrekking tot het marien onderzoek niet worden nageleefd. Het marien onderzoek kan ook worden beëindigd indien de plicht tot informatieverstrekking niet wordt nageleefd waardoor er een belangrijke verandering is in de onderzoekswerkzaamheden (art. 253).

In de Belgische Wet op het continentaal plat⁴²⁷⁸ wordt bepaald dat voor de exploratie en exploitatie van de minerale en andere niet-levende rijkdommen van de zeebodem en de ondergrond een concessie is vereist (art. 3). Er worden echter nergens expliciet bepalingen opgenomen inzake wetenschappelijk onderzoek. In de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp heeft de regering nochtans verklaard dat het niet de bedoeling is van de Belgische regering om de machtigingen te weigeren die nodig zijn voor oceanografische opzoeken met zuiver wetenschappelijk karakter, voor zover deze geen hinder uitmaken zoals bedoeld in artikel 5 van de Wet⁴²⁷⁹. Dit houdt in dat voor het marien wetenschappelijk onderzoek op het continentaal plat een concessie of vergunning impliciet een noodzakelijke voorwaarde is⁴²⁸⁰. Dit blijkt tevens uit het K.B. van 16 mei 1977⁴²⁸¹: de concessies en vergunningen voor exploratie en exploitatie kunnen enkel worden verleend in de in het K.B. aangeduide zones (art. 1 § 1). Voor concessies en vergunningen voor exploratie met wetenschappelijke doeleinden of nodig voor het belang van het land kan daarvan worden afgeweken (art. 1 § 3).

Voor wat het marien wetenschappelijk onderzoek op **volle zee** betreft, geldt dat alle staten en

⁴²⁷⁸ Wet van 13 juni 1969 op het continentaal plat van België, B.S., 8 oktober 1969.

⁴²⁷⁹ Memorie Van Toelichting bij het Wetsontwerp inzake het continentaal plat van België, Gedr. St., Kamer, 1966-1967, 471/1, 481.

⁴²⁸⁰ SOMERS, E., Inleiding tot het internationaal zeerecht, 404.

⁴²⁸¹ K.B. van 16 mei 1977 houdende maatregelen tot bescherming van de scheepvaart, de zeevisserij, het milieu en andere wezenlijke belangen bij de exploratie en exploitatie van minerale en andere niet-levende rijkdommen van de zeebedding en de ondergrond in de territoriale zee en op het continentaal plat, B.S., 21 juli 1977.

organisaties het recht hebben, overeenkomstig het Verdrag, wetenschappelijk onderzoek te verrichten in de waterkolom buiten de EEZ (art. 257 Zeerechtverdrag). Dit vloeit voort uit het regime van de vrijheid op volle zee. In artikel 87, waarin het beginsel van de vrijheid van de volle zee wordt vastgelegd, wordt expliciet de vrijheid van wetenschappelijk onderzoek vermeld (art. 87 (1) (f)).

2.2. ICES⁴²⁸²

Een belangrijke organisatie op het vlak van marien wetenschappelijk onderzoek in de Noord-zee is de intergouvernementele organisatie ICES (International Council for the Exploration of the Sea). Deze organisatie werd opgericht in 1902. In 1964 kreeg de Raad een nieuw statuut en werden haar taken vastgelegd door het Verdrag van 12 september 1964⁴²⁸³.

Het **geografische onderzoeks domein** van ICES omvat de Atlantische Oceaan en aangrenzende zeeën en in het bijzonder de Noordatlantische Oceaan (art. 2). Er zijn 17 landen partij bij de overeenkomst, geografisch verspreid over Europa en Noord-Amerika⁴²⁸⁴.

De **taken** van ICES omvatten het bevorderen en stimuleren van het wetenschappelijk onderzoek in verband met de zee, en in het bijzonder levende rijkdommen van de zee. Hiervoor kan ICES programma's opstellen en, in overleg met de verdragspartijen wetenschappelijk onderzoek organiseren indien nodig. ICES heeft voorts tot taak om resultaten van deze onderzoeken te publiceren of op enige andere wijze bekend te maken, of om publicatie ervan te stimuleren (art. 1).

ICES gaat zoveel mogelijk samenwerken met andere verwante internationale organisaties, in het bijzonder voor het verstrekken van wetenschappelijke gegevens die worden gevraagd (art. 4). Zo ontvangen naast de lidstaten ook de EEG, de Commissies van Parijs en Oslo, de Commissie van Helsinki publicaties en advies⁴²⁸⁵. ICES is voorts het raadgevend orgaan van de NEAFC (North East Atlantic Fisheries Committee).

De lidstaten zijn verplicht ICES de nodige gegevens te verschaffen (art. 5). Zo moeten onderzoeksactiviteiten gerapporteerd worden aan de gespecialiseerde comités. Ook is er een verplichting om statistieken inzake commerciële visserij en aquacultuur voor de Noord Atlantische Oceaan mee te delen. ICES fungeert dan ook als gegevensbank voor gegevens inzake visserij, mariene verontreiniging en oceanografie. De functie van het secretariaat van ICES als

⁴²⁸² Zie hierover: THE FRIDTJOF NANSEN INSTITUTE, *Green Globe Yearbook 1993*, Oxford, Oxford University Press, 1993, (271 p.), 196; SZEKELY, A. en KWIATKOWSKA, B., 'Marine living resources' in SAND, P.H. (ed.), *The Effectiveness of International Agreements. A Survey of Existing Legal Instruments*, Cambridge, Grotius publications, 1992, (256-301), 274-275.

⁴²⁸³ Overeenkomst betreffende de Internationale Raad voor het Onderzoek van de Zee, Kopenhagen, 12 september 1964. Tekst in: *International Environmental Law - Multilateral Agreements*, Binder 3, 964:68. Het Verdrag is in werking getreden op 22 juli 1968.

⁴²⁸⁴ De lidstaten zijn: België, Canada, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, IJsland, Nederland, Noorwegen, Polen, Portugal, Spanje, USSR, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten en Zweden.

⁴²⁸⁵ MAERTENS, D., 'Samenwerking tussen de Noordzeestaten: een nieuw beleid?', *Panda*, 1991, nr. 41, 42.

gegevensbank werd bevestigd als gevolg van de Noordzeeverklaringen (zie ook verder)⁴²⁸⁶. In de Eerste Ministeriële Noordzeeverklaring werd aan de Commissies van Oslo en Parijs gevraagd advies te geven over het oprichten van een internationale milieugegevensbank binnen een bestaande organisatie. In het advies werd de rol van ICES als gegevensbank bevestigd. Door de oprichting van de North Sea Task Force (NSTF) werd deze rol nog uitgebreid. Een belangrijke taak van de NSTF is immers het verzamelen van gegevens onder het North Sea Monitoring Master Plan.

De **structuur** van ICES bestaat naast de eigenlijke Raad, uit het Bureau en het Secretariaat. De Raad komt jaarlijks samen en is samengesteld uit de vertegenwoordigers van de lidstaten (niet meer dan twee per lidstaat). De Raad kiest uit de vertegenwoordigers de leden van het Bureau van ICES, dat het uitvoerend orgaan is. De kosten van ICES worden gedragen door bijdragen van de lidstaten.

Binnen ICES bestaan twee grote adviesraden, één voor visserijbeheer (Advisory Committee on Fishery Management - ACFM) en één voor het mariene leefmilieu (Advisory Committee on the Marine Environment - ACME). De laatste vervangt het vroegere Advisory Committee on Marine Pollution (ACMP)⁴²⁸⁷. De adviesraden geven wetenschappelijke informatie en advies, met inbegrip van aanbevelingen voor beheersmaatregelen, aan andere organisaties en aan de lidstaten. De ACME geeft advies inzake het mariene milieu, met inbegrip van mariene verontreiniging en het effect hiervan op levende rijkdommen en de exploitatie hiervan. Het oprichten van een nieuwe adviesraad komt tegemoet aan de vraag naar een meer interdisciplinaire aanpak van het marien wetenschappelijk onderzoek. Binnen de adviesraden zijn een aantal (gespecialiseerde) comités werkzaam. Momenteel zijn er 12 gespecialiseerde comités voor diverse onderwerpen en gebieden. Zo is er een comité voor bijvoorbeeld visvangst, maricultuur, mariene milieu en kwaliteit en mariene zoogdieren⁴²⁸⁸. Dit laatste comité verzamelt gegevens over de stocks voornamelijk van walvissen en zeehonden binnen het verdragsgebied⁴²⁸⁹. Naast populatieonderzoek is er ook onderzoek naar de invloed van bioaccumulatie bij deze dieren. Het subcomité voor walvissen heeft aanleiding gegeven tot het afsluiten van het eerste Walvisvaartverdrag van 1931 (de voorloper van het Verdrag van 1946).

Op het vlak van marien wetenschappelijk onderzoek in de Noordzee vervult ICES ongetwijfeld een primordiale rol. ICES coördineert internationale studies en gezamenlijke monitoring van visserij, oceanografie, mariene verontreiniging en fungeert als gegevensbank. ICES heeft echter geen beslissingskracht en kan bijgevolg geen bindende beslissingen nemen.

⁴²⁸⁶ Zie hierover: PAWLAK, J.F., 'The ICES data centres', *NSTF News*, mei 1992, 9-10.

⁴²⁸⁷ Dit nieuwe adviesorgaan werd opgericht op de 80ste statutory meeting in Duitsland, september 1992. Zie hierover: PAWLAK, J., 'The International Council for the Exploration of the Sea creates a multidisciplinary Advisory Committee on the Marine Environment', *NSTF News*, juni 1993, 8.

⁴²⁸⁸ *Green Globe Yearbook 1993*, 196.

⁴²⁸⁹ Over de rol van ICES inzake de bescherming van walvissen, zie BIRNIE, P., *International Regulation of Whaling: From Conservation of Whaling to Conservation of Whales and Regulation of Whale-Watching*, New York, Oceana Publications, 1985, (1053 p.), 106, 148, 288, 491.

2.3. OSPARCOM

Een belangrijke bijdrage aan het marien wetenschappelijk onderzoek in de Noordzee wordt geleverd door de Commissies van Oslo en Parijs⁴²⁹⁰. In beide verdragen wordt aan de verdragspartijen opgelegd gemeenschappelijke programma's voor wetenschappelijk en technisch onderzoek op te stellen. Dit omvat ook het onderzoek naar alternatieve methoden van verwerking van schadelijke stoffen (Verdrag van Oslo) of het onderzoek naar de beste methoden tot uitbanning of vervanging van schadelijke stoffen (Verdrag van Parijs). Aan de verdragspartijen wordt tevens een verplichting opgelegd tot het uitwisselen van de verworven informatie (art. 12 Verdrag van Oslo, art. 10 Verdrag van Parijs). Zij zullen tevens gezamenlijke programma's opstellen in samenwerking met bevoegde internationale organisaties om toe te zien op de verspreiding en uitwerking van verontreinigde stoffen (art. 13 Verdrag van Oslo). De staten verbinden zich ertoe een permanent waarnemingsnet op te stellen, teneinde de graad van verontreiniging vast te stellen en te kijken in hoeverre de maatregelen genomen krachtens het Verdrag doeltreffend zijn. Hierbij wordt rekening gehouden met analoge programma's, uitgevoerd in het kader van andere verdragen (art. 11 Verdrag van Parijs).

Zowel de Commissie van Oslo (OSCOM) als de Commissie van Parijs (PARCOM) krijgen als taak de staat van de zeeën waarop het Verdrag van toepassing is na te gaan (art. 17 Verdrag van Oslo, art. 16 Verdrag van Parijs).

Door de Commissies van Oslo en Parijs werd een gezamenlijke monitoring groep en programma opgesteld (Joint Monitoring Group/Programme - JMG/JMP). Zowel krachtens het Verdrag van Parijs als het Verdrag van Oslo zijn de lidstaten immers verplicht monitoringsprogramma's op te stellen. De JMG rapporteert aan de beide commissies via de TWG (Technical Working Group) van Parcom en via de SACSA (Standing Advisory Committee on Scientific Advice) van Oscom.

Op de tiende gezamenlijke bijeenkomst van de Oslo en Parijse Commissies (Lissabon, 1988) werd besloten een Joint OSPARCOM/ICES Liaison Committee op te richten⁴²⁹¹. Dit gezamenlijk comité moet algemene begeleiding en commentaar geven aan de beide organisaties, voorzover het zaken betreft van gemeenschappelijk belang. Het comité moet er voor instaan dat er een betere coördinatie is van de activiteiten, de uitwisseling van informatie tussen de organisaties vergemakkelijken en zaken van gemeenschappelijk belang, andere dan de Task Force, te bediscussiëren.

Ook in het nieuwe Verdrag van 1992 waardoor de Commissies van Oslo en Parijs worden samengesmolten tot één orgaan, wordt het belang van wetenschappelijk onderzoek benadrukt. De verdragspartijen zijn gehouden om gezamenlijke beoordelingen van de kwaliteit van het mariene milieu te ondernemen en de resultaten op geregelde tijdstippen te publiceren (art. 6).

⁴²⁹⁰ Zie ook in hoofdstuk over verontreiniging.

⁴²⁹¹ OSPAR 10/11/1, § 3.9 - 3.12.

De verdragspartijen zijn ertoe gehouden aanvullende of gezamenlijke programma's van wetenschappelijk of technisch onderzoek op te stellen. De resultaten van dit onderzoek moeten aan de Commissie worden overgemaakt, evenals de gegevens inzake andere relevante programma's van wetenschappelijk of technisch onderzoek (art. 8).

Voorts krijgt ook hier de Commissie als taak om de staat van het mariene milieu te beoordelen (art. 10).

De beoordeling van de toestand van het mariene milieu wordt verder uitgewerkt in Bijlage IV bij het Verdrag⁴²⁹². De verdragspartijen moeten samenwerken bij het uitvoeren van monitoringsprogramma's⁴²⁹³ en de verkregen resultaten overmaken aan de Commissie. Zij moeten hierbij voldoen aan kwaliteitsvoorschriften ("quality assurance prescriptions") en deelnemen aan intercalibratieoefeningen. Zij moeten gebruik maken van andere wetenschappelijke beoordelingsinstrumenten zoals modelleren, afstandswaarneming ("remote sensing"). Zij moeten onderzoek uitvoeren dat noodzakelijk wordt geacht om de kwaliteit van het mariene milieu te beoordelen en kennis van het mariene milieu vergroten, met bijzondere aandacht voor de relatie tussen inbreng, concentratie en effecten. Zij moeten rekening houden met de wetenschappelijke vooruitgang, die nuttig kan zijn voor de beoordelingsdoelstellingen en die buiten het verdragskader werd gemaakt, zij het bij individuele onderzoekers of onderzoeksinstellingen, zij het bij andere onderzoeksprogramma's of onder de auspiciën van de EEG of andere regionale economische organisaties (art. 2, Bijlage IV).

Het is de taak van de Commissie om programma's van monitoring en beoordelingsgericht onderzoek te omschrijven en te implementeren, om richtlijnen voor het begeleiden van de deelnemers aan deze programma's op te stellen en om de voorstelling en interpretatie van hun resultaten goed te keuren. De Commissie moet tevens beoordelingen uitvoeren, daarbij rekening houdend met de resultaten van relevante monitoring en onderzoek, gegevens met betrekking tot de inbreng van stoffen of energie in het mariene milieu die geleverd worden krachtens de andere bijlagen bij het Verdrag, alsook met andere relevante informatie. Waar nodig, moet de Commissie het advies inroepen van andere regionale of internationale organisaties. Met deze laatste moet worden samengewerkt inzake het uitvoeren van kwaliteitsbeoordelingen (art. 3, Bijlage IV).

2.4. Bepalingen in de Noordzeeverklaringen

Reeds op de **Eerste Conferentie ter bescherming van de Noordzee** in 1984 werd erkend dat uitbreiding van de wetenschappelijke kennis inzake het mariene milieu noodzakelijk was. Tot de domeinen van gezamenlijke actie, vastgelegd in de ministeriële verklaring, behoort ondermeer de verdere ontwikkeling van het Joint Monitoring Programme van de Commissies van

⁴²⁹² Het invoegen van Bijlage IV bij het Verdrag gebeurde op basis van een Belgisch initiatief.

⁴²⁹³ Met monitoring wordt bedoeld:

- het herhaalde beoordelen van de kwaliteit van het mariene milieu evenals van elk van de componenten, met name, water, sedimenten en biota,
- het beoordelen van activiteiten of natuurlijke en antropogene inbrengen, die de kwaliteit van het mariene milieu kunnen beïnvloeden en
- het beoordelen van de effecten van die activiteiten en inbrengen (art. 1, Bijlage IV).

Oslo en Parijs. De ministers onderstrepen dat het dringend is om het gezamenlijke monitoring-programma van de Oslo en Parijse Commissies (Joint Monitoring Programme - JMP) intensief te ontwikkelen⁴²⁹⁴. Voorts wordt aan de Commissies van Oslo en Parijs gevraagd de mogelijkheden te onderzoeken voor het oprichten van een gezamenlijke internationale milieugegevensbank van de Noordzee en de Noordoostelijke Atlantische Oceaan (cf. ICES).

De ministers zijn er zich van bewust dat verontreiniging zich vooral voordoet in estuaria en de kuststreken, maar zijn ervan overtuigd dat er nog veel tekortkomingen in de kennis hierover moeten worden weggewerkt door intensieve monitoring en wetenschappelijk onderzoek (Eerste Ministeriële Verklaring, A8). Zij erkennen tevens het belang van de wetenschappelijke samenwerking inzake de bescherming van de Noordzee (Eerste Ministeriële Verklaring, A32).

De ministers nemen zich dan ook voor onderzoek en de ontwikkeling te bevorderen van een betere kennis inzake de vormen van mariene verontreiniging en van het verbeteren van de waterkwaliteit van de Noordzee (B10). Zij nemen zich ook voor om bestaande monitoringprogramma's te ontwikkelen om zo een coherent systeem te verzekeren (B12).

Op de **Tweede Noordzeeconferentie** van 1987 wordt door de ministers kennis genomen van het feit dat vooruitgang is geboekt op het gebied van herziening van wetenschappelijke kennis betreffende de toestand van de Noordzee en in het bijzonder de bijdrage van het Quality Status Report. Toch zijn belangrijke verbeteringen van wetenschappelijke grondslagen en monitoringsgegevens nodig voor een grondige beoordeling van de toestand van de Noordzee (Tweede Ministeriële Verklaring V en XIII).

De ministers komen inzake de uitbreiding van wetenschappelijke kennis en inzicht het volgende overeen. Zij onderschrijven de noodzaak van een verdere ontwikkeling van op elkaar afgestemde methoden voor monitoring, modellering en beoordeling van de toestand van het milieu op nationaal en internationaal niveau. ICES en de Commissies van Oslo en Parijs zullen worden verzocht om gezamenlijk te onderzoeken wat de optimale middelen zijn om deze doelen te bereiken. Zij moeten hierbij onderzoeken wat de mogelijke voordelen zijn van een gezamenlijke werkgroep (Task Force). De genoemde organisaties worden verzocht om op basis van het Quality Status Report van 1987 nieuwe rapporten over de kwaliteit van de Noordzee voor te bereiden en te publiceren met regelmatige tussenpozen (Tweede Ministeriële Verklaring, XVI, 51-54).

Als gevolg van de Tweede Noordzeeconferentie werd in 1988 de North Sea Task Force opgezet, onder de auspiciën van ICES en Osparcom⁴²⁹⁵. De taak van de NSTF is het coördineren van monitoring van de Noordzee. De NSTF bestaat uit afgevaardigden van de acht Noordzeestaten, de Commissie van de EEG, ICES en Osparcom. Voorts zijn er waarnemers van Helcom, het Waddenzee-secretariaat en van Osparcom lidstaten die niet grenzen aan de Noordzee. Met het oog op het uitvoeren van zijn taken heeft de NSTF een vijfjarenplan opgesteld. Een

⁴²⁹⁴ Dit wordt verder uitgewerkt onder punt J van de ministeriële verklaring.

⁴²⁹⁵ Zie hierover: REID, P.C., 'The work of the North Sea Task Force' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman, 1990, 80-88.

van de belangrijkste taken van NSTF is het opstellen van een volgend Quality Status Report. Met het oog op de voorbereiding van het QSR 1993 werd in 1989 het Monitoring Master Plan opgesteld. Dit plan vormt de basis voor mariene monitoring activiteiten in de acht Noordzeestaten⁴²⁹⁶.

Op de **Derde Noordzeeconferentie** hebben de ministers besloten de wetenschappelijke kennis en het begrip van het ecosysteem van de Noordzee verder te vergroten als basis voor toekomstige maatregelen. Daartoe wordt de North Sea Task Force verzocht om door te gaan met de uitvoering van zijn programma. Bijzondere aandacht moet hierbij gaan naar de buitengewone algenbloei en de sterfte bij zeehonden. Tevens moet het biologische monitoringsprogramma in de kustwateren worden uitgebreid. In het 1993 Quality Status Report moet extra aandacht worden besteed aan de invloed van de visserij op het ecosysteem van de Noordzee, het toezicht op chemische stoffen die gewoonlijk niet zijn opgenomen in routinematige monitoringsprogramma's, de invloed van het milieu op moeilijk of niet afbreekbare chemicaliën, de rol van de atmosfeer in de Noordzee-vervuiling en de inventarisatie en beoordeling van bestaande schade. De NSTF moet technieken uitwerken voor het ontwikkelen van ecologische doelstellingen voor de Noordzee en haar kustwateren. Op basis van het Quality Status Report van 1993 moeten de eerste voorstellen worden uitgewerkt voor mogelijke methoden voor het herstel van reeds beschadigde ecosystemen en voor ecosystemen die nog intact zijn. Ten aanzien van de bescherming van soorten en hun natuurlijke leefomgeving moeten de relevante acties en maatregelen gecoördineerd worden. De NSTF moet een meldsysteem opzetten voor epidemische of grootschalige voorvallen van vervuiling in het mariene milieu die op dat moment niet worden gedekt door bestaande communicatiesystemen (Derde Ministeriële Verklaring, 35).

Het Quality Status Report 1993 werd officieel voorgesteld in 1994 op een wetenschappelijk symposium in Denemarken (Ebeltoft, 18-21 april 1994). Het QSR werd voordien reeds voorgelegd aan de ministers op de tussentijdse ministeriële bijeenkomst in december 1993 in Kopenhagen (4-5 december 1993)^{4297 4298}.

Door het beëindigen van het QSR 1993, zal ook de taak van de NSTF herdacht moeten worden. Het werk dat werd verricht door de NSTF zal in ieder geval een belangrijke rol spelen in de nieuwe commissie die wordt opgericht krachtens het Verdrag inzake de bescherming van het mariene milieu van de Noordoostelijke Atlantische Oceaan (1992), OSPAR⁴²⁹⁹.

De rol van OSPAR komt dan ook tot uiting in de **Vierde Noordzeeverklaring** (Esbjerg,

⁴²⁹⁶ Zie hierover: NSTF News, november 1991, 1-5.

⁴²⁹⁷ Over de tussentijdse conferentie zie: North Sea Monitor, 1994/1, 19-22.

⁴²⁹⁸ NORTH SEA TASK FORCE, North Sea Quality Status Report 1993, Londen, Oslo and Paris Commissions, 1993, 132p. Voor een bespreking hierover zie: MACGARVIN, M. en JOHNSTON, P., 'The 1993 North Sea Quality Status Report', North Sea Monitor, december 1993, 12-15. Zie ook: North Sea Monitor, 1994/2, 4-18.

⁴²⁹⁹ Zie: FERM, R. en DUCROTOY, J.-P., 'The way forward', NSTF News, juni 1993, 1.

1995⁴³⁰⁰). Zo is er ondermeer onderzoek inzake species en habitats door het verzamelen en evalueren van informatie over de impact op het mariene milieu (met inbegrip van species en habitats) van door OSPAR geïdentificeerde menselijke activiteiten, andere dan deze die leiden tot een inbreng van stoffen (Verklaring van Esbjerg, I, 3).

In het luik over species en habitats worden voorts nog volgende wetenschappelijke onderzoeksactiviteiten voorzien:

- het identificeren van ecologisch belangrijke of sleutelbiodiversiteit-indicatorsoorten en habitats, die bedreigd of kwetsbaar zijn of kunnen zijn in de Noordzee.
- het identificeren en in kaart brengen van de meest bedreigde en/of ecologisch belangrijke species en habitats, in samenwerking met ICES, EEA (European Environmental Agency) en/of andere relevante organisaties.
- het definiëren van ecologische doelstellingen voor de bescherming van de geïdentificeerde mariene soorten en habitats met het oog op behoud of herstel in een gunstige behoudsstatus.
- het ontwikkelen van het bestaande monitoringsprogramma en samengaand onderzoek om de vooruitgang inzake het realiseren van de ecologische doelstellingen te beoordelen (Verklaring, I, 9).

Ten aanzien van de visserij worden in Bijlage I bij de Verklaring een aantal onderzoeksactiviteiten voorgesteld, uit te voeren door de bevoegde beheersautoriteiten (deze autoriteiten worden niet verder gespecificeerd). Zo moet onderzoek worden gevoerd naar de selectiviteit van visserijmateriaal, het terugdringen van de mortaliteit bij zeevogels, zeezoogdieren en benthische organismen, de mogelijke effecten van industriële visserij, "discards", het vergroten van de kennis van de toestand van visstapels en populaties van andere biota, onderzoek naar de mogelijke effecten van gevaarlijke stoffen en onderzoek inzake ongestoorde gebieden (Verklaring, Bijlage I, 2).

In Bijlage 2 inzake follow-up acties inzake de strategie voor de preventie van verontreiniging door gevaarlijke stoffen, wordt Oskar ondermeer gevraagd om de nodige monitoringprogramma's te ontwikkelen en uit te voeren, met het oog op het detecteren van gevaarlijke stoffen of hun effecten in de Noordzee (Verklaring, Bijlage 2, 3.3.).

2.5. EG- regelingen inzake wetenschappelijk onderzoek

In het **Verdrag van Rome** is geen basis terug te vinden voor wetenschappelijk onderzoek. Pas met de wijzigingen doorgevoerd door de Europese Akte van 1986 wordt een hoofdstuk ingelast inzake onderzoek en technologische ontwikkeling (art. 24 Europese Akte, waarbij een titel VI aan het Verdrag wordt toegevoegd), gewijzigd door artikel 38 van het **Verdrag van Maastricht**. De bepalingen inzake onderzoek en technologische ontwikkeling zijn terug te vinden in de artikelen 130 F-P (Titel XV) van het Verdrag van Maastricht. De Gemeenschap heeft als doelstelling de wetenschappelijke en technologische grondslagen van de industrie van de Gemeenschap te versterken en de ontwikkeling van haar internationale concurrentiepositie te bevorderen. Voorts heeft zij tot doel de onderzoeksactiviteiten te bevorderen die uit hoofde van andere hoofdstukken van het Verdrag nodig worden geacht (art. 130 F (1)). Deze laatste

⁴³⁰⁰ Ministerial Declaration on the Fourth International Conference on the Protection of the North Sea, 9 June 1995.

bepaling vormt meteen de vertragsbasis voor het stimuleren van wetenschappelijk onderzoek op het vlak van milieu en visserij.

Om deze doelstellingen te bereiken, stimuleert de EG de ondernemingen, onderzoekcentra en universiteiten bij hun inspanningen op het gebied van hoogwaardig onderzoek en hoogwaardige technologische ontwikkeling. De Gemeenschap ondersteunt hun streven naar onderlinge samenwerking. Daarbij moet haar beleid er vooral op zijn gericht de ondernemingen in staat te stellen om ten volle de mogelijkheden van de interne markt te benutten.

Om de doelstellingen bepaald in artikel 130 F te verwezenlijken, onderneemt de Gemeenschap de volgende activiteiten: tenuitvoerlegging van programma's voor onderzoek, technologische ontwikkeling en demonstratie, waarbij de samenwerking met en tussen ondernemingen, onderzoekcentra en universiteiten wordt bevorderd; bevordering van samenwerking inzake communautair onderzoek, communautaire technologische ontwikkeling en demonstratie met derde landen en internationale organisaties en de verspreiding en exploitatie van de resultaten hiervan; stimulering van opleiding en mobiliteit van onderzoekers (art. 130 G).

De Gemeenschap en de lidstaten coördineren hun activiteiten op het gebied van onderzoek en technologische ontwikkeling (art. 130 H).

Aan de Raad wordt opgelegd om een meerjaren-kaderprogramma op te maken waarin alle activiteiten van de Gemeenschap zijn opgenomen. In dit kaderprogramma worden de wetenschappelijke en technologische doelstellingen die met de activiteiten bedoeld in artikel 130 G moeten worden verwezenlijkt, vastgesteld. In het kaderprogramma worden tevens de grote lijnen van deze activiteiten aangegeven en wordt het totale maximumbedragen van en regels voor de financiële deelname van de Gemeenschap aan het kaderprogramma, evenals de onderscheiden deelbedragen van de verschillende activiteiten vastgesteld.

Het kaderprogramma kan worden aangepast of aangevuld naargelang de situatie. Het wordt tenuitvoergelegd door specifieke programma's, vastgesteld door de Raad (art. 130 I).

In uitvoering van deze bepalingen kan specifiek voor marien wetenschappelijk onderzoek naar het **MAST-programma** worden verwezen. Bij Beschikking van de Raad van 20 juni 1989 (89/413/EEG) werd een specifiek programma voor onderzoek en technologische ontwikkeling op het gebied van mariene wetenschap en technologie (Mast) goedgekeurd⁴³⁰¹. Het Mast-programma is een programma in uitvoering van het kaderprogramma voor communautair onderzoek en technologische ontwikkeling (1987-1991)⁴³⁰². Het Mast-programma liep voor een periode van 3 jaar, met een financiële bijdrage van de Gemeenschap ten belope van 50 miljoen ecu. De doelstellingen van het programma zijn ondermeer een bijdrage te leveren aan een betere kennis van het mariene milieu om het beheer en de bescherming ervan te verbeteren en om veranderingen te voorspellen evenals de ontwikkeling te stimuleren van nieuwe techno-

⁴³⁰¹ P.B.L. 200, 13 juli 1989.

⁴³⁰² Besluit 87/516/Euratom, EEG (P.B.L. 302, 24 oktober 1987), gewijzigd bij Besluit 88/193/Euratom, EEG (P.B.L. 89, 6 april 1988).

logieën voor exploratie, bescherming en exploitatie van mariene rijkdommen (cf. Bijlage I bij de Beschikking). Het programma wordt ingedeeld in vier onderdelen. Het fundamenteel en toegepast marien onderzoek is gericht op de studie van de structuur, stabiliteit en dynamica van het zeemilieu. De nadruk ligt hierbij op kustwateren en zeeën rond de lidstaten (o.a. de Noordzee). Het tweede onderdeel omvat wetenschap en technologie van kustwateren. Het deel inzake mariene technologie is gericht op het bevorderen van de ontwikkeling van nieuwe instrumenten en algemene technologie die voor de vooruitgang van de mariene wetenschap nodig is. Het laatste onderdeel omvat ondersteunende initiatieven.

Het eerste Mast-programma wordt voortgezet door een tweede programma voor de periode 1991-1994, ingesteld door de Beschikking van de Raad van 7 juni 1991 inzake een specifiek programma voor onderzoek en technologische ontwikkeling op het gebied van mariene wetenschappen en technologieën (91/351/EEG)⁴³⁰³. Voor de uitvoering van het programma werd een bedrag voorzien van 102,96 miljoen ecu. De doelstellingen van het programma liggen in dezelfde lijn als het voorgaande. De inhoud is eveneens opgesplitst in vier onderdelen (wetenschap van de zee, wetenschap en technologie van kustwateren, technologie van de zee en ondersteunende initiatieven). Het eerste en tweede MAST-programma wordt voortgezet door een derde programma voor de periode 1994-1998⁴³⁰⁴.

Naast het Mast-onderzoeksprogramma, financierde de EG het **Quasimeme-project** (Quality Assurance of Information for Marine Environmental Monitoring in Europe)⁴³⁰⁵. Het Quasimeme-project ging eind 1992 van start. Het project heeft als basisdoelstelling om de accurate van gegevens die verzameld worden in het kader van monitoringprogramma's te vergroten. - Het project werd opgericht om te beantwoorden aan de vraag naar een kwaliteitscontroleprogramma voor chemische determinanten in mariene monitoringsprogramma's van de JMG van de Oslo en Parijse Commissies en de NSTF. Het project heeft drie essentiële doelstellingen:

- het ontwikkelen van een programma voor kwaliteitscontrole, dat de labo's moet stimuleren in het gebruik van "Quality Manuals" en het documenteren, rapporteren en beheren van informatie moet bevorderen;
- de ontwikkeling van een schema dat de bekwaamheid van de betrokken labo's moet testen. Tevens wordt een leerprogramma ontwikkeld dat als hulp moet dienen voor onervaren labo's;
- de oprichting van een communicatienetwerk tussen de betrokken laboratoria.

Het Quasimeme-project is niet beperkt tot de Noordzee. De internationale mariene monitoringsprogramma's van ICES (Noordatlantische Oceaan), NSTF (Noordzee), JMG-Osparcom

⁴³⁰³ P.B.L. 192, 16 juli 1991.

Dit programma wordt uitgevoerd in het kader van het derde kaderprogramma van communautaire werkzaamheden op het gebied van onderzoek en technologische ontwikkeling, vastgesteld bij Besluit 90/221/Euratom, EEG van de Raad (P.B.L. 117, 8 mei 1990).

⁴³⁰⁴ Zie: Beschikking van de Raad betreffende het specifieke programma voor onderzoek, technologische ontwikkeling en demonstratie op het gebied van de mariene wetenschappen en technologieën (1994-1998) - MAST III.

⁴³⁰⁵ Zie hierover: *Quasimeme Bulletin*, maart 1993, nr. 1; ROOSE, P., 'Quasimeme verbetert internationale monitoringprogramma's', *Het Ingenieursblad*, 1993, 7/8, 16-17.

(Noordoost Atlantische Oceaan), Helcom (Baltische Zee) en Medpol (Middelandse Zee) worden ondersteund door het project. In de stuurgroep zijn vertegenwoordigers van de EEG-lidstaten (met uitzondering van Luxemburg) en Finland, IJsland, Noorwegen en Zweden.

Deelnemers aan het project zijn mariene onderzoeksinstituten uit Europa. In eerste instantie is deelname beperkt tot die labo's die gegevens inzake nutriënten, metalen of organochloor residuen aan de NSTF en JMG monitoring programma's leverden.

Naast de onderzoeksprogramma's en financiële steun aan projecten, kan tot slot nog even de rol van de EG herhaald worden inzake wetenschappelijk onderzoek op vlak van de **visserij**. Zo maakt het Wetenschappelijk en Technisch Comité voor de visserij jaarlijks een verslag op over de toestanden van de bestanden en de ontwikkeling van de visserij-activiteit. Het brengt eveneens verslag uit over de reeds uitgevoerde en nog uit te voeren werkzaamheden op het gebied van wetenschappelijk en technisch onderzoek voor de visserij en aquacultuur (art. 16, Verordening 3760/92). Het Wetenschappelijk en Technisch Comité baseert zijn adviezen op de gegevens van ICES⁴³⁰⁶.

⁴³⁰⁶ CHURCHILL, R.R., EEC Fisheries Law, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers, 1987, (299 p.), 148.

DEEL II: DIVERSE GEBRUIKSFUNCTIES EN FACETTEN VAN DE NOORDZEE EN KUSTZONE: INTERNATIONAAL EN NATIONAAL BELEID

HOOFDSTUK 10. ANDERE GEBRUIKEN

In dit hoofdstuk wordt slechts summier ingegaan op een aantal andere gebruiken in het mariene milieu. De bespreking hierbij blijft beperkt tot een omschrijving van de desbetreffende functie en indien van belang, de internationale regelgeving.

1. Militaire activiteiten

1.1. Militaire activiteiten door België

In het algemeen vormt het militair gebruik van de Noordzee in vreedstijd slechts een klein deel van de gebruiksfuncties van de zee en de kustzone. Voor het uitvoeren van militaire oefeningen zijn diepere wateren immers meer geschikt dan de ondiepe en druk bevaren wateren in de Zuidelijke Bocht. Voorbeelden van activiteiten in vreedstijd zijn nationale en NAVO - oefeningen en controles door mijnenbestrijdingsschepen. De NAVO gebruikt ook het luchtruim boven de Noordzee voor het houden van routine training⁴³⁰⁷.

Hierna volgt een kort overzicht van de militaire activiteiten of taken uitgeoefend door België. Bij de militaire activiteiten in de Noordzee kan een onderscheid worden gemaakt tussen de eigenlijke militaire activiteiten enerzijds en tussen de civiele taken anderzijds. De nadruk ligt hierbij uiteraard op de activiteiten van de Belgische Marine⁴³⁰⁸. Het operationele gedeelte van de Marine is COMOPSNAV (Commando marineoperaties en -training) te Zeebrugge.

Militaire activiteiten

De Marine staat in voor het beschermen van de maritieme belangen van het land, door de bescherming van de maritieme routes te verzekeren en de vrije toegang tot onze havens te garanderen.

De militaire taken van de Marine in dit verband zijn tweevoudig. Een eerste taak is de mijnenbestrijding (mijnenvrij houden van scheepvaartroutes en havens) door het mijnenvegen of mijnenjagen. In volle zee wordt de mijnenbestrijding uitgevoerd door de NAVO STANAVMINFOR-flottielje. Dit flottielje is permanent actief en zorgt voor mijnenbestrijding in het Kanaal en de Noordzee. De deelnemende landen zijn België, Duitsland, Groot-Brittannië

⁴³⁰⁷ NSQSR, 18.

⁴³⁰⁸ Zie hierover: Themanummer Zeemacht, VOX, 1994, nr. 9418, 6-8; JACOBS, C., De structuur, de middelen en de werking van de Belgische Zeemacht, Postuniversitaire Cyclus Haven- en Maritieme Wetenschappen, Universiteit Gent, 9 maart 1988, 1-3; MINISTERIE VAN LANDSVERDEDIGING, Witboek '94, Brussel, 1994, (160 p.), 135-141.

en Nederland.

Een tweede taak van de Zeemacht is het escorteren en beschermen van koopvaardij schepen tegen vijandelijke onderzeeboten, oppervlakteschepen en vliegtuigen. In volle zee is het NAVO STANAVFORLANT-flottielje permanent actief in de Atlantische Oceaan. Belgische fregatten nemen geregeld deel aan oefeningen van het flottielje.

Daarnaast neemt de Marine deel aan internationale operaties in crisis- of oorlogssituaties (zoals bijvoorbeeld operatie Southern Breeze⁴³⁰⁹ in de Perzische Golf).

In het kader van de hierbovengenoemde taken moet een permanent inzetbare en operationele vloot worden gegarandeerd en worden door de Marine gedurig oefeningen gehouden, hetzij nationaal, hetzij in samenwerking met andere landen. Hierbij dient gewezen te worden op de intensieve samenwerking die bestaat tussen de operationele eenheid van de Belgische Marine en de Nederlandse Marine⁴³¹⁰. Hierdoor wordt de vroegere samenwerking tussen beide Marines in geval van oorlogstijd of crisistijd uitgebreid tot samenwerking in vreedstijd.

Alhoewel oefeningen door de Marine in de Belgische mariene gebieden slechts een klein onderdeel vormen van de oefeningen waaraan zij deelnemen, wordt er hierna kort op ingegaan. Hierbij wordt de nadruk vooral gelegd op de interacties met andere gebruikers van de Noordzee.

Inzake de mijnleg-, mijnjaag- en mijnveegoefeningen in de Noordzee, het Kanaal en de wateren omheen de Britse eilanden wordt voor zeevarenden informatie verstrekt in de Berichten aan zeevarenden, uitgegeven door de Hydrografische Dienst van de kust⁴³¹¹. In de mate van het mogelijke worden de oefenmijnoperaties en de mijnjaag- en mijnveegoefeningen beperkt tot de zeegebieden vermeld in de Berichten aan zeevarenden. In het eerste nummer van het jaar van de Berichten aan zeevarenden worden de mijn oefengebieden opgegeven voor de Britse eilanden, Frankrijk (noord en noordwestkusten) en België en Nederland⁴³¹². In de Berichten wordt tevens een omschrijving gegeven van de Belgische en Nederlandse inerte oefenmijnen.

Het houden van mijnenbestrijdingsoefeningen en het leggen van oefenmijnen in welbepaalde

⁴³⁰⁹ Hierbij kreeg de Belgische Marine twee taken: enerzijds werd toezicht gehouden in de Rode Zee op de naleving van het VN- embargo tegen Irak en anderzijds werden mijnenjagers ingezet voor mijnenbestrijding in de Perzische Golf.

⁴³¹⁰ Alhoewel er vroeger ook reeds werd samengewerkt, is de verregaande samenwerking er sinds een akkoord van 1995, dat in werking is getreden sinds 1 januari 1996.

⁴³¹¹ Hydrografische Dienst van de Afdeling Waterwegen Kust (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap).

⁴³¹² Voor 1996 zie: Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 1/33, 101-107.

Voor België en Nederland zijn dit de oefengebieden NB 1 ((Westhinder), NB 4 (Schouwenbank), NB 6 (Westgat), NB 7 (Everingen), NB 8 (Molengat), NB 9 (Goeree), NB 10 (Wenduinebank) en NB 11 (Doggerbank, South). De NB 10 wordt enkel gebruikt als oefenzone voor het mijnenjagen. De exacte coördinaten van de oefenzones zijn terug te vinden in de Berichten aan Zeevarenden.

zones wordt aangekondigd in een bijkomend Bericht aan zeevarenden⁴³¹³. Alle schepen worden verzocht het doorvaren van deze zones te vermijden. Normaal worden deze oefenmijnvelden bewaakt door schepen van de Zeemacht⁴³¹⁴.

Naast mijnenbestrijdingsoefeningen gebeuren tevens schietoefeningen op drijvende doelen in de Noordzee. De zone waarin deze oefeningen kunnen worden uitgevoerd, wordt meegedeeld in de Berichten aan zeevarenden. Het schieten gebeurt vanuit de zuidergrens van deze zone in noordelijke richting. Deze schietzone wordt niet bewaakt. De oppervlakte oefeningen zullen 's nachts en overdag worden uitgevoerd op een gesleept of verankerd drijvend doel. De aan de oefening deelnemende eenheden geven bepaalde signalen (vermeld in de Berichten aan zeevarenden). De juiste periodes waarin deze oefeningen worden opgegeven worden meegedeeld in de Berichten aan zeevarenden⁴³¹⁵. Alle zeevarenden worden uitdrukkelijk verzocht om buiten de schietzone te blijven⁴³¹⁶. In het algemeen zijn er geen schietoefeningen op zaterdagen, zondagen en wettelijke feestdagen.

Naast het uitoefenen van activiteiten op zee, vinden tevens militaire activiteiten plaats vanop het vasteland: zo zijn er ter hoogte van het strand te Nieuwpoort-Lombardzijde regelmatig zeewaartse schietoefeningen. Deze oefeningen gebeuren hoofdzakelijk door de Landmacht en Luchtmacht. Het aandeel van de Marine in deze oefeningen is zeer beperkt en gebeurt uitsluitend met inerte oefenmunitie.

De zones waar de schietoefeningen worden gehouden in de territoriale zee staan aangeduid op de hydrografische kaarten van de kust. Er zijn drie schietsectoren (kleine sector, middensector en de grote sector⁴³¹⁷). In de Berichten aan zeevarenden worden tevens de gebruikte signalen in de drie sectoren beschreven. Zolang deze signalen worden getoond, worden de schietzones gevaarlijk verklaard voor de zeevaart. Alle vaartuigen worden dringend verzocht deze zones te mijden. De vaartuigen die zich in deze zones zouden bevinden, worden dringend verzocht deze zo snel mogelijk te verlaten.

Het toezicht op de schietsectoren wordt uitgeoefend door de militaire en/of burgerlijke overhe-

⁴³¹³ Zie bijvoorbeeld Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 14/114, 2: vanaf 8 juli tot en met 14 juli 1996 zal het NAVO smaldeel STANAVFORCHAN mijnenjachttoefening uitvoeren op de in het Bericht vermelde routes. De scheepvaart wordt verzocht voldoende aandacht te besteden en met matige vaart te passeren.

⁴³¹⁴ Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 1/34, 107.

⁴³¹⁵ Zie bijvoorbeeld: Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 13/109, 2: op 26 juni 1996 van 13.30 u tot 14.15 u worden schietoefeningen gehouden in de S- sector. De Wielingen zal schieten op een drijvend doel gesleept door de Zeemeeuw. De lengte van de sleep zal ongeveer 1 km bedragen.

⁴³¹⁶ Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 1/49, 134-135.

⁴³¹⁷ a. Kleine sector: de gevaarlijke zone is begrepen in een sector met 2,5 mijl straal en als middelpunt de vuurtoren van Nieuwpoort, begrensd door de peilingen 114° van de vuurtoren van Nieuwpoort en 191° van de vroegere watertoren van Westende (positie 51°10',19N - 2°46', 70E); b. Middensector: de gevaarlijke zone is begrepen in een sector met 7,5 mijl straal en als middelpunt de positie 51°08',67N - 2°46', 23E, begrensd door dezelfde peilingen als in a.; c. Grote sector: de gevaarlijke zone is begrepen in een sector met 12,8 mijl straal hebbende hetzelfde middelpunt en begrensd zoals in b (Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 1/47, 131-132).

den. Bij het vaststellen van overtredingen wordt rechtstreeks verslag uitgebracht aan de Hoofdwaterschout van de Kust.

De periode waarin de schietoefeningen worden gehouden, worden bekend gemaakt in de Berichten aan zeevarenden⁴³¹⁸.

Over de effecten van militaire activiteiten op het Noordzeemilieu zijn zeer weinig gegevens beschikbaar. De directe impact van militaire activiteiten zijn waarschijnlijk het verstoren van zeezoogdieren en vogels ten gevolge van schietoefeningen, ontploffen van mijnen en laagvliegende vliegtuigen en helicopters. De activiteiten zorgen tevens voor een input van verontreinigende stoffen (bv. koper, lood en kwik)⁴³¹⁹. De schietoefeningen boven zee ter hoogte van het strand van Nieuwpoort-Lombardzijde maken het gebied tijdelijk ongeschikt voor pleisterende vogels. Bij het overvliegen van helicopters, afkomstig van de luchtmachtbasis van Koksijde, over de Kustbanken in de territoriale zee zijn eveneens verstoringen vastgesteld voor zeevogels. Nochtans lijkt hiervoor een belangrijke mate van gewenning op te treden⁴³²⁰.

Burgerlijke taken

Naast de eigenlijke militaire taken, worden door de Marine nog andere taken uitgeoefend in samenwerking met andere ministeries.

- De Marine staat in voor het onderhoud, het bemannen en de werking van het oceanografisch onderzoeksschip, de Belgica. De Belgica wordt gebruikt voor onderzoek door BMM en het Rijksstation voor Zeevisserij en wordt ter beschikking gesteld van universiteiten.

- De Marine vervult tevens een belangrijke taak inzake visserijcontrole in de gebieden onder Belgische jurisdictie en buiten deze gebieden over Belgische vissersschepen. Deze visserijcontrole gebeurt in samenwerking met het Ministerie voor Landbouw (technische raadgeving). Het vaststellen van overtredingen gebeurt door de Marine. Voor de controles wordt gebruik gemaakt van schepen van de Marine en indien mogelijk van helicopters of een Britten Norman vliegtuig.

- De Marine verleent tevens steun aan het Ministerie van Leefmilieu voor de bestrijding van

⁴³¹⁸ Zo werden in 1996 (gegevens tot september) schietoefeningen aangekondigd voor de volgende periodes en plaatsen: periode 12 februari tot en met 23 februari in de midden sector; van 26 februari tot en met 8 maart in de midden sector; van 11 maart tot en met 22 maart in de midden sector; van 25 maart tot en met 5 april in de midden sector; van 8 april tot en met 19 april in de midden sector; van 22 april tot en met 3 mei in de kleine sector; van 6 mei tot en met 17 mei in de kleine en midden sector; van 20 mei tot en met 31 mei in de grote sector; van 3 juni tot en met 14 juni in de midden sector; van 17 juni tot en met 21 juni in de grote sector; van 16 september tot en met 27 september in de kleine en midden sector (zie verschillende Berichten aan Zeevarenden van 1996). Telkens wordt opgegeven op welke dagen en uren er schietoefeningen worden gehouden.

⁴³¹⁹ North Sea Subregion 4 Assessment Report, 187.

⁴³²⁰ SEYS, J., MEIRE, P., DEVOS, K. en KUIJKEN, E., Conceptrapport. De Kust- en Vlaamse banken: ecologisch belang, raakvlakken met andere functies en beheerssuggesties, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, mei 1993, (27 p. en bijlagen), 16-17.

verontreiniging op zee. Het Commando Operaties van de Marine is het nationaal contactpunt in het kader van de Overeenkomst van Bonn. In het kader van het luchttoezicht voorzien door deze overeenkomst, stelt de Landmacht (Licht vliegwezen) een Britten Norman Islander toestel ter beschikking van BMM. De schepen van de Marine kunnen ingezet worden ingeval van een detectie van pollutie. Zij neemt deel aan het rampenplan voor de Noordzee: de Marine zorgt voor het alarmeren van de bevoegde autoriteiten en diensten. De operaties worden ter plaatse gecoördineerd door een officier van de Marine. Bij zeewaterverontreiniging zorgt de Marine voor de coördinatie van de ter beschikking gestelde bestrijdingsmiddelen.

- De Marine vervult ook een taak bij het opsporen van wrakken. Er wordt tevens toezicht gehouden op de bebakening uitgevoerd ten behoeve van het Ministerie van Verkeerswezen.
- De Marine staat in voor het ontminnen en vernietigen van springstoffen op zee⁴³²¹. In de Berichten voor zeevarenden worden richtlijnen gegeven voor zeevarenden in het geval mijnen of explosieven worden opgevist⁴³²².
- De Marine verleent hulp bij redding op zee, in samenwerking met de Luchtmacht. Hiervoor beschikt de Luchtmacht over vijf Seaking-helicopters.
- De Marine verleent ondersteuning aan de zeevaartpolitie en de douane. Het betreft de bewaking van schepen die worden verdacht van drugtraffiek en het eventueel enteren ervan.
- Op aanvraag van het bevoegde ministerie verifieert de Marine de toegestane exploitatievoorwaarden voor zand- en grindwinningen.

De Marine voert aldus, naast de eigenlijke militaire activiteiten die veelal gebeuren in internationaal verband, belangrijke civiele taken uit. Deze taken werden gedurende de laatste jaren uitgebreid (bv. pollutiecontrole en bestrijdingstaken). De civiele taken worden uitgeoefend in de zones die onder Belgische jurisdictie vallen en ten aanzien van Belgische schepen in de volle zee. De uitbreiding van de zones onder Belgische jurisdictie, door het instellen van een EEZ, betekent dat het gebied waarover de Marine controlerende taken dient uit te oefenen, aanzienlijk zal worden uitgebreid.

Het uitoefenen van de taken door de Marine vereist dat er voldoende middelen (logistiek en personeel) moet zijn om deze taken naar behoren te kunnen vervullen. Als gevolg van de herstructurering en de afslanking van het leger werd zowel inzake logistiek als inzake manschappen een serieuze inkrimping van de Marine doorgevoerd. Dit heeft voor gevolg dat de Marine momenteel bestaat uit ongeveer 2.500 manschappen, met een verhouding 1 op zee en 1,5 op het land. Deze verhouding is op termijn niet houdbaar en zou minstens een verhouding moeten bedragen van 1/2,5. Dit betekent echter dat er 1.000 bijkomende krachten vereist zijn, om zowel de militaire taken in internationaal en nationaal verband en de civiele taken te kunnen

⁴³²¹ Zo werd in 1995 ongeveer 85 ton munitie vernietigd in België, waarvan 33,5 ton op zee werd vernietigd en 51,5 ton op het land (informatie verkregen bij de Marine).

⁴³²² Zie voor 1996: Berichten aan zeevarenden, nr. 1/14, 43-45.

blijven vervullen⁴³²³.

Voor de logistieke ondersteuning zijn de middelen voor de internationale militaire activiteiten weliswaar minimaal, maar volstaan om in internationaal kader een rol te kunnen vervullen. Voor het uitvoeren van de bijkomende civiele taken zijn de logistieke middelen echter ruim onvoldoende. Voor het uitvoeren van de taken zoals visserijwacht, pollutiecontrole, pollutiebe-strijding zijn er voldoende en efficiënte middelen vereist. Voor de visserijwacht zijn de logistieke middelen niet aangepast (verouderde schepen, te traag)⁴³²⁴. Voor de bestrijding van de pollutie zijn er bestrijdingsmiddelen vereist (vnl. mechanische bestrijdingsmiddelen zoals bijvoorbeeld een "skimmer"). Alhoewel in het kader van het Akkoord van Bonn beroep kan worden gedaan op de logistieke middelen van andere landen, is het niettemin aangewezen dat België zelf over een minimum van middelen beschikt.

Voor het uitoefenen van de civiele taken op zee zijn, om de taken naar behoren te kunnen uitoefenen en in het licht van de mogelijke uitbreiding van de jurisdictie door de instelling van een EEZ, een aantal geschikte patrouilleschepen vereist. Om een permanente paraatheid te kunnen verzekeren zijn drie bijkomende schepen vereist (waarvan twee permanent beschikbaar)⁴³²⁵.

Naast de logistieke ondersteuning is tevens een coördinatie vereist van de acties en taken die worden uitgevoerd op zee (cf. ook *supra* deel 1 inzake bevoegdheidsuitoefening in België): uit de bevoegdheidsverdeling blijkt immers dat er verschillende diensten bevoegd zijn. De civiele taken die door de Marine worden uitgevoerd zijn meestal op vraag van of in samenwerking met andere ministeries of diensten. Coördinatie is veelal op een ad hoc basis en heeft geen formele grondslag. Om de taken te kunnen vervullen is in ieder geval een samenwerking vereist inzake de inzet van de middelen. Een dergelijke samenwerking van middelen bestaat reeds voor het oceangrafisch schip de Belgica. Voor de patrouilleschepen die zijn vereist voor de controletaken aan de kust, is een gelijkaardige samenwerking vereist, waarbij de middelen worden ingezet op basis van prioriteiten.

Naast de samenwerking op het vlak van de logistiek, is voor een efficiënte vervulling van de taken ook een coördinerende instantie vereist. Hierbij is een mogelijke optie de oprichting van een Kustwacht in analogie met Nederland. De oprichting van een Kustwacht houdt geen oprichting van een nieuwe dienst in, maar is een coördinerend orgaan, waarin de bestaande instanties vertegenwoordigd zijn. Het coördinerend orgaan krijgt echter de verantwoordelijkheid voor acties op zee. Het coördineren van de bestaande taken is van groot belang teneinde het optreden op zee efficiënt te laten verlopen.

1.2. Internationale reglementering met betrekking tot militaire activiteiten op zee

De reglementering inzake het uitoefenen van militaire activiteiten is verschillend naargelang de

⁴³²³ Onderhoud met Commodore T. de Maisières, Gent, 7 november 1996.

⁴³²⁴ Dit heeft voor gevolg dat momenteel geen enkel schip operationeel is om aan visserijcontrole te doen: de bestaande patrouilleschepen zijn in herstelling of dienen omgebouwd te worden tot visserijwachtschip.

⁴³²⁵ Onderhoud met Commodore T. de Maisières, Gent, 7 november 1996.

diverse mariene zones.

De bevoegdheid inzake militaire activiteiten in de **territoriale zee** is voorbehouden aan de kuststaat. Dit is inherent aan de soevereiniteit van de kuststaat over de territoriale zee. De kuststaat kan in zijn territoriale zee maatregelen nemen ten aanzien van veiligheid en defensie⁴³²⁶. Zo is de kuststaat gerechtigd vlootoefeningen te houden, mijnen te leggen en dergelijke meer. De bevoegdheid tot het nemen van defensiemaatregelen wordt uiteraard beperkt door het recht op onschuldige doorvaart. Nochtans mag het recht op onschuldige doorvaart door vreemde schepen in bepaalde gebieden van de territoriale zee tijdelijk worden opgeschort door de kuststaat indien de opschorting onontbeerlijk is voor de bescherming van zijn veiligheid. Een dergelijke opschorting wordt slechts van kracht nadat zij op behoorlijke wijze is bekend gemaakt (art. 16 (3) VTZ). Het Zeerechtverdrag van 1982 somt een aantal activiteiten op die geacht worden gevaar op te leveren voor de vrede, de orde of de veiligheid van de kuststaat en dus niet onschuldig worden geacht. Tot deze activiteiten behoren ondermeer oefeningen van wapens van enigerlei aard, evenals het lanceren, doen landen of het aan boord nemen van militair materieel (art. 19 (2) (b) en (f)). Andere activiteiten die niet onschuldig worden geacht zijn bedreiging met of gebruik van geweld tegen de soevereiniteit, territoriale integriteit of politieke onafhankelijkheid van de kuststaat, handelswijzen gericht op het vergaren van informatie ten nadele van de verdediging of de veiligheid van de kuststaat (art. 19 (2) (a) en (c)).

Op **volle zee** omvat de vrijheid van volle zee, de vrijheid voor het uitoefenen van militaire activiteiten, alhoewel dit niet expliciet wordt opgenoemd in het Zeerechtverdrag (cf. art. 87 Zeerechtverdrag). Artikel 88 van het Zeerechtverdrag voegt daar onmiddellijk aan toe dat de volle zee voorbehouden is voor vreedzame doeleinden. Een aantal verdragen beperkt trouwens het uitoefenen van militaire activiteiten op volle zee. Zo is er het Verdrag van 1971 inzake het verbod van plaatsen van kernwapens en strategische wapens op de zeebodem⁴³²⁷. Dit verdrag bepaalt dat geen strategische en kernwapens mogen worden geplaatst buiten een zeestreek van 12 zeemijl vanaf de kust. Een ander verdrag dat het uitoefenen van militaire activiteiten aan banden legt is het Verdrag van 1963 inzake het testen van kernwapens in de atmosfeer, in de ruimte en onder water^{4328,4329}. Daarin komen de verdragspartijen overeen om geen testen met kernwapens uit te voeren onder water, met inbegrip van de territoriale zee en de volle zee.

⁴³²⁶ Zie: SOMERS, E., Inleiding tot het internationaal zeerecht, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1990, (457 p.), 71-72.

⁴³²⁷ Verdrag van 11 februari 1971 inzake het verbod van plaatsen van kernwapens en strategische wapens op de zeebodem. In werking getreden op 18 mei 1972. Tekst in: THE INSTITUTE OF MARITIME LAW, The Ratification of Maritime Conventions, Londen, Lloyd's of London Press, 1990, II.1-36.

⁴³²⁸ Verdrag van 5 augustus 1963 inzake het testen van kernwapens in de atmosfeer, in de ruimte en onder water. In werking getreden op 10 oktober 1963. Al meer dan 100 staten hebben dit verdrag geratificeerd. Tekst in: THE INSTITUTE OF MARITIME LAW, The Ratification of Maritime Conventions, Londen, Lloyd's of London Press, 1990, II.1-34.

⁴³²⁹ Zie in dit verband ook een recent advies van het Internationaal Hof van Justitie "Advisory opinion on the legality of the threat or use of nuclear weapons". Tekst in: ILM, 1996, 809.

Oorlogsschepen⁴³³⁰ vallen onder een specifiek statuut en dit zowel in de territoriale zee als op volle zee. Indien een oorlogsschip de wetgeving en voorschriften van de kuststaat ten aanzien van de vaart door de territoriale zee niet in acht neemt en verzoeken om deze in acht te nemen, negeert, kan de kuststaat van een oorlogsschip eisen dat het de territoriale zee onverwijld verlaat (art. 23 VTZ en art. 30 Zeerechtverdrag). De vlagstaat draagt internationale verantwoordelijkheid voor verliezen of schade voor de kuststaat voortvloeiend uit de niet-naleving door een oorlogsschip van de wetgeving en voorschriften van de kuststaat ten aanzien van de vaart door de territoriale zee of niet-naleving van de bepalingen van het Zeerechtverdrag of van andere regels van het internationale recht (art. 31 Zeerechtverdrag). Met inachtneming van deze laatste bepalingen doet niets in het Verdrag afbreuk aan de immuniteiten van oorlogsschepen (art. 32 Zeerechtverdrag).

Op volle zee genieten oorlogsschepen volledige immuniteit van rechtsmacht van iedere staat die niet de vlagstaat is (art. 8 VVZ en art. 95 Zeerechtverdrag).

2. Onderzeese kabels en pijpleidingen

2.1. Onderzeese kabels en pijpleidingen in het Belgisch continentaal plat

In het luik inzake de exploitatie van niet-levende rijkdommen werd reeds vermeld dat doorheen het Belgisch continentaal plat een pijpleiding loopt voor het vervoer van gas. Deze pijpleiding ("Zeepipe") zorgt voor het transport van aardgas van Sleipner (Sleipner-veld van het Noorse continentaal plat) naar Zeebrugge⁴³³¹.

De onderzeese (communicatie) kabels zijn aangeduid op de hydrografische kaarten van de kust. Enkel de nog in gebruik zijnde kabels worden aangeduid, alhoewel op speciale visserijkaarten voor de Noordzee ook de niet meer gebruikte kabels voorkomen. Door de ernstige stoornissen in verbinding of aanvoer die kunnen ontstaan bij beschadiging, de zeer hoge reparatiekosten en in sommige gevallen mogelijk levensgevaar, moeten alle voorzorgen worden genomen om ankeren en korren te vermijden op of in de nabijheid van kabels en pijpleidingen, zelfs indien er geen speciaal verbod op de kaart voorkomt. In de Berichten aan zeevarenden wordt melding gemaakt van de mogelijke gevaren die verbonden zijn aan het doorhakken van kabels en pijpleidingen om ankers of vistuig te klaren⁴³³².

⁴³³⁰ Onder oorlogsschip wordt in het Zeerechtverdrag verstaan een schip dat behoort tot de strijdkrachten van een staat en dat de uiterlijke onderscheidingsteken draagt van zulke schepen van zijn nationaliteit. De commandant moet in staatsdienst zijn en zijn naam moet voorkomen in de desbetreffende dienstlijst of het equivalent daarvan, en de bemanning moet onderworpen zijn aan de regels van de krijgstucht (art. 29).

⁴³³¹ Zie hierover: SCHEPENS, I., Het Seapipe-project: juridische benadering, verhandeling voorgelegd tot het bekomen van de graad van licentiaat in de staats- en bestuurswetenschap, Universiteit Gent, 1990, 168 p.

⁴³³² Berichten aan zeevarenden, 1996, nr. 1/38, 110-112.

2.2. Internationale reglementering inzake het leggen van onderzeese kabels en pijpleidingen

Algemeen

Het regime voor het leggen van onderzeese kabels verschilt naargelang het rechtsgebied. Binnen de **territoriale zee** is de kuststaat uiteraard bevoegd voor het leggen van kabels en pijpleidingen als gevolg van de soevereiniteit waarover de kuststaat beschikt (art. 2 VTZ). In het Zeerechtverdrag wordt de soevereiniteit van de kuststaat inzake het leggen van onderzeese kabels en pijpleidingen bevestigd door artikel 2 en door de artikelen inzake de onschuldige doorvaart. Zo wordt de doorvaart niet onschuldig geacht indien het schip activiteiten onderneemt, gericht op de verstoring van communicatiesystemen (piraatuitzendschepen) of van andere voorzieningen of installaties van de kuststaat (art. 19 (k)). De kuststaat kan met het oog op het beschermen van kabels en pijpleidingen de nodige wetten en voorschriften aannemen (art. 21 (c)).

Op het **continentaal plat** mag de kuststaat het leggen van onderzeese kabels en pijpleidingen niet belemmeren. Deze beperking is wel onderworpen aan het recht van de kuststaat om redelijke maatregelen te nemen voor de exploratie en exploitatie van de natuurlijke rijkdommen (art. 4 VCP, cf. ook art. 26 (2) VVZ). Op het continentaal plat zijn alle staten gerechtigd kabels en pijpleidingen te leggen. Bij het leggen van de kabels of pijpleidingen moeten de staten naar behoren rekening houden met reeds aanwezige kabels. In het bijzonder dienen de mogelijkheden voor het herstellen van de kabels niet te worden aangetast. De kuststaat mag het leggen en het onderhoud ervan niet belemmeren, onder voorbehoud van zijn recht redelijke maatregelen te nemen voor exploratie en exploitatie van zijn continentaal plat en het voorkomen, verminderen en bestrijden van verontreiniging door pijpleidingen. Bovendien is het tracé van de pijpleidingen onderworpen aan de toestemming van de kuststaat. De kuststaat heeft het recht voorwaarden te stellen voor kabels of pijpleidingen die zijn gebied of territoriale zee binnenkomen. De kuststaat heeft rechtsmacht over kabels en pijpleidingen, aangelegd of gebruikt in verband met de exploratie en exploitatie van zijn continentaal plat (art. 79 Zeerechtverdrag).

Op **volle zee** omvat de vrijheid van de volle zee tevens het recht onderzeese kabels en pijpleidingen te leggen (art. 2 (2) VVZ en art. 87 Zeerechtverdrag). Deze vrijheid geldt eveneens in de **exclusieve economische zone** (art. 58 (1) Zeerechtverdrag).

Dit principe wordt expliciet bevestigd in artikel 26 VVZ (alle staten hebben het recht onderzeese kabels en pijpleidingen te leggen op de bedding van de volle zee). Bij het leggen van de kabels moeten de staten rekening houden met reeds bestaande kabels en pijpleidingen. Er moet in het bijzonder op worden toegezien dat de mogelijkheid tot het herstellen van bestaande kabels en pijpleidingen niet nadelig wordt beïnvloed (art. 26 (3) VVZ). Elke lidstaat moet het opzettelijk of ten gevolge van grove onachtzaamheid breken of beschadigen van een onderzeese kabel, wat het onderbreken of bemoeilijken van telefoonverbindingen tot gevolg kan hebben, alsmede het breken of beschadigen van een pijpleiding of een sterkstroomkabel bestraffen. Dit geldt enkel ten aanzien van schade aangebracht door een schip dat de vlag voert van die staat of door een persoon die onderworpen is aan zijn rechtsmacht. Deze bepaling geldt niet indien schade wordt veroorzaakt door personen die hun schip of hun leven proberen

redden, nadat zij alle redelijke voorzorgen genomen hadden om een breuk of beschadiging te vermijden (art. 27 VVZ). De lidstaten moeten ook de nodige maatregelen nemen om de personen onder hun rechtsmacht die eigenaar zijn van een kabel of pijpleiding in volle zee en die bij het leggen of herstellen van die kabels of pijpleidingen schade veroorzaakt hebben aan een andere kabel of pijpleiding, de kosten van het herstel te doen betalen (art. 28 VVZ). Er moeten tenslotte maatregelen worden genomen door de lidstaten om te verzekeren dat eigenaars van schepen die kunnen bewijzen dat zij een anker, net of ander visgerei hebben opgeofferd om beschadiging van een onderzeese kabel of pijpleiding te voorkomen, schadeloos zullen worden gesteld door de eigenaar daarvan. Voorwaarde is wel dat de eigenaar van het schip alle redelijke voorzorgsmaatregelen heeft genomen (art. 29).

De vrijheid voor het leggen van kabels en pijpleidingen op volle zee wordt tevens bevestigd in artikel 112 Zeerechtverdrag: alle staten hebben het recht onderzeese kabels en pijpleidingen te leggen op de bodem van de volle zee buiten het continentaal plat. De bepaling die geldt voor het continentaal plat inzake de verplichting rekening te houden met bestaande kabels is ook hier van toepassing (art. 112 (2)). De bepalingen uit het VVZ inzake de beschadiging van kabels of pijpleidingen worden hernomen in het Zeerechtverdrag (artt. 113-114-115).

De bescherming van onderzeese kabels werd internationaal reeds geregeld door het Verdrag van Parijs van 14 maart 1884. Dit verdrag geldt buiten de territoriale zee. De bepalingen van dit verdrag werden herhaald en uitgebreid in het VVZ en in het Zeerechtverdrag. Het Verdrag van 1884 werd door België goedgekeurd bij Wet van 18 april 1885⁴³³³.

Bilateraal akkoord met Noorwegen

In 1988 werd door België en Noorwegen een akkoord gesloten in verband met het vervoer van gas via de "Zeepipe" afkomstig van het Noorse continentaal plat naar België. Dit akkoord werd goedgekeurd bij Wet van 19 september 1991⁴³³⁴.

In de overeenkomst wordt bepaald dat België geen bezwaar heeft tegen de aanleg en exploitatie van een pijpleiding voor het vervoer van gas van het Noorse continentaal plat naar België (art. 1). De eigendom en exploitatie van de pijpleiding zullen berusten bij vennootschappen opgericht of ingeschreven naar Noors recht, of bij de Noorse staat (art. 2 (1)). Indien afstand wordt gedaan van de door Noorwegen verleende vergunning voor de aanleg en exploitatie van de pijpleiding, of als de vergunning vervalt of wordt ingetrokken, kan Noorwegen eisen dat de eigendom van de pijpleiding overgaat naar de Noorse staat (art. 6 (1)).

De vennootschappen zijn onderworpen aan de Noorse wetten en rechtsmacht, wat de pro-

⁴³³³ B.S., 21 april 1888. Naast de goedkeuringswet wordt bij Wet van 18 april 1885 de uitvoering van het Verdrag geregeld (sanctionering bij niet-naleving van het Verdrag).

⁴³³⁴ Wet houdende goedkeuring van de Overeenkomst tussen de Regering van het Koninkrijk België en de Regering van het Koninkrijk Noorwegen inzake het vervoer per pijpleiding van gas van het Noorse Continentaal Plat en uit andere gebieden naar het Koninkrijk België, en van de wisseling van brieven inzake de uitlegging van artikel 2, §2 van deze Overeenkomst, ondertekend te Oslo op 14 april 1988, B.S., 20 september 1993. Kennisgevingen van het akkoord werden gedaan op 12 januari 1989 door Noorwegen en op 27 januari 1992 door België. Het akkoord is in werking getreden op 27 januari 1992.

cedures, rechtbanken en tenuitvoerlegging in burgerlijke en strafrechtelijke zaken aangaat. Hetzelfde geldt voor de pijpleiding en de daarop betrekking hebbende voorvallen, met dien verstande echter dat dit de gelijktijdige bevoegdheid van de Belgische rechtbanken en de toepassing van de Belgische wetgeving op het continentaal plat, de territoriale zee en het landterritorium van het Koninkrijk België niet uitsluit (art. 2 (2)). Deze laatste bepaling werd verduidelijkt in brieven die werden uitgewisseld door beide landen. Aan deze bepaling dient de volgende betekenis te worden toegekend: beide landen zijn overeengekomen dat ten aanzien van de pijpleiding en daarmee verband houdende voorvallen op het continentaal plat, in de territoriale zee en op het landterritorium van België, de desbetreffende Belgische wetgeving, met name die inzake de vereiste vergunningen, van toepassing is en dat de Belgische rechtbanken een gelijktijdige bevoegdheid hebben. De bepalingen van artikel 2 (2) doen geen afbreuk aan de soevereiniteit of soevereine rechten van België met betrekking tot zijn continentaal plat, territoriale zee en landterritorium (art. 2 (3)).

Er kan eventueel gas afkomstig uit het continentaal plat van andere staten via de pijpleiding naar België worden vervoerd (art. 3).

België verbindt er zich toe niets te ondernemen om te verhinderen dat het gas vanuit België verder wordt vervoerd. België zal op het gas en het vervoer ervan geen douanerechten of andere belastingen heffen (art. 8).

De pijpleiding dient in de mate van het mogelijke aan eenvormige veiligheids- en meetnormen te voldoen. De goedkeuring van de meetapparatuur op het grondgebied van België en de goedkeuring van de bedieningstechnieken, evenals de definitieve vrijgeving van de pijpleiding op het vlak van de veiligheid berust bij Noorwegen, onder voorbehoud van de instemming door België. Noorwegen kan de pijpleiding en de meetapparatuur in België inspecteren, daartoe gegevens vergaren en verbeteringen verlangen, voor zover dit voor het toezicht op de naleving van de bouwvoorschriften, de aanleg en de exploitatie van de pijpleiding is vereist (artt. 4 - 5).

Regelgeving inzake milieueffectrapportage

Het leggen van een pijpleiding voor het transport van olie of gas is een ingrijpende maatregel die nadelige effecten op het milieu kan hebben. Een voorafgaandelijke milieueffectenbeoordeling kan daarom nuttig zijn.

In Richtlijn 85/337/EEG betreffende de milieueffectenbeoordeling⁴³³⁵ wordt de aanleg van oliepijpleidingen opgenomen in Bijlage II (10 (h)). Voor de projecten in Bijlage II moet een milieueffectenrapport worden gemaakt indien de lidstaten van oordeel zijn dat hun kenmerken dit noodzakelijk maken (art. 4 (2)).

In het ESPOO-Verdrag⁴³³⁶ wordt in Bijlage I bij de lijst van activiteiten grote diameter olie- en

⁴³³⁵ Richtlijn 85/337/EEG van de Raad van 27 juni 1985 betreffende de milieueffectbeoordeling van bepaalde openbare en particuliere projecten, P.B.L. 175, 5 juli 1985.

⁴³³⁶ Verdrag inzake milieueffectenbeoordeling in een grensoverschrijdende context, Espoo, 25 februari 1991. Tekst in: I.L.M. (30) 1991, 812.

gaspijpleidingen opgenomen. De lidstaten dienen een milieueffectenbeoordelingsprocedure in te stellen, voor de activiteiten in Bijlage I die waarschijnlijk aanleiding kunnen geven tot een aanzienlijke schadelijke grensoverschrijdende impact (art. 2 (2)). Het Espoo-Verdrag is enkel van toepassing op gebieden die vallen onder de jurisdictie van de verdragspartijen en is dus niet van toepassing in volle zee.

Het leggen van een pijpleiding vereist dus niet noodzakelijk een milieueffectenbeoordeling volgens de internationale regelgeving. In het kader van de EG- Richtlijn wordt een MER voor de aanleg van een pijpleiding afhankelijk gesteld van een beoordeling van de lidstaten. Bovendien is de Richtlijn beperkt tot het leggen van een leiding voor het transport van olie. Bij het Espoo-Verdrag is de loutere aanwezigheid van een activiteit op de lijst van Bijlage I niet voldoende maar wordt een bijkomende voorwaarde gesteld in de zin dat de activiteiten waarschijnlijk een aanzienlijke schadelijke grensoverschrijdende impact dienen te veroorzaken.

De regelgeving in het Vlaamse Gewest inzake de milieueffectenbeoordeling werd genomen in uitvoering van de EG- Richtlijn. Van belang hier is het Besluit van 23 maart 1989⁴³³⁷. In artikel 2 van dit besluit (categorieën van werken en handelingen waarvoor een milieueffectrapport is vereist) wordt een MER vereist voor de aanleg van een hoofdtransportleiding voor het transport van een vloeistof, of van een gas, in één of meer van de volgende gebieden:

- ofwel een volgens het gewestplan vastgesteld natuur- of reservaatgebied;
- ofwel een volgens het gewestplan vastgesteld ecologisch waardevol gebied;
- ofwel een vogelbeschermingsgebied vastgesteld in toepassing van de EG-Vogelrichtlijn en/of een Ramsar-gebied (art. 2, 9°).

Zoals reeds bleek in andere hoofdstukken, is de regelgeving van het Vlaamse Gewest slechts van toepassing in de gebieden waarover zij bevoegd is. Aangezien de bevoegdheid van het Vlaamse Gewest in principe beperkt is zeewaarts tot aan de laagwaterlijn, is de regelgeving inzake milieueffectenbeoordeling niet van toepassing in mariene gebieden voorbij de laagwaterlijn. Dit betekent dat de aanleg van een pijpleiding in de territoriale zee niet onderhevig is aan een MER-verplichting. Van zodra deze pijpleiding aan land komt (grondgebied van het Vlaamse Gewest) geldt bovengenoemde wetgeving.

Zelfs indien de Vlaamse wetgeving van toepassing zou zijn in mariene gebieden, dan zou de MER-verplichting slechts voorzien zijn in EG-Vogelrichtlijngebieden of Ramsar-gebieden. Voor de mariene gebieden bestaan immers geen gewestplannen.

3. Landaanwinning⁴³³⁸

Landaanwinning bestaat uit het (terug)winnen van land op zee. Langs de kusten worden reeds eeuwenlang waterrijke gebieden ingedijkt, ingepolderd of afgedamd. Als gevolg hiervan ging

⁴³³⁷ Besluit van 23 maart 1989 van de Vlaamse Executieve houdende bepaling voor het Vlaamse Gewest van de categorieën van werken en handelingen, andere dan hinderlijke inrichtingen, waarvoor een milieueffectrapport is vereist voor de volledigheid van de aanvraag om bouwvergunning, B.S., 17 mei 1989.

⁴³³⁸ Zie hierover: MACGARVIN, M., Het Greenpeace Boek. De Noordzee. Weert, M&P, 1990, (144 p.), 62-69.

een groot areaal aan waterrijke gebieden (zoals slikken en schorren) verloren. In de Noordzee werden op diverse plaatsen gebieden van zee ingepolderd. De grootste inpoldering gebeurde in 1932 door het afsluiten van de ondiepe Zuiderzee van de Waddenzee (2700 km²). In dit gebied (hernoemd tot IJsselmeer) verdween de mariene flora en fauna als gevolg van de daling van het zoutgehalte (waaronder de Zuiderzee haring en de Tuimelaar).

Naast inpolderingen gebeurt ook landaanwinning aan de kust en voornamelijk in estuaria ten behoeve van industrie, zoals de havens van Rotterdam en Antwerpen.

In België werden reeds gebieden aan de kust gewonnen op zee voor de uitbouw van de haven van Zeebrugge. Hiervoor werden kaaimuren in zee gebouwd en werden stukken in zee drooggelegd. Ook in het Schelde-estuarium verdwenen belangrijke waterrijke gebieden voor de uitbouw van de haven van Antwerpen.

Ook voor de toekomst worden landaanwinningsprojecten niet uitgesloten. In 1993 was sprake van een megalomaan project in Oostende, met name, de uitbouw van een casino en hotelcomplex ter hoogte van het huidige Casino te Oostende. Dit project werd (tot dusver) niet gerealiseerd. Deze constructie zou zich een heel eind in zee uitstrekken. Deze constructie zou een grote impact hebben op de kustlijn: dit zou niet alleen een zoveelste esthetische aantasting zijn op de Belgische kustlijn, de vraag stelt zich tevens naar de impact op ondermeer de havengeul van Oostende (mogelijke dichtslibbing ervan, bijkomende baggerwerkzaamheden en kosten als gevolg). Behalve gevolgen voor de sedimentatie en stromingen, kan de aanleg van een dergelijk schiereiland ook gevolgen hebben voor de zeefauna (pleisterende zeevogels, benthos)⁴³³⁹. De uitbouw van een schiereiland heeft echter ook juridische gevolgen: de uitbouw heeft een uitbreiding van het grondgebied van de provincie West-Vlaanderen (en dus van het Vlaamse Gewest) tot gevolg. Voor de wijziging van de provinciegrenzen is krachtens artikel 7 van de gecoördineerde Grondwet echter een wet vereist.

Landaanwinning in zee kan zich tevens voordoen, los van de bestaande kustlijn, in de vorm van de uitbouw van een kunstmatig eiland. In de jaren tachtig waren er in België plannen voor de uitbouw voor de kust van een afvaleiland⁴³⁴⁰. Deze plannen werden niet gerealiseerd.

Het winnen van land op zee door de uitbouw van constructies in zee heeft dus niet alleen een impact op de natuurwaarden aan de kust (verlies aan habitats), maar tevens op andere gebruiksfuncties. Er kunnen als gevolg van de invloed op stromingen en sedimentatie gevolgen zijn voor de toegankelijkheid van de kust (dichtslibben van vaargeulen naar de havens). Er is ook een mogelijke negatieve invloed op de kusterosie (wegspoelen van strand), wat mogelijke gevolgen kan hebben voor de kustverdediging en wat tevens een negatief effect heeft op toerisme en recreatie. Voorts hebben bepaalde bestaande en toekomstige projecten een negatieve impact voor recreatie en toerisme omwille van hun esthetische impact (cf. verminderde

⁴³³⁹ Vr. en Antw., Vlaamse Raad, 1993-1994, 30 mei 1994, 753 (Vr. nr. 186 GHESQUIRE).

⁴³⁴⁰ Zie hierover: SOMERS, E., 'Juridische implicaties bij de bouw van een kunstmatig eiland voor de Belgische kust', in LAVRYSSEN, L. (Ed.), Milieurecht. Recente Ontwikkelingen, deel II, Brussel, Story-Scientia, 1989, 169-189.

aantrekkingskracht als gevolg van de aanwezigheid van de haven van Zeebrugge; de uitbouw van een casino in zee in Oostende zou het uitzicht op zee van reeds bestaande appartementen verhinderen).

Het is duidelijk dat projecten van dergelijke omvang met een mogelijke aanzienlijke impact op het mariene milieu niet kunnen gebeuren zonder de nodige afweging en onderzoek, in eerste instantie naar de impact ervan op het kustecosysteem. Een milieueffectrapportage is vereist. De wetgeving inzake de milieueffectrapportage in uitvoering van de EG- reglementering is echter beperkt tot het Vlaamse Gewest. Voor het mariene gedeelte van de kustzone ontbreekt dergelijke wetgeving (cf. *supra*).

**DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID
VAN ENKELE BUURLANDEN**

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

Binnen het kader van dit project is het uiteraard niet de bedoeling om zeer uitgebreid in te gaan op het Noordzeebeleid van andere staten. Een dergelijke analyse vormt genoeg stof voor een afzonderlijk project. De bedoeling van dit deel ligt veeleer in het summier bekijken van het Noordzeebeleid van de ons omringende landen. Hierbij wordt aandacht besteed aan het beleid in Nederland, Groot-Brittannië, Duitsland en Frankrijk. Aandacht zal gaan naar de bevoegdheidsstructuur inzake de bescherming van de Noordzee en naar de geldende wetgeving, evenals naar de mate van tenuitvoerlegging van internationale regelgeving.

Aangezien elk land te kampen heeft met specifieke problemen (bv. in België de staatshervorming), zullen ook bij de bespreking van het beleid van de buurlanden, naargelang het land, andere accenten worden gelegd. Uit deze bespreking kunnen eventueel elementen naar voor komen die ook voor het Belgische beleid een positieve inbreng kunnen betekenen. Ook eventuele gelijkenissen inzake knelpunten kunnen aan bod komen.

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

HOOFDSTUK 1. NOORDZEEBELEID IN GROOT-BRITTANNIE

1. Gebruiksfuncties

Voor een eilandstaat als Groot-Brittannië is de Noordzee uitermate belangrijk: tot de belangrijkste functies behoren ondermeer de visserij en de aquacultuur, offshore olie- en gasproductie, recreatie en de aanwezigheid van tal van natuurgebieden⁴³⁴¹.

In 1988 bedroeg de totale visvangst in de Noordzee door Groot-Brittannië, 40.195 ton (24,6% van de totale vangst in de Noordzee). Na Denemarken en Duitsland is de UK aldus de derde grootste visserijstaat in de Noordzee. In het Kanaal bedroeg de vangst in 1988 11.078 ton (15,1% van de totale vangst in het Kanaal).

Aquacultuur in Groot-Brittannië is vooral een belangrijke activiteit in het noorden van het land. Aan de zuidoost kust van Engeland is er slechts een kleinschalige productie van oesters. De belangrijke maricultuurproductie vindt plaats in Orkney, Shetland en aan de Schotse kust. Dit omvat de kweek van oesters, mossels, schelpen en Zalm. Zo werden in 1991 112.000 oesters, 31.000 schelpen, 28 ton mossels en 13.300 ton Zalm geproduceerd. Er wordt tevens zeewier geoogst aan de Britse kust.

Groot-Brittannië beschikt over een aantal grote havens, zoals Londen (aan- en afvoer van 58 miljoen ton goederen), Southampton (29 miljoen ton goederen) en Sullom Voe (36 miljoen ton).

Groot-Brittannië kent ook een belangrijke offshore productie. In 1991 waren er 150 platforms in gebruik. Er werd 45 miljard m³ gas/jaar geproduceerd en 8,4 miljoen ton olie per jaar. Dit maakt Groot-Brittannië tot de grootste offshore gasproducent in de Noordzee en na Noorwegen de grootste olieproducent. Groot-Brittannië heeft voorts een net van pijpleidingen met een totale lengte van 5.800 km.

Zand- en grindwinning in de Noordzee vormt een belangrijke bron van minerale rijkdommen in Groot-Brittannië. Zo werd in 1989 12,9 miljoen m³ zand en grind uit de Noordzee gehaald.

Toerisme aan de Britse kust vormt een andere belangrijke gebruiksfunctie. De meest populaire plaatsen zijn gelegen aan het Kanaal en ter hoogte van East Anglia (19 miljoen vakantiegangers per jaar, eendagsbezoekers niet inbegrepen). Vooral het zeilen vormt een belangrijke recreatieve activiteit (150.000 schepen leggen aan in Groot-Brittannië).

⁴³⁴¹ NORTH SEA TASK FORCE, *North Sea Quality Status Report 1993*, Oslo and Paris Commissions, Londen, 1993, 12-19 (voortaan verwijzing als NSQSR 1993).

De Noordengelse en de Schotse kusten behoren tot de meest onaangetaste kustgebieden van de Noordzee. Er zijn verschillende natuurwaarden aanwezig. Daartoe behoren ondermeer kliffen (Caithness Cliffs, Bempton Cliffs, Foula), zandduinen (Lower Dornoch Firth, North Norfolk), kiezelbanken (Dungeness, Havergate Island en Orfordness, Culbin Sands), zoutmoerassen (North Norfolk Coast, Minmere en Walberswick), slikken (The Wash, Foulness en Maplin Sands, Chichester en Langstone Harbours), subtidale sedimenten (Bluemell Sound in Shetland, Tamar, Lower Humber), subtidale rotsen (Dover tot Kingsdown Cliffs)⁴³⁴².

Groot-Brittannië draagt tenslotte aanzienlijk bij tot de verontreiniging van de Noordzee, ondermeer door de aanvoer van verontreinigende stoffen via rivieren die uitmonden in de Noordzee (Tay, Forth, Tweed, Tyne, Wear, Tees, Humber en Thames). Specifiek voor Groot-Brittannië is dat dit het enige land is dat rioolslib dumpst in de Noordzee. In 1990 bedroeg de gedumpte hoeveelheid 5.377.157 ton. Voorts is ook de opwerkingscentrale van Sellafield een belangrijke bron voor de invoer van radioactieve stoffen in de Noordzee.

2. Bevoegdheden

2.1. Bevoegdheden in de kustzone: structuur⁴³⁴³

De bevoegdheid in Groot-Brittannië voor de Noordzee ligt verspreid over verschillende departementen. Zo kunnen volgende departementen bevoegdheden uitoefenen.

Het **Department of Transport** is verantwoordelijk voor de controle van olie- en chemische zeeverontreiniging, voor de regulering van de scheepvaart evenals voor het uitvoeren van internationale maritieme verdragen. Dit departement omvat een Marine Pollution Control Unit dat verantwoordelijk is voor de rampenbestrijding op zee en aan de kust. De lokale autoriteiten vervullen een rol inzake opruimen van verontreiniging, behalve in gevallen van grote schade, waarin de Marine Pollution Control Unit de taak van coördinatie op zich neemt.

Het **Ministry of Agriculture, Fisheries and Food** is verantwoordelijk voor ondermeer de controle en vergunningen voor dumping. Dit ministerie is voorts bevoegd voor visserij, en voor de controle op pollutie door pesticiden.

Het **Department of Energy** is verantwoordelijk voor de nucleaire installaties en pollutie afkomstig van deze installaties en is tevens verantwoordelijk voor de offshore olieproductie en verontreiniging afkomstig van de offshore industrie.

Het **Department of the Environment (DoE)** is het belangrijkste departement inzake milieu-beleid. De DoE is ondermeer bevoegd voor controle van verontreiniging (water-, land- en

⁴³⁴²Voor een overzicht zie kaart in: NSQSR 1993, 8.

⁴³⁴³ Zie over de bevoegdheden: McLOUGHLIN, J. en BELLINGER, E.G., Environmental Pollution Control. An introduction to Principles and Practice of Administration, Londen, Graham & Trotman, 1993, 183-184; SYMES, T. en PHILLIPS, V., 'England and Wales' in Environmental Liabilities and Regulation in Europe, BREALEY, M. (ed.), Den Haag, International Business Publishing, 1993, 133-135; HANDLER, T., 'Environmental Regulation in England and Wales' in Regulating the European Environment, HANDLER, T. (ed.), Londen, Chancery Law Publishing, 1994, 51-63.

luchtverontreiniging, enz.).

De vergunningen voor het uitbaten van en oprichten van nieuwe industriële bedrijvigheden worden verleend door Her Majesty's Inspectorate of Pollution (HMIP). De HMIP is een divisie van de DoE. Deze divisie werd opgericht met de bedoeling om een meer coherente benadering van de controle van verontreiniging te voorzien. Haar taken omvatten ondermeer het geven van advies inzake verontreiniging, het behandelen van aanvragen voor vergunningen in het kader van de "Integrated Pollution Control", dat handelt over emissies afkomstig van zwaar verontreinigende industriële activiteiten, het totstandbrengen van vergunningsprocedures voor radioactieve stoffen, enz. De bevoegdheid inzake het verlenen van vergunningen voor het lozen van radioactieve stoffen wordt gedeeld met de Ministry of Agriculture, Fisheries and Food.

De **National Rivers Authority (NRA)** is een onafhankelijk orgaan, opgericht in 1989 met diverse bevoegdheden inzake water. Zo is de NRA ondermeer bevoegd voor het verlenen van vergunningen voor lozingen van schadelijke stoffen in water en het monitoren van de waterkwaliteit.

In juli 1992 heeft de regering haar intentie bekend gemaakt om een nieuw "Environment Agency" voor Engeland en Wales op te richten, waarbinnen de diensten van NRA, HMIP en WRA (Waste Regulation Authority) zullen worden gecombineerd.

Inzake natuurbehoud werd door de Nature Conservancy Act 1973 de **Nature Conservancy Council** opgericht, met als taak het behoud van flora en fauna in Groot-Brittannië. De Nature Conservancy Council werd in 1990 opgesplitst voor Engeland, Wales en Schotland op basis van de Environmental Protection Act 1990. De bevoegdheid voor natuurbehoud ligt in **Engeland** bij de Nature Conservation Council for England. De Countryside Commission is verantwoordelijk voor landschappen. De Nature Conservancy Council for England werd in 1992 omgevormd tot English Nature. Voor **Wales** is de Countryside Council bevoegd voor natuurbehoud en landschappen. Deze Countryside Council omvat ook de taken van de vroegere Countryside Commission. In **Schotland** werd de Nature Conservancy Council for Scotland opgericht. Op basis van de Natural Heritage (Scotland) Act 1991 is nu Scottish Natural Heritage bevoegd.

De bevoegdheden inzake de bescherming van het mariene milieu liggen dus verspreid bij diverse departementen. Zo is, ondanks het feit dat de HMIP werd opgericht met het oog op geïntegreerde pollutie controle, de NRA bevoegd voor het afleveren van lozingsvergunningen en het Ministerie voor Landbouw bevoegd voor het verlenen van vergunningen inzake dumping. De oprichting van een Environmental Protection Agency, waarbij de HMIP en de NRA worden verenigd in een enkel orgaan, zou dit euvel misschien kunnen verhelpen. Een andere kritiek die wordt geuit op de structuur inzake bestrijding van mariene verontreiniging, is dat in sommige departementen een vermenging van belangen mogelijk is. Dit is het geval in het departement voor verkeer, waar regulerend moet worden opgetreden inzake de scheepvaart, maar waar eveneens een rol wordt gespeeld in het promoten van deze sector. Eenzelfde

probleem stelt zich voor het departement voor energie, inzake de offshore industrie⁴³⁴⁴.

Een andere kritiek is dat de NRA wordt beperkt in zijn mogelijkheid om verontreiniging effectief te bestrijden (door besparing op het budget).

Inzake informatie over verontreiniging in de kustwateren is er geen eenduidige bron. De informatie ligt verspreid bij verschillende organisaties: zo brengt de NRA jaarlijks rapporten uit, bijvoorbeeld over verontreiniging van het strand door rioolwater en over waterverontreinigingsincidenten. Het MAFF (Ministry for Agriculture, Fisheries and Food) brengt een jaarlijks rapport uit over "Monitoring and Surveillance of Non-Radioactive Contaminants". Een vorm van coördinatie inzake informatieverzameling, is er gekomen door het oprichten van de Marine Pollution Monitoring Management Group (dit is een samenwerking van visserijlabo's met de NRA, onder eindcontrole van de DoE). Deze laatste groep is verantwoordelijk voor het opstellen van het UK "National Monitoring Plan"⁴³⁴⁵.

Een gevolg van de overlappende rol van de verschillende autoriteiten voor de verschillende bronnen van verontreiniging, is dat er een gebrek is aan een duidelijk beleid⁴³⁴⁶. De toewijzing van bevoegdheden in de kustzone is bovendien niet altijd even duidelijk of logisch. Het aantal publieke autoriteiten met bevoegdheden in de kustzone wordt geschat op een 240-tal. De toewijzing van die bevoegdheden gebeurt soms op basis van historische bevoegdheden. Zo is bijvoorbeeld de bevoegdheid voor "flood defense" (bescherming van lager gelegen land tegen tijdelijke overstromingen) in handen van de NRA (National Rivers Authority) op basis van de Water Resources Act 1991 en de Land Drainage Act 1991. Daarentegen is de bevoegdheid voor "coast protection" (preventie van permanente erosie) in handen van de lokale district-besturen op basis van de Coast Protection Act 1949⁴³⁴⁷.

2.2. Bevoegdheden over mariene rechtsgebieden

De territoriale zee in Groot-Brittannië bedraagt 12 zeemijl vanaf de basislijn (op basis van de Territorial Sea Act 1987). Voor de toepassing van sommige wetten is slechts de driemijlen zone van kracht (bv. onder de Water Resources Act 1991). Groot-Brittannië heeft geen EEZ afgekondigd. Er is wel een visserijzone van 200 mijl (op basis van de Fishery Limits Act 1976).

Inzake de jurisdictie over vreemde schepen strekt de jurisdictie van Groot-Brittannië zich niet uit tot inbreuken door deze schepen voorbij de territoriale zee. Alhoewel Groot-Brittannië

⁴³⁴⁴ CHURCHILL, R.R. en GIBSON, J., The Implementation of the North Sea Declarations by the United Kingdom. An Assessment. A Report for Greenpeace International, Cardiff, januari 1990, 5-7.

⁴³⁴⁵ EARLL, R.C., 'Coastal and Marine Pollution in 1993 - A Review' in Marine Environmental Management. Review of Events in 1993 and Future Trends, EARLL, R.C. (ed.), Candle Cottage, Kempey, Gloucestershire, 1994, 28.

⁴³⁴⁶ EARLL, R.C., Id., 30.

⁴³⁴⁷ GIBSON, J., 'Coastal Zone Planning Law. Role of Law in Management of the Coastal Zone in England and Wales', MP, 1993/2, 126.

geen formele EEZ heeft afgekondigd, wordt daar in de wetgeving soms van afgeweken. Zo heeft Groot-Brittannië bevoegdheden voorbij de territoriale zee op basis van de Food and Environment Protection Act 1985 (zie verder).

3. Regelgeving ten aanzien van de bescherming van het mariene milieu

Achtereenvolgens wordt een kort overzicht gegeven van de regelgeving inzake verontreiniging van het mariene milieu (mate van tenuitvoerlegging van internationale verdragen), natuurbehoud in de kustzone en visserij.

3.1. Regelgeving inzake verontreiniging van het mariene milieu⁴³⁴⁸

De diverse bronnen van verontreiniging van het mariene milieu worden door verschillende wetten geregeld. Enkele van deze wetten worden hierna kort vermeld.

Verontreiniging door scheepvaart

De Prevention of Oil Pollution Act van 1971 regelt olieverontreiniging op zee (implementeert het Oilpol-Verdrag). Het Marpol-Verdrag (Annex I - verontreiniging door olie) wordt uitgevoerd door de Merchant Shipping (Prevention of Oil Pollution) Order 1983 (werd genomen op basis van de bevoegdheid toegekend door de Merchant Shipping Act, sectie 20). Op basis van de 1983 Order werden de Merchant Shipping (Prevention of Oil Pollution) Regulations 1983 genomen. Deze regelingen wijzigingen de Prevention of Oil Pollution Act 1971 en de Merchant Shipping Act 1974.

De verplichting voor de lidstaten om havenontvangstinstallaties te voorzien, wordt uitgevoerd door de Prevention of Pollution (Reception Facilities) Order 1984. Deze regeling legt aan de havenautoriteiten of de "terminal operator" de verplichting op om in havenontvangstinstallaties te voorzien. De "Secretary of State" moet op de hoogte worden gebracht van de ontvangstininstallaties die in de havens werden geïnstalleerd. Bij niet-naleving van deze verplichtingen (voorzien in installaties of informatieverstrekking) kan een boete worden opgelegd.

Annex II van het Marpol-Verdrag (verontreiniging door schadelijke vloeistoffen in bulk) wordt uitgevoerd door de Merchant Shipping (Prevention and Control of Pollution) Order 1987 (genomen op basis van de Merchant Shipping Act 1979). Op basis van de 1987 Order werden de Merchant Shipping (Control of Pollution by Noxious Liquid Substances in Bulk) Regulations 1987 genomen. De verplichting voor het plaatsen van ontvangstfaciliteiten, voorzien in Annex II bij het Marpol-Verdrag, is ingevoerd in Groot-Brittannië op basis van de Prevention of Pollution (Reception Facilities) Order 1984. Nog andere regelingen die hiermee verband houden, zijn de Control of Pollution (Landed Ships' Waste) Regulations 1987 (voor het opvangen van residuen in de haven) en de Control of Pollution (Special Waste) Regulations 1980 (voor bepaald spoelwater uit tanks).

⁴³⁴⁸ Voor een uitgebreid overzicht van de wetgeving in Groot-Brittannië inzake mariene verontreiniging, zie ondermeer: BATES, J.H., United Kingdom Marine Pollution Law, Londen, Lloyd's of London Press, 1985, 461p.; zie ook in: BATES, J.H. en BENSON, C., Marine Environment Law, Londen, Lloyd's of London Press, 1993; HUGHES, D., Environmental Law, 2e edition, Londen, Butterworths, 1992, 378-389.

Annex III van het Marpol-Verdrag (schadelijke stoffen in verpakte vorm) wordt uitgevoerd door de Merchant Shipping (Dangerous Goods) Regulations 1981. Deze regelingen werden gewijzigd door de Merchant Shipping (Dangerous Goods and Marine Pollutants) Regulations 1990 (genomen op basis van de Merchant Shipping (Prevention and Control of Pollution) Order 1990). De verplichting inzake ontvangstfaciliteiten wordt ook hier voorzien door de Prevention of Pollution Reception Facilities) Order 1984.

Annex V van het Marpol-Verdrag wordt uitgevoerd op zee door de Merchant Shipping (Prevention of Pollution by Garbage) Order 1988 (genomen op basis van de Merchant Shipping Act 1979) en de Merchant Shipping (Prevention of Pollution by Garbage) Regulations 1988. Ontvangstfaciliteiten voor vuilnis worden voorzien door de Merchant Shipping (Reception Facilities for Garbage) Regulations 1988. In de havens werd door de Control of Pollution (Landed Ships' Waste) (Amendment) Regulations 1989 het toepassingsgebied van de Control of Pollution Act 1974 uitgebreid, zodat afval afkomstig van schepen dat niet onder toepassing viel van de wet, wordt behandeld als industrieel afval. Dit heeft voor gevolg dat vuilnis van schepen wordt beschouwd als gecontroleerd afval en onder de vergunningsvoorwaarden valt van de wet. Praktisch werd deze regeling uitgewerkt door het amenderen van de Control of Pollution (Landed Ships' Waste) Regulations 1987. Voor gevaarlijk afval geldt de Control of Pollution (Special Waste) Regulations 1980. Voor schepen die een inbreuk maken op Annex V van het Marpol-Verdrag kan door Groot-Brittannië een boete worden opgelegd van maximum 1000 pond. Dit bedrag is niet effectief genoeg om mogelijke overtreders af te schrikken. In de vijf jaar na de ratificatie van het Verdrag heeft Groot-Brittannië slechts eenmaal met succes een schip vervolgd. De opgelegde boete bedroeg 450 pond. In de Verenigde Staten werd voor een soortgelijke inbreuk 500.000 dollar opgelegd⁴³⁴⁹.

Annex IV bij het Marpol-Verdrag (sanitair afval) werd niet geïmplementeerd in Groot-Brittannië. Het valt evenmin onder de toepassing van de Water Resources Act 1991.

Verontreiniging door dumping

Dumping op zee en afvalverbranding op zee worden geregeld door deel II en deel IV van de Food and Environment Protection Act 1985, geamendeerd door de Environmental Protection Act 1990. Deze regelingen hebben de vroegere Dumping at Sea Act van 1974 vervangen.

De genoemde regelingen geven uitvoering aan de Verdragen van Oslo en Londen en breiden de regeling uit tot afvalverbranding op zee.

De bevoegdheid voor dumping in Engeland ligt bij de Minister voor Agriculture, Fisheries and Food. Dit ministerie is bevoegd voor het afleveren van vergunningen. Een vergunning is vereist in volgende gevallen. Een vergunning is vereist voor dumping in Groot-Brittannië of Groot-Brittannië gecontroleerde wateren ("UK controlled waters"). Met door Groot-Brittannië gecontroleerde wateren wordt bedoeld dat deel van de zee dat gelegen is binnen de grenzen aangegeven in de Continental Shelf Act 1964. Deze bevoegdheid strekt zich dus uit voorbij de territoriale zee, ook al heeft Groot-Brittannië geen formele EEZ afgekondigd. Een vergunning is voorts vereist voor dumping in de rest van de wereld, indien dit gebeurt vanop Britse

⁴³⁴⁹ Zie hierover: MCGILVRAY, F., 'Marine Debris on Britain's Coast', *North Sea Monitor*, 1994/1, 8-10.

schepen of luchtvaartuigen. Een persoon die een schip of luchtvaartuig laadt in Groot-Brittannië met afval, bedoeld om te worden gedumpt, dient tevens een vergunning te krijgen. Ook voor afvalverbranding op zee is een vergunning vereist.

Uitzondering op de vereiste inzake vergunningen wordt gemaakt in de Deposits in the Sea (Exemptions) Order 1985. Dit is bv. het geval voor visserijgerief.

Verontreiniging afkomstig van het vasteland

Inzake verontreiniging afkomstig van het vasteland geldt het hierna besproken wettelijk kader enkel in Engeland en Wales. In Schotland is een gelijkaardig systeem van kracht en voor Noord-Ierland wordt nog een andere regeling toegepast. Deze laatste regelingen komen hier niet aan bod.

Wat betreft de **waterverontreiniging** is deel III van de Water Resources Act 1991 van belang. Deze wet regelt lozingen in rivieren. De NRA is verantwoordelijk voor de controle inzake verontreiniging. Naast de Water Resources Act 1991, is ook de Environmental Protection Act 1990 van belang, door het invoeren van een geïntegreerde controle op verontreiniging door zwaar vervuilende industrieën (zie verder).

De wateren die onder toepassing vallen van de Water Resources Act 1991 ("controlled waters") zijn de relevante territoriale wateren, kustwateren, interne wateren en grondwater. Onder relevante territoriale wateren wordt voor de toepassing van deze wet de driemijlszone (vanaf de basislijn) bedoeld. Nochtans heeft Groot-Brittannië een territoriale zee van 12 zeemijl. Maar deze uitbreiding van de territoriale zee heeft er dus niet toe geleid dat dit gedeelte automatisch onder toepassing van de Water Resources Act werd gebracht. De mogelijkheid bestaat wel dat de "Secretary of State" kan voorzien dat een bepaald gedeelte van de territoriale zee wordt beschouwd als zijnde een gebied vallend onder de relevante territoriale wateren.

Onder kustwateren wordt verstaan de wateren gelegen aan de landzijde van de basislijn van de territoriale zee tot aan de grens van het hoogste getij, of in een rivier tot aan de zoetwatergrens van de rivier.

Op basis van de Water Resources Act dienen de gecontroleerde wateren in eerste instantie te worden geclassificeerd. Na deze classificatie, dienen waterkwaliteitsobjectieven voor de diverse categorieën te worden vastgesteld. De NRA is verantwoordelijk voor de implementatie van deze bepalingen. In 1991 werd een schema voorgesteld voor waterkwaliteitsdoelstellingen voor alle gecontroleerde wateren. Maar er werd nog geen vooruitgang gemaakt inzake waterkwaliteitsdoelstellingen voor estuariene en kustwateren. De NRA is wel bezig met de classificatie van de verschillende categorieën estuariene en kustwateren te herzien. Maar er werden nog geen waterkwaliteitsobjectieven ingevoerd. De verwachting is dat dit ook niet voor de eerste jaren zal zijn⁴³⁵⁰.

Een tweede belangrijk aspect van de Water Resources Act is de controle op de lozingen (deel III van de Water Resources Act). Vergunningen worden afgeleverd voor lozingen in gecontro-

⁴³⁵⁰ EARLL, R.C., *Id.*, 28.

leerde wateren en voor kleinere activiteiten in de waterlopen. Er zijn wel nog specifieke regelingen voor bv. de toestemming voor activiteiten in beschermde zones of in nitraat-gevoelige gebieden (zie verder).

Op basis van de Water Resources Act zijn de NRA's verplicht om registers bij te houden (met informatie inzake waterkwaliteitsdoelstellingen, lozingen, enz.), volgens de Control of Pollution (Registers) Regulations 1989.

Naast de bepalingen inzake de controle op lozingen, omvat de Water Resources Act tevens een aantal bepalingen inzake preventie van verontreiniging. Op basis van deze wet kan een gebied worden aangeduid als "water protection zone". Een gebied kan als "water protection zone" worden aangeduid, wanneer het geschikt wordt geacht met het oog op het vermijden of controleren van de ingang van giftige of schadelijke stoffen, door het verbieden of beperken van activiteiten in dat gebied die tot verontreiniging zouden kunnen aanleiding geven. Deze maatregelen worden genomen voor zones bestemd voor het gebruik als drinkwater. Maar de maatregel zou ook kunnen worden toegepast, bijvoorbeeld voor het beschermen van de visserij of voor de bescherming van een gebied voor de recreatie.

Een andere maatregel voor de preventie van verontreiniging is het instellen van nitraat-gevoelige gebieden. Deze maatregel omvat controle op landbouwactiviteiten met de bedoeling de hoeveelheid nitraatlozingen te beperken. Dit kan ook op vrijwillige basis gebeuren: de landbouwers volgen bepaalde voorgeschreven praktijken tegen compensatie. Voor de gebieden die worden aangeduid als nitraatgevoelig gebied onder de Nitrate Sensitive Areas (Designation) Order 1990 werd een aantal proefontwerpen opgesteld.

Een andere preventieve maatregel kan erin bestaan dat op basis van de Water Resources Act de "Secretary of State" regelingen kan uitwerken inzake het opslaan van gevaarlijke en giftige stoffen. De opslag van dergelijke stoffen kan verboden worden tenzij maatregelen zijn genomen om te beletten dat deze stoffen in het water terechtkomen. Nog inzake schadelijke stoffen, kan, ingeval er een kans bestaat dat schadelijke stoffen in het water zouden terechtkomen, de NRA werken uitoefenen om dit te vermijden.

Naast deze algemene maatregelen bestaan voorts nog specifieke reguleringen inzake bv. landbouwchemicaliën, vloeibaar radio-actief afval, "anti-fouling" verf, pijpleidingen, enzovoort.

Tot slot moet nog worden vermeld dat bepaalde processen en activiteiten die ressorteren onder de Environmental Protection Act 1990, vallen buiten het regime van de Water Resources Act en de Control of Pollution Act 1974. Door de Environmental Protection Act werd een systeem van geïntegreerde pollutiecontrole ingevoerd voor bepaalde activiteiten omschreven in de wet. Lozingen in zee, interne wateren of grondwater afkomstig van dergelijke processen, worden toegestaan door Her Majesty's Inspectorate of Pollution.

Niettegenstaande de bestaande wetgeving worden dagelijks grote hoeveelheden rioolwater en het daarmee gepaard afval geloosd in de kustwateren. De reden hiervoor is dat er een gebrek is aan afvalwaterzuiveringsinstallaties. Het grootste gedeelte van het rioolwater wordt ongezuiverd geloosd. Zo wordt dagelijks 1,36 miljard liter rioolwater in de kustwateren geloosd.

Daarvan is 88% ongezuiverd of nauwelijks nageken op grotere stukken afval. De "Water Companies" lozen een groot gedeelte van het rioolwater zonder voorafgaandelijke screening op grote stukken afval. Alhoewel de Environmental Protection Act stelt dat het onwettig is om afval te lozen, worden de watermaatschappijen niet vervolgd omdat hun lozingsvergunningen het afval in het rioolwater niet expliciet uitsluiten⁴³⁵¹.

Inzake **luchtverontreiniging** geldt de Environmental Protection Act 1990. Deze wet creëerde een systeem van geïntegreerde controle inzake verontreiniging, voor bepaalde activiteiten. De controle wordt uitgeoefend door Her Majesty's Inspectorate of Pollution, evenals door lokale autoriteiten. Deze wet implementeert de EG-Richtlijn 84/360 betreffende de bestrijding van door industriële inrichtingen veroorzaakte luchtverontreiniging. Al de activiteiten die onder deze wet vallen, moeten toestemming krijgen van de bevoegde overheid. Bij het behandelen van de aanvraag moet de overheid verzekeren dat de doelstellingen van de wet worden bereikt. De hoofddoelstelling is dat bij het uitoefenen van de activiteiten het BATNEEC-principe wordt toegepast ("Best Available Technology not Entailing Excessive Cost"), met het oog op het vermijden van de uitstoot van stoffen of om de uitstoot tot een minimum te beperken. Richtlijnen over de toepassing van het BATNEEC-principe zijn te vinden in de "Secretary of State's Guidance - Introduction to Part I of the Act". Andere doelstellingen die moeten worden bereikt zijn dat de richtlijnen van de "Secretary of State" inzake de implementatie van internationale of EG-verplichtingen en regelingen inzake verontreiniging moeten worden nageleefd. Indien de "Secretary of State" voor bepaalde stoffen een luchtverontreinigingsplan heeft opgesteld, moeten ook de bepalingen in het plan inzake het toekennen van de vergunning worden nageleefd.

Luchtverontreiniging wordt voorts geregeld door de Clean Air Acts van 1956 en 1968. De Wet van 1956 regelt het verbod op de emissie van donkere rook van schouwen van alle gebouwen. De Wet van 1968 breidt deze wet uit tot een verbod op emissies van rook van een handel of een industrie anders dan uit schouwen afkomstig.

Emissies afkomstig van voertuigen worden geregeld door de Road Vehicles (Construction and Use) Regulation 1986. Deze implementeert de desbetreffende EG-regeling. Onder de Control of Pollution Act 1974 mag de "Secretary of State" regelingen treffen inzake de samenstelling van motorolie (Motor Fuel (Lead Content of Petrol) Regulations 1981 en de Motor Fuel (Sulphur Content of Gas Oil) Regulations 1976).

3.2. Regelgeving inzake natuurbehoud

Het natuurbehoud in Groot-Brittannië wordt geregeld door de Wildlife and Countryside Act 1981.

Inzake **gebiedsbescherming** bestaan er diverse mogelijkheden. Op basis van de Wildlife and Countryside Act 1981 kunnen gebieden worden aangeduid als "Sites of Special Scientific Interest" (SSSI). De aanduiding gebeurt door de "Conservancy Councils". In een dergelijk gebied mag de eigenaar of de bezitter ervan, na kennisgeving, geen werken ondernemen met

⁴³⁵¹McGILVRAY, F., *loc. cit.*, 1994/2, 10.

mogelijke schadelijke gevolgen, die in de kennisgeving zijn aangeduid (bv. drainage, verandering van de structuur van de waterloop, schadelijke recreatieve activiteiten, enz.), tenzij er toestemming voor dergelijke activiteiten werd verleend.

Het systeem van de SSSI wordt gebruikt om te voldoen aan internationale en EG- verplichtingen (Ramsar-gebieden, EG-Vogelrichtlijngebieden). Alhoewel diverse gebieden in estuaria als Ramsar of EG- Vogelrichtlijngebied werden aangeduid, zijn deze in de praktijk voor het mariene milieu van minder belang aangezien de bescherming zich slechts uitstrekt tot aan de laagwaterlijn. Het systeem van de SSSI is dus niet voldoende voor het natuurbehoud in de kustzone en voldoet evenmin aan de verplichtingen van de EG-Habitatrichtlijn (zie verder)⁴³⁵².

Naast een SSSI kan ook een beheersovereenkomst worden afgesloten tussen de "Conservancy Council" en de eigenaar (op basis van de Countryside Act 1968). Een dergelijke overeenkomst houdt in dat de eigenaar akkoord gaat om het land op zo een manier te beheren dat geen schade aan fauna en flora en aan de specifieke karakteristieken van het land wordt aangebracht.

Specifiek voor mariene gebieden bestaat de mogelijkheid tot het oprichten van "Marine Nature Reserves" (op basis van sectie 36 van de Wildlife and Countryside Act 1981). De "Conservancy Council" kan aan de "Secretary of State" verzoeken om een gebied in zee (3 mijl van de basislijn) of op het land, overspoeld door de zee bij hoogtij, als marien natuurreservaat aan te duiden. Een dergelijk marien reservaat moet door de bevoegde raad op zo een manier worden beheerd dat de fauna en de karakteristieken van het gebied worden behouden en dat mogelijkheid voor onderzoek worden voorzien, evenals het voorzien in educatieve en recreatieve faciliteiten. Bij de aanvraag aan de "Secretary of State" moet de "Conservancy Council" een verordening bijvoegen, die is voorgesteld voor het beheer van het gebied. In een dergelijke beheersverordening kan bijvoorbeeld worden voorgesteld om de scheepvaart te beperken of te verbieden. De verordening mag niet handelen over dumping op zee of olieverontreiniging en mag evenmin tussenkomen in werken die worden uitgevoerd door de desbetreffende autoriteiten in het natuurreservaat.

Op basis van deze wet werden twee mariene reservaten ingesteld:

- Lundy (aan het Bristol Kanaal) op basis van de Lundy (Bristol Channel) Marine Nature Reserve Order 1986. Deze order bevat ook de specifieke verordening met betrekking tot het reservaat (zo worden er beperkingen inzake visserij opgelegd).
- Skomer Island and Marloes Peninsula Marine Reserve.

Gebiedsbescherming biedt trouwens niet altijd voldoende garanties voor het controleren van activiteiten van buiten de gebieden. Zo was het de oorspronkelijke bedoeling om in Skomer Island in Wales (aangeduid als "marine nature reserve") mensen en pleziervaartuigen uit een bepaald gebied niet toe te laten. Dit gebied paalde namelijk aan kliffen waar zich nesten van zeevogels bevonden. Deze maatregel werd echter niet aanvaard omdat het marien reservaat zich niet uitstrekt tot voor de hoogwaterlijn en dus zijn de kliffen niet in het mariene reservaat inbegrepen. Alhoewel de beperking op activiteiten in het marien reservaat lag, kon dit niet gebruikt worden voor de bescherming van de fauna erbuiten. Nochtans zijn de kliffen ook

⁴³⁵² GIBSON, J., 'Coastal Zone Planning Law. Role of Law in Management of the Coastal Zone in England and Wales', *MP*, 1993/2, 120.

beschermd als natuurgebied, maar daar kunnen de maatregelen niet worden genomen aangezien de storende activiteiten plaatsvinden buiten het kliffenreservaat⁴³⁵³.

Voorts inzake gebiedsbescherming kan in uitvoering van de EG-Vogelrichtlijn een speciale beschermingszone worden ingesteld (Vogelrichtlijngebied) op basis van sectie 3 van de Wildlife and Countryside Act 1981. Een dergelijke aanwijzing kan slechts na kennisgeving aan de eigenaar en toestemming van de eigenaar of het feit dat de eigenaar geen bezwaar tegen de aanwijzing heeft geuit.

Naast de gebiedsbescherming op wettelijke basis zijn er ook enkele initiatieven op vrijwillige basis. Zo werden er negen gebieden aangeduid als "voluntary marine conservation areas", die vallen onder de verantwoordelijkheid van lokale beheersgroepen.

Voorts werd in 1993 door English Nature (de natuurbehoudsraad voor Engeland) een strategie inzake marien natuurbehoud voorgesteld (genaamd "Conserving our marine heritage - a strategy"), gezien het gebrek aan effectieve mariene behoudswetgeving. Deze strategie omvat drie kernpunten. Een eerste betreft de ruimere zee. Doelstelling hier is het instellen van een zorgplicht. Een tweede element omvat het beheer van mariene "wildlife" gebieden. Doel hier is het instellen van een kader voor het beheer van deze gebieden. Een derde element betreft gebieden met een speciaal belang. Doel is een sterke wettelijke bescherming voorzien voor de kerngebieden (SSSI, mariene natuurreservaten, Natura 2000). Het tweede element uit de strategie vormt een belangrijk onderdeel, met name het instellen van "sensitive marine areas". De reden om deze categorie van gebieden in te voeren ligt bij het feit dat er tot nu toe tekortkomingen waren aan de wettelijke bescherming en dat alternatieven nodig waren. De gevoelige mariene gebieden zijn gebieden aan de kust met een belangrijke natuurbehoudswaarde die echter vaak worden gebruikt door mensen of in de buurt daarvan gelegen zijn (vandaar de term gevoelig). Er werden 27 gebieden door English Nature voorgesteld⁴³⁵⁴.

Deze initiatieven kaderen in een tendens om te evolueren naar beschermingsmaatregelen op vrijwillige basis. Een andere tendens is de evolutie naar meer plaatselijke initiatieven. De reacties hiertegen zijn gemengd. Er is een zekere bezorgdheid geuit hiertegen, want zelfs in het geval van een wettelijke bescherming is er niet altijd voldoende garantie voor een effectieve bescherming. Zo werd de Cardiff Bay Development Bill goedgekeurd. Dit omvat een voorstel voor de bouw van een dam over het Taff/Ely estuarium. Dit leidt tot een permanente bevoeiing van een groot intergetijde slikkengebied. Dit voorstel krijgt steun van de overheid, ondanks het feit dat een deel van een Ramsar-gebied en een SSSI wordt vernield. In een ander geval heeft de overheid geweigerd een aanvraag in te dienen voor de uitbreiding tot Mostyn Docks (Lancs.), wat een uitbreiding zou ingehouden hebben van ongeveer 22 acres intergetijde slikkengebied.

Inzake de implementatie van de EG-habitatrichtlijn, heeft de overheid erkend dat de bepalingen inzake de mariene natuurreservaten niet voldoen om tegemoet te komen aan de verplichtingen

⁴³⁵³ GIBSON, J., *l.c.*, 118.

⁴³⁵⁴ Zie hierover: LAFFOLEY, D., 'English Nature's Marine Strategy and Sensitive Marine Areas' in EARLL, R.C., *o.c.*, 19-22.

voor de Richtlijn. Ook de uitbreiding voor Engeland en Wales van de regeling voor "Marine Consultation Areas", zoals die reeds bestaan voor Schotland, worden niet voldoende geacht. Daarentegen wordt de nadruk gelegd op het nemen van vrijwillige maatregelen. Dit heeft reeds geleid tot bezorgdheid voor de effectieve tenuitvoerlegging van de Richtlijn. Nog andere kritiek in dit verband is dat er geen hoofdorgaan werd geselecteerd voor de speciale beschermingsgebieden in het kader van de Richtlijn, dat er geen plannen zijn voor de verbetering van de soortenbescherming en dat er geen verduidelijking is hoe de voorstellen zich verhouden tot de bestaande voorstellen⁴³⁵⁵.

Inzake **soortenbescherming** wordt de walvisvaart geregeld door de Whaling Industry (Regulation) Act 1934. Door Groot-Brittannië wordt echter niet meer aan walvisvangst gedaan. De bescherming van zeehonden wordt geregeld door de Conservation of Seals Act 1970. De vergunningen voor het doden of vangen van deze zoogdieren wordt verleend door de "Secretary of State" op basis van de Conservation of Seals Act 1970. Deze vergunningen kunnen verleend worden bv. voor wetenschappelijke doeleinden, om schade aan visserij te vermijden, om overpopulatie tegen te gaan.

3.3. Regelgeving inzake visserij

Een onderscheid moet worden gemaakt tussen visserijbeheer en de impact daarvan op de industrie en de impact van visserij op het ecosysteem. Inzake dat laatste probleem werd in 1992 de Sea Fisheries (Wildlife Conservation) Act 1992 afgesloten. Deze wet vereist dat visserijbeheerders rekening houden met natuurbehoud en in het nemen van beslissingen een balans vinden tussen natuurbehouds- en andere overwegingen.

Het visserijbeheer wordt in Groot-Brittannië geregeld, ter uitvoering van EG-regelgeving, door het verdelen van quota. Deze worden ofwel aan de individuele visser toegekend ofwel aan de producentenorganisaties (in Schotland wordt 90% toegekend aan producentenorganisaties). Vooraleer gebruik te kunnen maken van een quotum moet een visser beschikken over een vergunning voor een vissersvaartuig. Aangezien het aantal vergunningen is beperkt tot het huidige aantal, zal een visser indien die een vergunning wil, een schip met bijhorende vergunning moeten kopen⁴³⁵⁶.

Inzake visserijbeheer stelt zich het probleem voor Groot-Brittannië van het naleven van de internationale (EG-) regelgeving. Op basis van de EG-regelgeving zou de vissersvloot in Groot-Brittannië moeten worden gereduceerd met 19%. Tot nu toe heeft Groot-Brittannië nog maar weinig gedaan om de MOP's te implementeren. Groot-Brittannië heeft nu een alternatief systeem ingevoerd door de Sea Fish (Conservation) Act 1992. Het beleid is gebaseerd op het aantal visdagen: elk schip van meer dan 10 meter lengte, kreeg een aantal visdagen toegewezen, equivalent aan het record van het schip in 1991. Er wordt voorts een beperkt schema voor het uit de vaart nemen van vissersvaartuigen ingesteld, met slechts een kleine reductie tot

⁴³⁵⁵ GUBBAY, S., 'A Review of Marine Nature Conservation Initiatives in 1993 with Special Reference to the EC Habitats Directive (92/43/EEC)' in EARLL, R.C., *o.c.*, 15-18.

⁴³⁵⁶ Zie hierover: ROBSON, G., 'Sea Fisheries Management: the UK Position', *MP*, 1993/5, 347347.

gevolg (5%).

De visserijindustrie in Groot-Brittannië was tegen dit nieuwe systeem gekant. De kritiek wordt geuit dat dit systeem meer gaat over het minimaliseren van de kostprijs voor de overheid (compensatie voor het uit de vaart nemen van schepen) dan met het beheer van visstocks. De zaak werd voor het Europese Hof van Justitie gebracht. De uitspraak wordt pas verwacht eind 1996. De visserijindustrie heeft zelf een voorstel uitgewerkt. Dit zit vervat in: "Conservation - An Alternative Approach". Volgens de industrie omvat dit plan maatregelen inzake het behoud van visstocks en biedt het tevens een alternatief om tegemoet te komen aan het MOP van de EG. Het alternatieve voorstel omvat ondermeer een aanpassing aan de vergunningen (strengere straffen voor het veelvuldig verzamelen van vergunningen), het uit de vaart nemen van vissersvaartuigen (er wordt een groter budget voorzien), technische beheersmaatregelen (voorstel voor maatregelen gericht op het behoud van de visstocks, bv. het bevorderen van de selectiviteit, beschermen van paaigebieden en kinderkamers). De overheid heeft nog niet gereageerd op het alternatieve voorstel⁴³⁵⁷.

4. Besluit ten aanzien van het Brits beleid inzake Noordzeebescherming

Inzake de bevoegdheidsstructuur blijkt dat niet alleen diverse departementen een of andere bevoegdheid hebben inzake Noordzeebescherming, maar dat bovendien ook veel plaatselijke overheden over bevoegdheden beschikken. De toekenning van bevoegdheden is niet steeds op een logische wijze gebeurd, maar soms op basis van historische omstandigheden. Bovendien zijn er ook tegenstrijdigheden in de bevoegdheid (belangenvermenging). Uit de literatuur blijkt voorts dat een coördinatie niet steeds naar behoren verloopt of dat bepaalde departementen in hun werking worden beperkt bv. door beperking van hun budget.

Inzake regelgeving zijn er tal van wetten en besluiten inzake de kustzone. Zo zijn er al meer dan 80 wetten met betrekking tot de regeling van activiteiten in de kustzone. Hiermee wordt dan bedoeld die activiteiten met een directe weerslag op het milieu, en voornamelijk gericht op het zeemilieu. Wetgeving met betrekking tot het land of intergetijde gebieden zijn hier dus niet inbegrepen⁴³⁵⁸.

Alhoewel de meeste internationale regelgeving is geïmplementeerd in Groot-Brittannië (bv. uitvoering van het Marpol-Verdrag), blijkt dat bv. de boetes inzake onwettig overboord gooien van scheepsafval te laag zijn en slechts nog maar eenmaal werden opgelegd.

Inzake verontreiniging afkomstig van rivieren zijn er wel controles op lozingen, maar is er bijvoorbeeld een tekort aan zuiveringsinstallaties voor afvalwater, waardoor ongezuiverd rioolwater in de kustwateren terecht komt.

Inzake natuurbehoud zijn er diverse mogelijkheden inzake gebiedsbescherming, maar het wetgevend kader voldoet niet om gebieden in zee te beschermen. Wel bestaat de mogelijkheid

⁴³⁵⁷ BANKS, R., 'The Sea Fish (Conservation) Act 1992 - A Fishing Industry Perspective' in EARLL, R.C., *o.c.*, 53-56.

⁴³⁵⁸ GIBSON, J., *l.c.*, 124.

om mariene natuurreservaten in te stellen. Van deze mogelijkheid werd slechts tweemaal gebruik gemaakt.

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

HOOFDSTUK 2. NOORDZEEBELEID IN NEDERLAND

1. Gebruiksfuncties

Nederland beschikt over een kustlijn van ongeveer 390 km lang. Het Nederlandse continentaal plat heeft een oppervlakte van ongeveer 57.065 km². Nederland kent dan ook een aantal belangrijke gebruiksfuncties op de Noordzee.

Inventarisatie van de gebruiksfuncties van de Noordzee en de kustzone in Nederland is weergegeven in de Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid⁴³⁵⁹, evenals in de Noordzee-Atlas voor het Nederlandse beleid en beheer⁴³⁶⁰. De Noordzee-atlas omvat een visuele weergave van de diverse gebruiken van de Noordzee (zoals scheepvaart, visserij, delfstofwinning, inbreng van stoffen) en omvat kaarten over topografie, bestuur en beheer, onderzoek, water (fysische, chemische en biologische kenmerken), bodem (fysische, chemische kenmerken), lucht (fysische kenmerken), flora en fauna, de effecten van ruimtegebruik op het milieu (bv. olieverontreiniging, eutrofiëring). Afhankelijk van de gegevens, betreffen de kaarten de gehele Noordzee, het continentaal plateau van Nederland of de Nederlandse kustzone.

Op het vlak van de gebruiksfuncties hebben zich de laatste jaren een aantal ontwikkelingen voorgedaan. De scheepvaart vertoonde de laatste tien jaar een lichte toename in bewegingen. Visserij vindt plaats op het gehele continentaal plat, maar het accent op de kustzone is toegenomen. Recreatie, vooral op het vlak van de watersport vertoonde een sterke stijging. Offshore olie- en gasproductie kende eveneens een stijging (toename van het aantal platforms en van het aantal kilometers pijpleidingen). De winning van zand is eveneens fors gestegen. Anderzijds zijn een aantal activiteiten beëindigd of verminderd (het lozen van afvalzuren en afvalverbranding op zee is beëindigd, het storten van baggerspecie is verminderd).

Hierna volgt een beknopt overzicht van enkele voor Nederland belangrijke gebruiksfuncties in de Noordzee^{4361 4362}.

⁴³⁵⁹ Werkgroep Ruimtelijke Uitwerking Noordzeebeleid, *Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid*, Den Haag, 16 juni 1992, 50p.

⁴³⁶⁰ ICONA, *Noordzee-atlas voor het Nederlandse beleid en beheer*, Amsterdam, Stadsuitgeverij Amsterdam, 1992, 96p. (wordt verder naar verwezen als ICONA, Noordzee-atlas).

⁴³⁶¹ De gegevens over de gebruiksfuncties zijn afkomstig uit de Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid, tenzij anders aangegeven.

⁴³⁶² Voor een overzicht op kaart zie: ICONA, *Noordzee-atlas*, 55.

Exploitatie van levende rijkdommen

In Nederland wordt op beperkte schaal aan maricultuur gedaan (kweek van mosselen en oesters). In de Oosterschelde is er een kleinschalig bedrijf dat zalmachtigen kweekt en experimenteert met andere vissoorten (o.a. zeebaars).

De visserij vormt wel een belangrijke gebruiksfunctie voor Nederland. De grootste concentraties vissersschepen bevinden zich voor de Hollandse en Zeeuwse kust, ter hoogte van de zuidelijk gelegen diepwaterroutes en noordelijk van de Waddeneilanden. De vangsten in 1990 bedroegen 18 miljoen kg rondvis, 98 miljoen kg platvis en 214 miljoen kg pelagische vis. Het aantal visdagen in 1990 bedroeg 68.689 dagen. In 1990 bestond de Nederlandse vissersvloot uit ongeveer 700 schepen.

*Exploitatie van niet-levende rijkdommen*** Mijnbouw*

Op het Nederlandse continentaal plat bevinden zich een 86-tal platforms (72 voor gasboringen en 14 voor olieboringen). In 1990 werd 17.856 miljoen m³ (st) gas geproduceerd (ongeveer een vierde van de totale gasproductie in Nederland) en 2.744,5 miljoen m³ (st) olie (twee derde van de totale olieproductie). Bovendien zijn er regelmatig exploratie "rigs" op het continentaal plat en is er offshoreverkenning of seismisch onderzoek door schepen. Rond elke installatie is een veiligheidszone ingesteld.

** Delfstoffenwinning*

De zandwinning op het Nederlands continentaal plat bedraagt ongeveer 10 miljoen m³ per jaar.

Buisleidingen en kabels

Op het Nederlands continentaal plat liggen ongeveer 1200 km buisleidingen (bestemd voor het transport van olie, gas, methanol). De verwachtingen zijn dat tegen 2010 het leidingennet zal verlaten zijn. Er zijn een 15-tal kabelverbindingen in gebruik in de gehele Noordzee. Daarvan komen er 10 door of via het Nederlandse continentaal plat.

Scheepvaartverkeer

Van de 420.000 scheepvaartbewegingen op de Noordzee vindt ongeveer 60% (260.000) plaats voor de Nederlandse kust. Van die 60% gaat 60% naar een Nederlandse haven (bv. Rotterdam/Europoort). Op het Nederlands deel van het continentaal plat liggen een aantal verkeersscheidingssystemen en diepwaterroutes.

Militaire activiteiten

Grote delen van het Nederlandse continentaal plat worden gebruikt voor militaire oefeningen (door onderzeeboten, schepen en vliegtuigen).

Recreatie

Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen strand- en waterrecreatie. De Noordzeekust is het belangrijkste recreatief toeristische gebied in Nederland (ongeveer 38 miljoen recreanten jaarlijks). Veel activiteiten maken zowel gebruik van het strand als van het kustwater (bv. surfen, zwemmen, paardrijden). Recreatie is verspreid over de hele kust, maar de aantallen zijn hoger langs de Zeeuwse en vooral de Hollandse kust en is lager op de Waddeneilanden.

Inzake waterrecreatie zijn er langs de Noordzee een 3000-tal vaste of passante ligplaatsen voor de watersport (zeil-, motorjachten). Voorts zijn er een groot aantal sportvisverhuurschepen langs de Noordzee (30-tal) en buiten het Noordzeegebied in het Delta- en Waddenzeegebied (nog een 80-tal schepen).

Verontreiniging

* Lossen van baggerspecie

Het ernstig verontreinigd slib wordt geborgen in landlocaties (waarvan de "slufter" op de Maasvlakte de belangrijkste is). De relatief schone specie wordt in zee gelost op losplaatsen nabij de haven van Rotterdam, Europoort, Scheveningen en IJmuiden. Jaarlijks wordt ongeveer 13 miljoen m³ in zee gestort. De belangrijkste loslocatie is Loswal Noord voor de Zuidhollandse kust, direct ten noorden van de Nieuwe Waterweg. Normaal gezien is de afstand tussen het losgebied en de haven zo klein mogelijk, maar er is een zekere afstand tot de kust (om redenen van recreatie-belangen) en er wordt rekening gehouden met het handhaven van voldoende diepgang voor de scheepvaart.

* Voor andere vormen van verontreiniging kan verwezen worden naar het "Quality Status Report" voor de Noordzee, en meer bepaald naar het "Quality Status Report" voor de subregio 4⁴³⁶³ (Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk). Specifiek voor Nederland wordt een overzicht van verontreiniging gegeven in het Watersysteemplan Noordzee⁴³⁶⁴ evenals in de Voortgangsrapportages Integraal Waterbeheer en Noordzee-aangelegenheden (zie verder).

In Nederland komen de rivieren de Rijn, de Maas en de Schelde uit in de Noordzee. Voor de input van nutriënten (stikstof en fosfor) in subregio 4, komt de grootste inbreng uit de Nieuwe Waterweg en de Haringvliet, waar de rivieren de Rijn en de Maas uitmonden in de Noordzee. Voor zware metalen komt de belangrijkste input van rivieren en het dumpen van baggerslib. Voor olie op het Nederlandse continentaal plat vormt scheepvaart de belangrijkste bron⁴³⁶⁵.

Voor een aantal stoffen (nutriënten, pesticiden, een aantal zware metalen, PAK's), waarvoor op de Derde Noordzeeconferentie reducties (te halen tegen 1995) waren vooropgesteld, blijkt dat

⁴³⁶³ NORTH SEA TASK FORCE, North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 195p.

⁴³⁶⁴ Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Rijkswaterstaat, Directie Noordzee, Watersysteemplan Noordzee 1991-1995, september 1993, 13-30.

⁴³⁶⁵ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 73-74.

de doelstellingen niet zullen worden gehaald voor Nederland⁴³⁶⁶.

Natuurwaarden

Op het Nederlands continentaal plat zijn een aantal gebieden met belangrijke natuurwaarden: de Klaverbank, het Friese Front gebied, de kuststrook (met daarbinnen specifiek de Voordelta)⁴³⁶⁷. Deze natuurgebieden kennen een grote rijkdom aan bodemleven, vissen, vogels en zeezoogdieren.

Het Nederlands continentaal plat is ondermeer belangrijk als paaiplaats voor Kabeljauw en Schol. De estuaria, Waddenzee en de kustzone hebben bovendien een belangrijke kinderkamerfunctie. Zo is de Waddenzee van groot belang als kinderkamer voor Schol, Tong, Wijting, Kabeljauw, Sprot en Haring. De Ooster- en Westerschelde zijn belangrijke paaigebieden voor Tong.

Op het Nederlandse continentaal plat worden vier walvisachtigen waargenomen: Bruinvis, Witsnuitdolfijn, Tuimelaar en Witflankdolfijn.

Inzake mogelijke **toekomstige gebruiksfuncties** op de Noordzee werd door ICONA een studie gemaakt⁴³⁶⁸. In een eerste deel van het onderzoek wordt de haalbaarheid van de besproken functies onderzocht. Hierna volgt een kort overzicht van de onderzochte mogelijkheden.

- Exploitatie van biologische bronnen (zoals kweek van vis, wieren). Deze mogelijkheid vraagt hoge investeringskosten, doch is op termijn eventueel een mogelijke gebruiksfunctie.

- Exploitatie van andere bronnen:

* Zandwinning: deze functie zal op termijn toenemen tot 50 - 90 miljoen m³ zand per jaar.

* Grindwinning vindt momenteel niet plaats. De Klaverbank is een potentiële locatie voor grindwinning.

* Winning van (zware) metalen uit zand: deze activiteit blijkt niet rendabel.

* Energiewinning en opslag: dit is geen nieuwe activiteit.

* Duurzame energiebronnen: enkel windenergie lijkt een reële optie. Zonne-energie is niet haalbaar op korte termijn en golfenergie, getijde-energie en energie uit temperatuurverschillen zijn geen mogelijke opties.

* Energieopslag-systeem op zee: is niet binnen de tien jaar te verwachten.

* Bereiding van drinkwater uit zout water is niet voorzien als optie.

- Industriële activiteiten op zee: door de hoge kosten is hiervoor geen behoefte.

⁴³⁶⁶ STOPPELENBURG, D., 'Water Quality in the Wadden Sea: The Need for Source-based Measures', *North Sea Monitor*, 1994/3, 16.

⁴³⁶⁷ Zie: ICONA, *Noordzee-atlas*, 53.

⁴³⁶⁸ ICONA - Werkgroep Nieuwe Gebruiksmogelijkheden Noordzee, *De Noordzee...nieuwe mogelijkheden. Een beleidsgerichte verkenning van mogelijke gebruiksfuncties van de Noordzee in de toekomst*, Utrecht, december 1990, 48p.

- Verkeer en transport: dit is geen nieuwe functie. Er is voorlopig geen behoefte aan uitbreiding van havenfaciliteiten. Luchtvaart is niet waarschijnlijk als optie⁴³⁶⁹. Het idee om buisleidingen te plaatsen op de zeebodem, bestemd voor het transport van vaste goederen is niet te verwachten vóór 2020.
- Berging /opvang van afvalstoffen: deze optie is in het kader van het huidig beleid ongewenst. Een mogelijkheid in de toekomst is het bergen van schone baggerspecie in putten (putten veroorzaakt door zandwinning).
- Recreatie: er is geen behoefte aan recreatiemogelijkheden op zee (op afgedankte productieplatforms of in hotels op zee).
- Militaire activiteiten: dit is geen nieuw gebruik.
- Onderwaterarcheologie: dit behoort tot een reële mogelijkheid.
- Mariene wetenschappen: dit is een activiteit die enorm is uitgebreid.
- Natuur:
 - * Natuurbescherming: in het Natuurbeleidsplan staat dat moet worden onderzocht of het wenselijk is dat in zee natuurgebieden worden ingesteld. De Derde Nota Waterhuishouding geeft aan dat wordt gestreefd naar een betere zonering van de verschillende activiteiten. In het Watersysteemplan Noordzee wordt de zonering verder uitgewerkt (zie verder).
 - * Natuurontwikkeling: natuurontwikkeling wordt voorzien door het aanbrengen van hard substraat op de zeebodem. In opdracht van Rijkswaterstaat werd in oktober 1992 een experiment uitgevoerd: er werd 450 ton basalt gedumpt 5 mijl buiten de kust. De bedoeling was om te kijken hoe het mariene leven zich in dergelijke omstandigheden ontwikkelt. De aanzet voor dit experiment was het Watersysteemplan Noordzee 1991-1995. De bedoeling van het aanbrengen van hardsubstraat is drievoudig: het verrijken van organismen (daarbij wordt verwezen naar de situatie rond wrakken), het mogelijk tegengaan van eutrofiëring en het voordeel dat wordt gecreeërd voor de visserij (creëren van extra visbestanden). Het experiment werd echter bekritiseerd. Eutrofiëring en overbevissing dienen aan de bron te worden aangepakt. Bovendien stelt zich de vraag naar de mogelijke schadelijkheid van de gedumpte materialen⁴³⁷⁰.
- Kustverdediging: in het beleid wordt geopteerd voor de handhaving van de bestaande kustlijn door onderhoud of zonodig versterking, veeleer dan voor een meer offensieve zeewaartse verdediging.
- Landaanwinning door middel van kustuitbreiding of door de aanleg van kunstmatige eilanden worden tot mogelijke opties gerekend.
- Wonen op zee wordt niet als een realistische optie beschouwd.

⁴³⁶⁹ Maar recent wordt als één van de mogelijkheden voor de uitbreiding van de luchthaven van Schiphol een luchthaven in zee voorgesteld.

⁴³⁷⁰ North Sea Monitor, december 1992, 17-18.

De studie van de nieuwe gebruiksmogelijkheden op zee onderzoekt voorts die mogelijkheden die in de eerste fase van het onderzoek als reële opties werden gezien. Deze opties worden voorts verder onderzocht naar het effect op het watersysteem en worden getoetst aan het bestaande beleid. Volgende opties worden onderzocht: teelt van vis (mogelijkheden moeten nog verder worden onderzocht. De gevolgen voor het mariene milieu passen niet in het huidig gevoerde beleid), teelt van schelpdieren, grindwinning (dit is economisch aantrekkelijk en haalbaar. Een MER is vereist), windenergie op zee, energieopslag, berging van baggerspecie in putten op zee, onderwaterarcheologie, natuurgebieden op zee (momenteel gaat de voorkeur uit naar de geleiding van gebruik in milieuzones boven het instellen van exclusief beschermde gebieden), natuurontwikkeling door het aanbrengen van hardsubstraat, kustuitbreiding en kunstmatige eilanden.

Een apart hoofdstuk wordt besteed aan de gebruiksfuncties in relatie tot kustuitbreiding en kunstmatige eilanden (combinatie van diverse functies). De gebruiksfuncties die worden onderzocht met mogelijke relaties tot landaanwinning zijn: de berging van baggerspecie, de berging van afval, het aanleggen van havenfaciliteiten, het bouwen van een luchthaven, wonen, energievoorziening, industriële activiteiten, het voorzien van een averijhaven, maricultuur, natuurontwikkeling, een agrarische bestemming, een militaire bestemming, recreatie, kustverdediging.

2. Bevoegdheden

2.1. Bevoegdheden in de kustzone: structuur

In Nederland zijn diverse departementen bevoegd voor de Noordzee⁴³⁷¹.

Het **Ministerie voor Verkeer en Waterstaat** is bevoegd voor de scheepvaartwegen (die in beheer zijn van het Rijk). Daarnaast zijn de Burgemeesters en Wethouders bevoegd over:

- de scheepvaartwegen die in hun gemeente liggen die niet in beheer zijn bij enig openbaar lichaam;
- het gedeelte van de Nederlandse territoriale zee: - dat binnen het gebied van de gemeente is gelegen
- dat is aangewezen als militair oefengebied.

Directie Noordzee van Rijkswaterstaat (Ministerie Verkeer en Waterstaat) is bevoegd voor het waterstaatkundig en milieutechnisch beheer. Zo is deze dienst ondermeer bevoegd voor het op diepte houden van scheepvaartroutes. Directie Noordzee is voorts bevoegd voor de zorg van het water en de bodem van het Nederlands deel van het continentaal plat (monitoring). Het Ministerie van Verkeer en Waterstaat is tevens bevoegd voor het verlenen van ontheffingen voor het lozen van stoffen van de grijze lijst. Het storten van baggerspecie valt eveneens onder de bevoegdheid van Directie Noordzee van Rijkswaterstaat. Directie Noordzee is voorts

⁴³⁷¹ Zie: Noordzee: actie en beleid, ICONA met medewerking van directie Voorlichting, Documentatie en Bibliotheek van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1990, 9-19; ICONA, Noordzee-Almanak 1992, 67-96; IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., Gebiedsbescherming op de Noordzee. Een analyse van de juridische mogelijkheden en beperkingen, Utrecht, NILOS/Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990, 174p.

verantwoordelijk voor het bestrijden van olievlekken op zee. Deze dienst is verantwoordelijk voor de coördinatie van de opruiming van verontreinigingen die groter zijn dan 5 m³. Kleinere hoeveelheden worden door de gemeenten verwijderd.

Het Directoraat-Generaal Scheepvaart en Maritieme Zaken (DGSM) van Rijkswaterstaat is bevoegd voor het regelen van het scheepvaartverkeer. Zo is DGSM ondermeer bevoegd voor het instellen van routeringsmaatregelen. DGSM vertegenwoordigt Nederland bij IMO. DGSM houdt ook toezicht op de uitrusting van schepen en de training van bemanningen.

Het Ministerie voor Verkeer en Waterstaat is bevoegd voor de ontgroningen (zand- en grindwinning zijn ontgroningen). In dit verband is de Dienst der Domeinen (Ministerie van Financiën) bevoegd voor het afgeven van privaatrechtelijke vergunningen voor het gebruik van de aan de Staat toebehorende delen van de Noordzeebodem voor het winnen van zand en grind.

Het **Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij** is bevoegd voor visserij en natuurbeheer op zee. De Minister kan ondermeer regelen stellen ter uitvoering van internationale overeenkomsten, ter verzekering van de instandhouding/uitbreiding van de visvoorraden. Dit ministerie is bevoegd voor het visserij-onderzoek, daarin bijgestaan door de Koninklijke Marine. Onderzoek inzake de ontwikkeling en instandhouding van visbestanden gebeurt in het Rijksinstituut voor Visserij-Onderzoek (RIVO).

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij is bevoegd voor het aanduiden van natuurgebieden (natuurmonumenten). Inzake natuurbehoud ziet het Hoogheemraadschap toe op de bescherming van strand en duinen.

Het **Ministerie voor Economische Zaken** is bevoegd voor het verdelen van concessies voor het ontginnen van delfstoffen. Het toezicht op de olie- en gaswinning gebeurt door het Staatstoezicht op de Mijnen (Ministerie Economische Zaken).

Het **Ministerie van Defensie** heeft bevoegdheden inzake opsporing en redding van personen op zee en inzake hydrografie.

Het **Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen** is bevoegd voor het marien wetenschappelijk onderzoek. Het Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ) wordt grotendeels betaald vanuit het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en verricht vooral onderzoek op het gebied van fysische en chemische hydrografie en de mariene biologie.

Op vlak van **coördinatie van het Noordzeebeleid** is de Minister van Verkeer en Waterstaat aangewezen als coördinerend minister voor Noordzee-aangelegenheden. Zijn taak bestaat in het toezien op de interdepartementale beleidsvoorbereiding ten aanzien van de Noordzee. De coördinatie vindt plaats op ministersniveau in een onderraad van de Ministerraad (MICONA: Ministeriële Commissie Noordzee-aangelegenheden) en wordt op ambtelijk niveau voorbereid in ICONA (Interdepartementale Coördinatie Commissie voor Noordzee-aangelegenheden). De uiteindelijke verantwoordelijkheid voor de diverse taken inzake de Noordzee blijven bij de diverse ministeries.

Andere interdepartementale commissies van belang voor de Noordzee zijn de Interdepartementale Commissie voor Zee-onderzoek (ICZO) (coördinatie van wetenschapsbeleid), de Interdepartementale Commissie voor het Maritieme Onderzoek (ICOMAR), Interdepartementaal Overleg Zeegaande Vaartuigen (IOZV) en de Interdepartementale Waddenzeecommissie (IWC).

Naast de interdepartementale samenwerkingsverbanden zijn er tevens nog andere samenwerkingsverbanden op specifieke werkgebieden. De Kustwacht is een dergelijk samenwerkingsverband. Hierin worden de rijksdiensten gecoördineerd die operationele Noordzeetaken hebben. Bij deze samenwerking zijn betrokken: DGSM, Rijkswaterstaat, Korps Rijkspolitie, Douane, Algemene Inspectie Dienst van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, de Koninklijke Marine, de Koninklijke Marechaussee en het Ministerie van Binnenlandse Zaken. De Kustwacht werkt samen voor het uitvoeren van een aantal operationele overheidsstaken, zoals ondermeer toezicht op het milieu, toezicht op de visserij en op het scheepvaartverkeer (toezichttaken) en hulpverlening en redding, rampenbestrijding, zeeverkeersonderzoek (dienstverleningstaken). Doelstelling van de Kustwacht is het verhogen van de doelmatigheid en doeltreffendheid bij de uitvoering van de betrokken operationele Noordzeetaken, in het bijzonder te bereiken door het uitwisselen van informatie en door coördinatie bij het gebruik van operationele middelen. De verantwoordelijkheid van de betrokken diensten blijft onveranderd.

Het Nederlands Hydrografisch Instituut is een samenwerkingsverband voor rijksdiensten die op de Noordzee belast zijn met hydrografisch onderzoek en andere meetactiviteiten. De belangrijkste deelnemers zijn Directie Noordzee van Rijkswaterstaat en de Dienst der Hydrografie van de Koninklijke Marine.

Op het vlak van het mariene wetenschappelijk onderzoek kan het BEON-project worden vermeld (Beleidsgericht Ecologisch Onderzoek Noordzee/Waddenzee)⁴³⁷². Dit is een samenwerkingsverband tussen departementen en onderzoeksinstanties, in het leven geroepen om het beleid op een gecoördineerde wijze te voorzien van beleidsrelevante kennis van de verschillende onderzoeksinstanties over de Noordzee. BEON verbetert de relatie tussen onderzoek en beleid. Het initiatief hiervoor werd gegeven in de Nota Harmonisatie Noordzeebeleid (zie verder). Bij het eerste meerjarenprogramma 1998-92 was het onderzoek gericht op eutrofiëring, bronnen en effecten van microverontreiniging en bodemverstoring door de visserij. In het tweede meerjarenprogramma wordt daar het onderzoek naar de verstoring van habitats aan toegevoegd.

Inzake informatieverstrekking werd de stichting MARIS (Mariene Informatie Service) opgericht, waarin overheid, wetenschap en bedrijfsleven samenwerken. Het primaire doel van MARIS is om het overzicht en de toegankelijkheid van informatie over de zee, met name de Noordzee, de Nederlandse kustwateren en estuaria, structureel te verbeteren.

⁴³⁷² Zie: Brug tussen beleid en onderzoek. Rapport van het eerste BEON Meerjarenprogramma 1988-1992, Beon Rapportnr. 21, Den Haag, 15 april 1993 en Naar een duurzame ontwikkeling van de Noordzee. Tweede Meerjarenprogramma BEON 1993-1997, BEON Rapport nr. 93-1, Den Haag, 22 februari 1993.

Tenslotte kan nog het project MANS ("Management Analysis North Sea") worden genoemd (1988-1992). De doelstelling van het project is het ontwikkelen en toepassen van een beleids-analytisch instrumentarium dat afweging van beleidsopties met betrekking tot gebruik, inrichting en beheer van de Noordzee mogelijk maakt.

2.2. Bevoegdheden over mariene rechtsgebieden

In het Nederlands gedeelte van de Noordzee kunnen volgende mariene rechtsgebieden worden onderscheiden.

De interne wateren worden begrensd door de laagwaterlijn en de bij wet vastgestelde basislijnen. De Waddenzee en het IJsselmeer behoren tot de binnenwateren.

De territoriale zee bedraagt sinds 1986 (Wet grenzen territoriale zee) 12 zeemijl vanaf de laagwaterlijn of de basislijn. De grens tussen de territoriale zee en de binnenwateren worden gevormd door een combinatie van basislijnen en de laagwaterlijn. De droogvallende platen zeewaarts van die lijn worden gebruikt om de zeewaartse begrenzing van de territoriale zee vast te stellen.

Deze 12-mijlszone kan worden onderverdeeld in diverse zones⁴³⁷³:

- de landmijnwetgeving is van toepassing in een zone van 3 mijl,
- de Mijnwet Continentaal Plat is van toepassing in de zone tussen de 3 en de 12 mijl en op het continentaal plat,
- de gemeente en provincies langs de kust zijn bevoegd voor een zone tot ongeveer 1 km uit de kust (Wet van 2 november 1990, houdende regeling provincie- en gemeentegrenzen langs de Noordzeekust van de gemeente Den Helder tot en met de gemeente Sluis en wijziging van de Financiële Verhoudingswet 1984).

De territoriale zee valt samen met de Nederlandse exclusieve visserijzone (ingesteld op basis van EG-wetgeving). Voor de zone 0-3-6 mijl gelden nog andere regelingen (toegang voor vissers in Benelux-verband).

De visserijzone van 200 mijl (de gemeenschappelijke EG-visserijzone), ingesteld in 1977, heeft de grens van het continentaal plat als buitengrens (Besluit vaststelling visserijzone).

Voor het continentaal plat zijn de grenzen met Duitsland en het Verenigd Koninkrijk al vastgesteld. De grens met België is nog niet definitief⁴³⁷⁴, maar in 1996 werd hierover een ambtelijk akkoord bereikt.

Nederland heeft nog geen exclusieve economische zone (EEZ) afgekondigd. Alhoewel Nederland voorstander is van de instelling van een EEZ, geeft de regering er de voorkeur aan dat de

⁴³⁷³ Voor een kaart zie: ICONA, Noordzee-atlas, 6.

⁴³⁷⁴ Voor een kaart van het NCP zie: ICONA, Noordzee-atlas, 2.

instelling van een EEZ gebeurt in een gezamenlijk initiatief met andere Noordzeestaten⁴³⁷⁵.

3. Regelgeving in Nederland ten aanzien van de bescherming van het mariene milieu⁴³⁷⁶

3.1. Regelgeving inzake verontreiniging

Regelgeving inzake verontreiniging door scheepvaart

Het scheepvaartverkeer wordt geregeld door de Scheepvaartverkeerswet (Svvw). Deze wet is van toepassing op de binnenwateren en in de territoriale zee. Het is een raamwet, die de mogelijkheid biedt om regels op te stellen met betrekking tot deelname aan het scheepvaartverkeer, verkeerstekens, verkeersaanwijzingen. Deze wet biedt tevens de mogelijkheid om aan schepen een loodsplicht op te leggen voor bepaalde scheepvaartwegen. Deze wet vormt tevens het kader voor de implementatie van verdragen met betrekking tot de ordening van het scheepvaartverkeer in scheepvaartroutes in de volle zee voor de Nederlandse kust. Deze wet geldt ten opzichte van alle schepen onder Nederlandse vlag en voor alle schepen die de toepasselijke regels in de territoriale zee overtreden.

De verontreiniging door scheepvaart wordt geregeld door de Wet voorkoming verontreiniging door schepen (Wvvs) (1983). Deze wet is van toepassing op schepen onder Nederlandse vlag. Deze wet omvat een verbod op het lozen van schadelijke stoffen vanaf schepen, behalve in gevallen en op de wijze vast te stellen bij algemene maatregel van bestuur. Het verbod op lozen geldt eveneens voor schepen onder vreemde vlag in de Nederlandse territoriale zee. Deze wet implementeert het Marpol-verdrag. Op basis van deze wet werden volgende besluiten vastgesteld:

- Oliebesluit (Besluit voorkoming olieverontreiniging door schepen) van 1986: implementeert Bijlage I van het Marpol-verdrag;
- Bulkbesluit (Besluit voorkoming verontreiniging door met schepen in bulk vervoerde schadelijke stoffen) van 1988: implementeert Bijlage II;
- Vuilnisbesluit (Besluit voorkoming verontreiniging door vuilnis van schepen) van 1988: implementeert Bijlage V;
- Meldingsbesluit (Besluit betreffende de melding van verontreiniging door schepen) van 1988: implementeert het Meldingsprotocol bij het Verdrag.

De Wvvs omvat ondermeer een lozingsverbod, een regeling inzake havenontvangstinstallaties, en regels voor de bouw, inrichting en uitrusting voor schepen.

Controle op de naleving van de Wvvs wordt uitgevoerd door de Scheepvaartinspectie. De wet

⁴³⁷⁵ Zie hierover: IJLSTRA, T. en YMKERS, P., 'The Netherlands and the Establishment of the Exclusive Economic Zone', *IJECL*, 1989/3, 224-229.

⁴³⁷⁶ Zie hierover ondermeer: IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., *Gebiedsbescherming op de Noordzee. Een analyse van de juridische mogelijkheden en beperkingen*, Utrecht, NILOS/Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990, 174p.; SCHREUR, J., KÜPER, M., WEULTJES, C. en TER WOORD, R., *Basisboek milieurecht. Milieuhygiëne, water, natuur en landschap*, Bussum, Coutinho, 1994, 468p.; KOEMAN, N.S.J. en BOMHOF, L., *Milieuwetgeving*, 3e druk, Deventer, Kluwer, 1992, 649p.; BRUSSAARD, W., DRUPSTEEN, Th.G., GIL-HUIS, P.C. en KOEMAN, N.S.J. (red.), *Milieurecht*, 3e druk, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1993, 680p.

is van toepassing op alle schepen onder Nederlandse vlag en het lozingsverbod geldt ook voor schepen onder vreemde vlag gedurende de tijd dat ze zich in de Nederlandse territoriale zee bevinden. Controle op de naleving van de wet wordt uitgeoefend op schepen onder nationale vlag en schepen onder vreemde vlag in een Nederlandse haven of in de territoriale zee als deze schepen naar of van een Nederlandse haven komen. Schepen die dus in transit door de territoriale zee varen kunnen dus niet worden betreden. De Wet is dus wel van toepassing op schepen onder vreemde vlag in de territoriale zee, maar inspectie is slechts mogelijk als ze zich in een haven bevinden of op weg zijn van of naar een Nederlandse haven. Alhoewel deze schepen onder de rechtsmacht vallen van de Nederlandse overheid, biedt de Wvvs geen rechtsgrond om deze schepen aan te houden of te inspecteren. Voor een dergelijke inspectie is wel een andere juridische basis mogelijk, met name op grond van de Wet economische delicten⁴³⁷⁷.

Inzake havenontvangstinstallaties zijn de lokale havenautoriteiten bevoegd. Zij publiceren een lijst met wie is aangesteld om afval te ontvangen. Het is verboden om afval af te geven aan een persoon die geen officiële erkenning heeft. De lokale havenautoriteiten kunnen ook aanvullende regelen opleggen. De kosten voor het gebruik van havenontvangstinstallaties is voor het schip. Indien er een probleem is bij een havenontvangstinstallatie (niet-aangepastheid) dan moet de kapitein daarvan de lokale havenautoriteiten verwittigen en het hoofd van de Nederlandse Scheepsinspectie. Er moet tevens melding van worden gemaakt in het scheepsjournaal.

Regelgeving inzake dumping

Deze materie wordt geregeld door de Wet Verontreiniging Zeewater (Wvz) (1975). Deze wet geeft uitvoering aan het Verdrag van Oslo en het Verdrag van Londen inzake dumping. De ontheffingen die kunnen worden verleend voor het dumpen in zee worden afgeleverd door de Minister van Verkeer en Waterstaat in overeenstemming met de Minister van VROM (Volks-huisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer).

De Wet verontreiniging zeewater omvat niet alle lozingen op zee. Zo wordt het lozen van splijtstoffen, ertsen of radioactieve stoffen geregeld in het kader van de Kernenergiewet. Ook de lozing van bv. boorspoeling van mijnbouwinstallaties in zee valt niet onder de Wvz, maar wel onder de Mijnwet Continentaal Plat.

Het lozen van baggerspecie wordt wel geregeld in het kader van de Wet verontreiniging zeewater. In de ontheffingen voor het lossen van baggerspecie dienen voorwaarden voor het lossen van baggerspecie te worden aangegeven (o.a. de loslocatie). Het aantal losgebieden langs de Nederlandse kust is zeer beperkt en de oppervlakte is gering (zie ook punt over gebruiksfuncties). In de toekomst is het mogelijk dat de selectie van baggerloslocaties MER-plichtig wordt. Volgens het Nationaal Milieubeleidsplan mag er in 2010 geen belasting meer zijn voor het mariene milieu door het lossen van baggerspecie.

⁴³⁷⁷ IJLSTRA, T., 'Wat ligt daar in het water? Problemen bij de handhaving van lozingsregels voor schepen op zee' in *Milieurecht in stelling*, VAN BUREN, P.J.J., BETLEM, G. en IJLSTRA, T. (red.), Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1990, 210-218.

Regelgeving inzake verontreiniging afkomstig van het vasteland

De Wet verontreiniging oppervlaktewater (Wvo) heeft tot doel het bestrijden en voorkomen van verontreiniging van oppervlaktewateren. In deze wet zijn bepalingen opgenomen met betrekking tot het verlenen van vergunningen, het vaststellen van grenswaarden en kwaliteitsdoelstellingen en het heffen van bijdragen, ter financiering van de kosten van het zuiveren van afvalwater. De Wvo is een raamwet. Door de Wvo wordt het Verdrag van Parijs tenuitvoergelegd.

Inzake waterkwaliteitsdoelstellingen is op basis van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren heel de Nederlandse kust aangewezen als zwemwater.

Naast de Wvo is ook de Wet waterhuishouding van belang voor het opstellen van integrale waterhuishoudingsplannen, die ondermeer betrekking hebben op de waterkwaliteit.

Inzake toekomstige ontwikkelingen werd door de Minister van Verkeer en Waterstaat aangekondigd om de Wvo, de Grondwaterwet en de Wet waterhuishouding te integreren in een Waterwet. Ook de Wet verontreiniging zeewater zou hierin opgaan.

Nog van belang te melden is de recente Wet milieubeheer: deze vervangt de Wet algemene bepalingen milieuhygiëne. De Wet milieubeheer is een integrale milieuwet en heeft naast regels inzake procedure ook een normatief karakter (in tegenstelling tot de vorige wet). Deze wet probeert een eenvormigheid te krijgen inzake procedures en vergunningen voor de sectorale milieuwetgeving. De Wet milieubeheer omvat ondermeer regels inzake plannen: de bedoeling is het opstellen van één integraal milieubeleidsplan en -programma per bestuursniveau (Rijk, provincie, gemeente) waarin de bestaande sectorale milieuplannen en -programma's zijn opgenomen. De Wet Milieubeheer voorziet tevens in een uniforme regeling voor het vaststellen van milieukwaliteitseisen. Ook voor water kunnen op grond van de Wet milieubeheer regels worden opgesteld. De bevoegdheid om op basis van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren milieukwaliteitseisen te stellen, komt te vervallen. Op basis van de Wvo kan wel een bijzondere milieukwaliteit worden vastgesteld voor uitzonderlijke ecosystemen of soorten.

Door de Wet milieubeheer en het Inrichtingen en vergunningenbesluit komt er een integrale milieuvergunning en één verantwoordelijk bevoegd gezag per onderneming. De vergunning voor het lozen op het oppervlaktewater is niet opgenomen in de Wet milieubeheer. Indien een inrichting zowel een vergunning nodig heeft op grond van de Wet milieubeheer en op grond van de Wet verontreiniging oppervlaktewater, wordt een coördinatie-constructie toegepast (de vergunningsaanvraag wordt gecoördineerd behandeld).

Inzake verontreiniging door meststoffen, geldt ondermeer de Meststoffenwet (1986) en de Wet bodembescherming: de wetten hebben de bedoeling de overbemesting tegen te gaan. De productie van mest wordt geregeld in de Meststoffenwet. Het gebruik ervan wordt geregeld door het Besluit gebruik dierlijke meststoffen (op grond van de Wet bodembescherming).

Op beleidsvlak is het nationale mestbeleidsplan, Notitie Mest- en Ammoniakbeleid (derde fase) van belang: in dit plan worden een aantal beleidsmaatregelen voorgesteld met het oog het terugdringen van de overbemesting en verontreiniging door nutriënten door de landbouw tot

de periode 2000. Het beleid is verdeeld in drie fases. Een eerste fase (1986-1990) was gericht op stabilisering, een tweede fase hield een reductie in van mestproductie en toepassing (1991-1994). De derde fase tenslotte is gericht op het bereiken van een evenwichtsbemesting (1995-2000). In 1993 werd een eerste versie van het beleid van de derde fase voorgelegd. De uiteindelijke versie is behoorlijk afgezwakt. Wel werden de voorstellen voor evenwichtige bemesting overgenomen op de tussentijdse Ministeriële Noordzeeconferentie (Kopenhagen, 4-5 december 1993)⁴³⁷⁸.

Voor de luchtverontreiniging geldt de Wet inzake de luchtverontreiniging (1970). Deze wet is niet alleen van toepassing op inrichtingen, maar ook op mobiele bronnen van verontreiniging (toestellen, brandstoffen en verontreinigende handelingen). Op basis van deze wet kan worden getracht verontreiniging door het verkeer aan banden te leggen. De Wlv is een raamwet uitgewerkt door algemene maatregelen van bestuur en ministeriële besluiten.

3.2. Regelgeving inzake natuurbehoud

De belangrijkste te vermelden wet is de Natuurbeschermingswet. Deze wet is van toepassing op het Nederlandse grondgebied met inbegrip van de territoriale zee. Op basis van deze wet kan een gebied als natuurmonument worden aangeduid. De voorwaarde hiervoor is dat een gebied kadastraal dient omschreven te zijn. Voor de zeebodem onder de territoriale zee wordt daaraan voldaan: het gebied is kadastraal ingedeeld voor de vestiging van zakelijke rechten. Deze eis (kadastrale omschrijving) geldt niet voor de aanduiding van gebieden als staatsnatuurmonument. In de territoriale zee zal het normaal gezien gaan om gebieden die in aanmerking komen voor de aanwijzing als staatsnatuurmonument (de staat is eigenaar van de zeebodem). Buiten de territoriale zee ontbreekt de kadastrale indeling en de vereiste eigendom (vereist bij aanduiding van een staatsnatuurmonument).

De aanduiding van een gebied als natuurmonument gebeurt door de Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Het verrichten van activiteiten die bij Besluit tot aanwijzing van een natuurmonument zijn aangemerkt als zijnde schadelijk voor het natuurschoon of de natuurwetenschappelijke betekenis van het beschermd natuurmonument of voor fauna en flora daarin, wordt vergunningplichtig. Dit kan ook gelden voor handelingen buiten het beschermd monument indien deze de wezenlijke kenmerken van het monument kunnen aantasten. Door het vergunningstelsel kunnen activiteiten die schadelijk worden geacht, worden getoetst aan de doelstelling de natuurwaarden in een beschermd gebied te beschermen.

Inzake soortenbescherming is in het Besluit tot aanwijzing van beschermde inheemse diersoorten (1973) alle soorten van de walvisachtigen genoemd en voorts ook de Gewone en Grijsze zeehond.

Inzake toekomstige ontwikkelingen kan het Ontwerp Flora en Fauna- wet worden vermeld

⁴³⁷⁸ North Sea Monitor, 1994/1, 24-25.

(mei 1993). Deze wet beoogt een uitbreiding van de bescherming van in het wild voorkomende dier- en plantensoorten. Voorts wordt gestreefd naar een vereenvoudiging en verduidelijking van de flora en faunawetgeving door de bestaande regelingen in één wet te integreren (vogelwet, jachtwet, nuttige Dierenwet, Wet bedreigde uitheemse diersoorten).

3.3. Regelgeving inzake visserij

Voor de zeevisserij geldt de Visserijwet van 1963. Het toepassingsgebied van deze wet omvat verschillende categorieën:

- zeevisserij (vissen in volle zee, in de visserijzone van 12 mijl en in de wateren die bij algemene maatregel van bestuur als zeegebied zijn aangewezen),
- kustvisserij (vissen in de Waddenzee en andere bij algemene maatregel van bestuur aangewezen kustwateren),
- binnenvisserij (vissen in de binnenwateren).

Inzake de visserijzone bepaalt artikel 4 van de Visserijwet dat in het belang van de visserij op zee regelen kunnen worden gesteld die kunnen strekken tot de instandhouding of uitbreiding van de visvoorraden. In uitvoering hiervan werd het Reglement Zee- en kustvisserij 1977 genomen. Artikel 3 van dit Reglement bepaalt dat de Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij bevoegd is regelen te stellen ter uitvoering van internationale regelgeving, ter verzekering van de instandhouding en uitbreiding van de visvoorraden. Zo kunnen maatregelen worden genomen met betrekking tot gesloten gebieden, vissen in bepaalde tijdvakken, vissen met bepaalde vistuigen. Op basis van artikel 3 zijn maatregelen genomen ter uitvoering van de technische maatregelen, ter uitvoering van het quota-beleid en het structuurbeleid van de EU (deze technische maatregelen worden uitgevoerd door de Beschikking uitvoering EEG-verordening technische maatregelen 1983). Het structuurbeleid wordt uitgevoerd op basis van artikel 4 van de Visserijwet. (Beschikking visserijlicentie 1984: visserij op gequoteerde soorten mag slechts met een licentie worden uitgevoerd).

Inzake de invloed van de vissers op het ecosysteem geldt bv. artikel 9 (2) van de Visserijwet, met het oog op maatregelen ter bescherming van bv. zeehonden en vogels die terechtkomen in fuiken.

In Nederland bestaan geen specifieke instrumenten om de kwaliteit van paaigebieden en kinderkamers te beschermen.

3.4. Beleidsmaatregelen ten aanzien van de Noordzee

Naast het wetgevend kader dat hierboven werd geschetst, kunnen nog enkele beleidsplannen en -nota's, met belang voor de bescherming van de Noordzee, worden vermeld.

Als belangrijkste voor de Noordzee kan het **Beleidsplan Harmonisatie Noordzeebeleid 1989-1992** worden vermeld⁴³⁷⁹. Een eerste beleidskader en actieprogramma werd reeds in 1984 vastgesteld. In het Beleidsplan Harmonisatie Noordzeebeleid van 1989 wordt aandacht

⁴³⁷⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 1988-1989, 17 408, nrs. 44-45. Zie hierover: VAN HOORN, H., PEET, G. en WIERIKS, K., 'Harmonizing North Sea Policy in the Netherlands', *MP*, 1985, 53-61.

besteed aan de recente ontwikkelingen op de Noordzee en in het Noordzeebeleid. Inzake de ontwikkeling van het Noordzeebeleid worden vijf facetten onderscheiden: een economisch facet, een ruimtelijk facet, en milieufacet, een sociaal/cultureel facet en een bestuurlijk/internationaal facet.

Het beleidsplan omvat voorts een hoofdstuk over de nieuwe perspectieven voor de Noordzee en het Noordzeebeleid. Inzake de perspectieven voor de Noordzee en het Noordzeebeleid wordt in het beleidsplan aandacht besteed aan de verdere ontwikkeling van het gebruik van de Noordzee, de verdere bescherming van het mariene milieu, de evenwichtige afstemming tussen functies van de Noordzee en de internationalisering van het Noordzeebeleid.

Vervolgens wordt in het plan aandacht besteed aan nieuwe accenten en instrumenten voor harmonisatie van het Noordzeebeleid. Voor de harmonisatie van het Noordzeebeleid wordt gebruik gemaakt van drie instrumenten: het beleidskader, waarin het Noordzeebeleid systematisch wordt vastgelegd, een actieprogramma met concrete actiepunten en een institutioneel kader. In het beleidskader en het actieprogramma wordt meer de nadruk gelegd op preventie en toekomstgerichtheid. Het bestaande institutioneel kader (ICONA) wordt aangevuld door nieuwe instrumenten (bv. de Kustwacht, het project Maris, het project MANS).

Het beleidskader en het actieprogramma worden als bijlagen bij het beleidsplan gevoegd.

In het beleidskader wordt de uitwerking voorzien voor het Nederlands Noordzeebeleid voor het economisch uitgangspunt, het ruimtelijk uitgangspunt, het milieu-uitgangspunt, het sociaal-cultureel uitgangspunt en het bestuurlijk/internationaal uitgangspunt.

Als algemeen economisch uitgangspunt voor de harmonisatie van het Noordzeebeleid geldt dat in economisch opzicht het streven gericht is op een optimale en veilige benutting van de huidige en toekomstige gebruiksmogelijkheden van de Noordzee. Het is wenselijk dat het gebruik van de Noordzee voor Nederland een zo gunstig mogelijke bijdrage levert en blijft leveren aan sociaal-economische belangen als werkgelegenheid en economische groei.

Als algemeen ruimtelijk uitgangspunt voor het Nederlandse Noordzeebeleid geldt dat het streven is gericht op een evenwichtige afstemming van huidige en toekomstige gebruiksmogelijkheden van de Noordzee, waarbij onderlinge hinder van gebruikers wordt beperkt en zo mogelijk voorkomen, mede met het oog op de veiligheid op zee. Vooral bij duurzame en plaatsgebonden vormen van ruimtegebruik (door buisleidingen, kabels, installaties en landaanwinning in zee) acht de regering het gewenst te komen tot een zorgvuldige afweging van belangen. Meer specifiek is het beleid erop gericht het directe en indirecte ruimtebeslag van gebruiksfuncties op de Noordzee zo gering mogelijk te doen zijn en, waar mogelijk, bundeling van infrastructurele voorzieningen en bevordering van het meervoudig ruimtelijk gebruik van bepaalde gebieden te bekomen. Er wordt gestreefd naar de ontwikkeling van een realistische en gedifferentieerde zonering ten aanzien van ecologische waarden en gebruiksfuncties. Daarbij gaat de voorkeur naar ruimtelijke differentiatie van milieu-voorschriften voor verschillende gebruiksfuncties boven het aanwijzen van beschermde gebieden. Bijzondere aandacht wordt besteed aan de nauwe relatie tussen land en zee (vooral in de Waddenzee en de kustzone)⁴³⁸⁰.

⁴³⁸⁰ Zie hierover ook: Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid, o.c., 18-19.

Het algemeen milieu-uitgangspunt voor de harmonisatie van het Noordzeebeleid is dat in relatie tot het milieu het streven gericht is op een duurzaam behoud van de ecologische waarden van de Noordzee. De geheel eigen kenmerken van de Noordzee noodzaken tot een beleid van voorzichtig en preventief handelen. In dat verband is het van belang de gevolgen van voorgenomen activiteiten vooraf zo goed mogelijk aan te geven teneinde maatregelen te kunnen treffen die zoveel mogelijk voorkomen dat schadelijke stoffen in zee terechtkomen of dat het mariene milieu ernstig verstoord raakt.

Als algemeen sociaal/cultureel uitgangspunt geldt dat het streven erop is gericht de betekenis van de Noordzee voor het welzijn van huidige en toekomstige generaties zoveel mogelijk gestalte te geven en de wetenschappelijke kennis van de Noordzee te vergroten. Ook dienen wettelijke mogelijkheden voorhanden te zijn om de sociale zekerheid van werknemers en de kwaliteit van de arbeid en arbeidsomstandigheden op de Noordzee waar nodig in overeenstemming te kunnen brengen met deze die op het vasteland gelden.

Het algemeen bestuurlijk/internationaal uitgangspunt voor het Noordzeebeleid is gericht op een verdergaande ontwikkeling van een sluitend en doelmatig geheel van internationale en nationale bestuurs- en beheersinstrumenten.

De harmonisatie van het Nederlands Noordzeebeleid wordt gezien als een voortdurend proces. Door te kiezen voor een harmonisatiebeleid, kan met het beleid steeds worden ingespeeld op nieuwe ontwikkelingen. De Nederlandse overheid heeft door het harmoniseringsbeleid niet gekozen voor één blauwdruk voor het toekomstige Noordzeebeleid.

Inzake de tenuitvoerlegging van de Derde Noordzeeconferentie kan het **Noordzeeactieplan** worden vermeld⁴³⁸¹. Het Noordzeeactieplan is het nationaal uitvoeringsdocument van de Derde Noordzeeconferentie, waarin het regeringsstandpunt zit vervat over de wijze waarop Nederland uitvoering zal geven aan de nationale verplichtingen uit de slotverklaring van de Derde Noordzeeconferentie. Het plan geeft aan hoe de regering de Ministeriële verklaring van de Derde Noordzeeconferentie in het Nederlandse beleid gaat implementeren. Het uitvoeringsdocument kan daarom niet los worden gezien van andere beleidsnota's zoals het nationaal Milieubeleidsplan, de Derde Nota Waterhuishouding en het Natuurbeleidsplan.

Inzake de opvolging van het Noordzeeactieplan en het Actieprogramma Harmonisatie Noordzeebeleid wordt over de opvolging jaarlijks gerapporteerd. Een eerste rapportage over het Actieprogramma Harmonisatie Noordzeebeleid gebeurde in 1990. In de voortgangsrapportage van 1991 worden de opvolging van het Actieprogramma Harmonisatie Noordzeebeleid en van het Noordzeeactieplan gebundeld⁴³⁸².

Het beleid op korte en lange termijn voor de Noordzee zit vervat in het **Watersysteemplan**

⁴³⁸¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, 21 884, nrs. 1 en 2.

⁴³⁸² Zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 1991-1992, 17 408 en 21 884, nr. 64.

Noordzee 1991-1995 (goedgekeurd in augustus 1992)⁴³⁸³. Dit plan houdt een uitwerking van het beleid in inzake verontreiniging en verstoring van het watersysteem Noordzee. Het is een geïntegreerd plan waarvoor verschillende departementen verantwoordelijkheid dragen. Het plan is een onderdeel van het proces van harmonisatie van het Noordzeebeleid en het geeft aan op welke wijze het algemeen beleid op het vlak van de waterhuishouding (Derde Nota Waterhuishouding), milieubeheer (Nationaal Milieubeleidsplan) en natuurbeheer (Natuurbeleidsplan) worden uitgewerkt voor de Noordzee. Het Watersysteemplan Noordzee is een vervolg op het Waterkwaliteitsplan Noordzee 1986-1989. Door de opstelling van het plan wordt uitvoering gegeven aan een actiepunt van het Beleidsplan Harmonisatie Noordzeebeleid (het opstellen van een vervolgplan voor het Waterkwaliteitsplan).

Het plan omvat in de eerste plaats een overzicht van de verontreiniging en verstoringen van de Noordzee en de gebruiken van de Noordzee. De huidige toestand van het watersysteem Noordzee wordt geëvalueerd en er wordt ingegaan op de ontwikkelingen inzake gebruiksfuncties. Het huidige beleid wordt uiteengezet en wordt bekeken op de verwachte uitwerking op het watersysteem in 1995. De verwachte situatie wordt beoordeeld en gewaardeerd teneinde te kunnen bepalen of het huidige beleid voldoet om te komen tot de situatie zoals omschreven in het streefbeeld voor 2010. Het watersysteemplan bevat beleidsmaatregelen en de doelstellingen voor de planperiode 1991-1995 en doelstellingen en strategie op langere termijn.

Het algemeen beleid voor de Noordzee is gericht op een duurzame ontwikkeling. Voor de Noordzee betekent dit een optimale en veilige benutting van de huidige en toekomstige gebruiksmogelijkheden naast een duurzaam behoud van de ecologische waarden van de Noordzee. In de Derde Nota Waterhuishouding wordt een toestand van duurzame ontwikkeling voor verschillende soorten watersystemen omschreven in de vorm van streefbeelden. In het watersysteemplan Noordzee wordt een beleid uitgewerkt waarbij het aangegeven streefbeeld van de Derde Nota Waterhuishouding het perspectief voor het beleid vormt. Het streefbeeld voor de Noordzee zoals dit wordt verwoord in de Derde Nota Waterhuishouding luidt: *"De Noordzee heeft als belangrijkste functie scheepvaart, visserij, offshore mijnbouw en recreatie langs de kust. Behoud en ontwikkeling van het ecosysteem moeten daarbij worden gegarandeerd. De Noordzee wordt gekenmerkt door het samengaan van een duurzaam behoud van de ecologische waarden met een breed scala aan menselijke activiteiten. Eutrofiëringsverschijnselen zijn zeldzaam. De vispopulatie is gezond en vangsten van een aantal vissoorten liggen op een aanzienlijk hoger niveau dan nu. Winning van olie, gas en zand zijn aan adequate milieu- en veiligheidsvoorschriften gebonden. De schone kust vormt een toeristische trekpleister. Zeehonden, bruinvissen en dolfijnen worden regelmatig waargenomen. De vogelpopulaties zijn stabiel en divers."* In het Watersysteemplan Noordzee wordt aan dit streefbeeld toegevoegd dat er sprake moet zijn van een divers en stabiel bodemleven.

De centrale doelstelling voor het watersysteembeleid voor de Noordzee is de ontwikkeling naar een zodanige kwaliteit van het watersysteem Noordzee dat een duurzaam behoud en ontplooiing van de ecologische waarden van de Noordzee wordt bevorderd en gehandhaafd, onder afstemming met de maatschappelijk gewenste gebruiksfuncties van de Noordzee.

⁴³⁸³ Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Rijkswaterstaat, Directie Noordzee, Watersysteemplan Noordzee 1991-1995, september 1993, 90p.

Deze centrale doelstelling wordt verder uitgewerkt in een aantal watersysteemdoelstellingen, waarvoor dan de concrete acties en maatregelen worden voorgesteld om deze doelen te bereiken.

In het Watersysteemplan Noordzee wordt een strategie ontwikkeld die er moet op toezien dat rond het jaar 2010 duurzame ontwikkeling mogelijk is. Deze doelstelling is het uitgangspunt voor de formulering van de integrale watersysteemdoelstelling. Deze luidt: in 2010 bevinden de Noordzee Amoebe (Algemene Methode voor Oecologische Beschrijving)-soorten zich in een bandbreedte van 75 - 200% van de referentiesituatie, met uitzondering van de zeezoogdieren waarvoor ten minste 50% van het in 1989 bestaande verschil tot de referentiesituatie overbrugd zal worden. Vanzelfsprekend dient, voorzover een Amoebe-soort in 1989 reeds voldoet aan eerder genoemd criterium voor een duurzame ontwikkeling, deze situatie ten minste gehandhaafd te blijven. Dus, alleen voor het herstel van de bestanden van zeezoogdieren kan de streefdatum van 2010 niet worden gehaald.

In het Watersysteemplan worden tevens een aantal partiële watersysteemdoelstellingen geformuleerd: deze betreffen zowel verontreiniging als verstoring. Inzake directe bronnen van verontreiniging luidt de watersysteemdoelstelling: de totale vracht aan stoffen die direct in het watersysteem Noordzee wordt ingebracht, dient beperkt te blijven tot hoeveelheden die een verwaarloosbaar risico op het functioneren van het systeem hebben. Voor de samengestelde bronnen van verontreiniging (rivieren, atmosfeer) vallen de doelstellingen samen met de reductiedoelstellingen op een bepaalde termijn, die overeengekomen worden binnen een internationaal kader.

Aangezien bescherming tegen verontreiniging en verstoring alleen niet voldoende is om ecologisch herstel van de Noordzee te verzekeren, wordt aan duurzame ontwikkeling ook gestalte gegeven via een gebiedsgerichte en soortgerichte aanpak. In het Waterkwaliteitsplan Noordzee 1986-1989 werd reeds het streven verwoord om te komen tot een realistische en gedifferentieerde zonering. Ook in het Beleidsplan Harmonisatie Noordzeebeleid wordt een voorkeur uitgesproken voor ruimtelijke differentiatie in milieuvorschriften voor de verschillende gebruiksfuncties, boven het aanwijzen van beschermde gebieden. In het Watersysteemplan werd beslist om een speciaal niveau van bescherming toe te kennen voor een groot deel van de meest waardevolle gebieden in de Noordzee. Deze zone omvat de kustwateren, het Friese Front en de Klaverbank⁴³⁸⁴. De gebiedsgerichte waterkwaliteitsdoelstelling voor dit gebied luidt: de gehele kustzone, en de zone Friese Fronten - Klaverbank wordt door het stellen van scherpere voorschriften aan directe verontreiniging en verstoring veroorzaakt door bepaalde gebruiksfuncties, een bijzonder beschermingsniveau geboden, waarmee tevens een bijdrage wordt geleverd aan bescherming, herstel en ontwikkeling van het gehele watersysteem Noordzee.

De wijze waarop deze gebiedsdoelstelling wordt gerealiseerd wordt verder uitgewerkt in het watersysteemplan.

Zo zal op het Nederlands continentaal plat uiteindelijk sprake zij van drie beschermingsniveaus: - een algemeen beschermingsniveau, zoals verwoord in de integrale watersysteemdoelstelling;

⁴³⁸⁴ Zie kaart: Watersysteemplan Noordzee 1991-1995, 48.

- een bijzonder beschermingsniveau zoals verwoord in de gebiedsgerichte watersysteemdoelstelling en de maatregelen in het watersysteemplan;
- een specifiek beschermingsniveau voor beschermde gebieden op grond van het natuurbeleidsplan en maatregelen in het watersysteemplan.

In het rapport Milieuzonering op het Nederlands continentaal plat⁴³⁸⁵ wordt de milieuzone uit het Watersysteemplan Noordzee onderbouwd. De resultaten zijn mede gebaseerd op de resultaten van het project MILZON (milieuzonering Noordzee). Aan de hand van de resultaten van het onderzoek is besloten aan welke gebieden een speciale ecologische waarde kan worden toegekend. De ecosystemen in deze gebieden behoeven een speciale bescherming, waaraan in een milieuzone uitwerking kan worden gegeven. Met milieuzone wordt bedoeld een gebied waarin een bijzonder beschermingsniveau een bijdrage levert tot bescherming, herstel en ontplooiing van het gehele watersysteem Noordzee. Er is gekozen voor een aaneengesloten milieuzone. Deze milieuzone zoals reeds opgenomen in het Watersysteemplan Noordzee omvat volgende gebieden: Voordelta, Waddenkust, Friese Front en Klaverbank. Dit zijn de ecologisch meest waardevolle gebieden. De kuststrook en een deel van de Zuidelijke Bocht en de Oestergronden dienen als verbindingszone. Het door het studierapport van het Natuurbeleidsplan vastgestelde gebieden liggen ook in de milieuzone.

In het Watersysteemplan worden voorts per gebruiksfunctie maatregelen vooropgezet voor de planperiode 1991-1995 (voor scheepvaart, offshore-oliewinning, visserij, recreatie, winning van mineralen, militair gebruik). Voorts worden maatregelen bepaald inzake verontreiniging vanaf het vasteland. Er worden specifiek maatregelen genoemd binnen de milieuzone, maatregelen inzake informatie en onderzoek en internationale samenwerking.

Inzake de opvolging van ondermeer het Watersysteemplan Noordzee, wordt inzake het waterbeleid de voortgang van het beleid gerapporteerd in en gebundeld in de jaarlijkse rapporten **Voortgangsrapportage Integraal Waterbeheer en Noordzee-aangelegenheden**⁴³⁸⁶. Deze rapporten bevatten een bundeling van voortgangsrapportages op het vlak van het waterbeleid die de beleidsuitvoering zijn van de Derde Nota Waterhuishouding, de Rijn- en Noordzeeactieprogramma's, het Beleidsplan Harmonisatie Noordzeebeleid, het Milieubeleidsplan Scheepvaart, de Beleidsnota Scheepvaartverkeer, het Watersysteemplan Noordzee, het Saneringsprogramma waterbodems Rijkswateren, de toepassing van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren en de Wet verontreiniging zeewater en de Evaluatienota Water. Deze laatste nota, de Evaluatienota Water, bevat een partiële herziening van de Derde Nota Waterhuishouding. Het voortgangsrapport 1994 omvat eerst een samenvatting: dit geeft een algemeen beeld van de voortgang van het waterbeleid en vervolgens de voortgang per scherm (bescherming tegen verontreiniging, inrichting, geleiding gebruik, organisatie en instrumentarium) en omvat vervolgens een voortgangsrapportage van het waterbeleid per pakket. Een apart hoofdstuk wordt besteed aan het probleem van de eutrofiëring. De diverse pakketten omvatten tevens een aantal specifieke Noordzeepakketten (emissies op de Noordzee, zonering en gebiedsbescher-

⁴³⁸⁵ DIRECTIE NOORDZEE - DIENST GETIJDEWATEREN, Milieuzonering van het NCP op basis van ecosysteem kenmerken, Referentie document van het WSP-Noordzee 1991-1995, Rapport NZ-N-90.07, juni 1992, 37p.

⁴³⁸⁶ Uitgegeven door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat.

ming op de Noordzee, geleiding gebruik op de Noordzee en operationele zaken betreffende de Noordzee).

Andere plannen of nota's die eveneens van belang kunnen zijn voor de Noordzee zijn, de **Derde Nota Waterhuishouding** (1989), het **Nationaal Milieubeleidsplan** (1989), het **Natuurbeleidsplan** (1990). Het Nationaal Milieubeleidsplan is ondertussen opgevolgd door een tweede plan voor de periode 1995-1998. In het Natuurbeleidsplan zijn zowel de Noordzee als de duinen aangewezen als onderdeel van de ecologische hoofdstructuur.

Voor de visserij is er de **structuurnota Zee- en Kustvisserij** (1992). Hier is de hoofddoelstelling het bevorderen van een verantwoorde visserij en een evenwichtige exploitatie van de visbestanden.

Inzake de scheepvaart kan het **Milieubeleidsplan voor de Scheepvaart** 1991-1994 worden vermeld⁴³⁸⁷. De bedoeling is om te komen tot een vermindering van illegale olielozingen op de Noordzee en van de door de scheepvaart veroorzaakte luchtverontreiniging. Dit plan heeft raakvlakken met andere plannen en nota's zoals Nota Harmonisatie Noordzeebeleid, Derde Nota Waterhuishouding en het Nationaal Milieubeleidsplan. Jaarlijks worden de beleidsvoornemens van het plan afgestemd op andere beleidsnota's. Een belangrijk onderdeel van het beleid is de uitvoering van het project BAAS (bevordering afgifte afvalstoffen) in 1991. In samenwerking met het gemeentelijk Havenbedrijf Rotterdam wordt de afgifte van afvalstoffen gestimuleerd. Het project houdt in dat schepen die geen afvalstoffen afgeven een dringend advies krijgen dit nog te doen. Wie dan nog geen afvalstoffen afgeeft, maakt zich zelf verdacht als potentiële illegale lozer en er zal extra controle worden uitgeoefend.

Nog inzake scheepvaart is de **Beleidsnota Scheepvaartverkeer Noordzee "Op Koers"** te vermelden⁴³⁸⁸. De aanleiding voor dit plan werd gegeven in de Nota Harmonisatie Noordzeebeleid.

Inzake zandwinning kan het **Regionaal Ontgrondingsplan Noordzee** worden vermeld. Dit plan geldt voor het Nederlandse continentaal plat en voor de 12-mijlszone. Doel van het plan is om op een meer gecoördineerde en planmatige wijze vorm te geven aan het beleid ten aanzien van ontgrondingen, met inbegrip van het aanwijzen van zandwingebieden, rekening houdend met gebruiksfuncties op de Noordzee en de belangen van het mariene milieu.

4. Besluit ten aanzien van het Noordzeebeleid in Nederland

De belangrijkste gebruiksfuncties op de Noordzee voor Nederland zijn de scheepvaart, de visserij, de offshore mijnbouw en recreatie langs de kust. De diverse gebruiksfuncties op de Noordzee door Nederland zijn duidelijk geïdentificeerd en worden ondermeer omschreven in het rapport Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid en worden bovendien in kaart gebracht in

⁴³⁸⁷ Zie hierover: Ministerie van Verkeer en Waterstaat, In goed vaarwater. Milieubeleidsplan voor de scheepvaart 1991-1994, oktober 1991, 9p.

⁴³⁸⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 1986-1987, 17 408, nrs. 25-26.

de Noodzee-atlas. Een dergelijke visuele weergave van de diverse gebruiksfuncties kan een belangrijk hulpmiddel zijn voor het beleid, en meer bepaald bij het nemen van ruimtelijke maatregelen. Ook inzake mogelijke toekomstige gebruiksfuncties is reeds onderzoek gedaan, wat van belang is om eventueel de schadelijke of storende effecten van bepaalde toekomstige functies te onderzoeken en deze eventueel te vermijden.

Voorts worden in diverse beleidsplannen (Nota Harmonisatie Noordzeebeleid, Watersysteemplan Noordzee) de bestaande gebruiksfuncties geëvalueerd en worden beleidsmaatregelen per categorie van gebruiksfunctie voorgesteld.

De bevoegdheden inzake de Noordzee liggen ook in Nederland bij diverse departementen. Het grote verschil met bijvoorbeeld Groot-Brittannië en België is dat er een duidelijke en officiële coördinatie is van het Noordzeebeleid. De coördinatie van het Noordzeebeleid berust bij een minister, zonder dat afbreuk wordt gedaan aan de respectieve verantwoordelijkheden van de bevoegde departementen. Ook de coördinatie op ambtelijk niveau in ICONA is van belang.

Inzake wetgeving inzake bescherming van de Noordzee, zijn de belangrijke internationale verdragen tenuitvoergelegd en opgenomen in de nationale wetgeving (ondermeer het Marpol-Verdrag, het Oslo-Verdrag het Verdrag van Parijs). Alhoewel dit geen garantie biedt voor een effectieve tenuitvoerlegging is een wettelijke basis een primaire vereiste voor het voeren van een beleid (controle, bestraffing, enz.). Een onderzoek naar de effectieve tenuitvoerlegging en toepassing van het wetgevend kader is in dit project weliswaar niet mogelijk.

Het Noordzeebeleid van de Nederlandse overheid is terug te vinden in een aantal plannen en nota's, waarvan de belangrijkste zijn de Nota Harmonisatie Noordzeebeleid en het Watersysteemplan Noordzee. Deze plannen omvatten het beleidskader voor de Noordzee. Zowel inzake gebruiksfuncties als inzake verontreiniging en verstoring van de Noordzee en de bescherming van de natuurwaarden worden de doelstellingen en tevens concrete actiepunten vastgesteld. Bovendien worden door de voortgangsrapportages de resultaten van deze nota's jaarlijks beoordeeld.

Door het bundelen van diverse elementen (gebruiksfuncties, sociaal-economische elementen, natuurwaarden, milieuaspecten) in één plan, wordt het beleid op een geïntegreerde wijze gevormd. Door te kiezen voor het harmoniseren van het beleid kan worden ingespeeld op nieuwe ontwikkelingen en wordt een strak beleid vermeden.

Het hoeft geen betoog dat voor België een dergelijke beleidsplanning en geïntegreerde benadering voor de Noordzee, waarbij wordt uitgegaan van het begrip duurzame ontwikkeling, een duidelijk pluspunt zou vormen voor het beleid.

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

HOOFDSTUK 3. NOORDZEEBELEID IN FRANKRIJK

1. Gebruiksfuncties

Alhoewel Frankrijk een belangrijke kustlijn heeft en een groot maritiem domein, ligt slechts een klein deel aan de Noordzee. De totale maritieme zone onder Franse jurisdictie (met inbegrip van de territoriale zee en de exclusieve economische zone) bedraagt meer dan 11 miljoen km². Dit omvat zowel de maritieme zone van Frankrijk als van de Franse overzeese gebieden ("Départements d'Outre Mer" en "Territoires d'Outre Mer", zoals bijvoorbeeld St. Pierre en Miquelon, Guadeloupe, Martinique). In Frankrijk zelf wordt het grootste gedeelte van de kust begrensd door de Middelandse Zee enerzijds en de Atlantische Oceaan anderzijds. Slechts een kleiner gedeelte is begrensd door het Kanaal⁴³⁸⁹.

Tot de gebruiksfuncties door Frankrijk in de Noordzee behoren ondermeer visserij, zandwinning, scheepvaart, industrie langs de kust.

Het grootste gedeelte van visserij door Frankrijk vindt plaats in de Noordoostelijke Atlantische Oceaan (meer dan drie vierde). Daarnaast is ook de Middelandse Zee van belang (ongeveer 6%). Voort beoefent Frankrijk nog visserij in de Noordwestelijke Atlantische Oceaan (rond Saint Pierre en Miquelon), in de Zuidwestelijke Atlantische Oceaan, in de Indische Oceaan (Antarctica) en in de West Indische Oceaan. In de tropen is de visserij vooral toegespitst op tonijnvisserij⁴³⁹⁰.

Het aandeel van Frankrijk in de Noordzee is relatief klein. In 1988 werd 69.954 ton vis (2,6% van de totale vangst in de Noordzee) en 172 ton schelp- en weekdieren (0,1%) gevangen. Het aandeel van de visvangst in het Kanaal door Frankrijk is aanzienlijk groter: zo werd in 1988 85.301 ton vis gevangen (52,7%). Van de week- en schelpdieren werd zelfs 84,1% (61.592 ton) door Frankrijk gevangen⁴³⁹¹. In 1991 bedroeg de totale visvangst voor Frankrijk 882.000 ton, waarvan 604.200 ton in de Noord-Oost Atlantische Oceaan en 71.500 ton in de Middelandse Zee⁴³⁹².

In Frankrijk wordt tevens aan aquacultuur gedaan zoals mossel- en oesterkweek. Zo bedroeg

⁴³⁸⁹ Zie op kaart: NSQSR 1993, 8; DOBSON, H. en BERESFORD, A., *Lloyd's Maritime Atlas of World Ports and Shipping Places*, Essex, Lloyd's of London Press, 1989, 9.

⁴³⁹⁰ CHAUSSADE, J. en CORLAY, J.-P., *Atlas des pêches et cultures marines en France*, Montpellier, GIP Reclus, 1988, 11.

⁴³⁹¹ NSQSR 1993, 14.

⁴³⁹² EUROSTAT, *Statistiques de base de la Communauté*, Luxemburg, 1994, 294.

in 1990 de kweek 41.000 ton oesters en 26.500 ton mossels. De productie van zeewier bedraagt 57.000 ton per jaar⁴³⁹³.

Langs het Kanaal heeft Frankrijk een aantal belangrijke industrieën, zoals bijvoorbeeld chemische industrie in Calais, metalurgie (Duinkerken), papierindustrie (Calais), kerncentrale (Gravelines).

Daarnaast zijn ook een aantal belangrijke havens langs de Franse kust gelegen: Le Havre (goed voor 54 miljoen ton per jaar), Duinkerken (37 miljoen ton goederen), Rouen (23 miljoen ton)⁴³⁹⁴.

Door de aanwezigheid van de kusthavens vindt tevens een belangrijke baggeractiviteit plaats: in de havens van Calais en Duinkerken wordt ongeveer 3 miljoen ton per jaar gebaggerd. De baggerspecie wordt terug in zee gedumpt⁴³⁹⁵. Zand- en grindwinning bedroeg in 1989 1.000.000 m³.

Input van verontreinigende stoffen door Frankrijk gebeurt ondermeer door lozing in rivieren. In het Kanaal mondt één rivier rechtstreeks uit in zee, met name de Seine. Een aantal rivieren ontspringen in Frankrijk of lopen door Frankrijk (Schelde, Maas, Rijn). Frankrijk is ondermeer verantwoordelijk voor een belangrijke input van zink en PCB's in de Noordzee⁴³⁹⁶.

De Franse kust wordt gekenmerkt door een aantal belangrijke natuurwaarden zoals kliffen (Ile d' Ouessant, Sept-Iles - Cap Fréhel), kiezelbanken (Estuaire du Trieux et du Jaudy, Sillon de Talbert), zoutmoerassen (Baie du Mont-Saint-Michel), slikken en schorren (Baie de Somme) en subtidale rotsen (Cap Griz-Nez)⁴³⁹⁷.

2. Bevoegdheden

2.1. Bevoegdheden voor de kustzone: structuur

Ministeries bevoegd voor de Noordzee

Het **Ministerie voor Leefmilieu (Ministère de l'environnement)** werd opgericht in 1971. Het Ministerie voor Leefmilieu is bevoegd voor het milieu- en natuurbeleid in Frankrijk. Zo is het Ministerie bevoegd voor de bescherming van natuurmonumenten en landschappen, het verbeteren van het leefmilieu, het voorkomen, terugdringen of verwijderen van alle vormen van verontreiniging en hinder.

⁴³⁹³ NSQSR 1993, 16.

⁴³⁹⁴ Cijfers voor 1992. NSQSR 1993, 16.

⁴³⁹⁵ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 5.

⁴³⁹⁶ North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 175 en 179.

⁴³⁹⁷ NSQSR 1993, 19.

De bevoegdheden van het Ministerie worden laatst opgesomd in het Decreet n° 93-787 van 8 april 1993: de Minister van Leefmilieu draagt de zorg voor de kwaliteit van het leefmilieu, de bescherming van de natuur en de preventie, reductie en het terugdringen van verontreiniging en hinder. Het Ministerie is ondermeer bevoegd voor de bescherming, de politie en het beheer van het water. Voorts is het Ministerie bevoegd voor de bescherming van de landschappen, natuurmonumenten, de kustzone en de bergen. Het Ministerie staat tevens in voor de coördinatie van het milieubeleid.

Het Ministerie heeft een aantal instellingen onder zijn toezicht, waaronder de Conservatoire de l'espace littoral et des rivages lacustres (zie verder).

Het Ministerie bestaat uit een aantal directies, waaronder een Directie water en een Directie natuur en landschappen. De Directie water (*Direction de l'eau et de la prévention des pollutions*) is ondermeer bevoegd voor het opstellen van en het toezien op de toepassing van regels inzake de bescherming, het kwalitatieve en kwantitatieve beheer en "la mise en valeur" van de aquatische milieus en het water. De Directie water is voorts bevoegd voor het opstellen van regels inzake het evenwichtige beheer van de rivierbekkens, voor de bescherming, de politie en het beheer van het oppervlaktewater, het grondwater en het zeewater.

De Directie natuurbehoud en landschappen is ondermeer bevoegd voor het beheer en het herstel van het natuurlijk patrimonium, de landschappen en de biologische diversiteit door het verzekeren van het beheer en het behoud van de natuurlijke milieus, de wilde fauna en flora, de ecosystemen en de landschappen. De Directie draagt bij, binnen haar bevoegdheidsdomein, tot de toepassing van de wetgeving inzake de kustzone. Deze directie is bevoegd voor het toezicht op de Conservatoire de l'espace littoral et des rivages lacustres.

Naast het Ministerie voor Leefmilieu is het **Staatssecretariaat voor de zee** (verbonden aan het Ministerie voor Stedebouw, Huisvesting en Transport) van belang voor de Noordzee. Vóór 1981 waren de bevoegdheden in verband met de zee ondergebracht bij het Ministerie van de Eerste Minister. Deze was bevoegd voor de coördinatie van overheidsactiviteiten op zee en voor het ontwikkelen van het mariene beleid. In 1981 werd een afzonderlijk ministerie voor de zee opgericht. Dit ministerie kreeg bevoegdheden over sectoren zoals visserij, scheepvaart en scheepsbouw. Samen met het Ministerie voor Industrie en Onderzoek hadden beide ministeries controle over de belangrijkste mariene onderzoeksinstellingen. In 1983 werd het Ministerie van de Zee terug omgevormd tot een staatssecretariaat en ondergebracht bij het Ministerie voor Transport⁴³⁹⁸.

Het **Ministerie voor Stedebouw, Huisvesting en Transport** is onderverdeeld in diverse directies (Decreet n° 85-659 van 2 juli 1985): van belang voor de mariene gebieden zijn de Directie voor de zeevisvangst en aquacultuur, de Directie voor de koopvaardijvloot, de Directie voor de havens en de scheepvaart.

Voor de **coördinatie** van het milieubeleid werd een interministerieel comité voor het leefmilieu

⁴³⁹⁸ SPAGNI, D., GEORGHIU, L. en GIBBONS, M., 'French marine technology policy', *MP*, 1985, 280-287.

opgericht, onder het voorzitterschap van de Eerste Minister. Voor het waterkwaliteitsbeleid bestaat een Mission Interministérielle de l'Eau (MIE), waarin alle betrokken ministers zijn vertegenwoordigd. De MIE wordt gecoördineerd door het Ministerie van Leefmilieu.

Administraties bevoegd voor de kustzone

Hierna wordt kort de organisatie van de Franse overheid besproken en vervolgens worden enkele belangrijke administraties en instellingen vermeld van belang voor de kustzone⁴³⁹⁹.

Frankrijk is een sterk gecentraliseerd land, zelfs na een decentralisatie die werd doorgevoerd in de jaren tachtig. De centrale overheid is over heel het land vertegenwoordigd door een sterk uitgebouwd lokaal ambtenarenapparaat (gedeconcentreerd).

Binnen de **centrale overheid** zijn verschillende niveaus te onderscheiden: het regeeringsniveau, de regio's ("régions") en de departementen ("départements"). Zo zijn op het vlak van de regio's de Directions Régionales de l'Environnement bevoegd voor het toepassen van de wetgeving inzake ondermeer kustzonegebieden, water, natuurmonumenten, impactstudies. Inzake de Noordzee en de kustzone is de Région Nord - Pas de Calais, bestaande uit de departementen Nord en Pas de Calais, van belang.

In de regio's wordt de centrale overheid vertegenwoordigd door de regionale prefect. Bij de departementen is dit door de departementale prefect. De departementale prefect beschikt over uitgebreide bevoegdheden inzake het behoud van het leefmilieu: hij doet ondermeer aanbevelingen voor het instellen van nationale of regionale parken en hij heeft voorts nog uitgebreide politiebevoegdheden. In de kustzone zijn de bevoegdheden verdeeld over twee prefecten: de "préfet terrestre" en de "préfet maritime". Deze worden in hun taken bijgestaan door gespecialiseerde diensten.

De "préfet maritime" heeft, als vertegenwoordiger van de staat, een algemene bevoegdheid over de zee, vertrekkend vanaf de basislijn. De basislijn vormt aldus de scheidingslijn voor de bevoegdheden tussen de "préfet maritime" en de "préfet terrestre". De "préfet maritime" heeft aldus belangrijke reglementaire bevoegdheden, vooral inzake politie op zee. Hij is voorts belast met de coördinatie van de handelingen van de administraties op zee en voor bepaalde materies is de prefect zelf belast met het leiden van de handelingen (bv. inzake het behoud van goederen in het kader van de strijd tegen verontreiniging, het beschermen van het mariene milieu).

De bevoegdheden van de maritieme prefect worden echter doorkruist door administraties bevoegd voor het landsgedeelte ("préfet terrestre"). Zo heeft de "préfet du département" belangrijke bevoegdheden terzake: deze is namelijk bevoegd voor het beheer van het publiek maritiem domein. De "préfet du département" heeft aldus belangrijke bevoegdheden inzake delimitatie of inzake het gebruik van het maritiem openbaar domein. Specifiek op zee is de

⁴³⁹⁹ STICHTING REINWATER, *Frankrijk: Afvalwater en beleid. Onderzoek naar de haalbaarheid van de internationale afspraken rond Rijn en Noordzee*, Amsterdam, januari 1992, 47-51; DERUY, L., 'France' in *Environmental Liabilities and Regulation in Europe*, BREALEY, M., (ed.), Den Haag, International Business Publishing, 1993, 167-176; BECET, J.-M., en LE MORVAN, D., *Le droit du littoral et de la mer cotière*, Parijs, Economica, 1991, 11-44.

"*préfet du département*" bevoegd voor de politie inzake mijnen en groeven, voor de ontginningen in het maritiem domein, en voor de exploratie en exploitatie van het continentaal plat. Zo is de "*préfet du département*" bevoegd voor de administratieve politie voor dergelijke installaties. Het is echter de maritieme prefect die bevoegd is voor het instellen van veiligheidszones rond dergelijke installaties. De "*préfet terrestre*" is voorts bevoegd voor de regelgeving inzake zeevisvangst en aquacultuur, de beloodsing, jacht op zee.

De "*préfet du département*" blijft de belangrijkste administratieve overheid op het vlak van beheer en politie in het landsgedeelte van de kustzone, ondanks het feit dat bevoegdheden werden overgedragen aan de gedecentraliseerde overheden. De "*préfet du département*" beschikt over indirecte bevoegdheden door de administratieve controle die wordt uitgeoefend op de beslissingen van de gedecentraliseerde overheden. Daarnaast kan de prefect ook direct ingrijpen.

De prefecten worden in hun taken bijgestaan door gespecialiseerde administratieve buitendiensten. De prefecten staan in voor de coördinatie en de supervisie ervan. Hierbij zijn vooral twee diensten van belang voor de kustzone: de *Service des Affaires Maritimes* en de *Service de l'Équipement*. De Dienst voor Maritieme Zaken is de enige waarvan de bevoegdheden uitsluitend van toepassing zijn op de kustzone en de kustzee. Deze dienst is de plaatselijke vertegenwoordiger van de *Ministère de la mer*. Deze dienst valt voor sommige zaken onder toezicht van de "*préfets de région*" en de "*préfet du département*" (visserij, aquacultuur), voor andere aangelegenheden valt ze onder de bevoegdheid van de "*préfet maritime*" (scheepvaart) en voor bepaalde traditionele bevoegdheden zoals maritieme opleiding valt ze onder het rechtstreeks toezicht van de Minister bevoegd voor de zee. Alhoewel deze dienst een aantal belangrijke bevoegdheden inzake de kustzone groepeerd, is deze bevoegdheid niet exhaustief. Zo heeft de Dienst Infrastructuur (*Service de l'équipement*) belangrijke bevoegdheden inzake het beheer van de bodem en de ondergrond, stedenbouw en het publiek maritiem domein en de zeehavens. Deze dienst heeft voorts nog bevoegdheden inzake controle en toezicht op de kwaliteit van de kustwateren.

Naast deze diensten zijn tevens nog andere diensten bevoegd, zoals bijvoorbeeld diensten belast inzake toerisme en economie, volksgezondheid, bescherming van het leefmilieu, civiele bescherming, defensie (*Gendarmerie*).

Naast de centrale overheid en het daarbij horend ambtenarenapparaat, bestaan nog **lagere overheden** die los staan van de centrale overheid, zoals gemeenten ("*communes*"), het regionale parlement (*Conseil Régional*) en het departementale parlement (*Conseil Général*). Zo heeft de burgemeester van de kustgemeenten, naast de algemene administratieve politiebevoegdheden, een specifieke politiebevoegdheid in een zone van 300 meter in zee inzake het baden en de zeevaartactiviteiten binnen deze zone.

Naast het centrale ambtenarenapparaat en de lagere overheid, bestaan tevens nog **bijzondere overheidsinstellingen** (zoals bv. *IFREMER*) die specifieke taken hebben (zie volgend punt).

*Bijzondere overheidsorganen**** organen op het niveau van de stroombekkens**

Frankrijk werd ingedeeld in stroombekkens ("bassins"). Deze stroombekkens werden gekozen als aanduiding van een eenheid voor het waterbeheer. Zes dergelijke stroombekkens werden gekozen op basis van hydrografische of culturele criteria: de Rhône-Middelandse Zee-Corsica, Rijn-Maas, Artois-Picardie, Seine-Normandie, Loire-Bretagne, Adour-Garonne.

Bij de organisatie van de stroombekkens zijn verschillende organen van belang:

- Mission Déléguée de Bassin: deze heeft als taak informatie te verzamelen en beleidsplannen op te stellen voor het bassin;
- Comité de Bassin: dit is een adviesorgaan, samengesteld uit belanghebbenden, belast met het beheer van de stroombekkens. Het Comité de bassin is belast met het opstellen van een Schéma Directeur d'Aménagement (zie verder);
- Agence de l'Eau: deze instelling is bevoegd voor het innen van de heffingen op de waterverontreiniging. De opbrengsten van de heffingen worden gebruikt voor het terugdringen van de waterverontreiniging.

*** Conservatoire de l'espace littoral et des rivages lacustres**

De Conservatoire (Beheerder van de kustzone en oevers van meren) is één van de instellingen die in Frankrijk werd opgericht in het kader van een meer gedecentraliseerde administratie. De Conservatoire is een parastatale instelling, opgericht in 1975 (Wet van 10 juli 1975 - zie Hoofdstuk III, Titel IV, Boek II van de Code Rural) om de kust- en oeverzones te beschermen door het aankopen van waardevolle natuurterreinen.

De Conservatoire kan land verwerven door aankoop, maar heeft tevens de bevoegdheid om land te onteigenen. De Conservatoire heeft tot nu toe reeds 45.000 ha aangekocht, wat neerkomt op 10% van de Franse kustlijn. In de Région Nord - Pas de Calais werd reeds 2.500 ha aangekocht over een lengte van 45 km (dit is 30% van de kustlijn). De middelen voor de aankoop van de terreinen bestaan uit een jaarlijkse dotatie van de staat, alsook voorschotten en toelagen van de staat, lokale verenigingen en personen.

Het beheer van de natuurterreinen die werden aangekocht door de Conservatoire worden beheerd door regionale of lokale besturen of door natuurverenigingen.

De Conservatoire wordt beheerd door een Raad, waarvan de helft bestaat uit vertegenwoordigers van de overheid en experts en de andere helft bestaat uit vertegenwoordigers van het Franse parlement en van lokale overheden⁴⁴⁰⁰.

*** Institut Français de Recherche pour l'Exploitation des Mers (IFREMER)**

IFREMER is een samensmelting van twee vroegere organisaties, CNEXO (Centre National

⁴⁴⁰⁰ DE COSTER, M., 'Natuurbescherming met de Franse slag', *Natuurreservaten*, 1995/2, 18-19; DERUY, L., *Id.*, 171.

pour l'Exploitation des Océans) en ISTPM (Institut Scientifique et Technique des Pêches Maritimes)⁴⁴⁰¹.

IFREMER kan als belangrijkste onderzoeksinstelling inzake marien onderzoek worden genoemd. IFREMER valt onder de bevoegdheid van het Ministerie van de zee.

*** professionele organisatie voor de visserij en de aquacultuur**

De organisatie van de visvangst en de aquacultuur valt onder het toezicht van het Ministerie bevoegd voor de zee en de Dienst voor Maritieme Zaken. De algemene doelstelling van deze organisatie is het deelnemen aan de regelgeving inzake visserij en aquacultuur en aan het beheer van de rijkdommen. De organisatie van de zeevisserij bestaat uit diverse organisaties zoals het Comité Central des Pêches Maritimes, de Comités Locaux des Pêches et des Cultures Marines, de Comités Régionaux des Pêches et Cultures Marines, de Comités Interprofessionnels des Pêches Maritimes.

* Daarnaast zijn nog een aantal organisaties van belang zoals bijvoorbeeld de Parcs Naturels Nationaux (bescherming van fauna en flora en de natuurgebieden); de Chambres de Commerce et d'Industrie (ontwikkeling van industrie, commerciële bedrijven en dienstverleningsbedrijven), Offices du Tourisme (bevordering van toerisme), Associations de défense de l'environnement (ondermeer bevoegd voor het beheer van beschermde gebieden in de kustzone)⁴⁴⁰².

Coördinatie van het beleid⁴⁴⁰³

De verdeling van de bevoegdheden in de kustzone inzake het beheer wordt gekenmerkt door twee problemen: de verspreiding van de bevoegdheden inzake de kustzone over de diverse overheden en de onvoldoende coördinatie tussen deze overheden. Door de ingevoerde decentralisatie en deconcentratie in de jaren '80 werden zelfs nog meer organen bevoegd inzake de kustzone.

De maatregelen die werden genomen inzake de coördinatie van het beleid zijn onvoldoende. Zo werd aan de prefect een hiërarchische rol toebedeeld over de lagere overheden. De administratieve praktijk is echter anders uitgevallen.

Om deze problemen te verhelpen werd ondermeer een Conférence Maritime Régionale opgericht. Deze valt onder de bevoegdheid van de maritieme prefect. De conferentie heeft als taak de prefect bij te staan in de uitoefening van zijn bevoegdheden en bij de activiteiten van coördinatie. De bevoegdheden zijn echter beperkt tot de actiedomeinen van de "préfet maritime" en deze zijn beperkt en worden doorkruist door de bevoegdheden van de "préfet terrestre".

⁴⁴⁰¹ SPAGNI, D., GEORGHIOU, L. en GIBBONS, M., l.c., 286.

⁴⁴⁰² Over al deze instellingen, zie: BECET, J.-M. en LE MORVAN, D., o.c., 31-44.

⁴⁴⁰³ Voor een gedetailleerde bespreking van de problemen inzake coördinatie in de kustzone, zie BECET, J.-M. en LE MORVAN, D., o.c., 45-75.

Naast de samenwerking en coördinatie op het vlak van de regio's en departementen, bestaan ook nog tal van commissies en raadgevende organen, als dan niet specifiek voor de kustzone, met raadgevende of beslissingsbevoegdheden, die samenwerking beogen (bv. Commissions de cultures marines, Conseils portuaires).

2.2. Bevoegdheden over de kustzone: mariene rechtsgebieden

In de Franse mariene gebieden kunnen volgende zones worden onderscheiden:

- In een zone van 300 meter heeft de burgemeester van de kustgemeente speciale politiebevoegdheden.
- Frankrijk beschikt over een territoriale zee van 12 zeemijl (Wet n° 71-1060 van 24 december 1971 - Loi relative à la délimitation des eaux territoriales françaises).
- Frankrijk heeft tevens een aansluitende zone (tussen de 12 en 24 mijl vanaf de basislijn) met betrekking tot de douanereglementering (Wet n° 87-1157 van 31 december 1987).
- Als een van de enige Noordzeestaten heeft Frankrijk tevens een EEZ ingesteld (188 mijl) (Wet van 16 juli 1976 - Loi n° 76-655 relative à la zone économique au large des côtes du territoire de la République).

In de Franse wetgeving en rechtspraak wordt veel aandacht besteed aan het openbaar maritiem domein. De Wet van 28 november 1963 (Loi n° 63-1178 relative au domaine public maritime) bepaalt dat tot het openbaar maritiem domein behoren:

- de bodem en ondergrond van de territoriale zee. Dit doet echter geen afbreuk aan de rechten en de acties uitgeoefend door de administratie in het kader van de bevoegdheden waarover zij beschikken in de territoriale wateren;
- de toekomstige aanslibbingen en droogleggingen en, tenzij anders is aangegeven, de terreinen die kunstmatig zijn onttrokken aan de vloed.

Verder kunnen in het publiek maritiem domein worden opgenomen de aanslibbingen en droogleggingen van de zee die tot het privaat domein van de staat behoren.

3. Regelgeving in Frankrijk ten aanzien van de bescherming van het mariene milieu⁴⁴⁰⁴

De milieuwetgeving in Frankrijk komt tot stand aan de hand van wetten, decreten ("décrets"), besluiten ("arrêtés") en circulaires.

In Frankrijk is de milieuwetgeving geen op zich staand geheel van rechtsregels. Het ontleent de rechtsregels aan andere rechtstakken zoals burgerlijk recht en stedenbouwrecht. Inzake stede-

⁴⁴⁰⁴ Zie: LAMARQUE, J., *Code de l'environnement*, Dalloz, 1994; DERUY, L., *loc.*, 159-167; DOWDING, A., 'Environmental Regulation in France' in *Regulating the European Environment*, HANDLER, T., (ed.), London, Chancery Law Publishing, 1994, 64-72; STICHTING REINWATER, *o.c.*, 48-64; BECET, J.-M. en LE MORVAN, D., *o.c.*, 341p.

bouwwetgeving zijn er twee mogelijkheden voor milieubescherming: het vergunningssysteem waarbij een vergunning kan worden geweigerd op basis van leefmilieucriteria. Een tweede manier is door specifieke beschermingswetgevingen zoals de wetgeving inzake de bergen en de wetgeving inzake de bescherming van de kustzone.

Er is nog geen codificatie van het milieurecht in Frankrijk: het milieurecht is een losse verzameling van wetten inzake luchtverontreiniging, water, natuurbehoud, en dergelijke meer.

Een ander kenmerk van de Franse milieuwetgeving is de weigerachtige houding van de Franse Raad van State ten aanzien van de suprematie van internationaal recht tegenover nationaal recht. Als gevolg daarvan worden enkel internationale verdragen als rechtsbron aanvaard. De algemene principes van internationaal recht worden niet opgenomen als rechtsbron in het nationale recht. Op het vlak van de Europese Unie aanvaardt de Raad van State enkel de verdragen en de verordeningen als dwingende rechtsbron. De richtlijnen worden beschouwd als richtinggevende documenten⁴⁴⁰⁵.

3.1. Wetgeving inzake verontreiniging

Verontreiniging door scheepvaart

Inzake de koopvaardij-scheepvaart en de verontreiniging afkomstig van scheepvaart gelden een aantal wetten waardoor ook de internationale verdragen dienaangaande worden opgenomen in het Franse recht. Zo wordt het Solas-Verdrag uitgevoerd door de Wet van 17 december 1926, zoals gewijzigd door de Wet van 2 januari 1979 (Loi portant Code disciplinaire et pénal de la marine marchande). De Wet van 5 juli 1983 implementeert ondermeer het Marpol-Verdrag (Loi n° 83-581 sur la sauvegarde de la vie humaine en mer, l'habitabilité à bord des navires et la prévention de la pollution), aangevuld door de Wet n° 83-583 van 5 juli 1983 (Loi réprimant la pollution par les navires).

Verontreiniging door exploitatie van het continentaal plat

Artikel 28 van de Wet van 30 december 1968 (Loi n° 68-1181 relative à l'exploration du plateau continental et à l'exploitation de ses ressources naturelles) bevat verbodsbepalingen inzake het in zee lozen van koolwaterstoffen in het kader van activiteiten van exploratie en exploitatie van het continentaal plat. Door de Wet van 16 juli 1976 worden deze bepalingen uitgebreid tot de exclusieve economische zone (Loi n° 76-655 relative à la zone économique au large des côtes du territoire de la République).

Verontreiniging door dumping

Het Verdrag van Oslo wordt geïmplementeerd door de Wet van 7 juli 1976 (Loi n° 76-599 relative à la prévention et à la répression de la pollution marine par les opérations d'immersions effectuées par les navires et aéronefs, et à la lutte contre la pollution marine accidentelle). Het tweede gedeelte van de Wet handelt over accidentele mariene verontreiniging, waardoor het

⁴⁴⁰⁵ HUGLO, C., 'France' in *Understanding US and European Environmental Law. A Practitioner's Guide*, SMITH, T. en KROMAREK, P. (eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1989, 22-23.

Verdrag van Brussel van 1969 inzake interventie op volle zee wordt uitgevoerd.

Afvalverbranding op zee wordt geregeld door de Wet van 7 juli 1976 (Loi n° 76-600 relative à la prévention et à la répression de la pollution de la mer par les opérations d'incinération).

Verontreiniging afkomstig van het vasteland

Het **vergunningensysteem voor installaties** wordt voorzien door de Wet van 19 juli 1976 (Loi n° 76-663 relative aux installations classées pour la protection de l'environnement) inzake installaties geregistreerd met als doel de bescherming van het leefmilieu. Deze wetgeving betreft die installaties die een gevaar of hinder kunnen betekenen voor de omgeving of voor de volksgezondheid en veiligheid. Op basis van deze wet is een classificatie van de installaties vereist ("Nomenclature des Installations Classées"). De Wet bevat procedures inzake vergunningen voor de grootste installaties en een rapportageprocedure voor de andere. De industriële activiteiten die voorkomen op de lijst van de geclassificeerde installaties maken het voorwerp uit van ofwel de vergunnings- of de declaratieprocedure. De milieuvergunning die wordt afgeleverd in het kader van deze wet omvat alle vormen van verontreiniging en hinder (luchtverontreiniging, lozing van afvalwater, geluidshinder). Indien een integrale milieuvergunning werd afgeleverd, is geen vergunning op basis van de Waterwet vereist. Wel moet bij het afleveren van de milieuvergunning rekening worden gehouden met de waterkwaliteitsdoelstellingen op basis van de Waterwet. Ook de regeling inzake controle en handhaving in de Waterwet blijven van toepassing op de geklasseerde installaties.

Controle op de milieuvergunning wordt uitgeoefend door de ambtenaren die de vergunningsaanvraag voorbereiden. Deze ambtenaren beschikken over opsporingsbevoegdheid. In Frankrijk zijn een 300- tal inspecteurs werkzaam in het kader van de milieuvergunning. Daarnaast is voor industriële lozingen ook de "autocontrole" van belang: dit houdt in dat de bedrijven zelf metingen doen en de resultaten opsturen naar de inspectiediensten.

De **regelgeving inzake waterverontreiniging** omvat in eerste plaats de Wet van 16 december 1964 (Wet n° 64-1245, relative au régime et à la répartition des eaux et à la lutte contre leur pollution). Deze wet werd grondig gewijzigd door de Wet van 3 januari 1992 (Wet n° 92-3). Doelstelling van de Waterwet van 1964 is het terugdringen van de verontreiniging van het oppervlaktewater, zodat het opnieuw bruikbaar wordt als vis- en zwemwater, kan dienen voor de productie van drinkwater en geschikt is voor biologisch leven. Op basis van de Waterwet is het lozen van schadelijke stoffen verboden tenzij er een vergunning is verleend. Een aantal soorten kleine lozingen zijn uitgezonderd van de vergunningsplicht. In de praktijk is de vergunningsprocedure op basis van de Waterwet enkel van toepassing op grotere lozingen afkomstig van de huishoudens. De industriële lozingen vallen onder de Milieuvergunningenwet (zie hierboven). De Wet van 1964 voorziet tevens in waterpolitie voor het controleren van de lozingen en in sanctiemogelijkheden. In de praktijk wordt in het kader van de Waterwet niet of nauwelijks gecontroleerd⁴⁴⁰⁶. De overheid kan ook op basis van de Wet waterkwaliteitsdoelstellingen vastleggen.

⁴⁴⁰⁶ STICHTING REINWATER, o.c., 53.

Naast het kwalitatieve aspect regelt de Wet tevens gedeeltelijk het waterkwantiteitsbeheer, en voorts zaken als de indeling van waterlopen, het onttrekken van water aan oppervlakte- en grondwater.

De Wet van 3 januari 1992 amendeert de Waterwet van 1964 op twee vlakken: door het inrichten van nieuwe beheersstructuren voor waterdistributie en door het verstrengen van de sancties tegen overtreders van de wetgeving. De belangrijkste wijziging bestaat in het invoeren van geïntegreerde planning en beheersschema's (Schémas directeurs d'aménagement et de gestions des eaux - SDAGE en Schémas d'aménagement et de gestion des eaux - SAGE). Deze beheersschema's gaan voor elk stroombekken de waterbeheersdoelstellingen vaststellen, in samenwerking met de regionale overheden en de belanghebbende partijen. Daarnaast wordt tevens de sanctionering in de waterwetgeving verstrengd (door hogere straffen en gevangenneming).

Het belangrijkste uitvoeringsbesluit van de Wet van 1964 is het Decreet van 23 februari 1973: dit decreet verdeelt Frankrijk in zes regio's, waarin telkens een stroombekkenorgaan bevoegd is voor de controle op de lozingen in de waterwegen en het gebruik van het water. Deze organen worden gefinancierd door de inkomsten van belasting op waterverbruik voor het gebruik van de publieke watervoorziening, hoofdzakelijk voor het industrieel gebruik en het lozen in waterwegen.

Alhoewel er regelgeving bestaat in Frankrijk met betrekking tot de oppervlaktewateren, kunnen een aantal belangrijke tekortkomingen in het waterkwaliteitsbeleid worden vastgesteld, zoals blijkt uit een studie uitgevoerd door de Stichting Reinwater⁴⁴⁰⁷. Deze problemen situeren zich zowel op het vlak van de beleidsontwikkeling en de wetgeving als bij de uitvoering ervan. Het ontbreekt Frankrijk aan een duidelijke milieubeleidsplanning. Het te volgen milieubeleid op vlak van oppervlaktewater is beperkt. De bestaande regelgeving vormt een vrij onoverzichtelijk geheel door de talrijke uitvoeringsbesluiten. Door het gebrek aan een duidelijke structuur van verantwoordelijken ontstaan lacunes bij de uitvoering van de taken. Bovendien wordt een deel van de regelgeving niet of anders uitgevoerd. Bij de uitvoering van de regelgeving zijn er ondermeer problemen bij het verlenen van de vergunningen (als gevolg van belangentegenstellingen). Bovendien worden in de praktijk enkel vergunningen verleend voor de lozing van industrieel afvalwater en niet voor de lozing van huishoudelijk afvalwater. Bij het verlenen van de milieuvergunning ontbreken duidelijke richtlijnen. Er bestaan ook problemen bij de controle en de handhaving: de controle gebeurt door dezelfde diensten die de vergunningsaanvraag voorbereiden. Ook het systeem van zelfcontrole door de bedrijven laat te wensen over. Strafvervolgning in geval van een overtreding wordt niet vlug toegepast. Inzake waterkwaliteitsinventarisaties en -doelstellingen zijn er onvoldoende gegevens beschikbaar. Ook het vaststellen van waterkwaliteitsdoelstellingen verloopt niet naar behoren, met als gevolg dat op veel plaatsen de doelstellingen ontbreken of niet ver genoeg gaan.

De belangrijkste **wetgeving inzake luchtverontreiniging** is de kaderwet van 2 augustus 1961 inzake luchtverontreiniging en de Wet van 10 maart 1948 inzake het energiegebruik. De Wet van 1961 is gericht op het controleren van luchtmissies afkomstig van vaste verbrandingsin-

⁴⁴⁰⁷ Zie hierover rapport STICHTING REINWATER, o.c., 59-65.

stallaties. De technische specificaties worden uitgevaardigd in het Decreet van 13 mei 1974.

Op 1 maart 1993 werd het geïntegreerd water/lucht Besluit aangenomen (Arreté Intégré Air/Eau): dit besluit stelt op nationaal niveau de maximale toelaatbare inhoud vast van elke stof in luchtmissies of watereffluent komend uit installaties, onderworpen aan een vergunningsprocedure.

3.2. Wetgeving inzake natuurbehoud

De algemene natuurbehoudswet is de Wet van 10 juli 1976 inzake het behoud van het natuurlijk leefmilieu (Wet n° 76-629). Deze wet omvat ondermeer bepalingen inzake de bescherming van diersoorten. Een lijst met beschermde diersoorten is vastgelegd in de Agrarische Code (Code Rural) (artikel R. 211-3).

Inzake gebiedsbescherming kan de Wet van 1 juli 1957 inzake natuurreservaten worden vermeld evenals de Wet van 22 juli 1960 inzake de oprichting van natuurparken ("Parcs Naturels Nationaux" of "Parcs Naturels Régionaux"). De nationale natuurparken omvatten een gedeelte of de gehele oppervlakte van een of meer gemeenten en worden aangeduid bij decreet. Een gebied kan worden aangeduid als nationaal natuurpark in het geval dat het behoud van de flora en fauna, de bodem, de ondergrond, de atmosfeer, het water, en het natuurlijk milieu in het algemeen van speciaal belang zijn. De parken kunnen zich uitstrekken over het publiek maritiem domein.

Een onderscheid wordt gemaakt tussen staatsnatuurreservaten ("réserves biologiques domaniales") met een totale oppervlakte in Frankrijk van 5.000 ha en natuurreservaten ("réserves naturelles"). Deze laatste worden per decreet aangeduid en worden beheerd door lokale of regionale overheden of door natuurverenigingen. De totale oppervlakte in Frankrijk aan natuurreservaat bedraagt 100.000 ha. Daarnaast bestaan tevens de vrijwillige natuurreservaten ("réserves naturelles volontaire"), waardoor nog een 5.000 ha is beschermd. In totaal heeft Frankrijk ongeveer 115.000 ha natuurreservaat wat neerkomt op ongeveer 0,3% van de totale oppervlakte. Hierbij zijn de grote nationale natuurparken niet meegerekend.

Op departementaal vlak werd door de Département du Nord een "Trame Verte" uitgewerkt, een soort Franse Groene Hoofdstructuur met ondermeer als doelstelling de bescherming van natuurgebieden en de verbetering van de milieukwaliteit. Er wordt ondermeer aan aankoop van natuurterreinen gedaan, evenals aan beheer, aanplanting, zuivering van afvalwater, enzomeer. De financiering gebeurt op een bijzondere manier: op de meeste nieuwbouw wordt in de Département du Nord een belasting geheven van 1% ("Taxe espaces naturels sensibles"). De opbrengsten van deze belasting worden uitsluitend gebruikt voor de financiering van de "Trame Verte" en meer bepaald voor de aankoop van natuurterreinen. Er bestaat tevens een systeem van recht van voorkoop in bepaalde gebieden met een hoge natuurwaarde ("zones de préemption"). In deze gebieden heeft het departement een recht van voorkoop.

Specifiek voor het beheer en de bescherming van de kustzone is de **Wet van 3 januari 1986 inzake het beheer, de bescherming en het waarderen van de kustzone** (Wet n° 86-2 - Loi

relative à l'aménagement, la protection et la mise en valeur du littoral)⁴⁴⁰⁸. Deze wet gaat ervan uit dat de kustzone een geografische eenheid is, die een specifiek beheers- en beschermingsbeleid vereist. De doelstellingen van dit beleid zijn het bevorderen van onderzoek en herevalueren van het specifieke karakter en de rijkdommen van de kustzone, de bescherming van het biologische en ecologische evenwicht, de strijd tegen erosie, de bescherming van plaatsen van bijzonder belang en landschappen, de bescherming en ontwikkeling van industrieën verbonden met de kustzone zoals visserij, havenactiviteiten, scheepsbouw, scheepsherstelling en maritiem transport, en de ontwikkeling in de kustzone van landbouw en bosbouw, industrie en toerisme (art. 1).

Deze wet omvat verschillende elementen. Een eerste titel (beheer en bescherming van de kustzone) bevat een aantal wijzigingen aan de Stedebouwwet, bepalingen inzake de waterkwaliteit en bepalingen inzake activiteiten uitgeoefend aan de kustzone. Een tweede titel omvat bepalingen inzake het beheer van het publiek maritiem domein en reglementering van de stranden.

De Wet inzake de bescherming van de kustzone voegt een hoofdstuk toe aan de Wet op de stedebouw (Hoofdstuk VI, Titel IV van de stedebouwwet) met specifieke richtlijnen voor de lokale autoriteiten in de kustzone. De bepalingen van dit hoofdstuk zijn van toepassing op alle publieke of private personen voor de uitvoering van alle werken, constructies, installaties, het plaatsen van campings of caravans, ontginning van mineralen en installaties voor de bescherming van het leefmilieu (art. 146-1).

Bij de beslissing inzake het beheer van de kustzone moet rekening worden gehouden met de gevolgen van publieke toegang tot open ruimten en tot de stranden. Elke activiteit die wordt toegelaten bij of op het strand moet zo worden uitgevoerd dat publieke toegang mogelijk blijft (art. 146-3).

Een uitbreiding van de bebouwing in de kustzone moet gebeuren in het verlengde van reeds bestaande agglomeraties of steden ofwel op nieuwe plaatsen geïntegreerd in het leefmilieu. Behalve in bouwzones, is bouwen van constructies en installaties niet toegelaten in een zone van 100 meter breed, gemeten van het hoogste punt aan de kustlijn. Uitzonderingen zijn voorzien voor redenen van openbare diensten en economische activiteiten die de onmiddellijke nabijheid van water vereisen (art. 146-4). Ook terreinen voor campings of standplaatsen voor caravans mogen niet worden geplaatst binnen de zone van 100 meter (art. 146-5).

De documenten en beslissingen inzake de bestemming van de kustzone of inzake het bodemgebruik beschermen de land- en mariene gebieden, de landschappen, de karakteristieken van het natuurlijk en cultureel patrimonium en de milieus nodig voor het behoud van het biologisch evenwicht. Bij het beslissen inzake een voorgestelde ontwikkeling in de kustzone, zijn de autoriteiten ertoe gehouden om rekening te houden met een lijst van ecosystemen en gebieden. Deze lijst dient vastgesteld te worden bij decreet. Deze lijst omvat gebieden van speciaal

⁴⁴⁰⁸ Zie hierover: FOSTER, M., 'Current legal developments. France. New legislation on littoral zone management and protection', *IJECL*, 1986, 309-311. Zie ook uitgebreid hierover: SOCIÉTÉ FRANÇAISE POUR LE DROIT DE L'ENVIRONNEMENT, *La Loi "Littoral". Loi du 3 janvier 1986 relative à l'aménagement, la protection et la mise en valeur du littoral*, Parijs, Economica, 1987, 388p.

ecologisch belang zoals duinen, stranden, kustwouden en bossen, bewoonde eilandjes, estuaria, ria's, moerassen, waterrijke gebieden ("wetlands") en rust- en broedplaatsen van bepaalde vogelsoorten (opgenomen in de EG-Vogelrichtlijn). De werken die tot doel hebben het behoud of de bescherming van deze plaatsen kunnen worden toegelaten (art. 146-6).

De aanleg van wegen in de kustzone wordt eveneens beperkt: nieuwe hoofdwegen mogen slechts worden aangelegd op een afstand van twee kilometer van de kust. Het aanleggen van wegen in duinen, stranden, op zandbanken van lagunes is verboden. Plaatselijke nieuwe wegen mogen evenmin worden gebouwd langs de kust, tenzij dit geografisch noodzakelijk is (art. 146-7).

Hoofdstuk III van Titel I van de Wet inzake de kustzone omvat een aantal bepalingen die beperkingen opleggen aan de activiteiten in de kustzone. Een aantal bepalingen hebben betrekkingen op pleziervaartuigen en havens voor de pleziervaart (artt. 20-22). Zo moet de ontvangst van pleziervaartuigen op dergelijke wijze worden georganiseerd dat deze worden geïntegreerd binnen de natuurlijke en stedelijke omgeving met eerbied voor de normen die worden opgelegd door de "schémas de mise en valeur de la mer". Er zijn voorts beperkingen voor het inrichten van havens voor pleziervaartuigen: er wordt geëist dat indien stranden worden vernield hiervoor, dit verlies moet worden gecompenseerd door de aanleg van artificiele stranden met eenzelfde capaciteit voor de productie van schelpdieren en andere mariene rijkdommen (art. 21). De havendokken bestemd voor de ontvangst van pleziervaartuigen moeten worden geïncorporeerd in het openbaar maritiem domein (art. 22).

Er is tevens een beperking op ontginningsactiviteiten uitgevoerd in de kustzone: dergelijke werken mogen niet worden uitgevoerd of worden beperkt indien deze een schadelijke impact zouden hebben op stranden, duinen, kliffen, moerassen, en natuurlijke groeiplaatsen van mosselen en van de exploitatie van maricultuur en dergelijke. Deze beperking heeft geen invloed op de baggerwerken die worden uitgevoerd in de havens en hun toegangswegen en deze die tot doel hebben het behoud of bescherming van bijzondere natuurgebieden (art. 24).

Titel II van de Wet omvat de bepalingen inzake het openbaar maritiem domein en inzake de stranden. Zo wordt ondermeer bepaald dat beslissingen inzake het gebruik van het openbaar maritiem domein ondermeer rekening moeten houden met de vereisten voor het behoud van de landschappen in de kustzone en de biologische rijkdommen van de kust. Een substantiële wijziging in het gebruik van het openbaar maritiem domein maakt vooraf het voorwerp uit van een openbaar onderzoek (art. 25).

De delimitatie van de kustzone gebeurt door de staat, voorafgegaan door een openbaar onderzoek. De vorderingen inzake eigendom in de aldus afgebakende kustzone hebben een verjaringstermijn van 10 jaar te rekenen vanaf de publicatie van het besluit inzake de delimitatie (art. 26).

Voorts zijn alle activiteiten verboden, die een nadelig effect hebben op de natuurlijke zeekust, tenzij deze van publiek belang zijn en vereist zijn door de topografie van de desbetreffende plaats. Deze beperking geldt slechts buiten de havengebieden, en geldt niet voor het uitvoeren

van activiteiten die betrekking hebben op de zeewering, en het inrichten van installaties nodig voor de maritieme veiligheid, defensie, visserij en aquacultuur (art. 27).

De Wet inzake de kustzone bevat tenslotte nog een aantal bepalingen (artt. 30-34) inzake de publieke toegang tot het strand: het publiek heeft in principe een onbeperkte en kosteloze toegang tot de stranden, tenzij wanneer een dergelijke toegang onverenigbaar is met publieke veiligheid, staatsveiligheid en de bescherming van het leefmilieu. Dit recht op vrije en kosteloze toegang tot de stranden maakt de fundamentele bestemming van de stranden uit, en is van een zelfde aard als het gebruik van de stranden voor de visserij en de aquacultuur. Alle toelatingen inzake het gebruik of eigendom van de stranden moeten rekening houden met dit recht tot openbare toegang door het vrijwaren van een daartoe geschikt gebied, dat loopt langs de rand van de zee. Het gebruik van motorvoertuigen, andere dan deze gebruikt voor redding, politie en exploitatie, is verboden op de zeekust, de stranden en in de duinen op de plaatsen waar deze toegankelijk zijn voor het publiek.

3.3. Wetgeving inzake visserij

De Franse visserijwetgeving wordt gevormd door de EG-visserijwetgeving en door nationale wetgeving voor de zones die onder Franse jurisdictie vallen. De belangrijkste wetgeving inzake zeevisserij is het Decreet van 9 januari 1852 (*Décret sur l'exercice de la pêche maritime*) gewijzigd door de Wet van 22 mei 1985 (Wet n° 85-542).

Inzake de toegang tot de visbestanden geldt sinds de Wet van 1 maart 1888, zoals gewijzigd, dat de zeevisserij verboden is voor buitenlanders in de Franse territoriale zee. Op deze verbodsbepaling zijn uitzonderingen voorzien bij wijze van bilaterale akkoorden (bv. Akkoord Frankrijk-België van 24 februari 1976 waardoor visserij wordt toegestaan voor onderdanen van beide staten in de territoriale zeeën van beide landen).

Op basis van de EG-visserijwetgeving, waardoor een zone van 12 zeemijl wordt voorbehouden aan de kustzonestaat, voorziet de Wet van 22 mei 1985 dat in de maritime zones die vallen onder Franse jurisdictie of soevereiniteit, de visserijactiviteiten verboden zijn voor schepen onder buitenlandse vlag, onder voorbehoud van de EG-wetgeving. Uitzonderingen op dit verbod kunnen tevens worden toegestaan voor niet-EEG landen.

Inzake het beheer van de visstocks bepaalt de Wet van 22 mei 1985 dat de visserij wordt uitgeoefend conform met de EG-reglementering terzake en in het bijzonder met de bepalingen inzake behoud en beheer. In de kustzone mag de kuststaat echter de eigen reglementering behouden, op voorwaarde dat deze niet tegenstrijdig is met de EG-wetgeving.

In de Franse wetgeving werd tevens het systeem van de quota ingevoerd (Wet van 22 mei 1985). De Wet van 22 mei 1985 voorziet tevens in een bepaling inzake de voorziening van schelp- of weekdieren of van vis in de kustzone: een decreet bepaalt de voorwaarden van het herstel van de rijkdommen. De Wet van 3 januari 1986 inzake de kustzone voegt daar de voorwaarden aan toe inzake behoud en reproductie.

Inzake de bescherming van de stocks tegen verontreiniging verbiedt artikel 2 van de Wet van

16 december 1964 elke lozing of in het water laten van stoffen die schade kunnen toebrengen aan de onderwaterfauna en flora en aan de economische ontwikkeling van de kustregio. Er kunnen wel afwijkingen zijn op deze regel bij wijze van voorafgaande vergunningen. Daarbij aansluitend worden door artikel 407 van de Code Rural lozingen die hinderlijk zijn voor fauna en flora gesanctioneerd.

De Wet van 1986 inzake de kustzone bevat in hoofdstuk II (inzake waterkwaliteit) een verbodsbepaling inzake het direct of indirect lozen van stoffen of organismen die hinderlijk zijn voor het behoud of de reproductie van zeezoogdieren, vissen, schelp- en weekdieren, zeeplanten.

Inzake bescherming van vis en schelpdieren tegen verontreiniging omvat het Decreet van 4 november 1985 (Décret n° 85-1151 relatif à la répression de la pollution des eaux marines) een strafbepaling voor het direct of indirect werpen of lozen in zee, de interne wateren, de territoriale zee, de EEZ, van stoffen of organismen die hinderlijk zijn voor het behoud en de reproductie van zeezoogdieren, vissen, schelpdieren, weekdieren, of planten, of die van dergelijke aard zijn dat ze consumptie onmogelijk maken.

4. Besluit ten aanzien van het Noordzeebeleid in Frankrijk

Alhoewel er in Frankrijk een wettelijk kader bestaat inzake milieubescherming, blijken er toch veel problemen te bestaan bij de tenuitvoerlegging, zoals blijkt uit de studie gedaan door Stichting Reinwater inzake het waterkwaliteitsbeheer⁴⁴⁰⁹.

De oorzaak hiervan is ondermeer te vinden bij de ondoorzichtige en complexe bevoegdheidsstructuur ten aanzien van het leefmilieubeleid. Ook de bevoegdheden in de kustzone vormen een complex en weinig overzichtelijk geheel.

Op institutioneel vlak moet wel worden gewezen op het belang van de Conservatoire du littoral. Deze instelling vormt een soort unicum in de ons omringende landen en vervult een belangrijke rol in de bescherming van gebieden in de kustzone.

Op het vlak van het waterkwaliteitsbeheer is het initiatief inzake het beheer van de rivieren op basis van de indeling in stroombekkens vermeldenswaardig. De oppervlakte van het grondgebied van Frankrijk laat dit gemakkelijker toe dan in België, aangezien in België voor elke rivier (Schelde, Maas) een grensoverschrijdend beheer vrijwel noodzakelijk is.

Het belangrijkste element uit de Franse wetgeving voor het kustzonebeleid, is de Wet van 1986 inzake het beheer van de kustzone (Loi Littoral). In tegenstelling tot de andere ons omringende landen en ons eigen land, beschikt Frankrijk over wetgeving inzake integraal kustzonebeheer. Diverse activiteiten en de ruimtelijke inbeslagname komen hierin aan bod. Ook wordt de kustzone als een eenheid behandeld in de wet (met inbegrip van de kustwateren). Opgemerkt dient wel dat activiteiten zoals scheepvaart (met uitzondering van de pleziervaart) minder aan bod komen in deze wet.

⁴⁴⁰⁹ STICHTING REINWATER, o.c., 87p.

Het feit dat Frankrijk over een zeer belangrijke maritieme kustlijn beschikt, waarvan een gedeelte uitermate belangrijk is voor het toerisme (Middelandse Zeegebied) ligt uiteraard mede aan de basis van dergelijke wetgeving. Een vergelijking met België gaat hier dan ook moeilijker op. Nochtans kunnen zowel de Wet van 1986 inzake het beheer van de kustzone als acties van de Conservatoire du littoral als belangrijke voorbeelden dienen voor het kustzonebeleid in België, zij het dan ingepast binnen de eigen wetgeving en structuren.

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

HOOFDSTUK 4. NOORDZEEBELEID IN DUITSLAND

1. Gebruiksfuncties

In verhouding tot de totale landoppervlakte van Duitsland, heeft deze slechts een kleine kustlijn. De kust wordt begrensd door twee zeeën, de Noordzee en de Baltische Zee.

Inzake gebruiksfuncties in de Noordzee is vooral de visserij en de scheepvaartactiviteiten van en naar de havens van belang.

Zo bedroeg de visvangst door Duitsland in 1988 45.122 ton in de Noordzee (27, 6% van de totale vangst). Dit maakt Duitsland het belangrijkste visserijland in de Noordzee na Denemarken (41,7%)⁴⁴¹⁰. De totale visvangst door Duitsland bedroeg in 1991 300.200 ton, waarvan 238.700 ton werd gevangen in de Noordoostelijke Atlantische Oceaan⁴⁴¹¹. Door het invoeren van de 200-mijlszone door verschillende landen, verloor de Duitse diepwatervisserijvloot haar traditionele visgronden in Noord-Europa, IJsland en Noord-Amerika.

Duitsland heeft een aantal belangrijke havens, zoals Bremen (goed voor 30 miljoen ton) en Hamburg (61 miljoen ton). De Noordzee wordt druk bevaren langs de Duitse kust (voornamelijk ten Westen van Helgoland). Er is voorts belangrijke scheepvaart van de Noordzee naar de Baltische Zee via het Kiel Kanaal.

Duitsland heeft een beperkte offshore exploitatie: tussen 1987 en 1990 waren er drie platforms werkzaam, met een gasproductie van 80 miljoen m³ per jaar en een olieproductie van 270.000 ton per jaar. Op het continentaal plat van Duitsland liggen voorts 300 km pijpleidingen⁴⁴¹².

Zand- en grindwinning is minder belangrijk voor Duitsland: er was slechts een enkel project in 1989, waarbij 2 miljoen m³ werd ontgonnen, dat werd gebruikt voor strandophoging.

De Duitse kust heeft een aantal belangrijke natuurwaarden: Duitsland is een van de drie Noordzeelanden, grenzend aan de Waddenzee. Daarnaast zijn er nog zeekliffen (Lummenfelsen, Helgoland)⁴⁴¹³.

Het gebied van de Waddenzee en de Duitse Bocht vormt een gevoelig gebied, als gevolg van

⁴⁴¹⁰ NSQSR 1993, 14.

⁴⁴¹¹ EUROSTAT, *Statistiques de base de la Communauté*, Luxemburg, 1994, 294.

⁴⁴¹² NSQSR 1993, 17.

⁴⁴¹³ *Ibid.*, 19.

rivieren, wind en stroming. Vooral de toevoer van nutriënten en de eutrofiëring vormen een probleem voor dit gebied. Ook het gehalte aan zware metalen in dit gebied is hoger in vergelijking met andere gebieden in de Noordzee⁴⁴¹⁴.

Duitsland draagt ook bij tot de verontreiniging van de Noordzee⁴⁴¹⁵, door luchtverontreiniging en door verontreiniging door rivieren. Zo monden de rivieren de Ems, de Weser en de Elbe uit in het Duitse deel van de Noordzee. Ook via de Rijn komen belangrijke hoeveelheden verontreinigende stoffen in de Noordzee. Het grootste probleem inzake luchtverontreiniging in het voormalige West-Duitsland stelt zich voor de toename in verontreiniging door motorvoertuigen⁴⁴¹⁶. Een bijkomend probleem stelt zich voor de nieuwe deelstaten die bij Duitsland zijn gevoegd na de eenmaking (het voormalige Oost-Duitsland), waar serieuze verontreinigingsproblemen, onder meer inzake luchtverontreiniging, aanwezig zijn.

Duitsland is er wel reeds in geslaagd emissies van bijvoorbeeld zware metalen terug te dringen. Er blijven vooral problemen bij het terugdringen van verontreiniging door autoverkeer en door de emissies van nitraten uit de landbouw⁴⁴¹⁷. Er wordt door Duitsland geen afval meer gedumpt in zee of verbrand op zee⁴⁴¹⁸.

2. Bevoegdheden

2.1. Bevoegdheden in Duitsland ten aanzien van de Noordzee⁴⁴¹⁹

Duitsland kent een federale staatsstructuur waarin de bevoegdheden zijn verdeeld over de federale overheid (de "Bund") en de deelstaten (de "Länder"). De verdeling van de bevoegdheden tussen de federale overheid en de deelstaten wordt geregeld in de Grondwet. Ook de bevoegdheid voor de uitvoering van de wetgeving wordt daarin voorzien.

Op federaal niveau zijn verschillende ministeries bevoegd voor functies of aspecten van de Noordzee.

Het belangrijkste ministerie is het **Federaal Ministerie voor Leefmilieu, Natuurbehoud en**

⁴⁴¹⁴ OECD, OECD Environmental Performance Reviews. Germany, Parijs, 1993, 174-175.

⁴⁴¹⁵ Voor een overzicht van de verontreinigingsbronnen in Duitsland, zie: OECD, o.c., 227p.

⁴⁴¹⁶ OECD, o.c., 47.

⁴⁴¹⁷ Ibid., 186-187.

⁴⁴¹⁸ Ibid., 57.

⁴⁴¹⁹ Zie: WINTER, G., German Environmental Law. Basic Texts and Introduction, Dordrecht, Martinus Nijhoff/Graham & Trotman, 1994, 1-3; OECD, o.c., 24-29; McLOUGHLIN, J. en BELLINGER, E.G., Environmental Pollution Control. An introduction to Principles and Practice of Administration, Londen, Graham & Trotman, 1993, 211-215; SCHERER, J., 'Environmental Regulation in the Federal Republic of Germany' in HANDLER, T. (ed.), Regulating the European Environment, Londen, Chancery Law Publishing, 1994, 73-75; WISSEL, H. et al., 'Germany' in BREALEY, M. (ed.), Environmental Liabilities and Regulation in Europe, Den Haag, International Business Publishing, 1993, 205-210.

Nucleaire veiligheid. Dit ministerie werd opgericht bij Besluit van 5 juni 1986 en heeft de vroegere bevoegdheden inzake leefmilieu van de andere ministeries overgenomen. Dit ministerie is verantwoordelijk voor alle fundamentele zaken van het milieubeleid zoals grensoverschrijdende samenwerking, waterbeheer, afvalbeheer, luchtverontreiniging, geluidshinder, milieu en gezondheid, gevaarlijke stoffen, natuurbehoud, bodemverontreiniging, nucleaire installaties, milieueffectrapportage.

Het Ministerie wordt in zijn werking ondersteund door een aantal diensten, zoals het Federaal Milieu Agentschap en het Federaal Onderzoekscentrum voor Natuurbehoud en Landschaps-ecologie.

Andere federale ministeries met bevoegdheden van belang voor de Noordzee, zijn het Ministerie voor Economische Zaken (bevoegd voor minerale rijkdommen), het Ministerie voor Voeding, Landbouw en Bossen (bevoegd voor visserij), het Ministerie voor Transport (bevoegd voor waterwegen en de scheepvaart), het Ministerie voor Regionale Planning, Huisvesting en Stedebouw (bevoegd voor stedebouw).

Specifiek voor marien wetenschappelijk onderzoek is de **Federale Dienst voor Zeescheepvaart en Hydrografie** te Hamburg vermeldenswaardig (Bundesamt für Seeschifffahrt und Hydrographie - BSH). Deze vervult een belangrijke rol inzake het monitoren van de Noordzee, ondermeer in het kader van het Master Monitoring Plan van de North Sea Task Force⁴⁴²⁰.

Op het niveau van de deelstaten (Länder) is de hoogste autoriteit op het vlak van het leefmilieubeleid telkens het Ministerie van Leefmilieu.

Naast de federale overheid en de deelstaten hebben ook de lagere overheden bevoegdheden inzake leefmilieu, met name, de gemeenten ('Gemeinden') en de districten ('Kreis' - dit zijn groepen van gemeenten). Deze lagere niveaus hebben ofwel eigen administratieve bevoegdheden, of beschikken over bevoegdheden die hen worden toegekend door de federale overheid of door de 'Länder'.

De bevoegdheidsverdeling tussen de federale overheid en de deelstaten op het vlak van leefmilieu wordt geregeld in de Grondwet (Grundgesetz). Er zijn verschillende mogelijkheden bij de bevoegdheidsverdeling.

Een eerste mogelijkheid zijn de concurrerende bevoegdheden. Dit houdt in dat de deelstaten enkel wetten kunnen uitvaardigen voorzover de federale overheid zelf geen afdoende wettelijke regelingen heeft getroffen. Indien dit niet het geval is, kunnen de deelstaten aanvullende bepalingen nemen. Dergelijke concurrerende bevoegdheden bestaan op het vlak van afvalverwijdering, beheersing van luchtverontreiniging, lawaai, waterverontreiniging, gevaarlijke stoffen, nucleaire energie, de constructie van kanalen, scheepvaart en waterwegen, kustverdediging en zeevisserij. In de meeste van deze domeinen heeft de federale overheid wetgeving uitgevaardigd.

⁴⁴²⁰ Zie North Sea Task Force News, mei 1992, 5.

De federale overheid beschikt voorts over exclusieve bevoegdheden op het domein van de aanleg van spoorwegen en luchthavens.

Naast het systeem van de concurrerende en exclusieve bevoegdheden, kunnen de deelstaten wetgevende bevoegdheden uitoefenen in een aantal gebieden waar de federale overheid enkel een kaderwetgeving heeft voorzien ("Rahmengesetze"). Dit is het geval voor natuurbehoud, landschapsbescherming en het waterbeheer. De wetgeving van de deelstaten vult dergelijke kaderwetgeving aan. Opgemerkt dient te worden dat de kaderwetgeving van de federale overheid soms zeer precies is zodat nog weinig ruimte overblijft voor de deelstaten. Een kaderwet mag bovendien ook bepalingen omvatten die direct toepasbaar zijn in de deelstaten.

Naast de wetgevende bevoegdheden op het vlak van het leefmilieu, zijn de deelstaten belast met de tenuitvoerlegging en het afdwingen van de federale milieuwetgeving en de eigen milieuwetgeving. De deelstaten vallen wel onder supervisie van de federale overheid.

De uitgebreide administratieve bevoegdheden van de deelstaten maakt van de nationale implementatie van internationale regelgeving een traag proces⁴⁴²¹.

Op vlak van de **coördinatie** van het leefmilieubeleid in Duitsland, zijn er een aantal comités en werkgroepen voor de verschillende milieusectoren, bestaande uit zowel federale vertegenwoordigers als administratie van de deelstaten. Van bijzonder belang is de Conferentie van Milieu-ministers, bestaande uit milieuministers van de deelstaten en de Federale Minister van Leefmilieu.

2.2. Bevoegdheid over mariene rechtsgebieden

De grens tussen interne wateren en de kustwateren wordt gevormd door de landwaartse grens van de gemiddelde hoogwaterlijn of de zeewaartse grens van de oppervlaktewateren. De gemiddelde hoogwaterlijn in de Noordzee is de lijn tussen water en land dat niet wordt overspoeld bij gemiddeld hoog tij. In de Baltische zee is deze lijn het gemiddelde waterniveau.

De territoriale zee van Duitsland bestaat uit verschillende grenzen, gaande van 3 tot 16 zeemijl. Het voormalige West-Duitsland (Federale Republiek Duitsland) heeft een territoriale zee van 3 zeemijl. De vroegere Duitse Democratische Republiek (Oost-Duitsland) beschikt over een territoriale zee van 12 zeemijl. Na de eenmaking werden beide grenzen niet gewijzigd en geüniformiseerd. Op één plaats in de Noordzee heeft Duitsland een uitgebreidere territoriale zee, met name ter hoogte van de Duitse bocht (aan de monding van de Jade, de Elbe en de Weser). Deze uitbreiding werd niet verkregen door het tekenen van een parallelle lijn met de basislijn, maar wel door het tekenen van een box. Op één plaats is de territoriale zee 16 mijl breed (ten westen van Helgoland). De proclamatie van deze uitbreiding gebeurde op 12 november 1984 en werd van kracht op 16 maart 1985. De bedoeling van de uitbreiding van de territoriale zee was om te voorzien in wetgeving en afdwingbare bevoegdheden voor het

⁴⁴²¹ DE JONG, F., 'The Second International Conference on the Protection of the North Sea: National Implementation' in FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), *The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation*, Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 35.

verhogen van de veiligheid van de navigatie en zo het risico op aanvaringen te verminderen. De Duitse Bocht is een gebied met intensieve scheepvaartactiviteiten en met een aanzienlijk gevaar voor aanvaringen (door het kruisen van verschillende scheepvaartwegen op die plaats, naar de havens van Hamburg, Bremen, Wilhemshaven en Emden) evenals het risico voor strandingen. Alhoewel volgens het geldende internationaal zeerecht de toegelaten breedte van de territoriale zee 12 zeemijl bedraagt, is een uitbreiding tot 16 mijl toegelaten volgens het internationaal recht, gebaseerd op artikel 12 van het Zeerechtverdrag (inzake reden), doordat de diepwaterrede ten westen van Helgoland kan worden ingesloten in de territoriale zee⁴⁴²².

Duitsland heeft een visserijzone van 200 zeemijl (in uitvoering van EG-wetgeving), maar heeft nog geen EEZ afgekondigd.

Duitsland oefent bevoegdheden uit over het continentaal plat (200 mijl), waarvan de grenzen met Denemarken en Nederland bilateraal werden vastgelegd⁴⁴²³.

3. Wetgeving in Duitsland van belang voor de Noordzee⁴⁴²⁴

De milieuwetgeving in Duitsland wordt gevormd door federale wetten en wetten van de deelstaten ("Gesetze") en besluiten gebaseerd op deze wetten ("Rechtsverordnungen").

Naast de wetten, bestaan in Duitsland de administratieve verordeningen ("Verwaltungsvorschriften"), uitgevaardigd door federale of deelstaat administraties, met richtlijnen voor de uniforme uitvoering van wetgeving. Veel van deze administratieve regelingen dienen worden goedgekeurd door de Bundesrat. De belangrijkste van deze regelingen is de "TA Luft".

Er bestaat vooralsnog geen codificatie van het Duitse milieurecht, alhoewel momenteel een code voor milieurecht wordt voorbereid ("Umweltgesetzbuch")⁴⁴²⁵. Het ontwerp van een dergelijke milieurechtcode bestaat uit twee delen. Een eerst algemeen deel omvat onder meer de algemene principes en doelstellingen, rechten en plichten van individuen, milieuplanning, milieueffectrapportage, vergunningenbeleid, economische instrumenten, onderzoek en educatie, aansprakelijkheid. Het tweede deel van de code omvat de verschillende sectorale milieuwetgevingen, ondermeer inzake natuurbehoud en landschapsbescherming, waterbescherming, bodembescherming, immissiecontrole, atoomenergie, gevaarlijke stoffen en afvalbeheer. De code behandelt het milieurecht *sensu strictu*. Domeinen als ruimtelijke ordening zijn niet in de code opgenomen.

⁴⁴²² Zie op kaart: GÜNDLING, L., 'Federal Republic of Germany. The extension of territorial waters in the North Sea', *IJECL*, 1986, 312-315.

⁴⁴²³ FRANCKX, E., 'Maritime Boundaries and Regional Cooperation' in FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), *The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation*, Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 217-218.

⁴⁴²⁴ Zie: WINTER, G., *o.c.*, 387p.; OECD, *o.c.*, 227p.; SCHERER, J., *l.c.*, 73-95.

⁴⁴²⁵ Voor een korte bespreking hierover zie: KLOEPFER, M., 'On the codification of the environmental law in a Code of Environment in Germany', *Colloquium. De codificatie van het milieurecht*, Gent, Centrum voor Milieurecht (Universiteit Gent), 20-21 februari 1995, 5p.

Bij de volgende bespreking wordt enkel ingegaan op wetgeving inzake verontreiniging afkomstig van het vasteland en het natuurbehoud.

3.1. Verontreiniging afkomstig van het vasteland

Het **waterbeheer** wordt in eerste instantie geregeld door de federale Waterhuishoudingswet (Wasserhaushaltsgesetz - WHG) en tevens door de waterwetten van de deelstaten. Voorts is er nog de wet inzake heffingen voor afvalwater (Abwasserabgabengesetz).

De waterhuishoudingswet is een kaderwet, aangevuld door de waterwetgeving van de deelstaten. De meeste bepalingen van de WHG zijn echter direct toepasselijk in de deelstaten, zodat deze weinig ruimte over hebben voor aanvullende wetgeving.

De WHG is van toepassing op oppervlaktewateren, grondwater en kustwateren. Onder kustwateren wordt verstaan de zee gelegen tussen de gemiddelde hoogwaterlijn of de zeewaartse limieten van de oppervlaktewateren en de zeewaartse limieten van de kustzee.

De WHG bevat naast algemene bepalingen tevens specifieke bepalingen voor oppervlaktewater, grondwater en kustwateren. Bij de algemene bepalingen wordt onder meer bepaald dat alle maatregelen die een invloed hebben op het water op dergelijke wijze moeten worden genomen dat een negatieve impact op de waterkwaliteit wordt vermeden en dat een economisch gebruik van het water wordt verzekerd. De Wet onderwerpt elk watergebruik aan een vergunning. Onder gebruik van water is inbegrepen, het onttrekken en afleiden van water, het afdammen en het verlagen van oppervlaktewater, het onttrekken van vaste stoffen van oppervlakte- en grondwater, het lozen van stoffen in water, en alle maatregelen die schadelijke veranderingen kunnen teweegbrengen aan de fysische, chemische of biologische eigenschappen van het water. Er wordt specifiek genoemd als gebruik van water de introductie en lozing van stoffen in kustwateren, afkomstig van het vasteland of van installaties die niet geplaatst zijn in kustwateren op een tijdelijke basis of stoffen die in kustwateren zijn gebracht met de bedoeling ze te dumpen.

Inzake de oppervlaktewateren wordt bijzondere aandacht besteed aan het lozen van afvalwater. Een toelating voor een dergelijke lozing wordt slechts gegeven indien het gehalte aan contaminanten zo laag mogelijke is gehouden in overeenstemming met administratieve regelen, en op zijn minst in overeenstemming met het BAT-principe ("Allgemein anerkannten Regeln der Technik"). Door de Waterheffingenwet worden heffingen opgelegd voor het direct lozen van afvalwater in oppervlakte- of grondwater. De opbrengsten van deze heffingen worden gebruikt voor de verbetering van de waterkwaliteit. De bevoegdheid voor het vastleggen van waterkwaliteitsdoelstellingen in oppervlaktewater of grondwater berust bij de deelstaten.

Specifiek voor kustwateren wordt bepaald dat de deelstaten kunnen vastleggen dat het gebruik ervan niet onderworpen is aan een vergunning voor de introductie van stoffen voor visserijdoeleinden, voor de lozing van grond-, bron- en regenwater, voor de lozing van alle andere stoffen indien de kustwateren daardoor niet worden beschadigd of slechts in een onbetekenende graad worden geschaad. Inzake het behoud van de waterkwaliteit van de kustwateren wordt bepaald dat stoffen enkel mogen worden opgeslagen of worden gehouden in de buurt van kustwateren op zo een manier dat geen waterverontreiniging of andere schadelijke verandering van het

water is te vreezen. Dit geldt ook voor het transport van vloeistoffen en gasen door middel van pijpleidingen.

De deelstaten zijn bevoegd voor de uitvoering en het afdwingen van de waterwetgeving.

Het toepassen van het systeem van heffingen op het lozen van afvalwater en de technische vereisten uit de federale Waterbeheerswet, hebben geleid tot het terugdringen van de waterverontreiniging in West-Duitsland, ondermeer op het vlak van zuurstofrijke stoffen en toxische stoffen zoals zware metalen. Dit kon ondermeer worden bereikt door het installeren van waterzuiveringsinstallaties voor de behandeling van afvalwater en de installatie van zuiveringsinstallaties in de industrie. Dit heeft geleid tot een verbetering van de waterkwaliteit in de Rijn, Donou, Neckar en Main. Een dergelijke vooruitgang ontbreekt echter in de nieuwe deelstaten (voormalig Oost-Duitsland). Rivieren als de Elbe, Saale en Mulde zijn zwaar verontreinigd. Een ander probleem is de diffuse verontreiniging als gevolg van het gebruik van pesticiden en meststoffen, wat heeft geleid tot verontreiniging van het grondwater. Verontreiniging door nitraten heeft onder meer een impact in sommige kustwateren⁴⁴²⁶.

Inzake **luchtverontreiniging** is de belangrijkste wet de federale Immissiecontrolewet (Bundes-Immissionsschutzgesetz - BImSchG), aangevuld met federale besluiten en tal van administratieve regelingen. De bedoeling van deze wet is de bescherming van mensen, dieren en planten, water, bodem en lucht tegen schadelijke milieueffecten (art. 1). Deze wet regelt, na de algemene bepalingen, de vestiging en werking van bepaalde installaties (deel II van de Wet). Daarnaast zijn ook regelingen opgenomen inzake kwaliteitskenmerken van installaties, stoffen, producten, brandstoffen, benzines en smeerolies (deel III). De Wet bevat voorts nog basisvereisten inzake werking van voertuigen en voor de bouw van wegen en spoorwegen (deel IV). Deel V van de Wet omvat bepalingen inzake monitoring van luchtverontreiniging (methodes voor evaluatie, emissie inventaris), plannen voor luchtverontreinigingsbestrijding en lawaaihinder.

Een onderscheid wordt gemaakt naargelang installaties die een vergunning nodig hebben en installaties die niet vergunningsplichtig zijn, maar die wel aan bepaalde werkingsvereisten moeten voldoen.

De grenswaarden voor emissies worden vastgesteld doort de "TA luft" ("Technische Anleitung Luft"). Luchtverontreiniging door bepaalde schadelijke stoffen zoals CFK's worden geregeld door federale besluiten.

Indien een installatie verschillende vergunningen nodig heeft (bouwvergunning, installatievergunning en dergelijke meer), worden deze vergunningsaanvragen geïntegreerd behandeld ("Konzentrationswirkung") door de vergunning op basis van de Immissiecontrolewet (BImSchG). Dit houdt in dat deze vergunning ook de andere vereiste vergunningen omvat. Deze integratie is echter beperkt. Zo zijn onder meer de vergunningen die vallen onder de wetgeving inzake planning, water, nucleaire energie niet opgenomen in de geïntegreerde vergunning.

⁴⁴²⁶ OECD, *o.c.*, 79-81.

De deelstaten zijn bevoegd voor de toepassing en de bekrachtiging van de Immissiecontrolewet, door middel van het verlenen van vergunningen, het opleggen van boetes en sancties, het monitoren van luchtverontreiniging.

De wetgeving inzake luchtverontreiniging behoort tot de strengste van de geïndustrialiseerde landen van de OESO. Het toepassen en de naleving ervan heeft reeds geleid tot de reductie van emissies van onder meer zware metalen. Maatregelen op het vlak van ammoniak en stikstof vanuit de landbouw, emissies van motorvoertuigen en het aantasten van de ozonlaag zijn nog vereist⁴⁴²⁷.

3.2. Wetgeving inzake natuurbehoud

De belangrijkste wet inzake natuurbehoud op federaal vlak is de Bundesnaturschutzgesetz (BnatSchG). Aangzien dit een kaderwet is wordt deze aangevuld door de wetgeving van de deelstaten inzake natuurbehoud (Landesnaturschutzgesetze).

De federale natuurbehoudswet voorziet in vier instrumenten voor het natuurbehoud, met name, landschapsplanning, het aanduiden van beschermde gebieden, regulering van de bescherming van soorten en biotopen, compenserende maatregelen voor de aantasting van natuur en landschappen.

Landschapsplanning gebeurt in drie fasen: landschapsprogramma's, landschapskaderplannen en landschapsplannen.

Voor gebiedsbescherming bestaan verschillende mogelijkheden. De deelstaten kunnen gebieden aanduiden als natuurbeschermingsgebieden ("Naturschutzgebiete"), nationale parken ("Nationalparks"), natuurparken ("Naturparks") of landschapsbeschermingsgebieden ("Landschaftsschutzgebiete"). Voorts kunnen nog gebieden worden aangeduid als natuurmonument of als beschermd deel van landschappen.

De bescherming van soorten en hun biotopen werd uitgevoerd door de federale soortenbeschermingsregulering (Bundesartenschutzverordnung). De bedoeling van soortenbescherming is het behoud van de verscheidenheid aan soorten in hun natuurlijk milieu. Dit doel moet worden bereikt door het beschermen, beheren, creëren en herstellen van biotopen van planten en dieren. Zo zijn maatregelen die bepaalde biotopen zouden vernietigen of substantieel zouden aantasten, verboden. Bij deze biotopen worden ondermeer genoemd, rotsige en steile kustlijnen, strandbanken en duinen, zoutmoerassen, en Waddenzeegebieden (art. 20c Natuurbehoudswet). Voor redenen van openbaar belang mag worden afgeweken van dit verbod.

Duitsland heeft verschillende gebieden in de kustzone een beschermingsstatus toegekend⁴⁴²⁸. Duitsland heeft twee nationale parken opgericht die zijn gelegen in de Waddenzee, met name

⁴⁴²⁷ Zie hierover: OECD, *o.c.*, 48-50.

⁴⁴²⁸ VAN DER ZWIEP, K., 'The Wadden Sea: a Yardstick for a Clean North Sea' in FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), *o.c.*, 205; PEET, G. en GUBBAY, S., 'Marine Protected Areas in the North Sea', in FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), *o.c.*, 247.

Nationalpark Niedersächsisches Wattenmeer en Nationalpark Schleswig-Holsteinisches Wattenmeer. Dit laatste werd opgericht in 1982 en omvat een aantal zandbanken gelegen in de Noordzee juist buiten de Waddenzee. Inzake het behoud van het gebied geldt een systeem van verschillende zones (bv. een zone die volledig is afgesloten, een zone waarin bepaalde activiteiten zijn verboden).

Het nationale park Niedersachsen in de Waddenzee (opgericht in 1986) omvat het volledig deel van het Niedersächsische deel van de Duitse Waddenzee, met inbegrip van de Oost-Friesche eilanden. Het omvat tevens een kleine strook in de Noordzee ten noorden van de eilanden. De Dollart en de waterwegen van de Ems, Jade, Weser en Elbe zijn niet in het gebied opgenomen. Ook in dit gedeelte geldt een zoneringsysteem met drie verschillende zones, voor het behoud van het gebied.

In Hamburg wordt door twee natuurbehoudsbesluiten het grootste gedeelte van de Hamburgse Waddenzee onder bescherming geplaatst van de meest stringente beschermingscategorie zoals voorzien door de Natuurbehoudswet van Hamburg.

Het deel van Niedersachsen in de Waddenzee is opgenomen in de lijst met Ramsargebieden. De grenzen van dit beschermd gebied worden gevormd door de dijken en de kustlijn aan landzijde en omvat grote gedeelten van de eilanden en een deel van de Noordzee tot een diepte van zes meter. Zowel interne wateren als een klein deel van de territoriale zee behoren tot het Ramsar-gebied.

Sinds 1981 is een intertidaal en subtidaal gebied rond het eiland van Helgoland een beschermingsstatus toegekend door een besluit inzake het natuurbehoudsgebied Helgoländer Fellsöckel.

3.3. Economische effecten van milieumaatregelen

In Duitsland werden een aantal studies ondernomen met het oog op de evaluatie van de voordelen en kosten van milieubeschermingsmaatregelen. Een van de algemene conclusies hieruit was dat de meeste milieubeleidsmaatregelen voordelen teweegbrengen die de kosten ervan overschrijden, zodat deze maatregelen economisch verantwoord zijn. De uitgaven in Duitsland voor milieumaatregelen (zowel privé als overheidsuitgaven) behoren tot de hoogste van de OESO-landen. De uitgaven voor milieu voor de bedrijven hebben gevolgen voor de concurrentiepositie en voor de werkgelegenheid. Op korte termijn wordt de concurrentiepositie verzwakt indien in andere landen minder stringente maatregelen worden genomen. Voor de Duitse industrie zijn de negatieve effecten waarschijnlijk miniem, aangezien de uitgaven slechts een klein aandeel uitmaken van de totale kosten van de industrie (minder dan 3% voor de grote industrieën). Op middellange termijn creëren de milieubeleidsmaatregelen de vraag naar schone technologieën, zuiveringstechnieken, onderzoeksmogelijkheden. Dit geeft aanleiding tot het ontstaan van een nieuwe industrie. De Duitse eco-industrie is niet alleen van belang in eigen land, maar kent bovendien een belangrijke export⁴⁴²⁹.

⁴⁴²⁹ OECD, *o.c.*, 104-108.

DEEL III: RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE MET HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

HOOFDSTUK 5. ALGEMEEN BESLUIT BIJ HET NOORDZEEBELEID VAN ENKELE BUURLANDEN

De bestudeerde landen hebben allen belangen in de Noordzee door de diverse **gebruiken** die ervan worden gemaakt. Zonder onderscheid zijn voor alle landen de visserijactiviteiten evenals de scheepvaart van en naar de havens en de havenactiviteiten belangrijke gebruiken. Ook offshore exploitatie, toerisme, zandwinning, en in mindere mate maricultuur behoren tot de gebruiken bij de verschillende landen. De verschillende Noordzeelanden hebben ook belangrijke natuurwaarden in de kustzone, zoals kliffen, estuaria en dergelijk meer. Twee van de bestudeerde landen grenzen aan de Waddenzee. De Noordzeelanden dragen echter ook alle bij tot de verontreiniging van de Noordzee.

Inzake de **bevoegdheden** over de Noordzee in de ons omringende landen, is er overal een min of meer gelijkaardige bevoegdheidsverdeling, waarbij de bevoegdheid over de Noordzee is verspreid over diverse ministeries en administraties. Doorgaans zijn de bevoegdheden verspreid over het ministerie voor transport (bevoegdheid voor scheepvaart), economische zaken (winning van mineralen), landbouw (visserij), leefmilieu (verontreiniging en natuurbehoud). Dit is aldus een gelijkaardige situatie als in België. Er is in geen enkel land een ministerie waarbij alle gebruiken in de Noordzee worden geregeld door eenzelfde ministerie. In Frankrijk is er wel een Ministère de la mer maar de bevoegdheden van dit ministerie zijn vrij beperkt. Gezien de complexiteit van de vele regelgevingen inzake de diverse gebruiken in de Noordzee is een dergelijke verspreide bevoegdheid niet verwonderlijk. Een degelijke coördinatie van het beleid tussen de verschillende bevoegde instanties is dan uiteraard wel belangrijk voor een geïntegreerd beleid.

Op vlak van de **coördinatie** is in de andere Noordzeelanden telkens een of andere vorm van coördinatie of overleg aanwezig. In Nederland is specifiek voor de Noordzee in een geformaliseerde overlegstructuur voorzien (ICONA). Deze coördinatie heeft duidelijk ook een weerslag op de mate van integratie van het Noordzeebeleid (zie *infra*).

Inzake de **interne bevoegdheidsverdeling** is de situatie in België (federale staat) het best te vergelijken met de staatsstructuur van Duitsland, in die zin dat in beide landen de bevoegdheden inzake het leefmilieubeleid verdeeld zijn over de federale overheid en de deelstaten. Nochtans is de Duitse bevoegdheidsverdeling verschillend geregeld dan in België. De federale overheid is, in tegenstelling tot in België, vrijwel op alle vlakken van het leefmilieubeleid bevoegd gebleven. De deelstaten kunnen hetzij deze wetgeving aanvullen in het geval van concurrerende bevoegdheden, hetzij kaderwetgeving van de federale overheid verder uitwerken. De deelstaten zijn voorts bevoegd voor de tenuitvoerlegging van eigen en federale wetgeving. Het voordeel van een dergelijke bevoegdheidsverdeling is dat over heel Duitsland dezelfde kaderwetgeving geldt, in tegenstelling tot in België waar door het systeem van de exclusieve bevoegdheden van de gewesten de wetgeving in de deelstaten grondig kan verschillen. De

bevoegdheidsverdeling in Duitsland heeft aldus niet geleid tot een situatie zoals in België waarbij de basislijn de grenslijn vormt tussen de bevoegdheid van federale en gewestoverheid. In België is aldus bijkomende coördinatie vereist. Een soortgelijk probleem stelt zich wel echter in Frankrijk door de bevoegdheidsverdeling op administratief vlak tussen de "préfet maritime" en de "préfet terrestre".

Op het vlak van **tenuitvoerlegging van internationale regelgeving** inzake mariene verontreiniging zijn de meeste verdragen hieromtrent in de verschillende landen geratificeerd en goedgekeurd.

In de verschillende landen bestaat tevens een **wetgevend kader** waarbij de verschillende gebruiken of facetten in de Noordzee worden geregeld en waarbij de internationale regelgeving wordt geïmplementeerd. Voor bepaalde aspecten zoals visserij is het wetgevend kader grotendeels beperkt tot de uitvoering van de EU-wetgeving terzake, aangezien de lidstaten daar vrijwel geen bevoegdheden meer hebben, met uitzondering van visserij in de 12-mijlszone.

Ook inzake scheepvaart en verontreiniging door scheepvaart is de nationale wetgeving grotendeels gevormd door de uitvoering van internationale wetgeving. In tegenstelling tot in België is in de andere landen het Marpol-Verdrag reeds veel vroeger uitgevoerd in de nationale wetgeving.

De meeste verschillen in de wetgeving situeren zich op het vlak van verontreiniging afkomstig van het vasteland en natuurbehoud.

In geen van de onderzochte landen bestaat wetgeving inzake geïntegreerd kustzonebeheer, met uitzondering van de Loi littoral in Frankrijk.

Op het vlak van tenuitvoerlegging van wetgeving en internationale regelgeving, kampen ook de andere landen met problemen. Zo kan worden verwezen naar bv. Frankrijk inzake de problemen bij de tenuitvoerlegging van het waterkwaliteitsbeheer. Zo kan ook worden gewezen op het feit dat, alhoewel Groot-Brittannië wetgeving heeft inzake mariene reservaten, daar nog weinig gebruik van werd gemaakt.

Een belangrijke conclusie die kan worden getrokken ten aanzien van de gevolgen van het leefmilieubeleid voor de economie, is dat ondanks het feit dat in Duitsland een vrij stringente milieuwetgeving bestaat, deze geen negatieve economische gevolgen heeft gehad (cf. studie OESO).

Wat het toekomstgericht **Noordzeebeleid** betreft, zijn vooral in Nederland een aantal interessante initiatieven genomen (cf. Watersysteemplan Noordzee), waarin een integrale en toekomstgerichte beleidsvisie tot uiting komt. In België ontbreekt een dergelijke beleidsvisie, en alhoewel een degelijke beleidsplanning wordt voorzien in het Decreet houdende algemene bepalingen van het milieubeleid, is dit een Vlaams Decreet, waarin geen ruimte is voorzien voor het Noordzeebeleid.

Als algemene conclusie kan worden gesteld dat uit de ons omringende landen zeker de nodige voorbeelden kunnen worden gehaald voor de verbetering van ons eigen Noordzeebeleid. Anderzijds blijkt echter dat ook de andere landen met soortgelijke problemen worden geconfronteerd zoals bijvoorbeeld bevoegdheidsversnippering, gebrek aan coördinatie, gebrek aan lange termijn beleidsmaatregelen.

DEEL IV: ALGEMEEN BESLUIT

DEEL IV: ALGEMEEN BESLUIT

De bescherming van het mariene leefmilieu, als een gemeenschappelijke zorg voor de gehele mensheid, laat geen enkele staat onberoerd door het overwegend grensoverschrijdend karakter. Twee milieuconferenties van de Verenigde Naties, de Conferentie van Stockholm in 1972 en de Conferentie van Rio de Janeiro in 1992, hebben ongetwijfeld dit universeel milieubewustzijn sterk aangewakkerd. Internationaal leefmilieurecht, als jonge tak van het internationaal recht, kent sedert de jaren '70 een spectaculaire ontwikkeling, waarvan een massa milieuverdragen getuige zijn. Internationaal milieurecht wordt echter niet alleen gevormd door milieuverdragen alleen, maar wordt beïnvloed door andere verdragen en door "soft law", in de zin van bv. ministeriële verklaringen en resoluties van internationale organisaties. Diverse rechtsbronnen waarin het internationaal milieurecht tot uiting komt, bieden zowel kwantitatief als kwalitatief een chaotische indruk. Dit chaotisch karakter heeft te maken met de wijze waarop het milieurecht tot stand is gekomen, met name op een ad hoc basis. Telkenmale een milieuprobleem op internationaal vlak als een probleem werd erkend, hebben staten daarop gereageerd met afzonderlijke verdragen, de oprichting van uiteenlopende organisaties en de ontwikkeling van een massa besluitvorming door deze organisaties. Maar ook kwalitatief is het milieurecht een problematische materie. De reden is duidelijk. De bescherming van het leefmilieu is een complexe en interdisciplinaire aangelegenheid. Milieurecht is per definitie interdisciplinair, omdat bij het inschatten van bv. mariene verontreiniging en het beoordelen van de effecten van de genomen maatregelen we grotendeels afhankelijk zijn van de huidige stand van de wetenschappelijk kennis. Die kennis is nog steeds veel te beperkt. In veel gevallen blijft er onzekerheid over de effectieve resultaten van reeds genomen maatregelen die moeilijk empirisch meetbaar zijn.

Ongetwijfeld is het internationaal milieurecht geëvolueerd van co-existentie naar verregaande samenwerkingsvormen, die niettemin in belangrijke mate gedomineerd blijven door een delicaat evenwicht tussen allerlei machtsfactoren en belangentegenstellingen (economische, politieke, wetenschappelijke, ...). Het nemen van nieuwe en betere beschermingsmaatregelen heeft een steeds verdergaande invloed op de politieke, economische en sociale ordening van staten en binnen elke staat op de diverse maatschappelijke geledingen. Internationaal milieurecht is een complexe evenwichtsoefening tussen individuele belangen van staten en de universele belangen van de gehele statengemeenschap. Staten maken bij het onderhandelen en tenuitvoerleggen van beschermingsmaatregelen veelal een afweging over de kosten/baten tussen de bescherming van de eigen belangen op korte termijn (veelal economische) en de gemeenschappelijke belangen op lange termijn (het milieu). Dit blijkt in het internationaal milieurecht een steeds terugkerend dilemma te zijn, zowel op het niveau van het aanvaarden van nieuwe rechtsregels, als op het niveau van de tenuitvoerlegging ervan. Internationaal milieurecht heeft bijgevolg nog steeds een overwegend antropocentrisch en utilitair karakter.

Ondanks het feit dat de Noordzee tot één van de meest bestudeerde mariene regio's in de

wereld behoort, is er voortdurend nood aan wetenschappelijk onderzoek om de diverse natuurlijke processen en de effecten van antropogene invloeden op het mariene milieu te begrijpen, te kwantificeren en bij te sturen. In het mariene milieu maken diverse interacties tussen zoutgehaltes, temperatuurverschillen, thermische stratificatie, winden en getijdeninvloeden, de sedimentatietransporten, de water-lucht interacties, de zuurstofhuishouding en de complexe biologische wisselwerkingen, het bijzonder moeilijk om het menselijk handelen en de effecten ervan te scheiden van natuurlijke processen, en het geheel op een holistische wijze te verklaren. Deze vaststelling is uiteraard niet nieuw, maar reflecteert zich niettemin meer en meer in nieuwe verdragsrechtelijke maatregelen om verontreiniging aan de bron te beperken en te voorkomen en in de omschrijving van het concept mariene verontreiniging. De internationaalrechtelijke betekenis van mariene verontreiniging is geëvolueerd van een definitie waarbij de oorzaken en de gekende gevolgen centraal stonden in de betekenis van duidelijk schade toebrengend, naar een definitie die een optreden noodzaakt bij een geringere graad van schadeprobabiliteit of indien wetenschappelijke kennis daarover geen uitsluitsel kan geven. Deze op de voorzorg gebaseerde benadering wordt ten aanzien van de Noordzee sedert het einde van de jaren '80 meer en meer in het internationaal en nationaal beleid gehanteerd. Het belangrijkste voorbeeld is uiteraard het stopzetten van het storten en verbranden van industrieel afval op zee.

Van groot belang is het feit dat het Noordzeebeleid een belangrijke pilootfunctie heeft naar andere mariene regio's toe en de Noordzeelanden er uiteindelijk naar streven om hun regionale samenwerking, hun afspraken en bereikte beschermingsbeginselen verder te regionaliseren en te universaliseren. Het feit dat acht verschillende landen aan de Noordzee grenzen, dwingt die landen tot verregaande vormen van samenwerking in de uitoefening van rechten en verplichtingen, met gevolgen op de traditionele soevereiniteitsuitoefening. De Noordzeelanden maken hierbij gebruik van diverse vormen van rechtsontwikkeling, zoals het verdragsrecht, beslissingen van internationale organisaties, administratieve akkoorden, gemeenschappelijke verklaringen en het ontwikkelen van een regionale statenpraktijk. Deze samenwerking komt reeds vroeg tot uiting en heeft zich parallel ontwikkeld met de groei van het internationaal milieurecht. Mariene regionalisme heeft met andere woorden een belangrijke invloed op de ontwikkeling van het universeel mariene milieurecht. De Noordzeelanden hebben als blok, of in wisselende belangencoalities, bijgevolg ook een belangrijke invloed op de ontwikkeling van internationaal recht ter beheersing en controle van mariene verontreiniging. We denken hierbij aan een definitief verbod op het verbranden van afval op zee, een definitief verbod op het storten van industrieel afval in zee dat uiteindelijk ook in het universele Verdrag van Londen is aanvaard.

Als kuststaat, grenzend aan de Noordzee, beschikt België over welbepaalde bevoegdheden en rechten over een gedeelte van de Noordzee. Deze bevoegdheden en rechten verschillen naargelang de diverse mariene rechtsgebieden (interne wateren, territoriale zee, continentaal plat, visserijzone, exclusieve economische zone). Tot dusver werd nog geen exclusieve economische zone ingesteld, alhoewel België wel de intentie daartoe heeft. Met een kustlijn van slechts 65 km lang, is de oppervlakte aan mariene gebieden waarover België bevoegdheden kan uitoefenen, vrij beperkt. Nochtans is de mariene en kustzone wel degelijk van groot belang voor België. Dit blijkt uit de verschillende gebruiksfuncties die plaatsvinden in de mariene gebieden

of aan de kustzone. De aangrenzing aan de Noordzee zorgt voor de maritieme toegankelijkheid van ons land naar verschillende havens (Antwerpen, Gent, Zeebrugge en Oostende), vissershavens (Zeebrugge, Nieuwpoort, Oostende) en jachthavens (Nieuwpoort, Blankenberge). Het vrijhouden van de toegangsgeulen naar de havens en in de Westerschelde, evenals het op voldoende diepgang houden van de havens zelf, noodzaakt tot aanzienlijke baggerwerken. De aanwezigheid van de havens zorgt voor een intens scheepvaartverkeer voor de kust en in de Westerschelde. De Belgische zeevisserij is de kleinste van de Noordzeelanden en van de EG-lidstaten die over een zeevisserijvloot beschikken. Nochtans heeft de visserijsector een groot plaatselijk belang voor een aantal kustgemeenten, door zowel directe als indirecte tewerkstelling. In de 12- mijlszone voor de kust hebben naast Belgische vissers ook Nederlandse vissers toegang tot de wateren en in beperkte mate Franse vissers. De belangrijkste visgronden voor de Belgische vissersvloot zijn in de Noordzee gelegen en meer bepaald de centrale Noordzee. De belangrijkste commerciële soorten zijn Schol en Tong. Exploitatie van niet-levende rijkdommen in het Belgisch continentaal plat is beperkt tot zand- en grindwinning. België heeft geen installaties voor olie- of gasexploitatie en exploratie. Uit het Noorse continentaal plat komt wel een pijpleiding toe voor het vervoer van gas. De kust is een van de belangrijkste toeristische trekpleisters van ons land. Toeristische activiteiten zijn zowel land- als zeegebonden (strand- en duinrecreatie, pleziervaart, sportvisserij, surfen, enz.). Op het landsgedeelte heeft het toerisme geleid tot een ongebreidelde uitbouw van infrastructuurle voorzieningen ten behoeve van het toerisme en de recreatie (verkeerswegen, hotels, campings).

Naast het economische belang van de Noordzee en de kustzone voor België, is er het ecologisch belang. De kustzone vormt een ecologische eenheid, waarin specifieke habitats en soorten aan te treffen zijn. Alhoewel reeds veel van de natuurwaarden aan de kust verdwenen of aangetast zijn, zijn er op verschillende plaatsen nog belangrijke natuurwaarden. Op bepaalde plaatsen is er een opeenvolging van diverse kustzonebiotopen zoals zandbanken in zee, estuarium, slik en schor, strand en duinen en achterliggende poldergebieden. Door het intense gebruik dat wordt gemaakt van de kustzone, zijn de natuurwaarden kwantitatief en kwalitatief aangetast. De uitbouw van havens, industrie en vooral toeristische voorzieningen hebben gezorgd voor een aanzienlijke vermindering van de oppervlakte aan natuurgebieden aan de kust. Van het areaal kustduinen is nog maar de helft overgebleven. De resterende gebieden in de kustzone zijn echter onderhevig aan verstoring (overbetreding in de duinen, waterwinning in de duinen, intensieve pleziervaart, visserijactiviteiten in zee). De verstoring en verontreiniging van de natuurwaarden aan de kust noodzaakt een beheer en bescherming van de kustzone, niet alleen in het belang van het natuurbehoud, maar tevens met het oog op het behoud van diverse gebruiksfuncties zoals visserij en toerisme. De afhankelijkheid van de gebruiksfuncties van de natuurwaarden en de onderlinge verbondenheid van de diverse gebruiken noodzaakt een geïntegreerde aanpak in het beleid inzake de bescherming en het beheer van de kustzone.

Zowel in het internationaal recht als het nationaal recht ontbrak veelal een dergelijke integrale aanpak. De geïntegreerde benadering in de bescherming en het beheer van de kustzone en de Noordzee zou moeten worden weerspiegeld in de bevoegdheidsuitoefening. De bevoegdheden over de Noordzee en de kustzone zijn in België echter verdeeld over verschillende bestuursniveaus en binnen de verschillende niveaus, over verschillende diensten. Als gevolg van de staatshervorming zijn de bevoegdheden verdeeld over de federale overheid en de (Vlaamse) Gewestoverheid. Territoriaal is het Vlaamse Gewest bevoegd, zeewaarts tot aan de laagwater-

lijn. De federale overheid is bevoegd vanaf de laagwaterlijn. Materieel hebben de Gewesten belangrijke bevoegdheden op het vlak van het leefmilieu (verontreiniging, natuurbehoud). Een aantal beperkte bevoegdheden kunnen door het Vlaamse Gewest worden uitgeoefend in de mariene gebieden. Naast federaal en Gewestniveau hebben ook provincies en gemeenten bepaalde bevoegdheden. Zowel voor de bevoegdheidsverdeling die het gevolg is van institutionele hervormingen als voor andere bevoegdheidsverdelingen, ontbreekt veelal een coördinatie of samenwerking bij zowel de uitwerking van een beleid als bij de uitvoering ervan. Alhoewel er bepaalde vormen van samenwerking bestaan, ontbreekt in de meeste gevallen de formele grondslag hiervoor of een degelijke uitgewerkte coördinatie. De mate van samenwerking hangt veelal af van de "goodwill" van de betrokken diensten. Bij de beleidsuitwerking heeft de bevoegdheidsverdeling geleid tot een zeker vacuum in de regelgeving. Het overhevelen van de bevoegdheden naar de Gewesten, inzake bijvoorbeeld natuurbehoud, zonder dat deze territoriaal bevoegd waren voor de mariene gebieden, had tot gevolg dat de wetgeving die de laatste jaren werd uitgevaardigd door het Vlaamse Gewest niet van toepassing is in de mariene gebieden of op mariene soorten. Een inhaalbeweging op wetgevend vlak door de federale overheid is vereist. Voor de verontreiniging van het mariene milieu is de belangrijkste bron, de verontreiniging van het vasteland. Het aanpakken van de verontreiniging van de Noordzee vereist een aanpak van de landverontreiniging in de drie Gewesten. Een coördinatie en afstemming van het beleid van de drie Gewesten is vereist om te kunnen voldoen aan internationale aangegane verbintenissen. Ook hier is echter een formele grondslag zoek. De ad hoc Technische Commissie Noordzee levert de vereiste opvolging, maar vereist een formalisering. Ook voor de controle inzake de uitvoering van het beleid (visserijcontrole, pollutiecontrole, enz.) ontbreekt een formele coördinatie. Behalve een gebrek aan samenwerking, ontbreken de nodige middelen voor een degelijke controle. De efficiëntie van een beleid hangt echter voor een belangrijk deel af van de controle. In de mariene gebieden die onder de bevoegdheid vallen van België is dan ook de aanwezigheid van een controlerende instantie belangrijk om de verschillende gebruiksfuncties te vrijwaren en het mariene milieu te beschermen. Een kustwacht zoals die in andere landen actief is, ontbreekt in België. De controlerende taken worden voor een groot deel uitgeoefend door de Belgische Marine, in samenwerking met andere diensten, zonder dat hiervoor echter de vereiste middelen beschikbaar zijn (zoals een aangepast snel patrouilleschip, mechanische bestrijdingsmiddelen voor verontreiniging). Ook hier is een samenwerking inzake de controletaken en de inzet van middelen vereist op een formele basis.

Het beleid inzake de bescherming en het beheer van de Noordzee en de kustzone wordt gevormd door een geheel van internationale (universele en regionale) en nationale/regionale regelgeving. De nationale/regionale wetgeving is overwegend de uitvoering van internationale regelgeving. Deze is veelal de impuls voor het nemen van maatregelen. Door de zeerechtverdragen van 1958, maar vooral door het Zeerechtverdrag van 1982 wordt grotendeels een kader vastgelegd, waarin de bevoegdheden, rechten en verplichtingen voor de kuststaten, havenstaten en vlaggenstaten worden vastgelegd. De meer concrete maatregelen inzake beheer en bescherming zijn terug te vinden in verdragen, richtlijnen van internationale organisaties en beleidsverklaringen, zoals de Noordzeeverklaringen.

Het beleid inzake de exploitatie van levende rijkdommen is voor het grootste gedeelte geregeld door het gemeenschappelijk visserijbeleid van de Europese Unie. Dit beleid werd in eerste instantie genomen vanuit economische overwegingen (concurrentie tussen vissers van de verschillende lidstaten, marktregulering, enz.). Als gevolg van de overbevissing was de EU genooddaakt om ook een beleid inzake het beheer van de visstocks uit te werken, door het regelen van de vangstbeperkingen (vnl. door het opleggen van quota, het regelen van de toegang tot de visstocks, het opleggen van technische maatregelen). Door middel van het structuurbeleid wordt getracht om de visserijcapaciteit aan te pakken. Alhoewel de voornaamse oorzaak van overbevissing de te grote visserijcapaciteit is, was het structuurbeleid er eerst op gericht om de uitbreiding en modernisering van de visserijvloot te bevorderen. Pas eind de jaren '80 kwam er een kentering. Het visserijbeleid inzake het beheer van de levende rijkdommen is er tot dusver niet in geslaagd om de achteruitgang van de stocks tegen te gaan als gevolg van praktijken zoals overbevissing en "discarding". Het negeren of minimaliseren van wetenschappelijke aanbevelingen inzake quota, structurele verminderingen en gebrek aan controle liggen hiervan aan de oorzaak. Het subsidiëren van de visserijsector en het kunstmatig instandhouden van de visserijcapaciteit leidt tot een onrendabele sector en een gebrek aan duurzaam beheer van de levende rijkdommen. Door het stimuleren van de visserij buiten de Unie wordt het probleem verplaatst naar gebieden buiten de EU. Indien de subsidies voor het kunstmatig instandhouden van een onrendabele sector zouden worden gebruikt voor het afbouwen ervan (en de opvang van verloren tewerkstelling en dergelijke meer), kan de sector opnieuw rendabel en op een duurzame manier verder werken. Dit vereist echter een ingrijpende ommezwaai in het gevoerde beleid, waarbij drastisch moet worden ingegrepen in de visserijcapaciteit. Tot dusver ontbreekt echter de Europese eensgezindheid om een dergelijk beleid te voeren.

De Belgische visserijsector is de kleinste van de EU- visserijstaten. Het aandeel is zo beperkt dat enkel maatregelen in de Belgische visserijsector geen oplossing zullen of kunnen bieden voor de bovengenoemde problemen. Door de beperkte omvang van de sector kampt de Belgische visserijsector, behalve met problemen van de visserijsector die zoals "discarding" op Europees en mondiaal niveau voorkomen, tevens met specifieke problemen. De Belgische visserijsector is in dergelijke mate ingekrompen (aantal schepen, aanvoer) dat een minimumcapaciteit is bereikt teneinde te kunnen voortbestaan. Daarbij komt dat de Belgische visserijsector een zeer gespecialiseerde visserij is, waarbij hoofdzakelijk op Tong en Schol wordt gevestigd. De belangrijkste gebruikte visserijmethode is de boomkorvisserij. Een dergelijke specialisatie is niet zonder gevaar: bij het ineensstorten van de commercieel belangrijkste visstocks, betekent dit het einde van vrijwel de gehele Belgische vissersvloot. Een belangrijke rol is hier weggelegd voor het promoten van andere vissoorten bij de consument teneinde een diversificatie in de vangsten te bekomen. Verder is er het probleem van de overname van Belgische vissersschepen in handen van buitenlandse (vnl. Nederlandse) eigenaars, die weliswaar op Belgische quota vissen, maar veelal aanlanden in het buitenland en zo voor een toegevoegde waarde in het buitenland zorgen.

De exploratie en exploitatie van de niet-levende rijkdommen is beperkt tot zandwinning en een beperkte grindwinning. De exploitatie vindt plaats in twee omschreven zones en gebeurt op basis van een vergunningensysteem of een meldingssysteem (voor de winning door de overheid). Er gebeurt onderzoek naar de effecten van de zandwinning (onderzoek naar verandering in sediment en effecten op mariene organismen).

Van een beleid inzake toerisme en recreatie is nauwelijks sprake geweest tot dusver. Dit heeft voor gevolg gehad dat er vooral een kwantitatieve uitbreiding is geweest van de infrastructurele voorzieningen en van de toeristische activiteiten. Dit heeft echter geleid tot een zware aantasting van de natuurwaarden. De teloorgang van de natuurwaarden betekent echter ook het verloren gaan van de belangrijkste motivatie voor het toerisme aan de kust, met name de aanwezigheid van natuurwaarden, zoals zee, strand en duinen. Pas heel recent is in het beleid sprake van een duurzaam toerisme, waarbij het behoud van de overgebleven natuur wordt benadrukt. Bij het voeren van een kwalitatief beleid kan de toeristische sector nochtans een belangrijke bondgenoot vormen voor het natuurbehoud. In eerste instantie is het ruimtelijk beleid hierbij van groot belang op zowel gewestelijk niveau als op provinciaal en gemeentelijk niveau. Een verdere ruimtelijke inname van de kust ten behoeve van toerisme staat een duurzaam toerisme in de weg. Daarnaast is ook het reguleren van recreatieve activiteiten vereist. Het samengaan van natuur en toerisme laat in veel gevallen slechts bepaalde "zachte" vormen van recreatie toe. Storende activiteiten dienen beperkt te worden.

Uit het voorgaande blijkt reeds dat een beleid inzake het behoud en beheer van de natuurwaarden aan de kust in het verleden veelal ontbrak. Het is pas recent dat er een zekere kentering komt. Het natuurbehoud heeft in het algemeen in België, en vooral in Vlaanderen slechts zeer geringe aandacht gekregen in het beleid. De uitvoering van internationale en nationale regelgeving is vaak bedroevend. Alhoewel er een wettelijk kader bestaat inzake de bescherming van soorten en leefgebieden van soorten, is er onvoldoende gebruik van gemaakt. Het resultaat is een steeds verdere afname van belangrijke habitats en van de biologische diversiteit. De natuurwaarden zijn onderhevig aan zowel een kwalitatieve als kwantitatieve verstoring. De kwantitatieve verstoringen hebben betrekking op de ruimtelijke inbeslagname van de verschillende activiteitensectoren (zoals landbouw, industrie, recreatie) en de invloed op de structuur-bepalende elementen in de omgeving. Als gevolg hiervan zijn bepaalde habitats in Vlaanderen verdwenen of kleiner geworden en is de overgebleven natuur in toenemende mate versnipperd en geïsoleerd. De ruimtelijke inbeslagname heeft een impact op de drie niveaus van biologische diversiteit (genetische diversiteit binnen soorten, het aantal voorkomende soorten en diversiteit aan ecosystemen). De kwalitatieve verstoringen omvatten klimaatverandering, verzuring, vermessing, verdroging, verontreiniging, verstoring, en dergelijke meer, waarbij de tolerantiegrenzen van talrijke soorten worden overschreden.

De mogelijkheden die voorhanden zijn in internationale en nationale regelgeving werden onvoldoende benut of in onvoldoende mate nageleefd. Het instellen van beschermde gebieden zoals Ramsar-gebieden of Vogelrichtlijngebieden blijken veelal een "lege doos" te zijn.

De aantasting van de natuurwaarden aan de kust, als gevolg van de reeds genoemde gebruiksfuncties en als gevolg van kwalitatieve verstoring zoals verontreiniging, is een schrijnend voorbeeld van de achteruitgang van de natuur in Vlaanderen. Alhoewel de kust een ecologische eenheid is, is het beheer en de bescherming van het ecosysteem kust, niet terug te vinden in het beleid. Van een geïntegreerd beleid is tot dusver weinig te merken, alhoewel op ambtelijk niveau hiertoe de eerste stappen worden gezet. Op het landsgedeelte heeft de bestaande natuurbehoudswetgeving en ruimtelijke ordeningswetgeving de aantasting van de natuurwaarden niet kunnen verhinderen. In een poging om de overblijvende duinen te vrijwaren van een verdere aantasting werd het Duinendecreet uitgevaardigd. De bescherming door het Duinende-

creet kan echter niet als een eindpunt worden gezien, maar veeleer als een eerste stap in de bescherming van de kustzone. De effectieve bescherming van de kustduinen vereist een nauwgezette naleving van het Duinendecreet. Het Duinendecreet heeft slechts voor gevolg dat er een bouwverbod komt. Andere aantastingen van duinen door bepaalde activiteiten zoals recreatie of waterwinning worden hierdoor niet geregeld. Gezien de aantasting van de duinen-gordel en de versnippering van duingebieden is naast het behoud van de overgebleven duinen echter een actief beleid inzake herstel en beheer van duingebieden vereist om de genoemde kwalitatieve problemen tegen te gaan. Het herstel van de kustduinen moet worden geplaatst in een ruimere context, als onderdeel van het behoud van de biologische diversiteit en in het bijzonder van het behoud van soorten en habitats die niet alleen van plaatselijk belang zijn maar die tevens een significant belang hebben in Europese context (cf. Habitatrichtlijn). Naast de duinen zijn er nog andere habitats die bescherming vereisen zoals stranden, slikken en schorren en de achterliggende poldergebieden.

In het mariene gedeelte is, als gevolg van de institutionele hervormingen, wetgeving inzake soortenbescherming vrijwel onbestaand. Gebiedsbescherming is er in de praktijk evenmin. Het beschermen van gebieden vereist dat beperkende maatregelen worden opgelegd naar andere gebruiksfuncties toe. Gezien het intensieve gebruik dat wordt gemaakt van de Belgische Noordzee, is een zonering van de mariene gebieden aangewezen. Op basis van wetenschappelijke gegevens moet worden bepaald welke zones de meest stringente bescherming vereisen en welke gebruiksfuncties desgevallend moeten worden beperkt of verboden om de vereiste bescherming te kunnen bereiken.

Gezien de ecologische eenheid van de kust, is het koppelen van gebiedsbescherming op het vasteland aan mariene gebiedsbescherming zeer belangrijk. Zeker naar bepaalde soorten toe is een aaneengesloten beschermd gebied een noodzakelijke voorwaarde voor hun aanwezigheid (bv. zeehonden).

In het uitgebreide hoofdstuk over verontreiniging hebben we de lezer duidelijk willen maken dat het nemen van maatregelen ter bescherming van de Noordzee een bijwijken traag, maar steeds voortschrijdend internationaal proces is. Normaliter kan er worden van uitgegaan dat naarmate de internationaal overeengekomen maatregelen socio-economische gevolgen hebben voor een grotere bevolkingsgroep, de aanvaarding en het uitvoeren van deze maatregelen door België moeilijker wordt. Zo was de Belgische positie ten aanzien van verontreiniging door de offshore-exploitatie één van de meeste verregaande binnen de club van de Noordzeelanden, omdat België geen minerale offshore-exploitatie in de Noordzee heeft. Door onderzoek is echter gebleken dat niet noodzakelijk de grootte van de groep belangrijk is, maar wel de wijze waarop de groep zijn standpunten ten aanzien van de overheid ventileert (bv de kernenergielobby en de landbouw).

De verontreiniging van de Noordzee door bronnen op het vasteland is traditioneel de belangrijkste verontreinigingsbron. Beperkingen en uitschakeling van mariene verontreiniging door deze bronnen is ongetwijfeld de grootste uitdaging, aangezien belangrijke inspanningen worden gevraagd aan alle maatschappelijke geledingen. Vanuit internationaalrechtelijk standpunt zijn er twee belangrijke evoluties. Ten eerste is men ten aanzien van verontreiniging van de Noordzee afgestapt van de onhoudbare klassieke stoffenbenadering in de

verdragen uit de jaren '70 naar een meer geïntegreerde benadering, die een combinatie is van emissiereducties, de sectorale afvalstroombenadering en het gebruik van de beste beschikbare technieken bij puntbronnen en de meest milieuveilig handelswijze bij diffuse bronnen. Waterkwaliteitsgegevens zijn van belang om prioriteiten uit te zetten. Ten tweede hebben ook de belangrijkste actorenfora hun beleid meer en meer op elkaar afgestemd. Van groot belang zijn hierbij de interacties tussen de besluitvorming van de Commissie van Parijs, de besluitvorming van de Europese Gemeenschap en de politieke impulsen die worden gegeven door de Ministeriële Noordzeeverklaringen. Van belang in het Belgisch Noordzeebeleid is het voorafgaandelijk overleg tussen de betrokken Belgische administraties. Dit overleg wordt ten aanzien van de Noordzee door BMM op een voortreffelijke wijze gecoördineerd binnen het Technische Commissie Noordzee (MNZ). Het Belgische stoffendossier is bv. één van de belangrijke realisaties van MNZ, dat gezien de betrokkenheid van de verschillende bevoegde partijen (BMM, Gewesten en Ministerie van Landbouw) wegens de federale staatsstructuur, een aanzet kan bieden om op de ingeslagen weg verder samen te werken om de data en de bereikte reducties verder te verfijnen. Los van de schattingen over de bereikte reducties is het stoffendossier van groter belang om de knelpunten te identificeren, m.n. die bronnen waarvoor geen schattingen zijn, of die bronnen waarvoor geen reducties zijn bereikt of zelfs stijgingen in de emissies, en waarbij in de toekomst meer reductie-inspanningen zullen moeten worden geleverd. Belangrijker dan de reductiegegevens per vervuiliingsbron, is het aandeel van de bron in de globale vervuillingslast. België had medio jaren '80 een aanzienlijke achterstand bij het ontwikkelen van zijn milieuwetgeving gericht op de bescherming van de Noordzee. Deze bescherming had een lage prioriteit op de politieke agenda en werd overschaduwd door andere fundamentele dossiers, waarbij de staatshervorming er ongetwijfeld één van was. Op het einde van de jaren '80 komt daarin een kentering, mede onder impuls van de Ministeriële Noordzeeverklaringen, een grotere betrokkenheid van de milieuverenigingen en een verder verfijnen van de noodzakelijke samenwerking tussen de federale overheid en de Gewesten.

We menen te mogen stellen dat er ten aanzien van de Noordzee een evolutie aan de gang is van een beperkt ingrijpen ten aanzien van de belangrijkste gebruiksfuncties (scheepvaart, offshore, visserij) en bij verontreiniging, naar een stilaan verdergaande vorm van voortschrijdende regionale controle. Naarmate een aantal verontreinigingsbronnen sterk zijn beperkt of opgehouden te bestaan, gaat meer aandacht uit naar de nog bestaande vormen van verontreiniging en naar het behoud en het herstel van een aantal natuurwaarden en het ecosysteem van de Noordzee in zijn geheel.

We hebben in het hoofdstuk over de verontreiniging door de scheepvaart aangetoond dat deze materie zowel macro-economisch, technisch en juridisch een complexe materie is, waarbij de normen bij voorkeur internationaal binnen de IMO worden aangenomen. Deze opdracht wordt trouwens formeel aan de IMO toegewezen door het Zeerechtverdrag. De IMO-regelgeving is ons inziens een weliswaar traag evoluerende regelgeving, inherent aan het universele karakter waarbinnen de regelgeving tot stand komt en de vrij conservatieve ingesteldheid van de scheepvaartindustrie. Anderzijds is de IMO-regelgeving veelal ook een praktisch toepasbare en in werkelijkheid haalbare regelgeving, die verder dobert binnen een eng keurslijf van internationale verdragen en gewoontes. Er is niet enkel de aanhoudende economische recessie in de internationale scheepvaart (vooral de bulkvaart), die door de

sector zelf wordt veroorzaakt onder het mom van de vrijhandel, en waarbij uit het verleden is gebleken dat het zelfregulerend vermogen van de sector quasi nihil is. De twee grootste bedreigingen zijn ons inziens, enerzijds de afnemende veiligheid op zee wegens het slechte onderhoud van een deel van de vloot en het te lang in de vaart houden van schepen en anderzijds verderschrijdende achteruitgang van de bevoegdheidskwalificaties van bemanningsleden en zelfs officieren op substandaardschepen. Binnen de IMO is algemeen gekend dat beide evoluties niet zonder gevolgen zijn voor een potentieel verhoogd risico op verontreiniging van het mariene milieu.

België speelt in de internationale scheepvaart *senso stricto* (zonder de havenbelangen en de aanverwante dienstensectoren in beschouwing te nemen) en binnen de IMO geen enkele rol van betekenis (geen scheepsbouw meer, bijna geen schepen onder Belgische vlag, geen eigen maritieme verzekeringssector en classificatiesector, ...), ondanks het feit dat de technische scheepvaartkennis nog volop aanwezig is en ondanks een rijk verleden op het vlak van de coördinatie en het initiatief voor goede internationale wetgeving (bv. werkzaamheden van het CMI - Comité International Maritime). We hebben aangetoond dat binnen de IMO, het vooral de belangrijkste vlaggenstaten zijn en in afnemende belangrijkheid, de kuststaten met de grootste maritieme zones, die de eerste viool spelen en het grootste gewicht in de schaal leggen bij het ontwikkelen en tijdig van kracht worden van internationale verdragen. Op het internationale vlak en bij het ontwikkelen van nieuwe regelgeving binnen de IMO, speelt het Ministerie van Verkeerswezen, dat België vertegenwoordigt, slechts een ondergeschikte rol volgens het pad van de minste economische weerstand. De dominantie van de havenbelangen en het feit dat België slechts beschikt over de kleinste kuststrook en het kleinste mariene gebied in de Noordzee, heeft tot gevolg dat de IMO-regelgeving veel te laat wordt tenuitvoergelegd en recentelijk slechts onder druk van initiatieven van de Europese Gemeenschap.

De zich snel voortschrijdende wijzigingen van de veiligheids- en milieustandaarden de laatste 10 jaar en de gestage personeelsontmanteling in het betrokken ministerie, kunnen hiervoor wel een gedeeltelijke verklaring bieden, gekoppeld aan een politieke desinteresse. De snelle evolutie in de internationale regelgeving komt vooral tot uiting in amenderingen van bestaande verdragen, door het bij consensus aanvaarden van codes, richtlijnen en aanbevelingen binnen de IMO. De meeste lidstaten van de EU hebben heden ten dage moeite om deze nieuwe ontwikkelingen tijdig om te zetten in de interne wetgeving. Daarom ook bemoeit de Europese Gemeenschap zich meer en meer met de IMO-regelgeving om binnen de Gemeenschap tot een uniforme en tijdige tenuitvoerlegging van deze regelgeving te komen (bv. Havenstaatrichtlijn, STCW-Richtlijn, Richtlijn inzake de classificatiemaatschappijen, ...). Tot op heden schiet België ook hier tekort om deze nieuwe ontwikkelingen te volgen en slaagt men er niet in de weinige Europese richtlijnen terzake tijdig om te zetten. Onvolkomenheden in de Belgische wetgeving en verdragen bij de uitvoering hebben tot gevolg dat Belgische scheepvaartwetgeving ten aanzien van het beperken van verontreiniging door de scheepvaart verouderd is en dat verdragsovertredingen niet strafbaar worden gesteld bij gebrek aan een sluitende uitvoeringswetgeving. Onderzoek heeft uitgewezen dat ten aanzien van de implementatie van internationale scheepvaartregelgeving België in de Europese Unie zeer zwak scoort. Nog meer verontrustend is de immense achterstand bij de tenuitvoerlegging van verdragsamendementen die het gevolg zijn van de

"stilzwijgende aanvaardingsprocedure" binnen de IMO. Het feit dat deze verdragsamendementen niet worden gepubliceerd in België, betekent eveneens dat ze niet kunnen worden afgedwongen voor een Belgische rechter. Hierdoor worden overtredingen overwegend voor vervolging overgemaakt aan de vlaggenstaten. We pleiten voor een meer actieve rol door België om lozingsovertredingen te bestraffen en de invoering van de mogelijkheid om gebruik te maken van transactievoorstellen, naar Nederlands voorbeeld. Bij ernstige technische mankementen worden schepen wel opgehouden in de havens van Antwerpen en Gent. Niettemin worden in de Belgische havens, wegens personeelsgebrek, veel te weinig substandaardschepen gecontroleerd, waardoor de Belgische vasthoudingsratio een vertekend beeld verstrekt over de technische kwaliteit van de schepen die Belgische havens aanlopen. Tenslotte menen we dat ook de Vlaamse overheid een meer dynamische milieubeschermingshouding moet aannemen ten aanzien van het probleem van de ontvangst en verwerking van scheepsafvalstoffen in de havens.

Uit het bovenstaande bleek reeds het belang van de wetenschappelijke kennis inzake verontreiniging en kennis inzake soorten en habitats teneinde beleidsbeslissingen te kunnen onderbouwen. Het is tevens van groot belang de continuïteit van dit onderzoek te verzekeren teneinde lange termijn onderzoek te kunnen voeren. Het marien wetenschappelijk onderzoek gebeurt in België door enerzijds een aantal overheidsdiensten en anderzijds door universiteiten en andere wetenschappelijke instellingen. Het onderzoek door overheidsinstellingen gebeurt voornamelijk door BMM (gegevensverzameling, coördinatie, modellering), het Rijksstation voor Zeevisserij (onderzoek inzake visbestanden, technisch visserijonderzoek, kwaliteitsonderzoek, o.a. contaminanten in biota, effecten van zandwinning en baggerwerken), de Afdeling Waterwegen Kust (hydrografische gegevens) en het Instituut voor Natuurbehoud (vogeltellingen). Het marien wetenschappelijk onderzoek dat wordt gevoerd, gebeurt veelal in uitvoering van internationale monitoringsprogramma's. Het onderzoek naar de contaminanten is veelal beperkt tot bepaalde stoffen die op internationaal niveau als prioritair worden aanzien. Voor veel stoffen ontbreken echter nog wetenschappelijke gegevens. Ook de kennis inzake lange termijn effecten ontbreekt nog vaak. De ondersteuning van het marien wetenschappelijk onderzoek in België is dan ook een noodzaak.

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

ABECASSIS, D.W. en JARASHOW, R.L. (Eds.), Oil Pollution from Ships, London, Stevens & Sons, 1985.

ADEMUNI-ODEKE, 'UK Merchant Shipping Act, 1988. Protection of Shipping and Trading Interests', 15 MP 272-288 (1991).

ADEMUNI-ODEKE, Protectionism and the Future of International Shipping, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1984.

ALBAIGES, J., 'Marine Pollution: An Introduction', in Marine Pollution, ALBAIGES, J. (Ed.), New York, Hemisphere Publishing Corporation, 1989.

ALCANTARA, L.F. en COX, M.A., 'OPA 90 Certificates of Financial Responsibility', 23 JMLC 369-386 (1992).

ALCOCK, T.M., 'Ecology Tankers and the Oil Pollution Act of 1990: A History of Efforts to Require Double-Hulls on Oil Tankers', 19 Ecology LQ 97, 128-129 (1992).

ALEXANDER, L.M., 'Regionalism at Sea: Concept and Reality', in Regionalization of the Law of the Sea, JOHNSTON, D.M. (Ed.), Cambridge, Ballinger Publishing Company, 1978.

ALEXANDER, L.W., Navigational Restrictions within the New LOS Context: Geographical Implications for the United States, Peace Dale, Offshore Consultants Inc., 1986.

ALEXANDER, L.M., 'Regionalism and the Law of the Sea: The Case of the Semi-enclosed Seas', 2 ODIL 151-186 (1974).

ALEXANDER, B.E., 'The Territorial Sea of the United States: Is it Twelve Miles or Not?', 20 JMLC 449-485 (1989).

ALEXANDER, L.M., 'Large Marine Ecosystems. A New Focus for Marine Resources Management', 17 MP 186-198 (1993).

ALGEMENE DIRECTIE HAVENBEDRIJF ANTWERPEN, Jaarboek 1992, Havenbedrijf Antwerpen.

ALZIEU, C., 'Heavy metals: environmental impact', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 266-275.

AMEELE, D. en VERTRIST, I., 'II.9 Recreatie en Toerisme' in Leren om te keren. Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, VERBRUGGEN, A. (red.), Leuven, Garant, 1994, 155-166.

AMEELE, D. en VERTRIST, I., 'IV.9 Recreatie en toerisme' in Leren om te keren. Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, VERBRUGGEN, A. (red.), Leuven, Garant, 1994, 631-641.

AMERICAN LAW INSTITUTE, Restatement of the Foreign Relations Law of the United States, Vol 1., St. Paul, Minn., 1987.

ANAND, R.P., Origin and Development of the Law of the Sea. History of International Law Revisited, The Hague, Martinus Nijhoff, 1983.

ANDERSEN, J. en NIILONEN, T. (ed.), Progress Report. 4th International Conference on the Protection of the

North Sea, Ministry of the Environment and Energy, Danish Environmental Protection Agency, Copenhagen, 1995.

ANDERSON, D.H., 'Legal Implications of the Entry into Force of the UN Convention on the Law of the Sea', 44 ICLQ (1995).

ANDERSON, D., 'The Strait of Dover and the Southern North Sea - Some Recent Legal Developments', 7 IJECL 85-98 (1992).

ANDERSON, D.H., 'Northern and Western European Maritime Boundaries', in International Maritime Boundaries, CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 331-344.

ANSELIN, A. en KUIJKEN, E., Speciale beschermingszones voor het Vlaams Gewest, in uitvoering van de Habitatrichtlijn 92/43/EEG. Voorstel tot selectie en afbakening, Nota IN A.95/67, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, juni 1995, 20p. en kaartbijlagen.

APOLLIS, G., L'emprise maritime de l'état côtier, Paris, Pedone, 1981.

ATTARD, D., The Exclusive Economic Zone in International Law, Oxford, Clarendon Press, 1987.

AUSTRALIAN AND NEW ZEALAND ENVIRONMENT AND CONSERVATION COUNCIL (ANZECC), Maritime Accidents and Pollution: Impacts on the Marine Environment from Shipping Operations. Attachment 2 - Introduction of Exotic Organisms Via Shipping Ballast Water: Position Paper for ANZECC - Environment Protection Authority (Victoria), December 1993, Paper for public comment, Canberra, 1995.

AYORINDE, A.A., 'Inconsistencies Between OPA'90 and MARPOL 73/78: What is the Effect on Legal Rights and Obligations of the United States and Other Parties to MARPOL 73/78?', 25 JMLC 55-94 (1994).

BALLANTINE, B., 'New Zealand's course for marine reserves', New Scientist, juni 1987, 54-55.

BALTON, D., 'Strengthening the Law of the Sea: The New Agreement on Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks', ODIL, 1996/1-2, 125-151.

BANGERT, K., 'Internal Waters: Customary Rules of the Extension of Internal Waters', 61 Nordic Journal of International Law (1992).

BANKS, R., 'The Sea Fish (Conservation) Act 1992 - A Fishing Industry Perspective' in Marine Environmental Management. Review of Events in 1993 and Future Trends, EARLL, R.C. (ed.), Candle Cottage, Kempsey, Gloucestershire, 1994, 53-56.

BARBOUR, A.K. en TAYLOR, D., 'Production and use of non-ferrous metals and their impact on the North Sea', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 302-322.

BARROS, J. en JOHNSTON, D.M., The International Law of Pollution, New York, Macmillan Publishing Co., 1974.

BARTRAM, H., 'A Last Chance to Revitalise the North Sea? The Birdlife International View of the Fourth North Sea Conference', North Sea Monitor, maart 1995, 4-8

BATES, J.H. en BENSON, C., Marine Environment Law, Londen, Lloyd's of London Press, 1993.

BATES, J.H., United Kingdom Marine Pollution Law, Londen, Lloyd's of London Press, 1985, 461p.

BAYNE, B.L., 'The Biological Effects of Marine Pollutants', Marine Pollution, ALBAIGES, J. (Ed.), New York, Hemisphere Publishing Corporation, 1989.

BEAZLEY, P.B., 'Maritime Limits and Baselines. A Guide to their Delineation', The Hydrographic Society. Special Publication No.2, Hydrographic Society, Essex, 1987.

BECET, J.-M., en LE MORVAN, D., Le droit du littoral et de la mer cotière, Parijs, Economica, 1991.

BEERTHUIZEN, C.M.G., 'Olie en gas', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC.

BELGISCHE REDERSVERENIGING, Jaarverslag 1993, Antwerpen, 1994.

BELL, D., 'Port State Control v. Flag State Control: UK Government Position', 17 MP 367-370 (1993).

BELMANS, H., 'Verdiepings- en onderhoudsbaggerwerken in Wester- en Zeeschelde', Water, 1988, 184-194.

BERGESEN, H. en PARMANN, G. (eds.), Green Globe Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1994, Oxford, Oxford University Press, 1994, 344 p.

BERGESEN, H. en PARMANN, G., Green Globe Yearbook 1993, New York, Oxford University Press, 1993, 271 p.

BEWERS, J.M. en GARRETT, C.J.R., 'Analysis of the Issues Related to Sea Dumping of Radioactive Wastes', 11 MP 105-124 (1987).

BIERBOOMS, P en BRANS, E., 'Strafrechtelijke problemen bij milieuhandhaving op de Noordzee', 23 Delikt en Delinkwent, 414-423 (1993).

BIRDLIFE INTERNATIONAL, A North Sea View. Birdlife International's Recommendations to 4th International Conference on the Protection of the North Sea, februari 1995, 55p.

BIRNIE, P., 'Problems Concerning Conservation of Wildlife including Marine Mammals in the North Sea' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 252-270.

BIRNIE, P., 'Protection of the Marine Environment: The Public International Law Approach', in Liability for Damage to the Marine Environment, DE LA RUE, C.M. (Ed.), London, Lloyd's of London Press Ltd., 1993, 1-22.

BIRNIE, P. en BOYLE, A., Basis Documents on International Law and the Environment, Oxford, Clarendon Press, 1995, 688 p.

BIRNIE, P. en BOYLE, A., International Law and the Environment, Oxford, Clarendon Press, 1992, 563 p.

BIRNIE, P., International Regulation of Whaling: From Conservation of Whaling to Conservation of Whales and Regulation of Whale-Watching, New York, Oceana Publications, 1985, 1053 p.

BLAKE, G. (Ed.), Maritime Boundaries and Ocean Resources, London, Croom Helm, 1987.

BLANCO-BAZAN, A., Implementation of IMO Conventions by Flag and Port States, in The Marine Environment and Sustainable Development: Law, Policy, and Science, COUPER, A. en GOLD, E. (Eds.), Hawaii, Law of the Sea Institute, 1993, 448-475.

BLONK, W.A.G., 'Recente aspecten van Europese scheepvaartpolitiek', in De Europese scheepvaart, een blik in de toekomst, Symposium, Hogeschool Zeeland, 7 oktober 1993.

BLONK, W.A.G., Recente ontwikkelingen op het gebied van de gemeenschappelijke zeevaart- en zeehavenpolitiek, Postuniversitaire Cyclus Haven- en Maritieme Wetenschappen, Universiteit Gent, 1992.

BLONK, W.A., 'Developments in EU Maritime Transport Policy', 18 MP 476-482 (1994).

BLUM, Y.Z., 'Historic Rights', in 7 EPIL, 120-125.

BLUM, Y.Z., Historic Titles in International Law, The Hague, Martinus Nijhoff, 1965.

BMM, De kwaliteit van het zwemwater aan de Belgische kust in 1990, Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu, Beheerseenheid Mathematisch Model Noordzee en Schelde estuarium, rapport november 1990.

BMM, Observed Oil Pollution 1992, 1993, 1994, Brussel, 1994.

BODANSKY, D., 'Scientific Uncertainty and the Precautionary Principle', 33 Environment (1991).

BOEHMER-CHRISTIANSEN, S., 'The Scientific Basis of Marine Pollution Control', 6 MP 2-10 (1982).

BOISSON, P., 'Le contrôle de la navigation maritime et les services de trafic maritime', 540 DMF 483-493 (1994).

BOISSON, P., 'Responsabilité des sociétés de classification: Faut-il remettre en cause les principes du droit maritime', DMF 109-130 (1995).

BOISSON, P., 'Classification Societies and Safety at Sea', 18 MP 363-377 (1994).

BONN AGREEMENT WORKING GROUP - OPERATIONAL, TECHNICAL AND SCIENTIFIC COUNTER POLLUTION ACTIVITIES (BAWG OTSOPA), Aerial Surveillance Handbook and Annual Flying Programme.

BONN AGREEMENT, Manual Oil Pollution at Sea. Securing Evidence on Discharge from Ships, London, 1993, 56 blz.

BOS, M., 'The Extraterritorial Jurisdiction of States', 65/II Annuaire de l'Institut de Droit International 133 (1994).

BOSSU, P., 'Het ruimtelijk wanbeleid aan de Vlaamse kust', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 20-21.

BOSSU., P., Milieubeleid in West-Vlaanderen...een balans, Woumen, Natuurreservaten v.z.w. West-Vlaanderen, april 1991.

BOSSU., P., 'Van het papier naar de praktijk! Het gemeentelijk milieubeleid na de verkiezingen van oktober 1994', Leefmilieu, 1994/4, 134-138.

BOSSU, P. (red.), Het Plan Zeehond. Een actieplan voor de IJzermonding en omgeving, Natuurreservaten v.z.w., snelschrift 93/2, Brussel, november 1993, 15 p. en bijlagen.

BOTHE, M. en HOHMANN, H., 'Internationalization of Natural Resource Management', 3 Yb. Int'l Env.L. 171-179 (1992).

BOURNE, W.R.P. en VAUK, G., 'Accumulation by birds', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 579-595.

BOWMAN, M., 'The Nature, Development and Philosophical Foundations of the Biodiversity Concept in International Law' in International Law and the Conservation of Biological Diversity, BOWMAN, M. en REDGWELL, C. (Eds.), Londen, Kluwer Law International, 1996, 5-31.

BOYLE, A., 'State Responsibility for Breach of Obligations to Protect the Global Environment', in Control over Compliance with International Law, BUTLER, W. (Ed.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991, 69-81.

BOYLE, A., 'The Convention on Biological Diversity' in The Environment after Rio. International Law and Economics, CAMPIGLIO, L., PINESCHI, L., SINISCALCO, D. en TREVES, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1994, 111-127.

BOYLE, A., 'The Rio-Convention on Biological Diversity' in International Law and the Conservation of Biological Diversity, BOWMAN, M. en REDGWELL, C. (Eds.), Londen, Kluwer Law International, 1996, 33-49.

BOYLE, A., 'State Responsibility for Breach of Obligations to Protect the Global Environment', in Control over Compliance with International Law, BUTLER, W. (Ed.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991.

BOYLE, A., 'The Convention on Biological Diversity' in The Environment after Rio. International Law and Economics, CAMPIGLIO, L., PINESCHI, L., SINISCALCO, D. en TREVES, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1994, 111-127.

BOYLE, A., 'Marine Pollution Under the Law of the Sea Convention', 79 AJIL 357 (1985).

BOYLE, A., 'Nuclear Energy and International Law: An Environmental Perspective', 60 BYIL 269-271 (1989).

BOYLE, A., 'Making the Polluter Pay ? Alternatives to State Responsibility in the Allocation of Transboundary Environmental Costs', in International Responsibility for Environmental Harm, FRANCIONI, F. en SCOVAZZI, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman, 1991, 363-379.

BOYLE, A., 'The Principle of Co-operation: the Environment', in The United Nations and the principles of international law. Essays in memory of Michael Akehurst, LOWE, V. en WARBRICK, C. (Eds.), Londen, Routledge, 1994, 120-133 (1994).

BOYLE, A.E., 'International Law and the Protection of the Global Atmosphere: Concepts, Categories and Principles', in International Law and the Global Climate Change, CHURCHILL, R. en FREESTONE, D. (Eds.), Londen, Graham & Trotman, 1991, 7-19.

BRANS, E.H.P. en VAN DUNNE, J.M. (Red.), Bestrijding van illegale olielozingen op de Noordzee, Rapport in opdracht van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Rotterdam, Erasmus Universiteit, 1994.

BRANS, E.H.P. en UILHOORN, W.T.M., noot bij de Gold Crest zaak, in Tijdschrift voor Milieuaansprakelijkheid (TMA) 81-82 (1995/3).

BRAVENDER-COYLE, P., 'The Emerging Legal Principles and Equitable Criteria Governing the Delimitation of Maritime Boundaries Between States', 19 ODIL 171 (1988).

BROCKMANN, U.H., 'Nutrients in the North Sea', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 759-765.

BROCKMANN, U.H., BILLEN, G. en GIESKES, W.W.C., 'North Sea Nutrients and Eutrophication', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 349-389.

BROWN WEISS, E., 'Intergenerational equity: A legal framework for global environmental change' in Environmental change and international law: New challenges and dimensions, BROWN WEISS, E. (Ed.), Tokyo, United Nations University Press, 1992, 385-412.

BROWN, E.D., Sea-bed Energy and Minerals: The International Legal Regime. Volume 1. The Continental Shelf, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1992.

BROWN, E.D., 'The Significance of a Possible EC EEZ for the Law Relating to Artificial Islands, Installations and Structures, and to Cables and Pipelines, in the Exclusive Economic Zone', 23 ODIL (117-118) 1992.

BROWN, E.D., The International Law of the Sea, Aldershot, Dartmouth, 1994, Vol. I, 155-208.

BROWN WEISS, E., In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity, Tokyo, The United Nations University, 1989, 385 p.

BRUSSAARD, W., DRUPSTEEN, Th.G., GILHUIS, P.C. en KOEMAN, N.S.J. (red.), Milieurecht, 3e druk, Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink, 1993, 680p.

BUCHOLT, G.D. en MARTIN, A., The Regulatory Framework for Storage and Disposal of Radioactive Waste in the Member States of the EEC, London, Graham & Trotman, 1988.

BUCK, A.L., 'The Habitats Directive: Coastal and Marine Habitats and Species of the Atlantic Biogeographical Region' in Directions in European Coastal Management, HEALY, M.G. en DOODY, J.P. (eds.), Cardigan, Samara Publishing Limited, 1995, 37-45.

BUHL, J., 'The European Economic Community and the Law of the Sea', ODILA, 1982, 193-196.

BURKE, W., The New International Law of Fisheries. UNCLOS 1982 and Beyond, Oxford, Clarendon Press, 1994, 382 p.

BURKE, W.T., 'Changes Made in the Rules of Navigation and Maritime Trade by the 1982 Convention on the Law of the Sea', in The Developing Order of Oceans, KRUEGER, R.B. en RIESENFELD, S.A. (Eds.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1985.

BUS, M., NOLLKAEMPER, A. en POST, H., The Protection of Whales under European Community Law, Utrecht, NILOS, november 1993, 18p.

BUSHA, T.S., 'The IMO Conventions', 6 Ocean Yearbook 160-170 (1986).

BUZAN, B., 'Canada and the Law of the Sea', 11 ODIL 149-180 (1982).

CABLE, J., 'Closing the British Seas', 11 MP 90-96 (1987).

CADEE, G.C. en COLIJN, F., 'Planten in zee', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC.

CAFLISCH, L.C., 'International Law and Ocean Pollution: The Present and the Future', VIII BTIR 17-21 (1972).

CAFLISCH, L., 'La délimitation des espaces marins entre Etats dont les côtes sont face ou adjacentes', in Traité du nouveau droit de la mer, DUPUY, R.-J. en VIGNES, D. (Eds.), 375-440

CALFISCH, L., 'Some Aspects of Oil Pollution from Merchant Ships', 4 Annals of International Studies 213-235 (1973).

CALMET, D.P. en BEWERS, J.M., 'Radioactive Waste and Ocean Dumping', 15 MP 417-418, 420 (1991).

CAMERON, J. en ABOUCHAR, J., 'The Status of the Precautionary Principle in International Law', in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996.

CAMERON, J. en ABOUCHAR, J., 'The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment', XIV Boston College International & Comparative Law Review (B. C. Int'l & Comp. L. Rev.) 2 (1991).

CAMINOS, H., 'The Legal Regime of Straits in the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea', 11-245 RCADI (1987/V).

- CANE, P.F., 'The Liability of Classification Societies', LMCLO 363-376 (1994).
- CARETTE, A., 'Op zoek naar de inhoud en de draagwijdte van BAT(NEEC)', 5 TMR 310-328 (1996).
- CARLBERG, A. en STAHR, B., Swedens's West Coast. The Rubbish Tip of the North Sea, 12 North Sea Monitor 4 (1994).
- CARLETON, C.M., 'The Evolution of the Maritime Boundary - The UK Experience in the Southern North Sea and Channel', 7 IJECL 99-122 (1992).
- CAROW, U., 'Reception of Ship-Generated Wastes. National Report of Germany', 50 Baltic Sea Environment Proceedings 39-49 (1993).
- CAROW, U., 'The Pilot Project on Oily Wastes. MARPOL I', 50 Baltic Sea Environment Proceedings 95-96 (1993).
- CAROW, U., 'The Regulated Disposal of Ships' Wastes in Bremen', 50 Baltic Sea Environment Proceedings 91-93 (1993).
- CARR, J. en GIANNI, M., 'High Seas Fisheries, Large-Scale Drift Nets, and the Law of the Sea' in Freedom for the Seas in the 21st Century, VAN DYKE, J., ZAELEKE, D. en HEWISON, G. (Eds.), Washington D.C., Island Press, 272-291.
- CASTBERG, M.F. (rapporteur), 'La distinction entre le régime de la mer territoriale et celui des eaux intérieures', Annuaire de L'Institut de Droit International, Vol. 47/II, 167-273, 473-476.
- CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN. BIJZONDERE RAADGEVENDE COMMISSIE VOOR DE VISSERIJ, De evolutie van de Belgische visserijsector in 1993, 1994, Oostende, 59 p.
- CHANCE, C., Environmental Law Guide, London, Lloyd's of London Press, 1991.
- CHARNEY, J.I., 'The EEZ and Public International Law', 15 ODIL 239 (1985).
- CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), International Maritime Boundaries, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 2 volumes.
- CHAUMETTE, P., 'L'internationalisation du travail maritime. L'impossible encadrement ?', DMF 675 e.v. (1994).
- CHAUSSADE, J. en CORLAY, J.-P., Atlas des pêches et cultures marines en France, Montpellier, GIP Reclus, 1988.
- CHENG-PANG WANG, 'A Review of the Enforcement Regime for Vessel-Source Oil Pollution Control', 16 ODIL 305-339 (1986).
- CHURCHILL, R.R., EEC Fisheries Law, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1987, 299p.
- CHURCHILL, R.R. en GIBSON, J., The Implementation of the North Sea Declarations by the United Kingdom. An Assessment. A Report for Greenpeace International, Cardiff, januari 1990.
- CHURCHILL, R.R. en LOWE, A., The Law of the Sea, Manchester, University Press, 1983, 1988 en 1992.
- CLAEYS, U. (red.), Beleidsnota. Toerisme in Vlaanderen, Brussel, Vlaams Commissariaat-Generaal voor Toerisme, 1992, 48p.
- CLARK, R.B., The Waters Around the British Isles. Their Conflicting Uses, Oxford, Clarendon Press, 1987, 226-227.

CLARK, R.B., Marine Pollution, Oxford, Clarendon Press, 1989.

CLARKE, A., 'Port State Control or Sub-standard Ships: Who is to Blame ? What is the Cure ?', LMCLQ 202-209 (1994).

CLERINX, H., MERCKX, J.P. en SCHURMANS, I. (red.), Vlaamse Havencommissie. Jaarverslag 1993, Brugge, E. Hurtecant (verantw. uitg.), 1994.

CLIQUET, A., 'Mogelijkheden in internationaal en nationaal recht voor de bescherming van mariene habitats', in Colloquium 'Het natuurbeschermingsrecht', Belgische Vereniging voor Milieurecht, Brussel, 12-13 januari 1996, in publicatie (1996).

CLIQUET, A., Analyse van het Belgisch beleid met betrekking tot het natuurbehoud in de Noordzee, Universiteit Gent, 1992, 191 p.

CLIQUET, A., Analyse van het Belgisch beleid met betrekking tot de bescherming van de Noordzee tegen verontreiniging, Universiteit Gent, 1991, 227 p.

CLIQUET, A. en KUIJKEN, E., 'De regelgeving in Vlaanderen inzake het natuurbehoud als kader voor de implementatie van het Biodiversiteitsverdrag', TMR, 1995/4, 283-293.

CLIQUET, A., 'De bevoegdheidsverdeling en reglementering inzake de bescherming van de Belgische kustzone en mogelijke oplossingen', TMR, 314-322 (1994/5).

COFFEY, C., Introduction to the Common Fisheries Policy: an Environmental Perspective, Londen, Institute for European Environmental Policy, 1995, 32 p.

COLE-KING, A., 'Marine Conservation. A new policy area', MP, 1993, 171-185.

COLLINS, D.M., 'The Tanker's Right of Harmless Discharge and Protection of the Marine Environment', 18 JMLC 275-291 (1987).

COLOMBOS, C.J., 'The Distinction between Territorial Sea and Internal Waters', in Symbolae Verzijl, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1958, 118-123.

COLSON, D.A., 'United Kingdom-France Continental Shelf Arbitration: Interpretive Decision of March 1978', 73 AJIL 112 (1979).

COMBACU, J., 'Obligations de résultat et obligations de comportement. Quelques questions et pas de réponse', in Le droit international: unité et diversité. Mélanges Paul Reuter, 179-204 (1981).

COUPER, A. en GOLD E. (Eds), The Marine Environment and Sustainable Development: Law, Policy and Science, Honolulu, Law of the Sea Institute, 1993.

CRAENEN, G., Elementen van publiek recht, Leuven, Acco, 1988.

CURRIE, D.E.J., The Right to Control Passage of Nuclear Transport Vessels Under International Law, 25 maart 1995, in www.greenpeace.org.

CURTIS, C.E., 'Legality of Seabed Disposal of High-Level Radioactive Wastes under the London Convention', 14 ODIL 383-415 (1985).

CUYVERS, L., The Strait of Dover, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1986.

CUYVERS, L., Het beheer van onze zeeën, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1981, 328 p.

D'AMATO, A., BROWN WEISS, E., GUNDLING, L., 'Agora: What Obligation Does our Generation Owe to the

Next ? An Approach to Global Environmental Responsibility', 84 AJIL, 190-212 (1990).

D'HONDT, P. en BAETEMAN, M., Evaluatie van de toestand van de Noordzee, Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu (BMM) en Ministerie van Landbouw, Rijksstation voor Zeevisserij, november 1987.

DAAN, R., 'Zoöplankton', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 93-96.

DAHMANI, M., The Fisheries Regime of the Exclusive Economic Zone, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1987.

DALLMEYER, D.G. en DEVORSEY, L. (Eds.), Rights to Oceanic Resources, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1989.

DANEELS, J. (red.), Benelux Zeevaartstatistieken 1991, Brussel, B.M.J. Hennekam (verantw. uitg.).

de YTURRIAGA, J.A., 'Disposal of Nuclear Waste into the Sea', in The Future of the International Law of the Environment. Workshop Hague Academy of International Law, DUPUY, R.-J. (Ed.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1985, 375-379.

de YTURRIAGA, J. A., Straits used for International Navigation, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991, 163-206.

DE WOLF, P. en ZIJLSTRA, J.J., 'The Ecosystem', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 118-151.

DE COSTER, M., 'Natuurbescherming met de Franse slag', Natuurreservaten, 1995/2, 18-19.

DE ROO, K., 'Recente ontwikkelingen inzake de wetgeving op het natuurbehoud in Vlaanderen', TMR, 1995/4, 266-282.

DE DIEU, J., 'A European Maritime Safety Policy, a Point of no Return', in Workshop: "Scheepsafvalstoffen", Antwerpen, 16 december 1994, 3.

DE MOOR, G. en LANCKNEUS, J., 'Zand- en grindwinning op het Belgisch continentaal plat en monitoring van de eventuele gevolgen voor de bodemstabiliteit', in Colloquium Oppervlakedelfstoffenproblematiek in Vlaanderen. Proceedings, 24-25 oktober 1991, BOLLE, I., BRIJSSE, Y., MOSTAERT, F., VAN BURM, Ph. en ZE UWTS, L. (eds.), Gent, Genootschap van Geologen van de Universiteit Gent vzw, 1992, 188-214.

DE MEULENAERE, T., 'De Conventie van Washington', Colloquium Het Natuurbeschermingsrecht, Brussel, Belgische Vereniging voor Milieurecht, 13 januari 1996.

DE PUE, E., STRYCKERS, P., VANDEN BILCKE, C., Milieuzakboekje 1994, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1994, 555 p.

DE PUE, E., LAVRYSEN, L. en STRYCKERS, P., Milieuzakboekje 1995, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1995, 572p.

DE PUE, E., LAVRYSEN, L. en STRYCKERS, P., Milieuzakboekje 1996, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1996, 647 p.

DE JONG, F., 'The Second International Conference on the Protection of the North Sea: National Implementation' in FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation, Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 35.

DE CLERCK, R., *et al.*, Haalbaarheidsstudie aquacultuur, Oostende, Rijksstation voor Zeevisserij (Projectleider), 1993, 27p.

DE WILDE, P. en DUINEVELD, G., 'Bodemdieren', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij,

Zutphen, MCMXC, 103-112.

DE LACHARRIERE, G., 'La zone économique Française de 200 miles', XXII AFDI 614 (1976).

DE RUIJTER, W., HUBER, K. en BACKHAUS, J., 'North Sea Circulation', in Report of the Oceanography Sub-Group, Scientific and Technical Working Group (STWG), Second International Conference on the Protection of the North Sea, London, 1987, 19-36.

DE BRABANDERE, J., 'Instrumenten en methodes voor de evaluatie en de beperking van de milieuimpact van baggerwerken en de sanering van sedimenten', in Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu - (IHE-BMM) en Administratie Waterinfrastructuur en Zeewezen- AWZ, Invloed van baggerspecieoplossingen op het leefmilieu in de Zuidelijke Noordzee, Proceedings studiedag 2 maart 1994.

DE WOLF, P., 'Ecosysteem', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 76-81.

DE BLUST, G., KUIJKEN, E. en PAELINCKX, D., 'De groene hoofdstructuur van Vlaanderen', Gids Ruimtelijke Planning, Instituut voor Natuurbehoud i.s.m. Kluwer Editorial, 1992, afl. 30, II G.2.a, 29 p.

DEBEUCKELAERE, K. en LEROY, P., 'Beleidsstructuren' in Leren om te keren. Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, VERBRUGGEN, A. (red.), Leuven, Garant, 1994, 795-798.

DECKX, A., *et al.* (red.), Milieu en Toerisme, Brussel, Bond Beter Leefmilieu, 1994, 70 p.

DECLEER, K. en MEIRE, P., Mogelijkheden voor natuurontwikkeling en natuurherstel aan de IJzermonding (Nieuwpoort), Gent, Universiteit Gent/Instituut voor Natuurbehoud, 21 mei 1992, 5 p. en bijlagen.

DEFOORT, P.-J., 'Het Duinendecreet: een duidelijke beleidskeuze (Een reactie op P. Flamey en E. Empereur)', RW, 1995, 1281-1292.

DEGAN, V.D., 'Internal Waters', NYIL 3-44 (1986).

DEKETELAERE K en VAN HUMBEECK, P., 'Milieufiscaliteit: suggesties voor de ontwikkeling van een algemene beleidsvisie', 3 TMR 89 (1994).

DELBEKE, K. en JOIRIS, C., 'Accumulation mechanisms and geographical distribution of PCB's in the North Sea', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 771-779;

DELPÉREE, F., Droit constitutionnel, Brussel, 1980.

DEMBOUR, J., Institutions de droit public et administratif, Luik, 1972.

DER RAT DER SACHVERSTÄNDIGEN FÜR UMWELTFRAGEN, Umweltprobleme der Nordsee, Stuttgart und Mainz, Verlag W.B. Kohlhammer, 1980.

DERUY, L., 'France' in Environmental Liabilities and Regulation in Europe, BREALEY, M., (ed.), Den Haag, International Business Publishing, 1993, 167-176.

DESECK, P., Belgisch Kustreglement, Oostende, Uitg. Toulon, 1989, 148 p.

DIJXHOORN, O.H.J., 'Port and Shipping Management: the Role of IMO' 17 MP 363-366 (1993).

DIRECTIE NOORDZEE - DIENST GETIJDEWATEREN, Milieuzonering van het NCP op basis van ecosysteem kenmerken, Referentie document van het WSP-Noordzee 1991-1995, Rapport NZ-N-90.07, juni 1992, 37p.

DOBSON, H. en BERESFORD, A., Lloyd's Maritime Atlas of World Ports and Shipping Places, Essex, Lloyd's of London Press, 1989.

DOMINICK, M.F., 'Consultation', in 9 EPIL 45-46 (1986).

DOMINICK, M.F., 'Notificaton', in 9 EPIL, 288-290 (1986).

DOMSDORF, E.P.M.W., Internationaal atoomenergierecht, Zwolle, Tjeenk Willink, 1993.

DOWDING, A., 'Environmental Regulation in France' in Regulating the European Environment, HANDLER, T., (ed.), Londen, Chancery Law Publishing, 1994, 64-72.

DU PONTAVICE, E. en CORDIER, P., La Mer et le Droit, Paris, Presse Universitaire de France, Tome 1, 1984.

DUCROTOY, J.-P., 'The 1993 Quality Status Report of the North Sea', NSTFN, December 1991, 2-3.

DUCROTOY, J.P. en FERM, R., 'The Quality Status Report and its presentation to the Fourth North Sea Conference in 1995', NSTFN, May 1992, 1-2.

DUINKER, J.C., 'Distribution of Anthropogenic Organic Compounds in the North Sea: An Overview', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 27-40.

DUMONT, H., 'Waarheen met duurzame ontwikkeling in Vlaanderen?', Symposium Duurzame ontwikkeling en overheidsinstellingen, Mina-raad, Brussel, 27 oktober 1994.

DUPUY, R.-J., 'The Sea under National Competence', in A Handbook on the New Law of the Sea, DUPUY, R.-J. en VIGNES, D. (Eds.), Académie de droit international, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991, 247-318.

DUPUY, R.J. en VIGNES, D. (Eds.), Traité du nouveau droit de la mer, Paris, Economica, 1985.

DUPUY, R.J., 'La mer sous compétence nationale', in Traité du Nouveau Droit de la Mer, DUPUY, R.J. en VIGNES, D. (Eds.), Paris, Economica, 1985, 219-273.

DUPUY, R.J., 'La mer sous compétence nationale', in Traité du Nouveau Droit de la Mer, DUPUY, R.J. en VIGNES, D. (Eds.), 245-256.

DUURSMA, E.K., BEUKEMA, J.J., CADEE, G.C., LINDEBOOM, H.J. en DE WILDE, P.A., 'Assessment of environmental impact of nutrients', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988.

EARLL, R.C., 'Coastal and Marine Pollution in 1993 - A Review' in Marine Environmental Management. Review of Events in 1993 and Future Trends, EARLL, R.C. (ed.), Candle Cottage, Kempley, Gloucestershire, 1994.

EGIDIUS, E., 'Importance of Microbial Life in the Marine Environment', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 365-374.

EHLERS, P., 'The Helsinki Convention, 1992. Improving the Baltic Sea Environment', 8 TIJMCL 191-214 (1993).

EISMA, D., De Noordzee, Utrecht, Het Spectrum, 1980.

EISMA, D. en IRION, G., 'Suspended Matter and Sediment Transport', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 20-34.

EISMA, D., 'The North Sea. An Overview', in The Status of the North Sea Environment: Reasons for Concern. Proceedings of the 2nd North Sea Seminar, HEY, E en PEET, G. (Eds.), Vol. 1, Amsterdam, Werkgroep Noordzee, 1986, 9-30.

EISMA, D., 'Fysische geografie', in De Noordzee, DE WOLF, P. (red), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 11-20.

- EISMA, D. en DYER, K., 'Sedimentation', in Report of the Oceanography Sub-Group, STWG, Second International Conference on the Protection of the North Sea, London, September 1987, 55-62.
- ELDER, P., 'Sustainability', 36 McGill Law Journal 833-836 (1991).
- ELVINGSON, P., 'International Maritime Organisation. Oil Industry Blocks Attempts to Reduce Air Pollution from Ships', 13 North Sea Monitor 25 (March 1995).
- EMBRICOS, P.A., The Quest for the Environmental Ship. An INTERTANKO Discussion Paper, Oslo, INTERTANKO, May 1991, 143 blz.
- ERNST, W., BOON, J.P. en WEBER, K., 'Occurrence and Fate of Organic Micropollutants in the North Sea', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 284-299.
- EUROPEAN COMMISSION, "A Common Policy on Safe Seas", COM (93)66 final, 24 February 1993.
- EUROSTAT, Statistiques de base de L'Union Européenne, Luxemburg, Office des publications officielles des Communautés européennes, 1995.
- EUROSTAT, Brussel, 31ste editie, 1994.
- EVENSEN, J., 'Management of the Seas: Legal Issues with Special Emphasis on Pollution', in Nature Management and Sustainable Development, VERWEY, W.D. (Ed.), Amsterdam, IOS, 1989, 504-517.
- EVENSEN, J. (Special Rapporteur), 'First Report on the law of the non-navigational uses of international watercourses', Doc. A/CN.4/367, in Y.I.L.C. 172-173 (1983/II - Part one).
- EXPERTS GROUP ON ENVIRONMENTAL LAW OF THE WORLD COMMISSION ON THE ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT, Environmental Protection and the Sustainable Development. Legal Principles and Recommendations, London, Graham & Trotman, 1987.
- EXTAVOUR, W.C., The Exclusive Economic Zone. A Study of the Evolution and Progressive Development of the International Law of the Sea, Leiden, Sijthoff, 1979.
- FAIRPLAY, World Shipping Statistics 1993, Coulsdon, Fairplay Information Systems Ltd., 1993.
- FALK, R., On the Quasi-Legislative Competence of the UN General Assembly, 60 AJIL 782-791 (1966).
- FAURE, D., International Trade in Endangered Species. A Guide to CITES, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1989.
- FERM, R. en DUCROTOY, J.-P., 'The way forward', NSTF News, juni 1993, 1.
- FERM, R., 'A Historical Perspective', North Sea Task Force News, ICES and OSPARCOM, November 1991.
- FLEMING, E., The implementation and enforcement of CITES in the European Union. A Traffic Europe Discussion Paper, Brussel, Traffic Europe, 31 p.
- FLOIT, C., 'Reconsidering Freedom of the High Seas: Protection of Living Marine Resources on the High Seas' in Freedom for the Seas in the 21st Century, VAN DYKE, J., ZAELKE, D. en HEWISON, G. (Eds.), Washington D.C., Island Press, 1993, 310-326.
- FONTEYNE, R. en POLET, H., Ontwikkeling van een species selectieve boomkor, Oostende, Ministerie van Landbouw - Rijksstation voor Zeevisserij, Publicatie nr. 236 D/1995/0889/1, 1995, 18p. en bijlagen.
- FONTEYNE, R., Overzicht van de in de Belgische zeevisserij toegepaste visserijmethode, Oostende, Rijksstation voor Zeevisserij (Ministerie van Landbouw), februari 1992, 8 p. en figuren.

FORSTER, M.J. en OSTERWOLDT, 'Nature Conservation and terrestrial living resources' in SAND, P.H. (ed.), The effectiveness of international environmental agreements. A survey of existing legal instruments, Cambridge, Grotius Publications, 1992, 59-122.

FOSTER, M., 'Current legal developments. France. New legislation on littoral zone management and protection', IJECL, 1986, 309-311.

FRANCIONI, F., 'International co-operation for the Protection of the Environment: The Procedural Dimension', in in Environmental Protection and International Law, LANG, W., NEUHOLD, H. en ZEMANEK, K. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991.

FRANCKX, E., 'De Belgische staatshervorming en het zeerecht', XXVII BTIR 248-254 (1994).

FRANCKX, E., 'Maritime Boundary Agreements: the Case of Belgium', XXV BTIR 390-441 (1992).

FRANCKX, E., 'Belgium Extends its Territorial Sea up to 12 Nautical Miles', BTIR 41-71 (1987/1).

FRANCKX, E., 'De Belgische wetgeving ter uitbreiding van de territoriale zee en de interne rechtsorde', 22 RW 729-734 (1987-1988).

FRANCKX, E., 'Maritime Boundaries and Regional Co-operation', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990, 215-227.

FRANCKX, E., 'Coastal State Jurisdiction with Respect to Marine Pollution - Some Recent Developments and Future Challenges', 10 IJMCL 253-280 (1995).

FRANKEL, E., Ocean Environmental Management. A Primer on the Role of the Oceans and How to Maintain their Contributions to Life on Earth, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall P T R, 1995, 381 p.

FRANKEL, E.G., 'Shipping and Its Role in Economic Development', 13 MP 22-26 (1989).

FREESTONE, D., 'The Conservation of Marine Ecosystems under International Law' in International Law and the Conservation of Biological Diversity, BOWMAN, M. en REDGWELL, C. (Eds.), Londen, Kluwer Law International, 1996, 91-107.

FREESTONE, D., 'The Precautionary Principle', in International Law and Global Climate Change, CHURCHILL, R. en FREESTONE, D. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 21-39.

FREESTONE, D., 'Some Implications of the Establishment of Exclusive Economic Zones by E.C. Member States', 23 ODIL 97 (1993).

FREESTONE, D., IJLSTRA, T. (Eds.), The North Sea: Basic Legal Documents on Regional Environmental Co-operation, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991.

FURNESS, R.W., An Assessment of Human Hazards to Seabirds in the North Sea, WORLD WIDE FUND FOR NATURE (WWF), 1993, 88p.

GAINES, S.E., 'The Polluter-Pays Principle: From Economic Equity to Environmental Ethos', 26 Texas International Law Journal 482-484 (1991).

GARICK, J.A., 'Crisis in the Oil Industry. Certificates of Financial Responsibility and the Oil Pollution Act of 1990', 17 MP 272-293 (1993).

GAVOUNELI, M., Pollution from Offshore Installations, London, Graham & Trotman, 1995, 24.

GEIREGAT, N., Milieu-effecten van het uitdiepen van de Westerschelde, verhandeling voorgedragen tot het bekomen van de academische graad van Gediplomeerde in de Aanvullende Studies in de Milieuwetenschappen en

-technologieën, Universiteit Gent, 1996, 112 p.

GELDHOF, P., 'Toerisme en zeeverontreiniging' in Onze Noordzee. Kostbaar internationaal erfgoed, Staatssecretariaat voor Leefmilieu, Colloquium Oostende 22 november 1986, 97-102.

GERLACH, S.A., 'Nutrients-an overview', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 171.

GESAMP, Impacts of Oil and Related Chemicals and Wastes on the Marine Environment, London, IMO, 1993.

GESAMP, Long-term consequences of low-level marine contamination: an analytical approach, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 118, UNEP, 1990.

GESAMP, Environmental Capacity: an approach to marine pollution prevention, UNEP Regional Seas Reports and Studies No.80, UNEP, 1986.

GESAMP, The state of the marine environment, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 115, UNEP, 1990.

GESAMP, Cadmium, lead and tin in the marine environment, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 56, UNEP, 1985.

GESAMP, Atmospheric input of trace species of the world oceans, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 119, UNEP, 1990, 107 blz.

GESAMP, Arsenic, mercury and selenium in the marine environment, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 92, UNEP, 1988, 74-133.

GESAMP, Choosing Priority Organochlorines for Marine Hazard Assessment, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 120, UNEP, 1990.

GIBSON, M., Environmental Regulation of Petroleum Spills and Wastes, New York, John Wiley & Sons, 14 (1993).

GIBSON, J., 'Coastal Zone Planning Law. Role of Law in Management of the Coastal Zone in England and Wales', MP., 1993/2, 120.

GOLD, E., Maritime Transport. The Evolution of International Marine Policy and Shipping Law, Toronto, Lexington Books, 1981.

GOLD, E., 'Ocean Shipping and the New Law of the Sea: Toward a More Regulatory Regime', 6 Ocean Yearbook 85-96 (1986).

GOLD, E., 'Vessel Traffic Regulation: The Interface of Maritime Safety and Operational Freedom', 14 JMLC 3-4 (1983).

GOLD, E., 'New Directions in Ship-generated Marine Pollution: The New Law of the Sea and Developing Countries', 7 Ocean Yearbook 191-204 (1988).

GOLD, E., Handbook on Marine Pollution, Arendal, Assuranceforeningen GARD, 1985.

GOLD, E. en JOHNSTON, D.M., 'Ship-Generated Pollution: The Creator of Regulated Navigation', in Law of the Sea: State Practice in Zones of Special Jurisdiction, CLINGAN, T.A. (Ed.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1982, 156-197.

GOLD, E., 'Marine Pollution Liability After "Exxon Valdez": The U.S. "All-Or-Nothing" Lottery !', 22 JMLC 423-444 (1991).

GOODMAN, R., 'Overview and Future Trends in Oil Spill Remote Sensing', 1 Spill Science & Technology Bulletin 11-21 (1994).

GOSSERIES, A., 'The 1994 Agreements Concerning the Protection of the Scheldt and Meuse Rivers', 4 European Environmental Law Review 9-14 (1995).

GRAY, J.S., 'Statistics and the Precautionary Principle', 21 MPB 174-176, 598-600 (1990).

GRAY, J.S., 'Integrating Precautionary Scientific Methods into Decision-Making', in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996, 136 e.v.

GREENPEACE, North Sea Fish Crisis - part 1, Internet, <http://www.greenpeace...mms/cbio/crisis1.html>.

GREENPEACE, No Grounds for Dumping. The Decommissioning and Abandonment of Offshore Oil and Gas Platforms, A report by Simon Reddy with an Executive Summary by Greenpeace International, London, April 1995.

GREENPEACE INTERNATIONAL, A Critical Analysis of the Assimilative Capacity Approach, Submission to the Thirteenth Meeting of the London Dumping Convention Scientific Group on Dumping, IMO, London, 23-27 April 1990.

GREENPEACE, North Sea Fish Crisis - part 2, Internet, <http://www.greenpeace...mms/cbio/crisis2.html>.

GREENPEACE, The Global Fisheries Crisis, Internet, <http://www.greenpeace...omms/cbio/global.html>.

GREENPEACE INTERNATIONAL, Comments on the Draft Convention for the Prevention of the Marine Pollution in the North-Eastern Atlantic, and its Draft Protocols, 15 September 1991.

GREENWALD, G.B., 'LNG Carrier Safety: A Guide to the System of Federal Regulation', 9 JMLC 180 (1978).

GRIFFIN, A., 'MARPOL 73/78 and Vessel Pollution: A Glass Half Full or Half Empty?', 1 Virginia Journal of Global Legal Studies 1993/2.

GROOT, S.J., 'The Impact of Laying and Maintenance of Offshore Pipelines on the Marine Environment and the North Sea Fisheries', 8 Ocean Management 1-27 (1982).

GROUP OF SEVEN, 'Statement on the Implications of the Chernobyl Nuclear Accident', 25 ILM 1005 (1986).

GUBBAY, S., 'A Review of Marine Nature Conservation Initiatives in 1993 with Special Reference to the EC Habitats Directive (92/43/EEC)' in Marine Environmental Management. Review of Events in 1993 and Future Trends, EARLL, R.C. (ed.), Candle Cottage, Kempley, Gloucestershire, 1994, 15-18.

GUNDLING, L., 'The Status in International Law of the Principle of Precautionary Action', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990, 23-30.

GUNDLING, L., 'Environment, International Protection', in 9 EPIL, BERNHARDT, R. (Ed.), 119-127.

GUNDLING, L., Die 200 Seemeilen-Wirtschaftzone, Berlin, Springer-Verlag, 1983.

GUNDLING, L., 'Seabed Disposal of High-level Radioactive Waste', 44 ZAORV 94-102 (1984).

GUNDLING, L., 'Federal Republic of Germany. The extension of territorial waters in the North Sea', 1 IJECL 312 (1986).

GUTTAL, G.H., 'Sources of International Law: Contemporary Trends', in International Law in Transition. Essays in

Memory of Judge Nagendra Sinh, PATHAK, R.S. en DHOKALIA, R.P. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1992, 183-201.

GUTWIRTH, S., 'Mens, natuur en recht. Grondslagentheoretische bedenkingen bij de verhoudingen tussen rechts-subjecten en rechtsobjecten' in Milieu Rechtgezet? Een bezinning over de grondslagen en toepassing van het milieurecht, GUTWIRTH, S. (Ed.), Gent, Mys & Breesch, 1994, 1-31.

HAAS, P.M. en SUNDGREN, J., Evolving International Environmental Law: Changing Practices of National Sovereignty, in Global Accord. Environmental Challenges and International Responses, CHOUCRI, N., (Ed.), Cambridge, The MIT Press, 1993, 401-429.

HAENTJENS, J., De uitvlagging van Belgische koopvaardij schepen naar Luxemburg, verhandeling voorgedragen tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Haven- en Maritieme Wetenschappen (promotor, Prof. Dr. B. Dubois), Universiteit Gent, 1991-1992, 148p.

HAFNER, G., in Environmental Protection and International Law, LANG, W., NEUHOLD, H. en ZEMANEK, K. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 142-146.

HAKAMIES, J., 'Finland and the European Port State Control', in 59 Baltic Sea Environment Proceedings 126-140 (1994).

HAKAPAA, K., Marine Pollution in International Law. Material Obligations and Jurisdiction, Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1991.

HALL, M.R., 'Problems of Pollution and Litter in the Seas Around the Scottish Isles: the Shetland Perspective', 17 MP 418-421 (1993).

HANDL, G., 'Environmental Security and Global Change: The Challenge to International Law', 1 Yb. Int'l Env.L. 13 (1990).

HANDL, G., 'State Liability for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons', 75 AJIL 525-565 (1980).

HANDL, G., 'Balancing of Interests and International Liability for the Pollution of International Watercourses: Customary Principles of Law Revisited', XIII CYIL 156-194 (1975).

HANDL, G., 'The Environment: International Rights and Responsibilities', 8 Proc. Am. So. Int'l 223-224 (1980).

HANDL, G., 'Liability as an Obligation Established by a Primary Rule of International Law', 16 NYIL 49-79 (1985).

HANDL, G., 'Environmental Security and Global Change: The Challenge to International Law', in Environmental Protection and International Law, LANG, W., NEUHOLD, H. en ZEMANEK, K. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 59-87.

HANDLER, T., 'Environmental Regulation in England and Wales' in Regulating the European Environment, HANDLER, T. (ed.), Londen, Chancery Law Publishing, 1994, 51-63.

HANEKAMP, H.B., Veiligheid en Milieu. Essentiële kwaliteitsfactoren in havenbeheer, Workshop "Scheepsafvalstoffen", Havenbedrijf Antwerpen, 16 december 1994.

HARDY, M., 'Definitions and Forms of Marine Pollution', in New Directions in the Law of the Sea, CHURCHILL, R., SIMMONDS, K.R. en WELCH, J. (Eds.), New York, Oceana Publications, 1973, Vol. III, 73.

HARMS, U. en KERKHOFF, M.A.T., 'Accumulation by Fish', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag,

1988, 568-578.

HARRIS, D., Cases and Materials on International Law, Sweet & Maxwell, London, 1973, 317.

HAYWARD, P., 'The Oslo and Paris Commissions', in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 91-100.

HEIP, C., 'De Noordzee als ecosysteem', 31 Water, 13-14 (1986).

HELCOM, '1993 The Baltic Sea Joint Comprehensive Action Programme', 48 Balt. Sea Environ. Proc., Helsinki 1993.

HELSINKI COMMISSION, 'Intergovernmental Activities in the Framework of the Helsinki Convention 1974 - 1994', 56 Baltic Sea Environment Proceedings (1994).

HENDERSON, H. (ed.), Oil and Gas Law. The North Sea Exploitation, Dobbs Ferry, Oceana, 1982.

HERMY, M., Natuurbeheer, Brugge, Van de Wiele, Stichting Leefmilieu, Natuurreservaten en Instituut voor Natuurbehoud, 1989, 224p.

HERRIER, J.-L., LUST, P. en MAERTENS, L., De Haze grasduinen. Landschapsecologisch benaderd. Een beschrijving van het Haze grasduinencomplex te Knokke, Natuurreservaten v.z.w. Duinenwerkgroep/Natuur en Milieu Oostkust vzw, 1992.

HERRIER, J.-L., LETEN, M. en KUIJKEN, E., Inventaris van de knelpunten tussen natuurbehoud en de gewestplannen in de duinstreek van de Vlaamse kust, Rapport IN A 93.39, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1993, 82p. en bijlagen.

HEY, E., 'The Precautionary Concept in Environmental Policy and Law: Institutionalizing Caution', 4 Geo. Int'l Envtl. L. Rev. 311 (1992).

HEY, E., 'The precautionary approach. Implications of the revision of the Oslo and Paris Conventions', 15 MP 244-254 (1991).

HEY, E., 'Hard Law, Soft Law, Emerging International Environmental Law and the Ocean Disposal Options for Radioactive Waste', XL NILR 424-426 (1993).

HEY, E., IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., 'The 1992 Paris Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic: A Critical Analysis', 8 TJMCL 1-49 (1993).

HIGHET, K., 'The Use of Geophysical Factors in the Delimitation of Maritime Boundaries', in International Maritime Boundaries, CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 163-202.

HILDRETH, R., 'Managing Ocean Resources: New Zealand and Australia', IJECL, 1991, 89-126.

HMSO, Safer Ships, Cleaner Seas. Government Response to the Report of Lord Donaldson's Inquiry into the Prevention of Pollution from Merchant Shipping, Presented to Parliament by Secretary of State for Transport, London, February 1995.

HODGSON, R.D. en ALEXANDER, L.M., Towards an Objective Analysis of Special Circumstances. Bays, Rivers and Oceanic Archipelagos and Atolls, Occasional Paper No. 13, Law of the Sea Institute, Rhode Island, 1972, 10-12

HOHMANN, H., Basic Documents of International Environmental Law, Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1992.

- HOHMANN, H., Precautionary Legal Duties and Principles of Modern International Environmental Law. The Precautionary Principle: International Environmental Law Between Exploitation and Protection, London, Graham & Trotman, 1994, 377 p.
- HOLDEN, A.V., 'Pesticides', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 66-84.
- HOLIDAY, S., 'Port and Shipping Practice: Role of the Oil Industry and Charterers', 17 MP 387-390 (1993).
- HOLSER, A.F., 'Offshore Lands of the USA. The US Exclusive Economic Zone, Continental Shelf and Outer Continental Shelf', 12 MP 2-8 (1988).
- HONEIN, S.E., The International Law Relating to Offshore Installations and Artificial Islands. An Industry Report, London, Lloyd's of London Press Ltd., 1991, 90-92.
- HOOGHE, M., 'Een eerste stap naar duurzame ontwikkeling? (deel 3). Het biodiversiteitsverdrag en de verklaring over de bossen', Leefmilieu, 1992, 177-185.
- HORROCKS, C., The pursuit of quality in shipping, Postuniversitaire Cyclus Haven- en Maritieme Wetenschappen, Universiteit Gent, 1992, 18p.
- HORROCKS, J.C.S., 'The 1973 Marine Pollution Convention. Problems and Solutions', 1 MP 52-60 (1977).
- HORSMAN, P.V., 'The Amount of Garbage Pollution from Ships', 13 Marine Pollution Bulletin 167-169 (1982).
- HUGHES, D., Environmental Law, 2e edition, London, Butterworths, 1992, 378-389.
- HUGLO, C., 'France' in Understanding US and European Environmental Law. A Practitioner's Guide, SMITH, T. en KROMAREK, P. (eds.), London, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1989, 22-23.
- HUTCHINSON, D.N., 'The Seaward Limit to Continental Shelf Jurisdiction in Customary Law', 56 BYIL 111-188 (1985).
- IANNI R.W., 'International and Private Actions in Transboundary Pollution', XI CYIL 260 (1973).
- ICES Report on Pollution of the North Sea, Cooperative Research Report, Series A, No.13.
- ICONA, Noordzee-atlas voor het Nederlandse beleid en beheer, Amsterdam, Stadsuitgeverij Amsterdam, 1992, 96p.
- ICONA, Noordzee: actie en beleid, ICONA met medewerking van directie Voorlichting, Documentatie en Bibliotheek van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 1990.
- ICONA, Noordzee-Almanak 1992.
- ICONA-WERKGROEP NIEUWE GEBRUIKSMOGELIJKHEDEN NOORDZEE, De Noordzee...nieuwe mogelijkheden. Een beleidsgerichte verkenning van mogelijke gebruiksfuncties van de Noordzee in de toekomst, Utrecht, december 1990, 48 p.
- IJLSTRA, T., 'North Sea Pollution. Vessel-Source Pollution, Environmental Management and the Establishment of EEZs', 17 MP 130-135 (1993).
- IJLSTRA, T. en NOLLKAEMPER, A., Gebiedsbescherming op de Noordzee. Een analyse van de juridische mogelijkheden en beperkingen, Utrecht, NILOS/Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990, 174 p.
- IJLSTRA, T., 'Wat ligt daar in het water? Problemen bij de handhaving van lozingsregels voor schepen op zee' in Milieurecht in stelling, VAN BUREN, P.J.J., BETLEM, G. en IJLSTRA, T. (red.), Zwolle, W.E.J. Tjeenk Willink,

1990, 200-218.

IJLSTRA, T., 'The 1993 Copenhagen Intermediate Ministerial Meeting: North Sea Co-operation at a Turning Point', 9 TIJMCL 173-197 (1994).

IJLSTRA, T., 'Enforcement of MARPOL: Deficient or Impossible', MPB 20 (1989).

IJLSTRA, T. en YMKERS, P., 'The Netherlands and the Establishment of the Exclusive Economic Zone', IJECL, 1989/3, 224-229.

IJLSTRA, T., 'Development of Resource Jurisdiction in the EC's Regional Seas: National EEZ Policies of EC Member States in the Northeast Atlantic, the Mediterranean, and the Baltic Sea', 23 ODIL 165-192 (1992).

IMO, Ships' Routing, IMO, Londen, 1993, (zesde editie).

IMO, Comprehensive Manual on Port Reception Facilities, London, 1995.

INGELAERE, Fr., LAVRYSEN, L. en VANDEN BILCKE, C., Inleiding tot het internationaal en Europees milieurecht, Brussel, E. Story-Scientia, 1992, 210 p.

INSTITUT DE DROIT INTERNATIONAL, 'The Extraterritorial jurisdiction of States' (BOS, M. (Rapporteur), in Vol 65/I, Annuaire de l'Institut de Droit International, 14-48 (1993).

INSTITUT DE DROIT INTERNATIONAL, 'Draft Resolution. The Extraterritorial Jurisdiction of States', Vol 65/I Annuaire de l'Institut de Droit International 174-185 (1993).

INSTITUTE OF SHIPPING ECONOMICS AND LOGISTICS (ISL), Shipping Statistics Yearbook 1990, Bremen, 1990.

INTERUNIVERSITAIRE COMMISSIE TOT HERZIENING VAN HET MILIEURECHT IN HET VLAAMSE GEWEST, Voorontwerp Decreet Milieubeleid, Brugge, Die Keure, 1995.

ITOPF, Ocean Orbit, mei 1995.

IUCN, Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living, Gland, 1991.

JACOBS, C., De structuur, de middelen en de werking van de Belgische Zeemacht, Postuniversitaire Cyclus Haven- en Maritieme Wetenschappen, Universiteit Gent, 9 maart 1988.

JACOBS, E., VERHAEGHE, Ch. en TANGHE, A., De evolutie van de Belgische visserijsector in 1993, Oostende/Brussel, Centrale Raad voor het Bedrijfsleven - Bijzondere Raadgevende Commissie voor de Visserij, 1994, 59 p.

JACQUES, T.G., 'The Polluted Sea', in Dialogo tussen de wetenschappers en de gebruikers van de zee, Symposium naar aanleiding van 10 jaar Belgica, Oostende 17-19 oktober 1994.

JACQUES, T.G., 'La pratique Belge et le droit de la mer: la protection de l'environnement marin', XXVIII BTIR 127-146 (1995).

JAENICKE, G., 'The Role of Proportionality in the Delimitation of Maritime Zones', in Realism in Law-Making. Essays on International Law in Honour of Willem Riphagen, BOS, A. en SIBLESZ, H. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1986, 51-69.

JAGOTA, S.P., 'Maritime Boundary', 171 RCADI Vol. II, 81-223 (1981).

JAGOTA, S.P., Maritime Boundary, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1985.

JANSOONE, R., 'Een Belgische kijk op het milieu- en veiligheidsbeleid inzake scheepvaart', Workshop "Scheepsafvalstoffen", Havenbedrijf Antwerpen, 16 december 1994.

JANSOONE, R., 'De Belgische staatspraktijk en het zeerecht: De exclusieve economische zone', in Colloquium België en het nieuwe Verdrag van de Verenigde Naties inzake het Recht van de Zee, Brussel 25 november 1994.

JOHNSON, S. P., The Pollution Control Policy of the European Communities, Graham & Trotman, London, 1983.

JOHNSTON, D.M. en GOLD, E., 'The Economic Zone in the Law of the Sea: Survey, Analysis and Appraisal of Current Trends', 17 Occasional Paper Series Law of the Sea Institute, Kingston, University of Rhode Island, June 1973.

JOHNSTON, D.M. en SAUNDERS, P.M (Eds.), Ocean Boundary Making: Regional Issues and Developments, London, Croom Helm, 1988.

JOHNSTON, S., 'Sustainability, Biodiversity and International Law' in International Law and the Conservation of Biological Diversity, BOWMAN, M. en REDGWELL, C. (Eds.), Londen, Kluwer Law International, 1996, 51-69.

JOHNSTON, D.M. en ENOMOTO, L.M.G., 'Regional Approaches to the Protection and Conservation of the Marine Environment', in Environmental Law of the Sea, JOHNSTON, D.M. (Ed.), Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1981, 285-385.

JOHNSTON, P. en SIMMONDS, M., 'Precautionary Principle', 21 MPB 402 (1990).

JOHSON, S. en CORCELLE, G., L'autre Europe "verte": la politique communautaire de l'environnement, Brussel, Editions Labor, 1987.

JONES, N.V., 'The North Sea Environment: Features and Problems', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990.

JOYNER, C.C. en FREW, S., Plastic Pollution in the Marine Environment, 22 ODIL 33-69 (1991).

JUDA, L., 'The Reagan Administration and the United States Maritime Policy', 19 ODIL 333-347 (1988).

KASOULIDES, G., 'Paris Memorandum of Understanding: Six Years of Regional Enforcement', 20 MPB 255-261 (1989).

KABINET VAN DE STAATSSEKRETARIS VOOR LEEFMILIEU, IHE-BMM, De uitvoering van de Ministeriele Verklaring van de Tweede Internationale Konferentie over de bescherming van de Noordzee. Belgisch vooruitgangrapport, Brussel, januari 1990.

KASOULIDES, 'Vessels in Distress. 'Safe Havens' for Crippled Tankers', 11 MP 184-195 (1987).

KASOULIDES, G.C., 'The Port State Enforcement Regime Through International Organizations', in Implementation of the Law of the Sea Convention Through International Institutions, SOONS, A.H.A. (Ed.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1990, 429.

KASOULIDES, G., 'Paris Memorandum of Understanding: A Regional Regime of Enforcement', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990, 180-192.

KASOULIDES, G.C., 'Removal of Offshore Platforms and the Development of International Standards', 13 MP, 252-254 (1989).

KASOULIDES, G.C., Port State Control and Jurisdiction. Evolution of the Port State Regime, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993.

KAUTSKY, H., 'Radioactive Substances', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 390-391.

KELCHTERMANS, T., Milieubeleidsplan en Natuurontwikkelingsplan voor Vlaanderen. Voorstellen voor 1990-1995, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1990.

KELCHTERMANS, T., Gemeenschapsminister van Leefmilieu, Natuurbehoud en Landinrichting, Milieubeleidsplan en Natuurontwikkelingsplan voor Vlaanderen. Voorstellen voor 1990-1995, Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 1990.

KEMP, J.F. en DE BIEVRE, A.F., 'A Regional Vessel Traffic Service for the North Sea', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990, 167-179.

KENCHINGTON, R., Managing Marine Environments, New York, Taylor & Francis, 1990, 248p.

KENDE, C.B., 'The United States Approach', in Liability for Damage to the Marine Environment, DE LA RUE, C. (Ed.), London, Lloyd's of London, 1993, 131-147.

KENNEDY, R.H., 'A brief Geographical and Hydrographical Study of Bays and estuaries the Coasts of which belong to Different States', in United Nations Conference on the Law of the Sea, Official Records: Preparatory Documents D.I. A/CONF.13/15, Genève, 1958, 198 e.v.

KERSTEN, M., DICKE, M., KRIEWS, M., NAUMANN, K., SCHMIDT, D., SCHULZ, M., SCHWIKOWSKI, M. en STEIGER, M., 'Distribution and Fate of Heavy Metals in the North Sea', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 300-347.

KETO, D.B., Law and Offshore Oil Development : The North Sea Experience, New York, Praeger Publishers, 1978, 45-62.

KHALIMONOV, O., IMO Conventions in the Field of Marine Pollution Prevention, Preparedness and Response, in 59 Baltic Sea Environment Proceedings 107-125 (1993).

KIERN, L.I., 'The Oil Pollution Act of 1990 and the National Pollution Funds Center', 25 JMLC 487-519 (1994).

KINDT, W.J., Marine Pollution and the Law of the Sea, New York, W.S. Hein & Co., 1986, Vol. I.

KING, J., 'Beyond the Shoreline. The Marine Estate', 18 MP 457-463 (1994).

KISELEV, V.A., 'Special areas' for preventing pollution of the sea, 12 MP 241-246 (1988).

KISS, A., 'The Rio Declaration on Environment and Development' in The Environment after Rio. International Law and Economics, CAMPIGLIO, L., PINESCHI, L., SINISCALCO, D. en TREVES, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1994, 55-64.

KISS, A., Droit international de l'environnement, Paris, Pedone, 1989.

KISS, A., 'International Co-operation for the Control of Accidental Marine Pollution', 23 GYIL 231-254 (1980).

KISS, A.C., Selected Multilateral Treaties in the Field of the Environment, Nairobi, UNEP, 1983, 525 p.

KISS, A. en SHELTON, D., International environmental law, New York, Transnational Publishers, Inc., 1991, 541 p.

KISS, A., Survey of Current Developments in International Environmental Law, IUCN Policy Paper no. 10, 1976.

KLOEPFER, M., 'On the codification of the environmental law in a Code of Environment in Germany', Colloquium. De codificatie van het milieurecht, Gent, Centrum voor Milieurecht (Universiteit Gent), 20-21 februari 1995, 5p.

KNIGHT, G en CHIU, H., The International Law of the Sea: Cases, Documents, and Readings, London, Elsevier, 1991.

KOEMAN, N.S.J. en BOMHOF, L., Milieuwetgeving, 3e druk, Deventer, Kluwer, 1992, 649p.

KOKOTT, J. en GUNDLING, L., 'Die Erweiterung der deutschen Küstengewässer in der Nordsee', 45 ZAORV 676-693 (1985).

KRAMER, J.M. en COMPAAN, H., 'Zeevervuiling', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC.

KRÄMER, L., Focus on European Environmental Law, London, Sweet & Maxwell, 1992.

KRUITHOF, J., 'De waardenproblematiek' in Rimpels in het water. Milieufilosofie tussen vraag en antwoord, BRAECKMAN, J. et al. (Red.), Leuven, Acco, 1994, 15-31.

KUIJKEN, E., 'De Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen: een veelzijdig instrument' in Natuur, bosbouw en landbouw in het Structuurplan Vlaanderen, Gent, Technologisch Instituut - K VIV, 1 juni 1994, 13-20.

KUIJKEN, E., Syllabus landschapsecologie en natuurbeheer, Universiteit Gent, 1995, 46p. en bijlagen.

KUIJKEN, E., 'De plaats van natuurbehoud in het ruimtelijk en milieubeleid' in Ruimte voor Groen, 5de Vlaams Wetenschappelijk Congres over Groenvoorziening, Gent, september 1988, Congresboek deel 1, 129-146.

KUIJKEN, E., 'Natuurbehoud: zonder verleden geen toekomst!' in HERMY, M. (red.), Natuurbeheer, Brugge, Van de Wiele, Stichting Leefmilieu, Natuurreservaten en Instituut voor Natuurbehoud, 1989, 17-30.

KUIJKEN, E., 'Basisbegrippen van ecologie', in Inleiding tot de milieuproblematiek: milieusanering voor niet-technologen, Gent, 19 januari 1990.

KUIJKEN, E. en PROVOOST, S., Gemotiveerd advies over de bezwaren en adviezen met betrekking tot het openbaar onderzoek over de beschermde duingebieden en de voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden aangeduid in het Besluit van de Vlaamse Regering van 11 november 1994 maar niet in dat van 15 september 1993, Rapport IN A 95.45, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, april 1995, 45p. en bijlagen.

KUIJKEN, E., 'Is er nog natuur in Vlaanderen? de Groene Hoofdstructuur: grondslag voor een nieuw natuurbeleid', Samenleving en Politiek, 1994/8, 24-30.

KUIJKEN, E., 'Milieu- en natuurbeheer: een ecologische benadering', in Lessencyclus Inleiding tot de milieuproblematiek. Milieusanering voor niet-technologen, Universiteit Gent, 1994, 42 p.

KUIJKEN, E. en PROVOOST, S., Gemotiveerd advies over de bezwaren en adviezen met betrekking tot het Besluit van de Vlaamse Regering van 15 september 1993 betreffende de aanduiding van beschermde duingebieden en voor het duingebied belangrijke landbouwgebieden, Rapport IN A 94.132, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1994, 139p. en bijlagen.

KWIATKOWSKA, B., 'Brazil's 1993 Law Concerning the Territorial Sea, Contiguous Zone, Exclusive Economic Zone, Continental Shelf and Other Matters - Reconverting to Legitimacy', 8 TJMCL 497-506 (1993).

KWIATKOWSKA, B., 'Economic and Environmental Considerations in Maritime Boundary Delimitations', in International Maritime Boundaries, CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 106-107.

KWIATKOWSKA, B. en SOONS, A., Transboundary Movements and Disposal of Hazardous Wastes in

International Law. Basic Documents, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 911.

KWIATKOWSKA, B., The 200 Mile Exclusive Economic Zone in the New Law of the Sea, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1989.

KWIATKOWSKA, B. en SOONS, A., 'Plutonium Shipments - A Supplement', 25 ODIL 419-424 (1994).

KWIATKOWSKA, B., 'The High Sea Fisheries Regime: at a Point of No Return?', 8 TIJMCL 327-353 (1993).

KWIATKOWSKA, B., 'Equitable Maritime Boundary Delimitation. A Legal Perspective', 3 IJECL 287 (1988).

LAFFOLEY, D., 'English Nature's Marine Strategy and Sensitive Marine Areas' in Marine Environmental Management. Review of Events in 1993 and Future Trends, EARLL, R.C. (ed.), Candle Cottage, Kempsey, Gloucestershire, 1994, 19-22.

LAGONI, R., 'Internal Waters', in 11 EPIL 153.

LAMARQUE, J., Code de l'environnement, Dalloz, 1994

LAMMERS, J.G., 'International and European Community Law Aspects of Pollution of International Watercourses', in O.C., LANG, W, NEUHOLD, H. en ZEMANEK, K. (Eds.), 120 (1991).

LAMMERS, J.G., 'Balancing the Equities' in International Environmental Law, in The Future of the International Law of the Environment. Workshop Hague Academy of International Law, DUPUY, R.-J. (Ed.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1985, 153-165.

LAMMERS, J.G., Pollution of International Watercourses, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1984.

LAMPE, W.H., 'The "New" International Maritime Organization and its Place in Development of International Maritime Law', 14 JMLC 305-329 (1983).

LANG, W. (Ed.), Sustainable Development and International Law, London, Graham & Trotman, 1995.

LANGENBERG, H., 'Implementation of the Provisions on Reception Facilities', in 59 Baltic Sea Environment Proceedings 142-165 (1993).

LANGENBERG, H., 'Reception of Ship-Generated Wastes. National Report of the Netherlands', in 50 Baltic Sea Environment Proceedings 57-63 (1993).

LAPPALAINEN, H., 'Measures of Control Under MARPOL 73/78 Relating to the Handling of Noxious Liquids in Finnish Ports', 50 Baltic Sea Environment Proceedings 97-102 (1993).

LARSON, D., 'Conventional, Customary, and Consensual Law in the United Nations Convention on the Law of the Sea', 25 ODIL 75-85 (1994).

LARSON, D.L., 'Innocent, Transit, and Archipelagic Sea Lanes Passage', 18 ODIL 411-444 (1987).

LAUWAERT, B. en MOMMAERTS, J.P., Zand- en grindontginningen op het Belgisch kontinentaal plat sedert 1976, Brussel, Beheerseenheid van het Mathematisch Model Noordzee en Schelde-estuarium, 1986, 26 p. en bijlagen.

LAVRYSEN, L., Bevoegdheidsverdeling tussen de Staat en de Gewesten inzake leefmilieu na de tweede fase van de staatshervorming 1988-1989, Gent, Belgische Vereniging voor Milieurecht, 1989.

LAVRYSEN, L., 'De wetgeving ter voorkoming en bestrijding van luchtverontreiniging. Deel I: De internationale en Europese voorschriften', 2 TMR 202-216 (1993).

LAVRYSEN, L., 'Bevoegdheidsverdeling tussen de Staat en de Gewesten inzake leefmilieu na de tweede faze van de staatshervorming 1988-1989' in De bevoegdheden inzake milieubeheer, LAVRYSEN, L., ORBAN DE XIVRY, E., HERBIET, M. en HANNEQUART, J.-P., Brussel, Story-Scientia, 1990.

LAVRYSEN, L., 'De Europese Wetgeving op de bescherming van de oppervlaktewateren', 1 TMR 11-12 (1992).

LAVRYSEN, L. (rapporteur), 'Bedrijfsinterne milieuzorg' in Voorontwerp Decreet Milieubeleid, Commissie Bocken, 1995, 637-683.

LAVRYSEN, L., 'Hoofdpijnen en recente ontwikkelingen van het Europees milieurecht. De bevoegdheidsverdeling in België inzake milieurecht na de Sint-Michielsakkoorden', Lessenreeks Inleiding tot de Milieuproblematiek, Universiteit Gent, Centrum voor Milieurecht, Centrum voor Milieusanering, 14 januari 1994.

LAVRYSEN, L., *et al.*, Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen. Deel V. Juridische instrumenten. Wetenschappelijk verslag, Gent, Centrum voor Milieurecht, 13 juli 1994, 11.

LAY, S.H., CHURCHILL, R. en NORDQUIST, M. (Ed.), New Directions in the Law of the Sea, Vol. I, Documents, New York, Oceana, 1973.

le HARDY de BEAULIEU, L., Le droit belge de la mer, Namur, Faculté de Droit, 1990, 207 p.

LE ROY, D. en VANHAECKE, P., Haalbaarheidsstudie betreffende een gemeenschappelijke mariene wetenschappelijke infrastructuur, Antwerpen, ECOLAS, september 1993, 65p. en bijlagen.

LEE, A.J., 'North Sea: Physical Oceanography', in The North West European Shelf Seas: the Seabed and the Sea in Motion. II Physical and Chemical Oceanography and Physical Resources, BANNER, F.T., COLLINS, M.B. en MASSIE, K.S. (ed.), Amsterdam, Elsevier, 1980, 467-493.

LEE, A.J., 'The North Sea-setting the scene', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 9-17.

LEJEUNE, Y., 'Les Communautés et les Régions Belges dans les relations internationales', RBDI, 1981.

LEJEUNE, Y., 'La mer territoriale fait-elle parti du territoire de la province?', Administration Publique, 337 (1976-1977).

LETALIK, N., 'Arrest of Vessels and the Law of the Sea', in The Developing Order of the Oceans, KRUEGER, R.B. en RIESENFELD, S.A. (Eds.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1985, 687-712.

LEVIEIL, D., 'The 1997 North Sea Intermediate Ministerial Meeting and the 1996 Session of the UN Commission for Sustainable Development' in Marine Environmental Management: Review of Events in 1995 and Future Trends, EARLL, R.C. (Ed.), Candle Cottage, Kempley, Glos., (139 p.), 49-52.

LEVY, J.-P., Les Nations Unies et la Convention sur le droit de la mer, Colloquium over België en het nieuwe Verdrag van de Verenigde Naties inzake het recht van de Zee, Brussel, 25 november 1994.

LIDGATE, H.J., 'Nutrients in the North Sea- a fertilizer industry view', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 189-218.

Lord CLINTON DAVIS, 'The UK, Europe and the Global Maritime Trading System', 18 MP 473-475 (1994).

LOWE, A., 'The Right of Entry into Maritime Ports in International Law', 14 SDLR 597-622 (1976-1977).

LOWE, A.V., 'A Move against Substandard Shipping', 6 MP 326-330 (1982).

LUCCHINI, L. en VOECKEL, M., Droit de la mer, Paris, Pedone, Vol. I, 1990.

- LUTZ, R.E. en ARON, G.D., 'Codes of Conduct and Other International Instruments', in Transferring Hazardous Technologies and Substances, HANDL, G. en LUTZ, R.E. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1989, 129-157.
- LYSTER, S., International Wildlife Law, Cambridge, Grotius Publications Limited, 1985, 470 p.
- M'GONIGLE, R.M. en ZACHER, M.W., Pollution, Politics and International Law, Berkeley, University of California Press, 1979.
- M'GONIGLE, R.M., "Developing Sustainability" and the Emerging Norms of International Environmental Law: The Case of Land-Based Marine Pollution Control", 28 CYIL 169-224 (1990).
- MACDONALD, J.M., 'Appreciating the Precautionary Principle as an Ethical Evolution in Ocean Management', ODIL, 1995/3, 255-286.
- MACGARVIN, M. en JOHNSTON, P., 'The 1993 North Sea Quality Status Report', North Sea Monitor, december 1993, 12-15.
- MACGARVIN, M., Het Greenpeace Boek. De Noordzee, Weert, M&P, 1990, 144 p.
- MACGARVIN, M., The North Sea, Londen, Collins & Brown, 1990.
- MACNEILL, J., 'Impacts of Oil Pollution', 13 Environmental Policy and Law 87-96 (1984).
- MAERTENS, D., 'Een grote ondiepe plas', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 4-8.
- MAES, F., 'De verdragen ter bescherming van de Maas en de Schelde in een diplomatieke en internationaal milieurechtelijke context', 5 TMR 329-344 (1996).
- MAES, F., Gecoördineerd voorstel bijzonder reglement op de Vlaamse waterwegen, Gent, UG, 14 oktober 1993.
- MAES, F., De Bescherming van de Noordzee tegen verontreiniging veroorzaakt door de koopvaardisvaart. Internationale rechten en verplichtingen van staten, met bijzondere aandacht voor de Europese statenpraktijk, Doctoraal Proefschrift, Gent, 1996.
- MAES, F. en SOMERS, E., Ontwerp van voorstel van Decreet houdende de bescherming van de Noordzee tegen verontreiniging afkomstig van het Vlaamse Gewest, Studie in opdracht van Greenpeace België, Universiteit Gent, 10 december 1991.
- MAES, F., 'De burgerlijke aansprakelijkheid van de scheepseigenaar en de vergoeding voor schade ontstaan door olieverontreiniging: een verduidelijking bij de toepasselijke verdragen en contracten', BTIR 97-128 (1988).
- MAES, F. en SOMERS, E., De tenuitvoerlegging van de Noordzeeverklaringen in België (Studie uitgevoerd in opdracht van Greenpeace International), Gent, december 1989.
- MAES, F. en SOMERS, E., Implementation of the Second North Sea Conference: Belgium, Greenpeace Paper 11, Ghent, 1989.
- MAES, F. en SOMERS, E., The Implementation of the North Sea Declarations. A Belgian Assessment, Ghent, October 1989.
- MAGGS, J., 'The Ministerial Declaration of the Fourth North Sea Conference. A Review', North Sea Monitor, juni 1995, 4-24.
- MAGRAW, D.W., 'International Legal Remedies', in Transferring Hazardous Technologies and Substances. The International Legal Challenge, HANDL, G., LUTZ, R.E. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1989, 240-267.
- MAGRAW, D., 'Transboundary Harm', 80 AJIL 327-329 (1980).

- MAHMOUDI, S., 'Customary International Law and Transit Passage', 20 ODIL 157-174 (1989).
- MAHMOUDI, S., 'Sweden's Economic Zone Act', 8 TJMCL 524-529 (1993).
- MANGONE, G.J., Law for the World Ocean, London, Stevens & Sons, 1981.
- MANI, V.S., 'Ocean Dumping of Radioactive Wastes: Law and Politics', 24 IJIL 224-244 (1984).
- MANKABADY, S., International Shipping Law. IMO Rules, Vol. 1, London, Euromoney Books, 1991.
- MANKABADY, S., The International Maritime Organization. International Shipping Rules, Vol. 1, London, Croom Helm, 1986.
- MANN BORGESE, E., The IMO and the UN Convention on the Law of the Sea, 7 Ocean Yearbook 8-13 (1988).
- MAROTTA RANGEL, V., 'Le Plateau continental dans la Convention de 1982 sur le droit de la mer', 194 RCADI Vol. V, 269-428 (1985).
- MAST, A., Grondwettelijk recht, Gent, 1973.
- MAST, A., Overzicht van het Belgisch grondwettelijk recht, Gent-Leuven, 1981.
- Mc DADE, P.V., 'The Removal of Offshore Installations and Conflicting Treaty Obligations as a Result of the Emergence of the New Law of the Sea: A Case Study', 24 San Diego Law Review 676-677 (1987).
- MC CAFFREY, S., (Special Rapporteur), Fourth Report on the law of the non-navigational uses of international watercourses, Doc. A/CN.4/412 and Add.1 and 2, in YILC 238-240 (1988/II -part one).
- MCGARITY, T.O., 'International Regulation of Deliberate Release Biotechnologies', in International Responsibility for Environmental Harm, FRANCIONI, F. en SCOVAZZI, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 319-361.
- McGILVRAY, F., 'Marine Debris on Britain's Coast', North Sea Monitor, 1994/1, 8-10.
- MCINTYRE, A.D., 'Pollution in the North Sea from oil-related industry- an overview, in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 425-445.
- McLOUGHLIN, J. en BELLINGER, E.G., Environmental Pollution Control. An introduction to Principles and Practice of Administration, Londen, Graham & Trotman, 1993.
- MCMILLAN, D.J., 'The Extent of the Continental Shelf. Factors Effecting the Accuracy of a Continental Margin Boundary', 9 MP 148-156 (1985).
- MEADOWS, D.H., MEADOWS, D.L. en RANDERS, J., Beyond the Limits. Global Collapse or a Sustainable Future, London, Earthscan Publications, 1992.
- MEE, L.D., 'Scientific Methods and the Precautionary Principle', in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996, 113-119.
- MEESE, S., 'When Jurisdictional Interests Collide: International, Domestic, and State Efforts to Prevent Vessel Source Oil Pollution', 12 ODIL 71-139 (1982).
- MEIRE, P. en DEVOS, K., 'Vogels voor de Belgische kust', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 9-11.
- MEIRE, P., ROSSAERT, G., DE REGGE, N., YSEBAERT, T. en KUIJKEN, E., Het Schelde-estuarium: ecologische beschrijving en een visie op de toekomst, Rapport RUG-WWE nr. 28, Rapport I.N. nr. A. 92.57,

Hasselt/Gent, Instituut voor Natuurbehoud/ Universiteit Gent, juli 1992, 150 p.

MEIRE, P., HOFFMAN, M. en YSEBAERT, T. (red.), De Schelde: een stroom natuurtalent, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, Rapport 95.10, 1995, 32 p.

MEIRE, P., DEMAN, R., VOET, H. en YSEBAERT, T., 'Het Groot Buitenschoor. Een uniek gebied langs de Beneden Schelde: hoe lang nog?', Natuurreservaten, 1990/5, 4-7.

MELLER, E., 'Use of heavy metal chemicals: impacts and strategies with regard to the aquatic environment', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 323-338.

MENSAH, T.A., 'The IMCO Experience', in Law, Institutions and the Global Environment, HARDGROVE, J.L. (Ed.), New York, Oceana, 1972, 237.

MENSAH, T.A., 'The Shipping Perspective', in New Developments in Marine Science and Technology: Economic, Legal and Political Aspects of Change, ALEXANDER, L.M., ALLEN, S. en HANSON, L.C. (Eds.), Honolulu, The Law of the Sea Institute, 1989, 448-459.

METAXAS, B., Flags of Convenience, Aldershot, Gower, 1985.

MINA-RAAD, Oriëntatienota Duurzame Ontwikkeling in Vlaanderen: Aanzet tot realisatie, (1994).

MINA-RAAD, Advies inzake de Richtnota Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen, Brussel, 19 januari 1993, 26p.

MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU - BMM, Inventaris Stroom- en getijmetingen 1977 tot 1995, Oostende.

MINISTERIE VAN VERKEER EN INFRASTRUCTUUR, BESTUUR VAN DE MARITIEME ZAKEN EN VAN DE BINNENVAART, Jaarverslagen over de werkzaamheden van de Waterschoutskantoren en de Zeevaartpolitie, (1992) en (1993).

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, De Groene Hoofdstructuur van Vlaanderen. Richtnota, Brussel, Aminal, Dienst Natuurbehoud en Instituut voor Natuurbehoud, 1991, 48p. en kaart.

MINISTERIE VAN VERKEER EN WATERSTAAT, In goed vaarwater. Milieubeleidsplan voor de scheepvaart 1991-1994, oktober 1991, 9p.

MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU (BBM), Evaluatie van de toestand van de Noordzee, Brussel, november 1987.

MINISTERIE VAN VERKEER EN WATERSTAAT, RIJKSWATERSTAAT, DIRECTIE NOORDZEE, Watersysteemplan Noordzee 1991-1995, september 1993, 90p.

MINISTERIE VAN LANDBOUW, Sectorplan/Bijstandsaanvraag Visserij- en aquicultuursector 1994-1999 (in toepassing van Verordening (EEG) nr. 3699/93), Brussel, 25 maart 1993.

MINISTERIE VAN MIDDENSTAND EN LANDBOUW, Ontwerp Beleidsnota Zeevisserij, Brussel, mei 1995, 22 p.

MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU - (IHE-BMM) EN ADMINISTRATIE WATERINFRASTRUCTUUR EN ZEEWEZEN- AWZ, Invloed van baggerspecieoplossingen op het leefmilieu in de Zuidelijke Noordzee, Proceedings studiedag 2 maart 1994.

MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, Documentatiemap Groene Hoofdstructuur, Brussel, 1993, 25p. en bijlagen.

MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU - BMM EN ADMINISTRATIE WATERINFRA-STRUCTUUR EN ZEEWEZEN - AWZ, Ecologische impact van baggerspecieoplossingen voor de Belgische kust, eindrapport, Brussel, maart 1993, 101 p.

MINISTRY OF TRANSPORT, PUBLIC WORKS AND WATER MANAGEMENT, Promotion in Ports of Marpol.

MITCHELL, R.B., International Oil Pollution at Sea. Environmental Policy and Treaty Compliance, Cambridge, MIT Press, 1994.

MOERENHOUT, R. en SMETS, J., De samenwerking tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten, Deurne, Kluwer Rechtswetenschappen, 1994.

MOLITOR, M.R., International Environmental Law. Primary Materials, Deventer, Kluwer Law and Taxation, 1991.

MOLODTSOV, S., 'The Exclusive Economic Zone: Legal Status and Regime of Navigation', 6 Ocean Yearbook 203-216 (1986).

MOLTKE, K., 'The Relationship between Policy, Science, Technology, Economics and Law in the Implementation of the Precautionary Principle', in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996, 97-108.

MOORE, J.N., 'The Regime of Straits and the Third United Nations Conference on the Law of the Sea', 74 AJIL 77-121 (1980).

MORIN, J.-Y., 'La pollution des mers au regard du droit international', in La protection de l'environnement et le droit international, Colloque de l'Académie de Droit International de la Haye, KISS, A. (Ed.), 14-16 VIII 1973, Leiden, Sijthoff, 1975, 239-352.

MORTELMANS, K.J.M. (ed.), Handboek voor de Europese Gemeenschappen. Verdragsteksten en aanverwante stukken, Deventer, Kluwer.

MULS, P., U.S. Oil Pollution Act, Henrijean, Antwerp, September 1992.

NADELSON, R., 'The Exclusive Economic Zone. State Claims and the Los Convention', 16 MP 463-487 (1992).

NANDA, V.P. en BAILEY, B.C., 'Nature and Scope of the Problem', in Transferring Hazardous Technologies and Substances, HANDL, G. en LUTZ, R.E. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1989, 3-39.

NATIONAL RESEARCH COUNCIL, Clean Ships. Clean Ports. Clean Oceans. Controlling Garbage and Plastic Waste at Sea, Washington D.C., National Academy Press, 1995.

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Het economisch belang van de Haven van Gent 1986 tot 1992, Gent, 6 mei 1994, 25 p.

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Het economisch belang van de Haven van Gent 1985 tot 1991, Gent, 25 mei 1993, 26p.

NATIONALE BANK VAN BELGIE, Het economisch belang van de Haven van Gent, Gent, 24 juni 1992, 27p.

NATUURRESERVATEN V.Z.W., Snelschrift 93/2 - Plan Zeehond, een actieplan voor de IJzermonding en omgeving, BOSSU, P., (red.), Brussel, november 1993, 15p.

NATUURRESERVATEN VZW en WWF, 'Tussen land en zee: dringend nood aan een integraal kustzonebeheer. 10-puntenprogramma voor integraal kustzonebeheer in België', Symposium "Kustdag" "Tussen land en zee", De Haan, 1994, 18 p.

- NAVEAU, J., 'La Belgique fédérale et l'espace aérien', XXVII BTIR 233-243 (1994).
- NELSON, L.D.M., 'The New Deep Sea-Bed Mining Regime', 10 IJMCL 189-203 (1995).
- NELSON, L., 'Câbles et pipelines sous-marins', in Traité du Nouveau Droit de la Mer, DUPUY, R.-J. en VIGNES, D. (Eds.), 809-818.
- NELSON, L.D.M., 'The Roles of Equity in the Delimitation of Maritime Boundaries', 84 AJIL 837 (1990).
- NERC, Scientific Group on Decommissioning Offshore Structures, First Report by the Natural Environment Research Council for the Department of Trade and Industry, April 1996.
- NIHOUL, C., 'From the Oslo and Paris Conventions to the Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic', NSTF News, May 1992.
- NIJSSEN, H. en ZIJLSTRA, J.J., 'Vissen', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 113-123.
- NINABER, E., 'Ocean Incineration of Hazardous Waste: Bunker Fuel - the New Dumping Ground for Industry Waste', 12 North Sea Monitor 16-18 (1994/4).
- NINABER, E., 'Air Pollution from Ships: What is Happening at the IMO', 11 North Sea Monitor 9 (Sept. 1993).
- NINABER, E., MARPOL 73/78. 'The Need for Reform', 11 North Sea Monitor 6 (Sept. 1993).
- NIRAS, Radioactief afvalbeheer in België. Overzicht van de toestand, december 1986.
- NOELKE, E., 'The Harbour Authority Approach to the Environment: Role of the European Harbour Masters Association', 17 MP 380-386 (1993).
- NOLLKAEMPER, A., "What you risk reveals what you value", and Other Dilemmas Encountered in the Legal Assaults on Risks, in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996, 73-94.
- NOLLKAEMPER, A., 'The Precautionary Principle in International Law: What's New Under the Sun', 22 MPB 109 (1991).
- NOLLKAEMPER, A., The Legal Regime for Transboundary Pollution: Between Discretion and Constraint, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993.
- NORDQUIST, M.H. (Ed.), United Nations Convention on the Law of the Sea 1982. A Commentary, Vol. IV, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991.
- NORENG, O., The Oil Industry and Government Strategy in the North Sea, London, Croom Helm, 1980.
- NORTH SEA TASK FORCE, Guide to the North Sea Quality Status Report 1993, London, OSPARCOM, 1994.
- NORTH SEA TASK FORCE, North Sea Quality Status Report 1993, Londen, Oslo and Paris Commissions, 1993, 132 p.
- NORTH SEA TASK FORCE, North Sea Subregion 4 Assessment Report 1993, 195 p.
- NOYES, J.E., 'The US Oil Pollution Act of 1990', 7 IJECL 43-56 (1992).
- NSTF/OSPARCOM/ICES, 'Important Issues in Enhancing Scientific Understanding of the North Sea Environment', North Sea Environment Report No.2, London, 1990.

NWEIHED, K.G., 'The International Maritime Organization: A Venezuelan Perspective', 6 Ocean Yearbook 171-196 (1986).

NYS, R., Ecologie. Theorie en praktijk, Monografie Stichting Leefmilieu, Kapellen, DNB/Uitg. Pelckmans, 1987, 360p.

O'CONNELL, D.P., The International Law of the Sea, Oxford, Clarendon Press, 1982 (Vol I) en 1984 (Vol II).

O'CONNELL, D.P., 'The Juridical Nature of the Territorial Sea', 45 BYIL 303-383 (1971).

ODA, SH., 'The Concept of the Contiguous Zone', 11 ICLQ 131-153 (1962).

ODA, S., 'Fisheries under the United Nations Convention on the Law of the Sea', 77 AJIL 739-755 (1983).

ODUM, H.T., Energy, Environment and Public Policy. A Guide to the Analysis of Systems, UNEP Regional Seas Reports and Studies No. 95, UNEP, 1988.

OECD, OECD Environmental Performance Reviews. Germany, Parijs, 1993.

OECD, Oil and Gas Information 1992, OCDE/AIE, Paris, 1993.

OECD, Maritime Transport 1991, Paris, 1993.

OECD, Review of Fisheries in OECD Member Countries, Parijs, OECD, 1994, 337 p.

OFFICE OF TECHNOLOGY TASK FORCE, Wastes in Marine Environments, Cambridge, Hemisphere Publication Resource Center, 1987.

OFFRINGA, H., SEYS, J., VAN DEN BOSSCHE, W. en MEIRE, P., Seabirds on the Channel doormat, Rapport IN 95.12, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1995, 122p.

OFFRINGA, H. en MEIRE, P., Tellingen van gestrande zeevogels langs de Vlaamse kust, oktober 1994-maart 1995, Rapport IN 95.13, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, 1995, 15 p. en bijlagen.

OKAMURA, B., 'Proposed IMO Regulations for the Prevention of Air Pollution from Ships', 26 JMLC 189-190 (1995).

OKIDI, C.O., Regional Control of Ocean Pollution: Legal and Institutional Problems and Prospects, Alphen aan den Rijn, Sijthoff & Noordhoff, 1978.

OLSON, P.H., 'Port Reception Facilities for Ship-Generated Waste. Practical Experiences', 50 Baltic Sea Environment Proceedings 65-89 (1993).

ONUF, N.G., 'Further Thoughts on a New Source of International Law: Professor D'Amato's 'Manifest Intent' ', 65 AJIL 774-782 (1971).

OSCOM, Thirteenth Annual Report on the Activities of the Oslo Commission (1988), London, 1989.

OSLO AND PARIS COMMISSIONS, Progress Report on the Activities of the Oslo and Paris Commissions, November 1987 - March 1990, Londen, 1990.

OSPARCOM, Monitoring and Assessment, London, July 1992.

OST, F., 'Het patrimonium opnieuw bekeken: Een juridisch statuut voor het milieu ?', in Milieu rechtgezet ? Een bezinning over de grondslagen en toepassing van het milieurecht', GUTWIRTH, S. (Ed.), Tegenspraak-Cahier 15, Gent, Mys en Breesch, 1994, 57-82.

OSTERGAARD, J., 'National Experience in the Implementation of HELCOM Recommendation in the Field of MC', in 59 Baltic Sea Environment Proceedings 166-175 (1994).

OTTESEN, P., SPARKES, S. en TRINDER, C., 'Shipping Treats and Protection of the Great Barrier Reef Marine Park - The Role of the Particularly Sensitive Sea Area Concept', 9 IJMLC 507-522 (1994).

OUDE ELFERINK, A., 'Lithuanian Legislation on the Territorial Sea', 8 TIJMCL 292 (1993).

OXMAN, B.H., 'Political, Strategic and Historical Considerations', in International Maritime Boundaries, CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 22-28.

PALLEMAERTS, M., 'The North Sea Ministerial Declarations from Bremen to the Hague: Does the Process Generate any Substance?', 7 IJECL 1-26 (1992).

PALLEMAERTS, M., 'IPPC: Re-Regulation or De-Regulation?', 5 European Environmental Law Review 174-179 (1996).

PALLEMAERTS, M., 'Van Stockholm tot Rio: hoe 'duurzaam' is de ontwikkeling van het internationaal milieurecht', 1 TMR 61 (1992/2).

PALLEMAERTS, M., 'International Environmental Law from Stockholm to Rio: Back to the Future?', 1 Review of International and European Community Environmental Law 260 (1992).

PARCOM, Procedures and Decisions Manual.

PARKER, C.J., 'Port and Shipping Management: Workshop Presentation', 17 MP 391 (1993).

PARTAN, D., 'The Duty to Inform in International Environmental Law', 6 Boston International Law Journal 113 (1988).

PAWLAK, J.F., 'The ICES data centres', NSTF News, mei 1992, 9-10.

PAWLAK, J., 'The International Council for the Exploration of the Sea creates a multidisciplinary Advisory Committee on the Marine Environment', NSTF News, juni 1993, 8.

PAWSON, O., 'Implications of Floating Communities for International Law', Marine Policy Reports, 1989/1, no. 2, 101.

PAYOYO, P.B., 'Implementation of International Conventions through Port State Control: An Assessment', 18 MP 379-392 (1994).

PAZARCI, H., 'Le concept de zone contiguë dans la Convention sur le droit de la mer', 18 BTIR 249-271 (1984-1985).

PEDRICK, J.L., 'Tankship Design Regulation And Its Economic Effect On Oil Consumers', 9 JMLC 377-395 (1978).

PEET, G. en GUBBAY, S., 'Marine Protected Areas in the North Sea' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 241-251.

PEET, G., 'The Anticipation Principle as a Basis for Policy?', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988.

PEET, G., 'London Dumping Convention: Obsolete or Effective?', 22 MPB 56 (1991).

PEET, G., 'Particularly Sensitive Sea Areas - A Overview of Relevant IMO Documents', 9 IJMCL 556-576 (1994).

PEET, G., Operational discharges from ships. An evaluation of the application of the discharge provisions of the MARPOL Convention by its Contracting Parties, Amsterdam, AIDEnvironment, 15 January 1992.

PEET, G., NIJKAMP, H., NELISSEN, P.-H. en MAAS, F.-J., Bruinvissen, dolfijnen en walvissen van de Noord-zee, Weert, M & P, 1992, 80p.

PEET, G., 'Particularly Sensitive Sea Areas - A Documentary History', IJMCL, 1994, 469-506.

PEET, G., 'International Co-operation to Prevent Oil Spills at Sea: Not Quite the Success It Should Be', Green Globe Yearbook 41-54 (1994).

PEET, G., 'The Role of (Environmental) Non-Governmental Organizations at the Marine Environment Protection Committee (MEPC) of the International Maritime Organization (IMO), and the London Dumping Convention (LDC)', 22 Ocean & Coastal Management 3-18 (1994).

PEET, G., 'Oil Spilt in the Marine Environment: How Big is the Problem', 11 North Sea Monitor 4-6 (1993).

PEET, G., 'The MARPOL Convention: Implementation and Effectiveness', 7 IJECL 278-279 (1992).

PERSOONE, G., 'Basisbegrippen van milieutoxicologie', in Inleiding tot de milieuproblematiek: milieusanering voor niet-technologen, Gent, 19 januari 1990.

PIIRAINEN, P., 'Reception of Ship-Generated Wastes. National Report of Sweden', in 50 Baltic Sea Environment Proceedings 51-56 (1993).

PINESCHI, L., 'The Transit of Ships Carrying Hazardous Wastes through Foreign Coastal Zones', in International Responsibility for Environmental Harm, FRANCIONI, F. en SCOVAZZI, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 312.

PINTO, M.C.W., 'The Duty of Co-operation and the United Nations Convention on the Law of the Sea', in Realism in Law-Making. Essays on International Law in Honour of W. Riphagen, BOS, A. en SIBLESZ, H. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1986.

PLANT, G., 'Safer Ships and Cleaner Seas: A Review Article on the Report of Lord Donaldson's Inquiry into the Prevention of Pollution from Merchant Shipping', 9 IJMCL 535-555 (1994).

PLANT, G., 'International Traffic Separation Schemes in the New Law of the Sea', 9 MP 134-147 (1985).

PLANT, G., 'Traffic Separation Schemes in the EEZ', 9 MP 332-333 (1985).

PLANT, G., 'International Legal Aspects of Vessel Traffic Services', 14 MP 71-81 (1990).

PLANT, G., 'Navigation Regime in the Turkish Straits for Merchant Ships in Peacetime. Safety, Environmental Protection and High Politics', 20 MP 15-27 (1996).

PLATZÖDER, R. (Ed.), Third United Nations Conference on the Law of the Sea, New York, Oceana Publications, 1986, Vol. X.

POLICY RESEARCH CORPORATION N.V., Het economisch belang van de Vlaamse Havensektor, Studie in opdracht van het Vlaamse Gewest, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Leefmilieu en Infrastructuur, Antwerpen, 1992, 32p.

PORTMANN, J.E., 'The implementation of the Monitoring Master Plan', NSTFN, December 1991, 4-5.

POSTMA, H., 'De chemie van het water', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 65-75.

POWER, V., EC Shipping Law, London, Lloyd's of London Press, 1992.

POWER, V., EC. Shipping Law. First Supplement to the first Edition, London, Lloyd's of London Press, 1994.

PRAT, J.-L., 'The Role and Activities of the European Communities in the Protection and Preservation of the Marine Environment of the North Sea', in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 107-108.

PRAVDIC, V., GESAMP. The First Dozen Years, UNEP, 1981.

PRESCOTT, J.R. V., The Maritime Political Boundaries of the World, London, Methuen, 1985.

PRITCHARD, Z.S., 'Load on Top: From the Sublime to the Absurd', 9 JMLC 185-224 (1978).

PROTT, L., 'Rapport Australien', XVII BTIR, 39 (1983/1).

PULVENIS, J., 'Le plateau continental. Définition et régime des ressources', in Traité du nouveau droit de la mer, DUPUY, R.-J. en VIGNES, D. (Eds.), 275-336.

READY, N.P., Ship Registration, London, Lloyd's of London Press, 1991.

REDANT, F. en POLET, H., Introduction on the finfish by-catches and discards in the Belgian Norway lobster (*Nephrops norvegicus*) fishery, ICES, Shellfish Comm., CM 1994/G:29, 19p. en bijlagen.

REDANT, F. en POLET, H., Results of a discard study on the Belgian *Nephrops* fishery in the central North Sea, ICES, Shellfish Comm., CM 1994/K:44, 15p. en bijlagen.

REDCLIFT, M., Sustainable Development. Exploring the Contradictions, London, Routledge, 1992.

REDGEWELL, C., 'Intergenerational Equity and Global Warning', in International Law and Global Climate Change, CHURCHILL, R. en FREESTONE, D. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 41 e.v..

REGLAT-BOIREAU, A., 'La désaffectation des installations en mer', 28 AFDI 873 (1982).

REHBINDER, E. en STEWART, R., Environmental Protection Policy, Berlin, Walter de Gruyter, 1985, 15-28.

REID, P.C., 'The work of the North Sea Task Force' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman, 1990, 80-88.

REID, P.C., TAYLOR, A.H. en STEPHENS, J.A., 'The Hydrography and Hydrographic Balances of the North Sea', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 3-17.

REIJNDERS, P.J.H., 'Accumulation and Body Distribution of Xenobiotic in Marine Mammals', in Pollution of the North Sea. An Assessment, SALOMONS, W., BAYNE, B.L., DUURSMA, E.K. en FORSTNER, U., (Eds.), Berlin, Springer-Verlag, 1988, 596-603.

REIJNDERS, P.J.H., 'Zeezoogdieren', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 132-138.

REIJNDERS, P., 'Environmental Impact of PCB's in the Marine Environment', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 85-98.

REMOND-GOUILLOUD, M., 'Anatomie d'un monstre marin: la loi du 5 juillet 1983 réprimant la pollution des mers par hydrocarbures', DMF 703-714 (1983).

REMOND-GOUILLOUD, M., 'Prevention and Control of Marine Pollution', in The Environmental Law of the

Sea, JOHNSTON, D.M. (ed.), Berlin, Erich Smidt Verlag, 1981, 193-202.

REYNOLDS, P., 'The EEC and the Law of the Sea', MP, 1977.

RISENBROUGH, R.W., 'Chemical Changes in the Marine Environment: Origins and Concepts', in Marine Pollution, ALBAIGES, J. (Ed.), New York, Hemisphere Publishing Corporation, 1989, 12-13.

ROBINSON, N. (ed.), Agenda 21: Earth's Action Plan, New York, Oceana Publications, 1993, 683 p.

ROBINSON, N.A. (Ed.), Agenda 21 & The UNCED Proceedings, New York, Oceana, 1992.

ROBSON, G., 'Sea Fisheries Management: the UK Position', MP, 1993/5, 347347.

ROELANDT, M., La condition juridique des pipelines dans le droit de la mer, Paris, PUF, 1990

ROMI, R., 'Chronique de droit public de l'environnement', Revue du droit Public (RDP), 769 (1995/3).

ROOSE, P., COOREMAN, K. en VYNCKE, W., 'PCB's in cod (*Gadus morhua*), flounder (*Platichthys flesus*), blue mussel (*Mytilus edulis*) and brown shrimp (*Crangon crangon*) from the Belgian continental shelf: relation to biological parameters and trend analysis', in VAN DEN BERG *et al.* (eds.), Dioxin 96, 16th Symposium on Chlorinated Dioxins and Related Compounds, Amsterdam, 12-16 augustus 1996, Ecotoxicology, Toxicology, Metabolism/Toxicokinetics, 22-27.

ROOSE, P., 'Quasimeme verbetert internationale monitoringprogramma's', Het Ingenieursblad, 1993, 7/8, 16-17.

ROSE, G. en PALEOKRASSIS, G., 'Compliance with International Environmental Obligations: a Case Study of the International Whaling Commission' in Improving Compliance with International Environmental Law, CAMERON, J., WERKSMAN, J. en RODERICK, P. (Eds.), Londen, Earthscan Publications, 1996, 148-175.

ROSE, G. en CRANE, S., 'The Evolution of International Whaling Law' in Greening International Law, SANDS, P. (ed.), Londen, Earthscan Publications, 1993, 159-181.

ROSS, D.A., Opportunities and Uses of the Ocean, New-York, Springer Verlag, 1980.

ROYAL SOCIETY FOR THE PROTECTION OF BIRDS, Marine Life Campaigner, juni 1994.

RUSTER, B., SIMMA, B. en BOCK, M., International Protection of the Environment - Treaties and Related Documents, Volume XXIII, Dobbs Ferry, New York, Oceana Publications, 1981.

RUSTER, B., SIMMA, B., International Protection of the Environment. Treaties and Related Documents, Second Series, February 1991.

RYCKBOST, D., 'Het Decreet van 22 februari 1995 betreffende de bodemsanering', 4 TMR 178 e.v. (1995).

SACHARIEW, K., 'The definition of thresholds of tolerance for transboundary environmental injury under international law: development and present status', XXXVII NIRL 193-206 (1990).

SAETEVIK, S., Environmental Cooperation between the North Sea States, London, Belhaven Press, 1988.

SALMON, J.A., 'La pollution des fleuves et des lacs et le droit international', Annuaire de l'Institut de Droit International, Session d'Athènes 1979, Vol. 58/I, 193-263.

SALOMONS, W., 'Heavy Metal Chemicals - An Overview', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 245-255.

SANDS, Ph., 'The 'Greening' of International Law: Emerging Principles and Rules', 1 Indiana Journal of Global Legal Studies 1993/2.

- SANDS, Ph., 'International Law in the Field of Sustainable Development: Emerging Legal Principals', in Sustainable Development and International Law, LANG, W. (Ed.), London, Graham & Trotman, 1995, 53-66.
- SANDS, Ph., 'The United Nations Framework Convention on Climate Change', 1 Eur. Community Int'l Env't. L. 270 (1992).
- SASAMURA, Y., '34 Years of IMO', IMO News 19 (1993/4).
- SAVVIDES, N., 'Cyprus Navigates its Way to Calmer Waters', 24 Seatrade Review 39 en 43, 45 (1994/9).
- SCHACHTE, W.L., 'The Value of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea: Preserving Our Freedoms and Protecting the Environment', 23 ODIL 55-70 (1992).
- SCHACHTER, O., 'Concepts and Realities in the New Law of the Sea', in The New Order of the Oceans, PONTECORVO, G. (Ed.), New York, Columbia Press, 1986, 29-59.
- SCHACHTER, O., 'The Emergence of International Environmental Law', 44 Journal of International Affairs 457-493 (1991).
- SCHEPENS, J., Het Spaans-Canadees visserijconflict ("De Tarbot oorlog"), verhandeling tot het behalen van het diploma van de specialisatieopleiding in de Haven- en Maritieme Wetenschappen, Universiteit Gent, 1996, 78 p. en bijlagen.
- SCHERER, J., 'Environmental Regulation in the Federal Republic of Germany' in HANDLER, T. (ed.), Regulating the European Environment, Londen, Chancery Law Publishing, 1994, 73-75.
- SCHERMERS, H.G. en BLOKKER, N.M., International Institutional Law, Den Haag, Martinus Nijhoff, 1995.
- SCHOYEN, H. en ERICHSEN, S., 'Replacement of Very Large and Ultra Large Carriers', 22 Maritime Policy & Management 30-32 (1995).
- SCHREUR, J., KÜPER, M., WEULTJES, C. en TER WOORD, R., Basisboek milieurecht. Milieuhygiëne, water, natuur en landschap, Bussum, Coutinho, 1994, 468p.
- SCHROH, K., in 59 Baltic Sea Environment Proceedings 336-347 (1994).
- SCOVAZZI, T., 'Recent Trends in International Environmental Law', in World Treaties for the Protection of the Environment, SCOVAZZI, T. en TREVES, T. (Eds.), Milano, Istituto per l'Ambiente, 1992.
- SEYS, J., De Belgische kustwateren in vogelperspectief, Brussel, Wereld Natuur Fonds (WWF) in samenwerking met het Instituut voor Natuurbehoud, juni 1993.
- SEYS, J., MEIRE, P., DEVOS, K. en KUIJKEN, E., De Kust- en Vlaamse Banken: ecologisch belang, raakvlakken met andere functies en beheerssuggesties. Conceptrapport, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, mei 1993, 27 p. en bijlagen.
- SEYS, J. en MEIRE, P., Resultaten stookolieslachtoffertellingen langs de Vlaamse kust in de periode januari-april 1992, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, juni 1992, 17p.
- SEYS, J., MEIRE, P. en KUIJKEN, E., Resultaten van stookolieslachtoffer-onderzoek langs de Vlaamse kust tijdens de winter 1992-93, Hasselt, Instituut voor Natuurbehoud, oktober 1993, 24p.
- SHAH, M.J., 'Maritime Law and the Developing Countries: Attitudes and Trends', 6 Ocean Yearbook 107-138 (1986).
- SHARMA, P., 'The Relevance of Economic Factors to the Law of Maritime Boundary Delimitation Between Neighbouring States', in The UN Convention of the Law of the Sea: Impact and Implementation, BROWN, E.D.

en CHURCHILL, R.R. (Eds.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1988.

SHELL, Removal and Disposal of the Brent Spar: A Safety and Environmental Assessment of the Options (the AURIS report), Prepared for Shell UK Exploration and Production by the University of Aberdeen, 1994.

SHELL, Brent Spar Abandonment Best Practicable Environmental Option (BPEO), Prepared for Shell UK Exploration and Production by Rudall Blanchard Associates Limited, December 1994.

SHELL, Brent Spar Abandonment Impact Hypothesis, Prepared for Shell UK Exploration and Production by Rudall Blanchard Associates Limited, December 1994.

SHELTON, D., 'The Impact of Scientific Uncertainty on Environmental Law and Policy in the United States', in The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation, FREESTONE, D. en HEY, E. (Eds.), The Hague, Kluwer Law International, 1996, 209-229.

SHERMAN, K. en ALEXANDER, L.M. (eds.), Biomass Yields and Geography of Large Marine Ecosystems, Westview Press, Boulder, 1989.

SHERMAN, K. en ALEXANDER, L.M. (eds.), Variability and Management of Large Marine Ecosystems, Westview Press, Boulder, 1986.

SHERMAN, K., ALEXANDER, L.M. en GOLD, B. (eds.), Food Chains, Yields, Models and Management of Large Marine Ecosystems, Vestview Press, Boulder, 1991.

SIBTHORP, M.M. (Ed.), The North Sea. Challenge and Opportunity, London, Europa Publications Ltd., 1975.

SIDAWAY, R., 'Recreation and Tourism on the Coast: Managing Impacts and Resolving Conflicts' in Directions in European Coastal Management, HEALY, M.G. en DOODY, J.P. (eds.), Cardigan, Samara Publishing Limited, 1995, 71-78.

SIMMONDS, K.R., New Directions in the Law of the Sea (NDLS), Londen, Oceana Publications, 1995.

SKOURTOS, N., 'Legal Effects for Parties and Nonparties: The Impact of the Law of the Sea Convention', in Entry into Force of the Law of the Sea Convention, NORDQUIST, H.H. en MOORE, J.N. (Eds.), The Hague, Martinus Nijhoff, 1995, 187-211.

SKOV, H., DURINCK, J., LEOPOLD, M.F. en TASKER, M.L., Important Bird Areas for Seabirds in the North Sea, Cambridge, Birdlife International, 1995, 156 p.

SMETS, H., 'The Right to Information on the Risks Created by Hazardous Installations at the National and International Level', in o.c., FRANCIONI, F. en SCOVAZZI, T. (Eds.), 449-475 (1991).

SMETS, H., 'The Polluter Pays Principle in the Early 1990s', in The Environment After Rio. International Law and Economics, CAMPIGLIO, L., PINESCHI, L., SINISCALCO, D. en TREVES, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1994, 131-147.

SMIT ENGINEERING BV, Feasibility Study - Phase I, II and III. Report for the Scrapping of the Brent Spar, Contract to Shell UK Exploration and Production, 1992; Mc Dermott Engineering Europe, Decommissioning and Abandonment Screening Study for the Brent Spar Facility, 1993.

SMITH, R.W., Exclusive Economic Zone Claims. An Analysis and Primary Documents, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1986.

SMITH, B.D., State Responsibility and the Marine Environment. The Rules of Decision, Oxford, Clarendon Press, 1988.

SMITH, B.D., 'Innocent Passage as a Rule of Decision: Navigation vs. Environmental Protection', 21 Colombia

Journal of Transnational Law 49-102 (1982).

SOCIÉTÉ FRANÇAISE POUR LE DROIT DE L'ENVIRONNEMENT, La Loi "Littoral". Loi du 3 janvier 1986 relative à l'aménagement, la protection et la mise en valeur du littoral, Parijs, Economica, 1987, 388p.

SOCIETY FOR UNDERWATER TECHNOLOGY, Exclusive Economic Zones. Resources, Opportunities and the Legal Regime, London, Graham Trotman Ltd., 1986.

SOHN, L.B., 'Implications of the Law of the Sea Convention Regarding the Protection and Preservation of the Marine Environment', in The Developing Order of the Oceans, KRUEGER, R.B. en RIESENFELD, S.A. (Eds.), Honolulu, Law of the sea Institute, 1985, 103-116.

SOMERS, E., 'Enkele volkenrechtelijke bedenkingen omtrent het onderhoud van de Schelde', in Liber Amicorum E. van Bogaert, Antwerpen, Kluwer, 1985, 239-251.

SOMERS, E., 'Kanttekeningen bij het UNCTAD-Verdrag inzake de registratievoorwaarden voor zeeschepen', in Liber Amicorum Lionel Tricot, Antwerpen, Kluwer, 1988, 469-488.

SOMERS, E. en MAES, F., Het structurele falen van een Belgisch Noordzee-actieplan en voorstellen voor een Noordzeebeleid inzake vervuiling, Studie uitgevoerd in opdracht van Greenpeace, Universiteit Gent, 1990.

SOMERS, E., 'The Division of Powers in Maritime Areas', XVII BTIR 323 e.v. (1983/1).

SOMERS, E., 'Het juridisch statuut van het Belgisch continentaal plat', Water 3-8 (1987).

SOMERS, E., 'Juridische implicaties bij de bouw van een kunstmatig eiland voor de Belgische kust', in LAVRYSEN, L. (Ed.), Milieurecht. Recente Ontwikkelingen, deel II, Brussel, Story-Scientia, 1989, 169-189.

SOMERS, E., Inleiding tot het internationaal zeerecht, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1990, 457 p.

SOMERS, E., 'The Problem of the Wielingen: The Delimitation of the Belgian Territorial Sea with Respect to the Netherlands', 3 IJECL 19-36 (1988).

SOMERS, E., De delimitatie van de Belgische territoriale zee ten opzichte van Nederland: de Wielingenproblematiek, Lezing gehouden in het kader van de Postuniversitaire Cyclus Haven- en Maritieme Wetenschappen, Gent, 25 maart 1987.

SOMERS, E., 'Een vaste oeververbinding over de Westerschelde: A Bridge over Troubled Waters?', RW 1730-1736 (1987).

SOMERS, E., 'Juridische aspecten van het continentaal plat' in Colloquium Oppervlakedelfstoffenproblematiek in Vlaanderen. Proceedings, 24-25 oktober 1991, BOLLE, I., BRIJSSE, Y., MOSTAERT, F., VAN BURM, Ph. en ZE UWTS, L. (eds.), Gent, Genootschap van Geologen van de Universiteit Gent vzw, 1992, 79-99.

SOMSEN, H., 'The Regionalization of the EC Marine Pollution Law: The Example of the Mediterranean Sea', 6 IJECL (1991).

SOONS, A.H.A., Zee grenzen en zeespiegeling. Volkenrechtelijke beschouwingen over de effecten van het stijgen van de zeespiegel op grenzen in de zee, Deventer, Kluwer, 1989.

SPAANS, J.A., 'Iedere tweehonderd jaar een olieramp', Symposium "Rampen voor onze kust, het voorkomen waard", Den Haag, 10 februari 1994.

SPAGNI, D., GEORGHIOU, L. en GIBBONS, M., 'French marine technology policy', MP, 1985, 280-287.

SPRINGER, A.L., The International Law of Pollution. Protecting the Global Environment in a World of Sovereign States, Westport, Quorum Books, 1983.

SPRINGER, A., 'United States environmental policy and international law: Stockholm Principle 21 revisited', in International Environmental Diplomacy, CARROLL, J.E. (Ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1988, 45-65.

STEVENSON, J.R. en OXMAN, B., 'The Third United Nations Conference on the Law of the Sea: The 1975 Geneva Session', 69 AJIL 763-797 (1975).

STICHTING REINWATER, Frankrijk: Afvalwater en beleid. Onderzoek naar de haalbaarheid van de internationale afspraken rond Rijn en Noordzee, Amsterdam, januari 1992.

STOPPELENBURG, D., 'Water Quality in the Wadden Sea: The Need for Source-based Measures', North Sea Monitor, 1994/3, 16.

STRANGE, S., 'Who Runs World Shipping?', 52 International Affairs 366-367 (1976).

STRYCKERS, P., 'De reglementering inzake het gebruik van de natuur voor recreatieve doeleinden in het Vlaamse Gewest' in Colloquium Het Natuurbeschermingsrecht, Belgische Vereniging voor Milieurecht, Centre d'étude du droit de l'environnement, Institut de gestion de l'environnement et 'aménagement du territoire, Brussel, 12-13 januari 1996, (in publicatie).

STRYCKERS, P., 'Maatschappelijk draagvlak voor natuur: over waterhoentjes, melkkartons en bierviltjes' in Hof van Eden of Toren van Babel? Natuurbehoud en natuurontwikkeling in Vlaanderen, KNOPS, G. (ed.), Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1996, 58-79.

STUART, J., MEININGER, P., MEIRE, P., Watervogels van de Westerschelde, Middelburg, Rijkswaterstaat, Dienst Getijdewateren, Afdeling Biologie, Gent, Rijksuniversiteit Gent, Laboratorium voor Oecologie der dieren, Zoögeografie en Natuurbehoud, 1990, 175 p. en figuren.

STURMEY, S.G., 'The United Nations Convention on Conditions for Registration of Ships', Lloyd's Maritime and Commercial Law Quarterly, 97-117 (1987).

SULLIVAN, E., The Marine Encyclopaedic Dictionary, London, Lloyd's of London Press, 1988.

SUPANCH, G.P., 'The Legal Basis of Intergenerational Responsibility: An Alternative View - The Sense of Intergenerational Identity', 3 Yb. Int'l Env.L. 94-107 (1992).

SUSSKIND, L.E., Environmental Diplomacy. Negotiating More Effective Global Agreements, New York, Oxford University Press, 1994.

SUTHERLAND, G., 'Management and Control of Shipping Around Shetland', 17 MP 371-379.

SWENNEN, C., 'Zeevogels', in De Noordzee, DE WOLF, P. (Red.), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 124-131.

SYMES, D., 'North Sea Fisheries: Trends and Management Issues' in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (eds.), Londen, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 271-287.

SYMES, T. en PHILLIPS, V., 'England and Wales' in Environmental Liabilities and Regulation in Europe, BREALEY, M. (ed.), Den Haag, International Business Publishing, 1993, 133-135.

SYMONIDES, J., 'The Legal Status of the Enclosed and Semi-Enclosed Seas', 27 GYIL 113-334 (1984).

SZEKELY, A. en KWIATKOWSKA, B., 'Marine living resources' in SAND, P.H. (ed.), The Effectiveness of International Agreements. A Survey of Existing Legal Instruments, Cambridge, Grotius publications, 1992, 256-301.

TANGHE, F., 'Kritische bedenkingen bij "Mens, natuur en recht" in Milieu Rechtgezet? Een bezinning over de grondslagen en toepassing van het milieurecht, GUTWIRTH, S. (Ed.), Gent, Mys & Breesch, 1994, 33-55.

TANJA, G.J., The Legal Determination of International Maritime Boundaries, Deventer, Kluwer, 1990.

TANJA, G., 'A New Treaty Regime for the Ems-Dollard Region', 2 IJECL 123-143 (1987).

TECHNISCHE COMMISSIE NOORDZEE, Jaarverslagen 1992, 1993, 1994, 1995, Brussel, BMM.

TECHNISCHE COMMISSIE NOORDZEE (MNZ), Stofstromen naar de Noordzee. De Belgische emissies van gevaarlijke stoffen naar de lucht en naar het water in de periode 1985-1995, Brussel, Ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu (BMM), juni 1995.

ten HALLERS-TJABBES, C.C., 'TBT in the Open Sea: The Case for a Total Ban on the use of TBT Antifouling Paint', 12 North Sea Monitor 12-14 (1994).

TESON, F.R., 'Les Etats fédéraux dans les relations internationales: Rapport Argentin', XVII BTIR, 25-27 (1983/1).

THE PETROLEUM ECONOMIST, Statistical Annual 1995, London, 1995.

THE INSTITUTE OF MARITIME LAW, The Ratification of Maritime Conventions, Londen, Lloyd's of London Press, 1990.

TIMAGENIS, G.J., International Control of Marine Pollution, New York, Oceana Publications, 1980, Vol. I.

TOMCZAK, M., 'Defining Marine Pollution. A Comparison of Definitions used by International Conventions', 8 MP 311 (1984), 317 e.v.

TOUCHE ROSS & CO., 'International Maritime Organization User Needs and Options for an International Ship Information Database', London, March 1995, in MSC 65/INF.10 (17 March 1995).

TOUNG, CH., 'Comprehensive Revision of the STCW Convention: An Overview', 26 JMLC 1-4 (1995).

TREVES, T., 'Codification du droit international et pratique des Etats dans le droit de la mer', 223 RCADI 13-302 (1990/IV).

TREVES, T., 'La navigation', in Traité du Nouveau Droit de la Mer, DUPUY, R.-J en VIGNES D. (Eds.), Bruxelles, Bruylant, 1985, 687-808.

TREVES, T., 'The Role of Universal International Organizations in Implementing the 1982 Law of the Sea Conventions', in Implementation of the Law of the Sea Convention Through International Institutions, SOONS, A.H.A. (Ed.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1990, 14-37.

TREVES, T., 'Navigation', in A Handbook on the New Law of the Sea, DUPUY, R.-J. en VIGNES, D. (Eds.), Académie de droit international, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991, 835-976.

UN, Law of the Sea. Current Developments in State Practice, New York, 1987.

UN, The Law of the Sea. National Legislation on the Exclusive Economic Zone, the Economic Zone and the Exclusive Fishery Zone, New York, UN, 1986.

UN, The Law of the Sea. Baselines: An Examination of the Relevant Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea, New York, 1989.

UN, Law of the Sea - Current Developments in State Practice, New York, UN, Vol IV, 1995.

UNCTAD, Review of Maritime Transport 1994, Geneva, UN, 1995.

UNEP/FAO/IAEA, Comparative toxicity test of water-soluble fractions of oils and oil dispersants to marine organisms. Reference Methods for Marine Pollution Studies, No. 45, UNEP, 1987.

UNITED NATIONS, The Law of the Sea. Maritime Boundary Agreements (1970-1984), New York, UN, 1987.

UNITED NATIONS, Le droit de la mer. Les accords de délimitation des frontières maritimes (1970-1984), New York, UN, 1989.

UNITED NATIONS, Le droit de la mer. Les accords de délimitation des frontières maritimes (1942-1969), New York, UN, 1992.

UNITED NATIONS, The Law of the Sea. United Nations Convention on the Law of the Sea with Index and Final Act of the Third United Nations Conference on the Law of the Sea, New York, United Nations Publications, 1983.

VALENZUELA, M., 'IMO: Public International Law and Regulation', in The Law of the Sea and Ocean Industry: New Opportunities and Restraints, JOHNSTON, D.M. en LETALIK, N.G. (Eds.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1984, 141-151.

VALENZUELA, M., 'International Maritime Transportation: Selected Issues of the Law of the Sea', in Implementation of the Law of the Sea Convention Through International Institutions, SOONS, A.H.A. (Ed.), Honolulu, The Law of the Sea Institute, 1990, 187-215.

VAN BOGAERT, E., 'De verdragsregelingen betreffende de Schelde', Studia Diplomatica 575-596 (1978).

VAN BOGAERT, E., Volkenrecht, Antwerpen, Kluwer, 1982.

VAN HOORICK, G., 'De nieuwe mestwetgeving in het Vlaamse Gewest', 5 TMR 126-152 (1996).

VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'La Convention de Bâle du 22 mai 1989 sur le contrôle des mouvements transfrontières de déchets dangereux et de leur élimination', 25 European Transport Law (ETL) 267 (1990).

VAN DE VELDE, J., 'De Belgische staatspraktijk en het recht van de zee: de scheepvaart', Colloquium: België en het nieuwe Verdrag van de Verenigde Naties inzake het Recht van de Zee, Brussel, 25 november 1994, 50 p.

VAN DEN BERGHE, J., 'Omtrent wijzigingen van vegetatie en landschapselementen', TMR, 1992/3, 67-72.

VAN HOORN, H., PEET, G. en WIERIKS, K., 'Harmonizing North Sea Policy in the Netherlands', MP, 1985, 53-61.

VAN REENEN, W., 'Rules of Reference in the New Convention on the Law of the Sea, in Particular in Connection with Pollution of the Sea by Oil from Tankers', XII NYIL 3-44 (1981).

VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'Draagwijdte van de octrooireglementering in zee', RW 1720, 1722 en 1726 (1981-1982).

VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'La Convention de Bâle du 22 mai 1989 sur le contrôle des mouvements transfrontières de déchets dangereux et de leur élimination', 25 European Transport Law (ETL) 267 (1990).

VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'Gevaarlijke ladingen en vrijheid van scheepvaart in de Westerschelde', in Liber Amicorum E. van Bogaert, 285-292.

VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'De zeilplank: strandtuig of vaartuig?' in Liber Amicorum Lionel Tricot, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1988, 531-536.

- VAN HOOREBEKE, K., 'Het statuut van het kanaal Gent-Terneuzen', RW 2721 (1981-1982).
- VAN DYKE, J.M., 'Sea Shipment of Japanese Plutonium under International Law', 24 ODIL 399 en 407 (1994).
- VAN AKEN, H.M., 'Natuurkunde', in De Noordzee, DE WOLF, P. (red), Terra Uitgeverij, Zutphen, MCMXC, 42-53.
- VAN HOORICK, G., 'De vogelbescherming in het Vlaamse Gewest', Colloquium Het natuurbeschermingsrecht, Brussel, Belgische Vereniging voor Milieurecht, 13 januari 1996, 37 p.
- VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels: leven of overleven', Milieurama, 1989, afl. 7, 3-6.
- VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels en zeezoogdieren: leven of overleven?', Studie- en Beleidsdag. De Noordzee: een zee voor het leven, Oostende, 20 mei 1989.
- VAN GOMPEL, J., 'Zeevogels: leven of overleven. Deel 2. Zeezoogdieren', Milieurama, 1989, afl. 9, 20-23.
- VAN GOMPEL, J., 'Zoogdieren: zeldzame vogels?', Panda (Wereld Natuur Fonds), 1991, nr. 41, 12-13.
- VAN DER BURGT, C., 'The Birth of a Treaty', in The Oslo and Paris Commissions. The First Decade, Chameleon Press, London, 1984, 1-4.
- VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'La Mer et les Communautés Européennes', RBDI, 1969, 112-145.
- VAN DYKE, J.M., 'Sea Shipment of Japanese Plutonium under International Law', 24 ODIL 399-430 407 (1993).
- VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'Les navires inférieurs aux normes: Le Memorandum d'entente de Paris du 26 janvier 1982 sur le contrôle des navires par l'état du port', in La Communauté Européenne et la mer, LEBULLENGER, J. en LE MORVAN, D. (Eds.), Paris, Economica, 1990, 463-474.
- VAN DER BURGHT, L. (Ed.), The Oslo and Paris Commission. The First Decade, Chameleon Press, London, 1984.
- VAN DAELE, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, Antwerpen, twaalfde uitgave, 1992.
- VAN MEEL, G., MARPOL-situatie in de haven van Antwerpen, Workshop "Scheepsafvalstoffen", Antwerpen, Havenbedrijf, 16 december 1994.
- VAN DER ZWIEP, K., 'The Wadden Sea: A Yardstick for a Clean North Sea', in The North Sea: Perspectives on Regional Co-operation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1990, 201-212.
- VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'Le contrôle de certains navires entrant des ports maritimes de la communauté ou en sortant: état de la question', in Droit de la mer: études au Doyen Claude-Albert Colliard, Paris, Pendone, 1995, 51-64.
- VAN DER MENSBRUGGHE, Y., 'Legal Status of International North Sea Conference Declarations', in The North Sea: Perspectives on Regional Environmental Cooperation, FREESTONE, D. en IJLSTRA, T. (Eds.), London, Graham & Trotman/Martinus Nijhoff, 1990, 15-22.
- VANDER ZWAAG, D., Canada and Marine Environmental Protection. Charting a Legal Course Towards Sustainable Development, London, Kluwer Law International, 1995.
- VANHAECKE, P., ALGOET, A., VAN DEN EEDE, J.-L. en BILLIET, C., Studie van de actuele situatie in de Belgische havens met betrekking tot de tenuitvoerlegging van het MARPOL-Verdrag, ECOLAS, Antwerpen, 1989.
- VANHAECKE, H., Overzicht van de inspectie- en controlediensten inzake de zeevisserij, Stagerapport voor Landbouwkundig ingenieur bij het Ministerie van Landbouw, februari 1994, 99p.

VANHERCK, L. en VAN DER VEKEN, H., Beschermde gebieden in Vlaanderen, Brussel, AROL, Bestuur voor Landinrichting, Dienst Natuurbehoud, 1988, 108 p.

VANTORRE, S., Economische evaluatie van de ontwikkelingen in de Belgische zeevisserij, Verhandeling voorgedragen tot het bekomen van de graad van licentiaat in de Economische Wetenschappen, Universiteit Gent, 1994, 122 p.

VERBRUGGEN, A. en TEMMERMAN, F., 'Heffingen', in Leren om te keren. Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen, VERBRUGGEN, A. (red.), Leuven, Garant, 1994, 673-684.

VERBRUGGEN, A., Leren om te keren. Milieu- en natuurrapport Vlaanderen, Leuven, Garant, 1994.

VERMEERSCH, E., De ogen van de panda. Een milieufilosofisch essay, Brugge, Uitgeverij Marc Van de Wiele, in samenwerking met Stichting Leefmilieu, 1988, 72 p.

VERREET, G., 'Costa Salmonella: Myth or Reality' in Dialogue between Scientists and Users of the Sea. Proceedings of a symposium held on the occasion of the 10th anniversary of the civil service oceanographic research vessel BELGICA, Ostend, 17-19 October 1994, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1996, 133-140.

VERSLUYS, W., 'Is There a Future for the Belgian Fishing Industry? A Socio-Economic Approach' in Dialogo tussen de wetenschappers en de gebruikers van de zee. Symposium naar aanleiding van 10 jaar Belgica, Oostende 17-19 oktober 1994, Federale Diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden i.s.m. BMM.

VICUNA, O.F., 'La zone économique exclusive: régime et nature juridique dans le droit international', 199 RCADI 9-170 (1986/IV).

VICUNA, F.O., The Exclusive Economic Zone. Regime and Legal Nature under International Law, Cambridge, University Press, 1989.

VICUNA, F.O., 'The Law of the Sea Experience and the Corpus of International Law: Effects and Interrelationships', in The Developing Order of the Oceans, KRUEGER, R.B. en RIESENFELD, S.A. (Eds.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1985, 12-13.

VIGNES, D., 'La fin du schisme des fonds marins. A propos de la réunion de l'Assemblée générale des Nations Unies et de sa session extraordinaire des 27, 28 et 29 juillet 1994 relative à la Convention sur le Droit de la Mer', XXVIII BTIR 158-162 (1995/1).

VIGNES, D., 'La valeur juridique de certaines règles, normes ou pratiques, mentionnées au T.N.C.O. comme "généralement acceptées"', XXV AFDI 712-718 (1979).

VIGNES, D., 'The EEC and the Law of the Sea' in New Directions in the Law of the Sea, CHURCHILL, R., SIMMONDS, K.R. en WELCH, J. (eds.), Dobbs Ferry, Oceana Publications, 1973, 335-347.

VIRALLY, M., 'L'équité dans le droit. A propos des problèmes de délimitation maritime', in 2 International Law at the Time of its Codification. Essays in honour of Roberto Ago, 1987, 523.

VOGEL, R., Flag States and New Registries, in The Marine Environment and Sustainable Development: Law, Policy and Science, COUPER, A. en GOLD, E. (Ed.), Honolulu, Law of the Sea Institute, 1993, 411-433.

VOGELAERS, D. en HERRIER, J.-L., Richtplan - Voorontwerp - A.P.A. voor Knokke-Heist: een kritische analyse vanuit het perspectief van het natuurbehoud, Natuurreservaten v.z.w. Duinenwerkgroep, 12 augustus 1991, 18 p.

VRANCKX, A.W., COREMANS, H. en DUJARDIN, J., Beheer over de onroerende goederen van openbare rechtspersonen, Brugge, Die Keure, 1993, 157 p.

VYNCKE, W., *et al.*, Biologische monitoring van de lossingen van gebaggerd materiaal voor de Belgische kust (1992-1994), Rapport BAG/2, Oostende, Rijksstation voor Zeevisserij, juni 1995, 76 p.

VYNCKE, W. en DEVOLDER, M., 'Tributiltyn in de Belgische kustwateren en -havens', Water, 1994, nr. 74, 10-13.

VYNCKE, W. *et al.*, 'Contaminants in Belgian Fish and Shellfish (1971-1993)' in Dialogue between Scientists and Users of the Sea. Proceedings of a symposium held on the occasion of the 10th anniversary of the civil service oceanographic research vessel BELGICA, Ostend, 17-19 October 1994, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1996, 57-66.

VYNCKIER, J., 'Port-State Control in België', in Liber Amicorum Lionel Tricot, Antwerpen, Kluwer, 1988, 591-604.

WAGNER, M., 'The Oil Pollution Act of 1990: An Analysis', 21 JMLC 569-587 (1990).

WANG, LIYU en PEARSE, P.H., 'The New Legal Regime for China's Territorial Sea', 25 ODIL 431-442 (1994).

WARREN, L. en GUBBAY, S., Marine Protected Areas: a Discussion Document, Samengesteld voor The Marine Protected Areas Working Group, maart 1991, 12 p.

WARREN, L.M. en WALLACE, M.W., 'The Donaldson Inquiry and its Relevance to Particularly Sensitive Area's', 9 IJMCL 523-534 (1994).

WECKER, M., 1 Yb. Int'l Env.L. 122-131 (1990).

WEIL, P., 'Geographic Considerations in Maritime Delimitation', in International Maritime Boundaries, CHARNEY, J.I. en ALEXANDER, L.M. (Eds.), Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1993, 115-130.

WEIL, P., Perspectives du droit de la délimitation maritime, Paris, Pédone, 1988.

WEINSTEIN, E.B., 'The Impact of Regulation of Transport of Hazardous Waste on the Freedom of Navigation', 9 IJMCL 135-171 (1994).

WELSCH, H., 'The London Dumping Convention and Sub-Seabed Disposal of Radioactive Waste', 28 GYIL 322-354 (1985).

WELVAERT, M., De Belgische Zeevisserij. Aanvoer en besomming 1994, Oostende, Dienst voor de Zeevisserij, 189 p.

WELVAERT, M., De Belgische Zeevisserij. Aanvoer en besomming 1995, Oostende, Dienst voor de Zeevisserij, 186 p.

WERBKE, A., 'Germany's Proclamation of an Exclusive Economic Zone', 11 IJMCL 79-86 (1996).

WERKGROEP RUIMTELIJKE UITWERKING NOORDZEEBELEID, Discussienota Ruimtelijk Noordzeebeleid, Den Haag, 16 juni 1992, 50p.

WESTVLAAMS ECONOMISCH STUDIEBUREAU (WES), Structuurplan Kustzone. Samenvattend Rapport, Brugge, mei 1992, 93 p.

WESTVLAAMS ECONOMISCH STUDIEBUREAU (WES), Structuurplan Kustzone. Deel II: Knelpunten, prognoses en behoeftenbepaling, Brugge, 1992, 144 p.

WESTVLAAMS ECONOMISCH STUDIEBUREAU (WES), Structuurplan Kustzone. Deel I: Analyse van de bestaande toestand en evolutie, Brugge, 1992, 190 p.

WIGNY, P., Droit constitutionnel, deel I, 1952.

WINTER, G., German Environmental Law. Basic Texts and Introduction, Dordrecht, Martinus Nijhoff/Graham & Trotman, 1994, 1-3.

WISSEL, H. et al. , 'Germany' in BREALEY, M. (ed.), Environmental Liabilities and Regulation in Europe, Den Haag, International Business Publishing, 1993, 205-210.

WOLFRUM, R., 'Purposes and Principles of International Environmental Law', 33 GYIL 310 (1990).

WOLFRUM, R. (Ed.), United Nations: Law, Policies and Practice, Dordrecht, Martinus Nijhoff, Vol 1, 1995.

WOLFRUM, R., 'Die Küstenmeergrenzen der Bundesrepublik Deutschland in Nord- und Ostsee', 24 AV 247-267 (1986).

WOLFRUM, R., 'The Legal Order for the Sea and Oceans', in Entry into Force of the Law of the Sea Convention, NORDQUIST, H.H. en MOORE, J.N. (Eds.), The Hague, Martinus Nijhoff, 1995, 161-185.

WOLFRUM, R., 'International Law of Cooperation', in 9 EPIL 193-197 (1986).

WOLFRUM, R., 'Common Heritage of Mankind', in 11 EPIL, BERNHARDT, R. (Ed.), 1989, 65-69.

WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT, Our Common Future, Oxford, Oxford University Press, 1987, 400 p.

WWF, An Assessment of Human Hazards to Seabirds in the North Sea, WWF International Report, februari 1993, 88p.

WWF, Marine Update, 1994, nr. 17.

X., Progress Report of the Commission of the European Communities, in The Implementation of the Ministerial Declaration of the Second International Conference on the Protection of the North Sea, The Hague, February 1990.

X., 'The Potential Environmental Impact of Marine Gravel Extraction in the North Sea', 8 Ocean Management 233-249 (1979).

X., Brent Spar - the Wider Issues, ISSUES. A Management Brief, Shell U.K. Ltd., August 1995.

X., Oilfield Publications Limited Guide, OPL, 4th. edition, 1994.

X. The London Dumping Convention: The First Decade and Beyond, IMO, London, 1991.

X, Progress Made Since the 4th Ministerial Conference on Port State Control (Vooruitgangsrapport MOU 1994).

X, Nuclear Waste, www.greenpeace.org.

X, Brent Spar Abandonment Impact Hypothesis, Prepared for Shell U.K. Exploration and Production by Rundal Blanchard Associates Limited, 15 December 1994.

X, Brent Spar Abandonment-BPEO Assessment, Prepared for Shell U.K. Exploration and Production by Rundal Blanchard Associates Limited, 15 December 1994.

X., MARPOL 73/78. Consolidated Edition, 1991, London, IMO, 1992.

X., Visibility Limits of Oil Discharges. Investigation into the visibility limits of operational oil discharges from ships, Ministry of Transport, Public Works and Water Management, Rijkswaterstaat, Rijswijk, July 1992.

- X., Safer Ships, Cleaner Seas. Report of Lord Donaldson's Inquiry into the Prevention of Pollution from Merchant Shipping, HMSO, London, May 1994.
- X., The Potential Environmental Impact of Marine Gravel Extraction in the North Sea, 8 Ocean Management 233-249 (1979).
- X, Oslo and Paris Commissions. The First Decade, Londen, 1984.
- X, Safer Ships, Cleaner Seas. Government Response to the Report of Lord Donaldson's Inquiry into the Prevention of Pollution from Merchant Shipping, Londen, HMS, februari 1995, 68 p.
- X, The London Dumping Convention. The First Decade and Beyond, IMO, London, 1991.
- X., 'The Oslo and Paris Commissions: History and Progress (1974-1984)', in The Oslo and Paris Commissions. The First Decade, Chameleon Press, London, 1984.
- X, 'Safer Ships, Cleaner Seas? A brief look at the recently published Report of Lord Donaldson's Inquiry into the prevention of pollution from merchant shipping', North Sea Monitor, 1994/2, 21-24.
- X., De uitvoering van de Ministeriële Verklaring van de Tweede Internationale Conferentie over de bescherming van de Noordzee. Belgisch Vooruitgangsrapport, Kabinet van de Staatssecretaris voor Leefmilieu IHE-BMM, Brussel, januari 1990.
- X, Naar een duurzame ontwikkeling van de Noordzee. Tweede Meerjarenprogramma BEON 1993-1997, BEON Rapport nr. 93-1, Den Haag, 22 februari 1993.
- X, Brug tussen beleid en onderzoek. Rapport van het eerste BEON Meerjarenprogramma 1988-1992, Beon Rapportnr. 21, Den Haag, 15 april 1993
- X, Toerisme Vlaanderen: visie op toerisme in Vlaanderen 1995-2000, Brussel, Toerisme Vlaanderen, 1995, 48p.
- X, 'Effekten op het marien leefmilieu van de zand- en grindwinningen op het Belgisch kontinentaal plat', Annalen der Mijnen van België, 1993, nr. 2 - ISSN 0003 - 4290, 49 p.
- X, Activiteitsverslag van het Rijksstation voor Zeevisserij 1995, Ministerie van Landbouw, Bestuur voor Landbouwkundig onderzoek, Centrum voor Landbouwkundig onderzoek, Gent, 27 p.
- YTURRIAGA, J. A., Straits used for International Navigation, Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991.
- ZEMANEK, K., 'State Responsibility and Liability', in Environmental Protection and International Law, LANG, W., NEUHOLD, H. en ZEMANEK, K. (Eds.), London, Graham & Trotman, 1991, 187-198.
- ZITKO, V., 'Environmental impact of organic chemicals', in Environmental Protection of the North Sea, NEWMANN, P.J. en AGG, A.R. (Eds.), Oxford, Heinemann, 1988, 41-65.